

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)

2 ΣΕΙΡΑ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ 2

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΝΙΚ. ΣΠΥΡΙΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

Ο ΑΙΝΙΓΜΑΤΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

ΣΕΡΡΕΣ 2019

Ernestus
W. K. P. J. S.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΝΙΚ. ΣΠΥΡΙΔΟΠΟΥΛΟΥ

Ε Υ Ρ Ι Π Ι Δ Η Σ
Μ Π Α Κ Ι Ρ Τ Ζ Η Σ

Ο ΑΙΝΙΓΜΑΤΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ

Με την ευγενική χορηγία
του Υπουργείου Εσωτερικών (Τμήμα Μακεδονίας-Θράκης)

© Ιδιοκτησία-Έκδοση:
Εταιρεία Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών
(Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.)

Γραφεία:
Δημ. Φλωριά 6 - 62123 Σέρρες
Τηλ.-Fax: 23210 22717, 23210 66181
ddimoudis@hotmail.com

Υπεύθυνος έκδοσης:
Δημήτριος Δημούδης, Πρόεδρος
κιν. 6974053441

Διόρθωση κειμένων:
Μπάραμπα Ειρήνη, φιλόλογος - Μέλος Δ.Σ. της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.

Δημιουργικό-Εκτύπωση:
Typographic, Μεραρχίας 96, Σέρρες, τηλ. 23210 35524
e-mail: info@typographic.gr

ISBN: 978-618-83060-1-1

Η μερική ή ολική ανατύπωση ή καθ' οιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγή του βιβλίου καθώς, και η φωτοτύπηση τμήματος ή ολοκλήρου του βιβλίου, χωρίς την έγγραφη άδεια των εκδοτών, τιμωρείται από τον Νόμο.

Στους θείους μου,
Αλέξανδρο Σπυριδόπουλο
και
Κωνσταντίνο Δημητριάδη

Περιεχόμενα

Βραχυγραφίες	9
Ευχαριστίες	11
Προλογικό σημείωμα	13
Εισαγωγή	15

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Νεανικά χρόνια	29
----------------------	----

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Από τη Σχολή Ευελπίδων στα μέτωπα του πολέμου (1911-1922)	37
Α) Ο Εύελπης (1911-1914)	37
Β) Από Φρούραρχος Καβάλας στην Εθνική Άμυνα	50
Γ) Σπουδαστής στην Γαλλική Ακαδημία Πολέμου	63
Δ) Στο μέτωπο της Μικράς Ασίας	66

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Έντονες ενασχολήσεις με τα πολιτικά δρώμενα (1922-1939)	75
Α) Επιτελάρχης του κινήματος του 1922	75
Β) Οι σχέσεις των Ελλήνων αξιωματικών με το ΚΚΕ κατά τον Μεσοπόλεμο και ο θρύλος του «κόκκινου Συνταγματάρχη»	89
Γ) Επιτελάρχης του Κονδύλη - Στην υπηρεσία της καταπολέ- μησης των Μακεδονικών Κομιτάτων	99
Δ) Νέοι ιδεολογικοί προσανατολισμοί - Στρατιωτική υπηρεσία των ετών 1923-1924	108
Ε) Στρατιωτικά γυμνάσια	114
ΣΤ) Περιπέτειες στη διάρκεια της παγκαλικής δικτατορίας	117
Ζ) Στρατιωτικός ακόλουθος στη Σόφια	136
Η) Το κίνημα του 1935	144
Θ) Η πρώτη εξορία στον Άγιο Ευστράτιο και τη Ρουμανία	149

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η τελευταία δεκαετία (1940-1947)	157
Α) Η επιστροφή στην Ελλάδα και η συμμετοχή του στις πρώτες αντιστασιακές οργανώσεις	157
Β) Το ταξίδι του στη Σοβιετική Ένωση και η εμπλοκή του στα κινήματα της Μέσης Ανατολής	170
Γ) Από συναρχηγός της ΕΚΚΑ πρωθυπουργός της ΠΕΕΑ	180
Δ) Διοικητής των Μεραρχιών Μακεδονίας: Η συντριβή των Ταγμάτων του Γκότσε και η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης	192
Ε) Η δεύτερη εξορία του στον Άγιο Κήρυκο και τους Φούρνους της Ικαρίας	206
ΣΤ) Το άδοξο τέλος	209
Επίλογος	219
Summury	225
Βιβλιογραφία	227
Παράρτημα εγγράφων, εικόνων, πινάκων και χαρτών	237
Ευρετήριο	263

Βραχυγραφίες

VMRO	Vutreshna Makedonska Revoljutsionna Organizatsija
AMZV	Arhív Ministerstvá Zahraničníc Věci
MIR	Military Intelligence Research
AAA	Αγών Ανόρθωσις Απελευθέρωσις
ΑΣΚΙ	Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας
ΑΣΟ	Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση
ΒΣΚΣ	Βασίλειο Σέρβων Κροατών και Σλοβένων
ΓΑΚ	Γενικά Αρχεία του Κράτους
ΓΕΣ	Γενικό Επιτελείο Στρατού
ΔΕΠΑΘΑ	Διεύθυνση Εφέδρων Πολεμιστών Αγωνιστών Θυμάτων και Ανάπηρων Πολέμου
ΔΙΣ	Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού
ΔΣΕ	Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας
ΕΑΜ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΑΣ	Ελληνικός Απελευθερωτικός Σύνδεσμος
ΕΔΕΣ	Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Στρατός
ΕΚΚΑ	Εθνική Και Κοινωνική Απελευθέρωση
ΕΛΑΣ	Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
ΕΥΣ	Επιτελείο Υπηρεσίας Στρατού
ΙΑΥΕ	Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου των Εξωτερικών
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΜΟΠ	Μοίρα Ορειβατικού Πυροβολικού
ΟΜΜ	Ομάδα Μεραρχιών Μακεδονίας
ΟΣΠΕ	Ομάδα Συμβίωσης Πολιτικών Εξόριστων
ΠΓΔΜ	Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας
ΠΕΕΑ	Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης
ΣΕ	Σύνταγμα Ευζώνων
ΣΜΑ	Στρατηγείο Μέσης Ανατολής
ΣΝΟΦ	Σταβιανομακεντόνσκι Νάροντνο Οσλομποτιτέλεν Φροντ
ΥΣΑ	Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων

Ευχαριστίες

Στη συγγραφή μιας εργασίας έως και την τελική της έκδοση συμβάλλει συνήθως μια σειρά ανθρώπων, που στέκονται αφανείς αρωγοί στο έργο κάθε συγγραφέα. Συνολικά, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε ορισμένους ανθρώπους, οι οποίοι στάθηκαν στο πλευρό μου, τόσο κατά την επίπονη περίοδο των μεταπτυχιακών μου σπουδών, όσο και αργότερα, προσφέροντας τη βοήθειά τους στην πραγματοποίηση της παρούσας έκδοσης.

Κατά πρώτον, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλο το στρατιωτικό και το πολιτικό προσωπικό από την Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων, που από την αρχή έως το τέλος αυτής της εκπόνησης συνέδραμαν και διευκόλυναν την έρευνα μου στην Υπηρεσία. Όσον αφορά την έρευνά μου στα ΑΣΚΙ πρέπει να λεχθεί πως καταλυτική υπήρξε η συνδρομή της κα Ιωάννας Παπαθανασίου, υπεύθυνης των αρχείων, που μού επέτρεψε την πρόσβαση στο αρχείο Μάργαρη, το οποίο τότε ήταν υπό καταλογογράφηση και κλειστό προς τους ερευνητές. Τόσο η πρότερη όσο και η παρούσα έκδοση πραγματοποιήθηκε βασιζόμενη στην αρχική αρχειοθέτηση των εγγράφων από τον ίδιο τον Μάργαρη, παρά το γεγονός ότι σήμερα η αρχειοθέτηση από την αρχειακή συλλογή ενδέχεται να διαφέρει από αυτήν που χρησιμοποιείται. Εν συνεχεία, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Σάκη Λούπα, Χαράλαμπο Μηνασίδη και Ελένη Αβραμίδου, που με περιέβαλαν με τη φιλία τους και με βοήθησαν στη βελτίωση του αρχικού κειμένου. Κατόπιν θα ήθελα να αναφερθώ στην ανιδιοτελή προσφορά και βοήθεια των κυριών και κυρίων, Δήμητρας Μελά, Κλειούς Δημητριάδου-Νάτση (ζωγράφος), Αθανασίου Καλλιανιώτη, Βασιλείου Γιαννογλούδη και Δημητρίου Δημούδη, που μού παραχώρησαν τμήμα των ιδιωτικών τους συλλογών, με αναφορά στον Ευριπίδη Μπακιρτζή. Ειδικότερα, για τους κυρίους Αθανάσιο Καλλιωνιώτη, Χάρη Ηλιόπουλο και Βασίλειο Γιαννογλούδη οφείλεται ξεχωριστή μνεία, λόγω της συνολικότερης βοήθειάς τους στην επιμέλεια του βιβλίου.

ου. Επιπρόσθετα ευχαριστίες πρέπει στον ξάδερφό μου, Μιχάλη Κωνσταντινίδη, ο οποίος τόσες φορές με φιλοξένησε στα ερευνητικά μου ταξίδια στην Αθήνα. Ξεχωριστή είναι και η ευγνωμοσύνη που αισθάνομαι για τον φίλο, Αντώνη Μουταφίδη, του οποίου η συνδρομή υπήρξε όλα αυτά τα χρόνια αφανής, διακριτική και καταλυτική, όχι μόνο στη συγγραφή της εν λόγω έκδοσης, αλλά και σε πολλά ακόμη ζητήματα.

Εκείνη όμως η μεταπτυχιακή εργασία, όσο και η συγκεκριμένη έκδοση δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν δίχως την ανταποδοτική υποτροφία, που έλαβα για μία σειρά ετών από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Κατ' επέκτασιν ευχαριστώ τον τότε Πρόεδρο της Εταιρείας, κ. Νικόλαο Μέρτζο, τον καθηγητή μου, κ. Ιωάννη Κολιόπουλο, την κα Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά, αλλά και όλα τα υπόλοιπα μέλη των Διοικητικών Συμβουλίων της Εταιρείας, όπως επίσης και τον καθηγητή μου, κ. Ιάκωβο Μιχαηλίδη, που με στήριξε όλα αυτά τα χρόνια.

Ιδιαίτερος, θα ήθελα να ευχαριστήσω και το Διοικητικό Συμβούλιο της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ. και ειδικότερα τους κκ. Δημούδη και Γιαννογλούδη για την τιμητική πρόταση που μού έκαναν να συμπεριλάβουν στη σειρά των εκδόσεών τους για την Ιστορία των Σερρών και τη δική μου εργασία.

Δεν θα μπορούσα να μην ευχαριστήσω τους γονείς μου, Νικόλαο και Μαρία, που όλα αυτά τα χρόνια στάθηκαν στο πλευρό μου, δίνοντας μου κουράγιο στις δύσκολες στιγμές και κρατώντας με ψύχραιμο στις ευχάριστες. Δίχως αυτούς ούτε η παρούσα έκδοση, αλλά ούτε και καμία από όσες προηγήθηκαν δεν θα είχαν πραγματοποιηθεί.

Τέλος, ευχαριστώ τους θείους μου, Κωνσταντίνο Δημητριάδη και Αλέξανδρο Σπυριδόπουλο, που από την αρχή πίστεψαν σε μένα, στάθηκαν και βοήθησαν στην προσπάθειά μου με την υποστήριξη τους, από τη μακρινή Πράγα ο ένας και από τη Θεσσαλονίκη ο άλλος. Σε αυτούς αφιέρωσα δικαιωματικά την πρωτόλεια μεταπτυχιακή εργασία. Σε αυτούς, λοιπόν, ανήκει και η παρούσα έκδοση...

Αριστοτέλης Σπυριδόπουλος

Προλογικό σημείωμα

Η Εταιρεία Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.), στην προσπάθειά της να ερευνήσει τα γεγονότα της σύγχρονης ιστορίας της περιοχής μας, το 2008 προσκάλεσε τον καθηγητή της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Α.Π.Θ., κ. Ιάκωβο Μιχαηλίδη, να μάς παρουσιάσει τη ζωή και τη δράση του Σερραίου στρατηγού Ευριπίδη Μπακιριτζή. Ακολουθώντας με τη συνδρομή Σερραίων συγγενών του στρατηγού και φιλόστορων συμπολιτών μας φιλοτεχνήθηκε η προτομή του και με τη συνεργασία της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ. και του Δήμου Σερρών το 2011 τοποθετήθηκε στο κέντρο της πόλης μας.

Λίγο αργότερα μάς έγινε γνωστό ότι είχε εκπονηθεί μια μεταπτυχιακή διατριβή με θέμα τη ζωή και το έργο του Ευριπίδη Μπακιριτζή από τον υποψήφιο διδάκτορα της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Α.Π.Θ., κ. Αριστοτέλη Νικ. Σπυριδόπουλο. Συμφωνήσαμε μαζί του να την εμπλουτίσει με τα τελευταία ερευνητικά αποτελέσματά του και αφού λάβει την οριστική μορφή να αναλάβουμε την έκδοσή της.

Συμπαραστάτης και χορηγός στην εκδοτική μας προσπάθεια είναι το Υπουργείο Εσωτερικών (Τομέας Μακεδονίας και Θράκης). Ευχαριστούμε την Υφυπουργό κ. Ελευθερία Χατζηγεωργίου, γιατί ενέταξε την πρότασή μας στις δράσεις προβολής της Μακεδονίας και Θράκης και με την αποδοχή του αιτήματός μας κατέστη δυνατόν να ολοκληρωθεί η παρούσα έκδοση.

Ευελπιστούμε ότι η διανομή του βιβλίου σε όλους τους ενδιαφερόμενους, επιστήμονες, μελετητές, ιδιώτες, βιβλιοθήκες, ιδρύματα, θα καταστήσει γνωστή στο ευρύτερο κοινό μια σεμνή αλλά γεμάτη με εθνικό παλμό ιστορική φυσιογνωμία και θα φωτίσει ακόμη περισσότερο μια αμφιλεγόμενη περίοδο. Ο στρατηγός Ευριπίδης Μπακιριτζής ανήκει στην κατηγορία των ηρώων της νεότερης περιόδου που, ενώ έπραξαν εις το ακέραιον το καθήκον τους υπέρ

της πατρίδας, η σύγχρονη ιστορία τούς κάλυψε με τη λήθη αντί της δάφνης.

Ευχαριστούμε το δημιουργικό τμήμα της εκτυπωτικής εταιρείας Tyrographic για την ποιοτική έκδοση που μάς παρέδωσε.

Συγχαίρουμε τον μελετητή κ. Αριστοτέλη Νικ. Σπυριδόπουλο για την εμπειριστατωμένη μονογραφία του, διότι αποτελεί μια πολύπλευρη και τεκμηριωμένη συμβολή στην κατανόηση της νεότερης ιστορίας μας και τον ευχαριστούμε για την εποικοδομητική συνεργασία μας.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
του Δ.Σ. της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΗΜΟΥΔΗΣ

Εισαγωγή

Οι παράγοντες που δημιουργούν την Ιστορία είναι οι συνθήκες της εκάστοτε περιόδου, οι δυναμικές κινητοποιήσεις των μαζών και φυσικά οι πρωταγωνιστικές προσωπικότητες. Οι τελευταίες διαθέτουν το έμφυτο ένστικτο της αξιολόγησης των δεδομένων της εποχής, ώστε να κινητοποιούν τις διάφορες ομάδες ανθρώπων προς την πραγμάτωση των στόχων, που εκείνες επέλεξαν. Οι άνθρωποι που ηγούνται είναι προικισμένοι, άλλος σε μεγαλύτερο και άλλος σε μικρότερο βαθμό, με κάποιες ξεχωριστές ιδιότητες, ώστε να δημιουργούν εκείνοι την Ιστορία και όχι να υφίστανται τις συνέπειες των πράξεων των άλλων. Αυτό από μόνο του, όμως, δεν φτάνει. Συνήθως η ζωή αυτών των ανθρώπων αφιερώνεται σε κάποιον σκοπό, που για την επίτευξή του χρειάζεται αγώνα. Επιπλέον η τύχη θα πρέπει να τους ακολουθεί από τα παιδικά τους χρόνια, να ευνοούνται από τις συγκυρίες και να επιδεικνύουν ανά πάσα στιγμή ακατάβλητη θέληση. Στην Ιστορία δρουν δυνάμεις ανεξέλεγκτες, ακόμη και από τους σπουδαιότερους ανθρώπους. Όμως οι εκάστοτε επιλογές, που διαμορφώνουν την Ιστορία, είναι ως έναν μεγάλο βαθμό πράξεις των σπουδαιών. Μία προσωπικότητα, λοιπόν, με ηγετικές φιλοδοξίες και τάσεις είναι προϊόν της ίδιας της φύσης, των αγώνων της, των ευκαιριών και της τύχης.

Από όσα προαναφέρθηκαν συνάγεται η σημασία της προσωπικότητας στη διάμορφωση των γεγονότων και αυτό τονίστηκε ήδη από τους αρχαίους χρόνους. Ο ίδιος ο Θουκυδίδης δίδασκε πως, για να κατανοήσουμε τη σημασία των ιστορικών γεγονότων, οφείλουμε να κατανοήσουμε τους πρωταγωνιστές τους: να εμβαθύνουμε στους χαρακτήρες τους, να τους τοποθετήσουμε στις συνθήκες που έδρασαν, ώστε να εξακριβώσουμε καλύτερα τους απώτερους σκοπούς τους. Συνεπώς, μία βιογραφία λειτουργεί ως προϋπόθεση για την καλύτερη σύλληψη της ιστορίας της εκάστοτε εποχής. Το πρόσωπο,

όμως, που καλείται να τη γράψει δεν θα πρέπει να δεσμεύεται από κατεστημένες αντιλήψεις και από υποκειμενικές προτιμήσεις άλλων προς πρόσωπα ή κομματικούς σχηματισμούς. Επιπροσθέτως δεν θα πρέπει να λαμβάνει θέσεις υπέρ των νικητών ή των ηττημένων των πολέμων και οφείλει να μην επιδιώκει να γίνει αρεστό, φοβούμενο ενδεχόμενες αντιδράσεις.

Η βιογράφηση ενός προσώπου θα πρέπει να είναι όσο πιο πλήρης γίνεται. Η γνώση των λεπτομερειών της ζωής του από τα παιδικά του χρόνια συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση των πράξεών του. Ο περιορισμός, όμως, της αφήγησης μόνο στις πολιτικές ή στις στρατιωτικές αρετές κάνει έναν άνθρωπο να παραμένει ουσιαστικά άγνωστος και τις πράξεις του εν πολλοίς ακατανόητες. Παρόλα αυτά ο άνθρωπος που βιογραφεί δεν πρέπει να συνηγορεί και να εξυμνεί. Επίσης δεν πρέπει να κατηγορεί και να καταδικάζει τον βιογραφούμενο. Προσπαθεί να παρουσιάσει και να κατανοήσει τον χαρακτήρα του, για να ερμηνεύσει καλύτερα τις πράξεις του. Όλα αυτά δεν σημαίνουν, ωστόσο, πως ο βιογράφος δεν έχει το δικαίωμα να εκφέρει συνολικά την άποψη του, που από άλλους μπορεί να θεωρείται εγκώμιο και από άλλους άδικη ετυμηγορία. Σε κάθε περίπτωση, οι όποιες κρίσεις θα πρέπει να προκύπτουν αβίαστα μέσα από ελεύθερη έρευνα σε όλες τις διαθέσιμες πηγές. Αυτός ήταν εξ αρχής ο σκοπός του συγγραφέα της παρούσας βιογραφίας.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής υπήρξε ένας αμφιλεγόμενος στρατιωτικός του 20^{ού} αιώνα. Από τους μεσοπολεμικούς ακόμη χρόνους βρέθηκε στο επίκεντρο πολλών εξελίξεων ως δευτεραγωνιστής και παράλληλα ως άνθρωπος που ανέπτυξε έντονη πολιτική - συνωμοτική δραστηριότητα. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1940, μετά από τριετή παραμονή στη Ρουμανία (1937-1940), επανήλθε στην Ελλάδα, για να συμμετάσχει στον ελληνο-ιταλικό πόλεμο και ακολούθως στελέχωσε τους πρώτους αντιστασιακούς βρετανικούς πυρήνες μετά την κατάρρευση. Διέφυγε στη Μέση Ανατολή, όπου και ενεπλάκη σε στρατιωτικά κινήματα και σε ποικίλες πολιτικο-στρατιωτικές ζυμώσεις, που συνέβησαν εκεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Όλα στη ζωή του έδειχναν ότι θα πέθαινε εξόριστος στην Κένυα, όμως εκείνος ήρθε αναπάντεχα στην Ελλάδα και ανέλαβε τη θέση

πρωθυπουργού στην κυβέρνηση του βουνού και εν συνεχεία υπηρέτησε ως Στρατηγός στον ΕΛΑΣ. Μεταπολεμικά έπεσε σε δυσμένεια, εξορίστηκε και εν συνεχεία βρέθηκε νεκρός κάτω από μυστηριώδεις συνθήκες. Οι επικρίσεις που δέχτηκε ήταν πολλές, όπως και οι μεταλλάξεις του στον κυκεώνα των εξελίξεων, που μετέβαλαν τον ρου της ιστορίας πολλών εθνών.

Παρά την αξιοπρόσεκτα πολυκύμαντη ζωή του, δεν έχει πραγματοποιηθεί έως σήμερα μία επιστημονικά συστηματοποιημένη βιογραφία του. Το εγχείρημα παρουσιάζει αναμφίβολα δυσχέρειες που αφορούν τη φύση των ίδιων των βιογραφιών, καθώς συνιστούν ένα πολύ δύσκολο συγγραφικό είδος. Ο εκάστοτε βιογράφος καλείται να εντάξει και να ερμηνεύσει με βάση την ψυχοσύνθεση του βιογραφούμενου τις πράξεις του, μέσα στο πλαίσιο του ιστορικού γίνεσθαι, με εμφανή τον κίνδυνο της στείρας γεγονοτολογίας. Σε ό,τι αφορά τη ζωή των στρατιωτικών με ενεργή ανάμιξη στις πολιτικές εξελίξεις η προσπάθεια υπερβαίνει τα όρια της στρατιωτικής ιστορίας και επεκτείνεται ενδεχομένως και στην ανάλυση της πολιτικής σκέψης ή της ανάλυσης των αιτίων της εμπλοκής τους στην πολιτική. Συνεπώς, ελλοχεύει ο κίνδυνος της απώλειας της ισορροπίας από την προσπάθεια της αντικειμενικής εξιστόρησης.

Η συγκεκριμένη βιογραφία βασίζεται στη μεταπτυχιακή εργασία του γράφοντα με τίτλο «Ευριπίδης Μπακιριτζής. Η προσωπικότητα και η δράση του», η οποία υποβλήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και κρίθηκε στις 3 Μαΐου του 2011. Βέβαια, για πολλούς και διάφορους λόγους δεν θα μπορούσε να αποτελεί αντίγραφο της. Απαραίτητη κρίθηκε η προσθήκη ενός κεφαλαίου για το ζήτημα του αντικομμουνισμού στον Μεσοπόλεμο, ώστε να παρουσιαστούν οι παράμετροι, που διαμόρφωσαν ένα αντικομμουνιστικό πνεύμα στις τάξεις των Ελλήνων στρατιωτικών. Επίσης βιβλιογραφικά τεκμήρια που έγιναν γνωστά στον συγγραφέα μετά την εκπόνηση και την παρουσίαση της εργασίας, οι επισημάνσεις των καθηγητών και το αρχειακό υλικό για τον ίδιο τον βιογραφούμενο και τους συγγενείς του συνέβαλαν σε μία διαφορετική εξιστόρηση και θέαση πολλών πραγμάτων ως προς το πρόσωπο του Ευριπίδη Μπακιριτζή. Τέλος,

προς μια περισσότερο ολοκληρωμένη εικόνα, αρκετά διαφορετική από την αρχική, τείνουν και κάποιες διορθωτικές αλλαγές υφολογικού χαρακτήρα, απαραίτητες για μία ηπιότερη και αντικειμενικότερη από την αρχική εξιστόρηση. Ως προς τα κείμενα που παρατίθενται αυτοτελώς και είναι τμήματα των ελληνικών αρχειακών πηγών, χρησιμοποιείται το πολυτονικό σύστημα γραφής, χωρίς όμως την χρήση της βαρείας.

Η πρώτη προσπάθεια βιογράφησης του Ευριπίδη Μπακιρτζή πραγματοποιήθηκε από τον Νίκο Μάργαρη, ο οποίος είχε μεταφράσει, επιμεληθεί και εκδώσει τις τρεις γεωπολιτικές μελέτες, που ο Μπακιρτζής είχε συγγράψει στη διάρκεια της εξορίας του στο Βουκουρέστι (1937-1940). Στο ίδιο έργο συναντούμε και δύο δειλές προσπάθειες συνοπτικής γεγονοτολογικής καταγραφής του βίου του, με διάφορα λάθη ως προς τις ημερομηνίες, τα πρόσωπα, τα συμβάντα, κ.τ.λ., που προέρχονται κυρίως από την αδυναμία διασταύρωσης στοιχείων. Ο Μάργαρης ανήκε στη γενιά των αριστερών, ως προς τις πεποιθήσεις, ερευνητών και συγγραφέων, που είχαν επιδοθεί με ζήλο στις πνευματικές ενασχολήσεις την ώρα που το μετεμφυλιοπολεμικό κράτος είχε αποκλείσει την κομμουνιστική Αριστερά από κάποιες εκφάνσεις της δημόσιας ζωής. Όπως διαφαίνεται από το αρχείο του, ο Νίκος Μάργαρης επιδόθηκε για αρκετά χρόνια στη συλλογή στοιχείων για τον Ευριπίδη Μπακιρτζή, αλλά λόγω ιδεολογικοπολιτικής τοποθέτησης και προσήλωσης έστρεψε την προσοχή του κυρίως στις δύο εξορίες του βιογραφούμενου. Επιπροσθέτως η πεποίθησή του πως ο θάνατος του Μπακιρτζή δεν αποτέλεσε ένα συγκυριακό συμβάν τον ώθησε σε περαιτέρω έρευνα, δίχως διακρίσεις ως προς την προέλευση των πηγών. Όμως, πολλά από τα στοιχεία που συνέλεξε δεν χρησιμοποιήθηκαν στα σύντομα βιογραφικά σημειώματα που συνέταξε: πρώτον, γιατί κάποια εξ αυτών προέκυψαν μετά την έκδοση της μελέτης και δεύτερον, επειδή ο ίδιος έκρινε πως δεν θα έπρεπε να χρησιμοποιήσει αδιασταύρωτες πηγές. Ο Νίκος Μάργαρης χωρίς να είναι επαγγελματίας ιστορικός έγραφε με σεβασμό στην επιστημονική δεοντολογία αξιοποιώντας τα στοιχεία που είχε στη διάθεσή του, όχι με εξ αρχής δεδομένα συμπεράσματα, που επιβεβαιώνονται με επιλεκτική χρήση πηγών,

αλλά με τη συλλογή στοιχείων και τη διασταύρωσή τους, που εν τέλει τον οδηγούσαν στα συμπεράσματα.

Με εξαίρεση τη μελέτη του Μάργαρη, δεν υπάρχει κάποια άλλη επιστημονική μελέτη - βιογραφία του Ευριπίδη Μπακιρτζή. Στη στρατιωτική απομνημονευματογραφία της μεσοπολεμικής περιόδου, είτε συναντάται πληθώρα αποσπασματικών πληροφοριών με άμεση αναφορά στον Ευριπίδη Μπακιρτζή, είτε υπάρχουν πολλές έμμεσες αναφορές στο πρόσωπό του, εξαιτίας της συμμετοχής του στα διάφορα στρατιωτικά κινήματα της εποχής. Ο κοινός τόπος, όμως, όλων αυτών συνίσταται στο γεγονός της αναπαραγωγής άλλοτε αυθαίρετων και άλλοτε περισσότερο βάσιμων συμπερασμάτων, αναλόγως των πηγών, της πολιτικής τοποθέτησης ή ακόμη και της ίδιας της σχέσης, που είχε ο εκάστοτε απομνημονευματογράφος με τον βιογραφούμενο. Επιπλέον η διάδοση του θρύλου του «κόκκινου συνταγματάρχη» και η σιωπηρή αποδοχή του από τον ίδιο τον Ευριπίδη Μπακιρτζή, σε συνδυασμό με την ένταξή του στην Αριστερά κατά τη διάρκεια της Κατοχής, συνέβαλαν στην αναπαραγωγή ατεκμηρίωτων συμπερασμάτων ως προς τη συνεισφορά του στα γεγονότα. Στην πραγματικότητα όλη αυτή η πρακτική υπήρξε απότοκος της μεταπολεμικής αντιπαλότητας, μεταξύ των αντιμαχόμενων πολιτικών παρατάξεων κατά τον Εμφύλιο.

Η βιογραφία του εν λόγω προσώπου βασίστηκε σε μία σειρά αρχειακών πηγών. Κατά τη διάρκεια του πρωταρχικού ερευνητικού σταδίου αντλήθηκαν στοιχεία από τα Αρχεία της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (στο εξής ΔΙΣ), την Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων (στο εξής ΥΣΑ), τα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (στο εξής ΑΣΚΙ), το Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών (στο εξής ΙΑΥΕ), τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (στο εξής ΓΑΚ) και το Αρχείο Πλαστήρα του Μουσείου Μπενάκη. Συνεπικουρικά χρησιμοποιήθηκε ο φάκελος της αναγνώρισης του αδερφού του Ευριπίδη Μπακιρτζή ως Μακεδονομάχου, από τη Διεύθυνση Εφέδρων Πολεμιστών Αγωνιστών Θυμάτων και Αναπήρων Πολέμου (στο εξής ΔΕΠΑΘΑ), που βρίσκονται στο Ερευνητικό Δίκτυο Μανδύλα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών (στο εξής ΕΜΣ) και κάποια έγγραφα από το State Department, ευγενική χο-

ρηγία του Χαράλαμπου Μηνασίδη, με αναφορά στη δολοφονία των αδελφών του Ευριπίδη Μπακιρτζή στις Σέρρες το 1916 από τις βουλγαρικές αρχές κατοχής. Επιπλέον μελετήθηκε και αρχαικό υλικό από τις πολιτικές υποθέσεις της Τσεχοσλοβακίας στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (Politické Zprávy Athény = Πολιτικές Υποθέσεις Αθηνών), που απόκειται στο Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών Υποθέσεων της Τσεχίας (Archív Ministerství Zahraničnických Věcí = Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών, στο εξής AMZV), με άμεσες αναφορές στον Ευριπίδη Μπακιρτζή. Τέλος, αντλήθηκαν στοιχεία και από το αρχείο Κωφού, τμήμα του οποίου υπάρχει στην ΕΜΣ, που είναι ουσιαστικά τμήμα του αρχείου του ΚΚΕ Εσωτερικού, από τα αρχεία που κλάπηκαν το 1968 στο Βουκουρέστι κατά τη διάσπαση του κόμματος.

Αρχικά, η έρευνα ξεκίνησε από την προσπάθεια εύρεσης στοιχείων που αφορούν την υπηρεσία του στο στράτευμα. Τα αρχεία της ΔΙΣ σε γενικές γραμμές μπορούν να παράσχουν ψήγματα πληροφοριών για τη στρατιωτική σταδιοδρομία πολλών αξιωματικών, αφού στην καλύτερη περίπτωση οι διασωθέντες φάκελοι παρέχουν ελάχιστα στοιχεία για τη θητεία των στρατιωτικών, όπως προσωπικό αριθμό μητρώου, όπλο κατάταξης μετά το πέρας των σπουδών κ.α.. Στην ΥΣΑ, όμως, διασώζεται ο προσωπικός φάκελος του Ευριπίδη Μπακιρτζή ως αξιωματικού του Πυροβολικού Όπλου. Μετά την επεξεργασία των στοιχείων του φακέλου, η ερευνητική διαδικασία προσανατολίστηκε προς τη συνεισφορά του στη διοίκηση των μονάδων που ο βιογραφούμενος κατά καιρούς υπηρέτησε. Στο σημείο αυτό όμως πρέπει να κατατεθούν κάποιες πτυχές της διαδικασίας που αφορούν την προβληματική στο σύνολό της, αφού οι φάκελοι κατηγοριοποιούνται με δύο διαφορετικούς τρόπους.

Από την έναρξη ύπαρξης φακέλων στα αρχεία του ελληνικού στρατού έως τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου κάθε αξιωματικός διέθετε έναν φάκελο, στον οποίο περιέχονταν στοιχεία που αφορούσαν τον ίδιο. Αυτά τα στοιχεία ήταν συνήθως κόλλες χαρτιού, που στο πάνω μέρος τους έφεραν τον τίτλο «Διαδοχικάί Σημειώσεις». Σ' αυτήν την κόλλα χαρτιού ο εκάστοτε προϊστάμενος του αξιωματικού συνέτασσε κάθε εξαμηνία μία συνοπτική έκθεση, στην οποία

εξέφερε την άποψή του για τις επιτελικές ικανότητες, την ικανότητα επιβολής της πειθαρχίας από μέρους του στους οπλίτες, τον συγχρονισμό του με τις επιταγές του πολέμου της εποχής, για τις ικανότητες του ως ιππέα, και γενικότερα για το ποιόν, το οποίο θα έπρεπε να αποτελεί πρότυπο προς μίμηση για τους κατωτέρους του και για την κοινωνία της εποχής. Επιπλέον στους φακέλους, εκτός από τις «Διαδοχικές σημειώσεις», υπήρχαν και τα λεγόμενα «Φύλλα ποιότητας», στα οποία καταγράφονταν τυχόν ποινές από στρατοδικεία. Επίσης υπήρχαν κατάλογοι, όπου αναφέρονταν με χρονολογική σειρά οι διακρίσεις, τα μετάλλια των πολέμων κ.α.. Επιπροσθέτως εμπεριείχαν και «Ημερήσιες Διαταγές» των εκάστοτε μονάδων, στις οποίες υπηρετούσαν και στις οποίες γινόταν άμεση μνεία στους ίδιους. Στην καλύτερη περίπτωση ένας τέτοιος φάκελος μάς δίνει στοιχεία από τη μαθητεία τους στη Σχολή Ευελπίδων ή ακόμη και προσωπικές εκθέσεις που συνέτασσαν οι ίδιοι για κάποιους λόγους. Στον φάκελο του Ευριπίδη Μπακιρτζή δεν βρέθηκαν τέτοιου είδους αναλυτικά στοιχεία.

Στην αρχή οι φάκελοι αυτοί αποτελούσαν τμήμα του υλικού της Γενικής Γραμματείας του ΓΕΣ, αλλά δυνάμει της «Γενικής Διαταγής» του 5^{ου} Επιτελικού Γραφείου του ΓΕΣ με αριθμό Φ.072.2/45/239842 της 30^{ης} Οκτωβρίου του 1967 διατάχθηκε η Γενική Γραμματεία να παραδώσει στην ΥΣΑ/ΓΕΣ τους φακέλους των αξιωματικών παλαιού και νέου τύπου. Κάποια στιγμή το 5^ο Επιτελικό Γραφείο εισηγήθηκε την αναπαραγωγή των αρχείων, που είχαν διασωθεί σε μορφή μικροφίλμ, προφανώς για να αποφευχθούν περαιτέρω αλλοιώσεις στο αρχειακό υλικό, αλλά και εξαιτίας της έλλειψης χώρου. Έτσι στις 19 Αυγούστου του 1969 διατάχθηκε η έναρξη της μικροφωτογράφισης των αρχείων (αριθμός Διαταγής Φ. 072.2/29/489271). Συνεπώς, οι πρωτότυποι φάκελοι καταστράφηκαν και σήμερα στη θέση τους διασώζονται τα μικροφίλμ, που είναι στη διάθεση των ερευνητών. Αξίζει να σημειωθεί πως υπάρχουν αρκετοί φάκελοι αυτού του τύπου που διασώζουν ένα ή το πολύ δύο έγγραφα. Επομένως, θεωρήθηκε εύνοια της τύχης η εύρεση εξήντα τεσσάρων εγγράφων στον φάκελο του βιογραφούμενου. Συγκριτικά όμως ο όγκος των στοιχείων που δύναται να δώσει ένας «νέου

τύπου» φάκελος έναντι ενός «παλαιού» μπορεί να είναι κατά πολύ μεγαλύτερος, αφού καταρχάς περιέχουν το «Μητρώο Αξιωματικού», όπου καταγράφονται όλες οι μεταθέσεις με ένα σύντομο και κατατοπιστικό «ιστορικό» του αξιωματικού. Επιπλέον υπάρχουν Ημερήσιες Διαταγές που έχουν εκδοθεί από τον ίδιο, αλλά ακόμη περισσότερες, εκτενέστερες και αναλυτικότερες κρίσεις των εκάστοτε ανωτέρων, δεδομένου ότι δεν συντάσσονταν ανά εξαμηνία, αλλά και για άλλους λόγους. Τέλος, για τη δράση των αξιωματικών που συμμετείχαν στην εκστρατεία της Μικράς Ασίας, σπανιότατα διασώζονται πληροφορίες για εκείνη την περίοδο, αφού με εξαίρεση το 5/42 Συντάγμα Ευζώνων του Πλαστήρα, που υποχώρησε σε τακτική διάταξη, όλα τα υπόλοιπα υποχώρησαν άτακτα κατά τον Αύγουστο του 1922, παραδίνοντας στον εχθρό εκτός από το πολεμικό τους υλικό και τα αρχεία τους.

Με την ολοκλήρωση της έρευνας σε αυτό το στάδιο και με την επεξεργασία των στοιχείων του φακέλου και την εύρεση των μονάδων, στις οποίες υπηρέτησε ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, διεξήχθη έρευνα εκ νέου σε αρχεία της ΥΣΑ στην προσπάθεια να εντοπιστούν στοιχεία από τις Ημερήσιες Διαταγές των εκάστοτε μονάδων του Πεζικού και του Πυροβολικού, στις οποίες υπηρέτησε, άλλοτε ως απλός αξιωματικός και άλλοτε ως διοικητής. Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας βρέθηκαν Ημερήσιες Διαταγές που ο βιογραφούμενος υπέγραφε από τον Ιανουάριο έως και τον Απρίλιο του 1926 ως Αντισυνταγματάρχης - Διοικητής του Γ' Συντάγματος Πεδινού Πυροβολικού, που έδρευε στη Θεσσαλονίκη. Επιπλέον βρέθηκαν πολλές Ημερήσιες Διαταγές του Σχολείου των Ευελπίδων κατά τη διάρκεια της εκεί φοίτησης του Ευριπίδη Μπακιρτζή. Τέλος, βρέθηκαν τα αρχεία του Ανεξάρτητου Συντάγματος Κρητών κατά την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων, τα οποία μας παρέχουν στοιχεία για τη δράση της στρατιωτικής μονάδας, στην οποία υπηρέτησε ως Λοχίας κατά τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο, χωρίς να μας παρέχουν άμεσες πληροφορίες για τον ίδιο. Η αιτία εντοπίζεται στη διάρθρωση του στρα-

των χαμηλόβαθμων αξιωματικών.

Στα ΑΣΚΙ η έρευνα επικεντρώθηκε στο Αρχείο Μάργαρη, όπου βρίσκονται συγκεντρωμένα πολλά στοιχεία τα οποία είχαν συλλεγεί για τον Ευριπίδη Μπακιρτζή. Κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας η καταλογογράφηση του συγκεκριμένου προσωπικού αρχείου δεν είχε ολοκληρωθεί ακόμη από τον οργανισμό και το αρχείο δεν ήταν προσβάσιμο στους ερευνητές. Ωστόσο, χάρη στην ευγενική παρέμβαση της προϊσταμένης της υπηρεσίας κα Ιωάννας Παπαθανασίου επιτράπη η πρόσβαση στον γράφοντα. Γι' αυτόν τον λόγο και στις παραπομπές της εργασίας ακολουθήθηκε η προσωπική καταλογογράφηση του Νίκου Μάργαρη.

Στο ΙΑΥΕ διεξήχθη έρευνα για τον εντοπισμό στρατιωτικών εκθέσεων που είχε συντάξει ο Ευριπίδης Μπακιρτζής κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Βουλγαρία ως στρατιωτικός ακόλουθος κατά το διάστημα 1929-1931. Επίσης βρέθηκε περίληψη μίας στρατιωτικής συμφωνίας, που ο ίδιος είχε διαπραγματευθεί ως επιτελάρχης του Στρατηγού Γεωργίου Κονδύλη, με εκπρόσωπο της σερβικής πλευράς για την καταπολέμηση των Βουλγάρων κομιτατζήδων. Επίσης βρέθηκε και μία έκθεση με θέμα τις ουγγρικές αυτονομιστικές μονάδες, που δρούσαν στην Τσεχοσλοβακία και είχαν οργανωθεί από τους Ιταλούς κατά το πρότυπο της VMRO.

Από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους δεν χρησιμοποιήθηκε υλικό που να αφορά άμεσα τη δράση του Ευριπίδη Μπακιρτζή σε κάποια συγκεκριμένη φάση της ζωής του, αλλά χρησιμοποιήθηκαν συνεπικουρικά οι Εκθέσεις Πεπραγμένων του 30^{ου} και του 16^{ου} Συνταγμάτων του ΕΛΑΣ, κατά τη διάρκεια που το βιογραφούμενο πρόσωπο υπηρετούσε ως Ανώτατος Διοικητής της Ομάδας Μεραρχιών Μακεδονίας (στος εξής ΟΜΜ), στην οποία ανήκαν οι δύο στρατιωτικές μονάδες που προαναφέρθηκαν. Στο πλαίσιο, μάλιστα, του 30^{ου} Συντάγματος δρούσε και ένα Τάγμα σλαβόφωνων, το οποίο διαλύθηκε μετά από τη σύγκρουσή τους με μονάδες του ΕΛΑΣ, που τελούσαν υπό την ανώτατη διοίκηση του Ευριπίδη Μπακιρτζή.

Από το Αρχείο Πλαστήρα του Μουσείου Μπενάκη αντλήθηκαν στοιχεία για το κίνημα Μπακιρτζή - Καρακούφα, αλλά και κάποιες άλλες πληροφορίες για το κίνημα του '35, ενώ από τα Αρχεία της

ΔΕΠΑΘΑ χρησιμοποιήθηκε ο φάκελος του αδελφού του Ευριπίδη Μπακιρτζή Νικολάου, που αναγνωρίστηκε ως Μακεδονομάχος με τον βαθμό του Πράκτορα Α΄ Τάξης.

Στα αρχεία του State Department βρέθηκε μία έκθεση, που αφορά τη δολοφονία των δύο αδελφών του Ευριπίδη Μπακιρτζή, Ελευθερίου και Ιωάννη, κατά τη διάρκεια της Βουλγαρικής Κατοχής του 1916. Επιπλέον από τα αρχεία του Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου των Εξωτερικών της Τσεχίας, όπου φυλάσσονται τα αρχεία των πολιτικών υποθέσεων της Πρώτης Δημοκρατίας της Τσεχοσλοβακίας (1918-1938), χρησιμοποιήθηκε η έκθεση του δεύτερου κατά σειρά Πρεσβευτή της Τσεχοσλοβακίας στην Ελλάδα Dr. Pavel Wellner, στην οποία αναλύονται οι συνθήκες, υπό τις οποίες απονεμήθηκε χάρη στον Ευριπίδη Μπακιρτζή από το καθεστώς του Θεόδωρου Πάγκαλου.

Τέλος, αντλήθηκε υλικό από το αρχείο Κωφού της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, που συμπληρώνει και αλλάζει την άποψη περί προδιαγεγραμμένης δολοφονίας του Ευριπίδη Μπακιρτζή από τον Νίκο Ζαχαριάδη, με αιτία τη διαφωνία του για τη διεξαγωγή του Εμφυλίου, αφού όπως θα παρουσιαστεί, το ίδιο το ΚΚΕ, μέσω της κομματικής εφημερίδας του «Προς τη Νίκη» κατονόμασε τους δολοφόνους και τους ηθικούς αυτουργούς του βιογραφούμενου. Επιπλέον συλλέχθηκαν τεκμήρια με αναφορά τη σχέση των στρατιωτικών με το ΚΚΕ κατά την Κατοχή και τον Εμφύλιο.

Από τις δημοσιευμένες συλλογές πηγών, όπως το δημοσιευμένο αρχείο του Θεόδωρου Πάγκαλου, πάρθηκε υλικό ενώ και από το ιστορικό αρχείο του Εμμανουήλ Τσουδερού χρησιμοποιήθηκαν εκθέσεις, αναφορές, επιστολές κ.ά. που σχετίζονταν με τη δράση του Ευριπίδη Μπακιρτζή κατά τον πρώτο χρόνο της Κατοχής, αλλά και κατά την παραμονή του στη Μέση Ανατολή (1942-1943). Ακόμη χρησιμοποιήθηκε το δημοσιευμένο αρχείο των συνεδριάσεων της κυβέρνησης της ΠΕΕΑ, λόγω του γεγονότος ότι ο Μπακιρτζής διετέλεσε σε αυτήν πρώτα Πρόεδρος και έπειτα Αντιπρόεδρος. Επιπρόσθετα από τις δημοσιευμένες συλλογές εγγράφων των κρατικών αρχείων της Βόρειας Μακεδονίας αντλήθηκε υλικό που αναφέρεται στη δράση του κατά των σλαβομακεδονικών ταγμάτων που δρού-

σαν στις τάξεις του ΕΛΑΣ. Τέλος, από τις συλλογές εγγράφων της Βουλγαρικής Ακαδημίας Επιστημών χρησιμοποιήθηκαν αρχειακά τεκμήρια για τις ελληνο-γιουγκοσλαβικές και τις ελληνο-βουλγαρικές σχέσεις, που προσδίδουν μία διαφορετική οπτική γωνία στο ζήτημα της δράσης και της καταπολέμησης των Μακεδονικών Κομιτάτων. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής συμμετείχε στην προσπάθεια της ελληνο-σερβικής προσέγγισης κατά το 1923 ως εκπρόσωπος της ελληνικής πλευράς.

Ως προς τις βιβλιογραφικές πηγές, άξια μνείας είναι η ιστορία του Στρατηγού Φωτόπουλου, που βοήθησε στην εξεύρεση στοιχείων σχετικά με την παραμονή του Ευριπίδη Μπακιρτζή στη Σχολή Ευελπίδων καθώς και οι επίσημες εκδόσεις της ΔΙΣ, που φώτισαν το τοπίο ως προς τη δράση του στις διάφορες εκστρατείες (Α΄ και Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Μικρασιατική Εκστρατεία). Επιπλέον συνεπικουρικά χρησιμοποιείται το βιβλίο του Ελευθερίου Σταυρίδη, για τα παρασκήνια του ΚΚΕ στον Μεσοπόλεμο, παρά τον ιδεολογικά φορτισμένο του χαρακτήρα, που όμως είναι το μοναδικό που αποσαφηνίζει τον θρύλο ως προς τον χαρακτηρισμό του «κόκκινου συνταγματάρχη», που είχε αποδοθεί στον Ευριπίδη Μπακιρτζή. Ακόμη άξια μνείας είναι και η διδακτορική διατριβή του Θάνου Βερέμη, που αποκαλύπτει με ενάργεια όλο τα φάσμα των στρατιωτικών επεμβάσεων στην ελληνική πολιτική κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Επιπλέον πρέπει να γίνει αναφορά και στην απομνημονευματογραφία του Στρατηγού Στέφανου Σαράφη, που μας παρέχει ποικίλες απαραίτητες πληροφορίες για τη συγγραφή αυτής της συγκεκριμένης βιογραφίας και οι οποίες δεν μπορούν να βρεθούν σε καμιά δημοσιευμένη ή αδημοσίευτη συλλογή πηγών, όπως και οι αναμνήσεις του Γεωργίου Μόδη, που αποδεικνύουν τον εσφαλμένο χαρακτηρισμό του κινήματος του 1926 κατά του Στρατηγού Θεοδώρου Πάγκαλου ως κινήματος Μπακιρτζή - Καρακούφα. Ως προς τη δράση του κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, βιβλία αναφοράς στάθηκαν η ιστορία του Γρηγορίου Δαφνή και το βιβλίο του Κώστα Αθάνατου, που έζησε από κοντά την προπαρασκευή του κινήματος του 1922, τους πρωταγωνιστές κ.λπ. και κατέγραψε τη συνεισφορά του Ευριπίδη Μπακιρτζή στο εγχείρημα

με κάθε λεπτομέρεια, χρησιμοποιώντας πηγές της περιόδου.

Ιδιαίτερη αναφορά δεν θα μπορούσε να μη γίνει και στο ιστοριογραφικό έργο του πρώην Γενικού Γραμματέα του ΚΚΕ, Γρηγόρη Φαράκου, το οποίο διαμόρφωσε μια αφηγηματική οπτική γωνία διαφορετική από την αρχική. Η εργογραφία του Φαράκου αποτελεί το έναυσμα για την προσθήκη πολλών πληροφοριών, ώστε να αποσαφηνιστεί η σχέση που αναπτύχθηκε στη διάρκεια της Κατοχής ανάμεσα στους μονίμους αξιωματικούς του στρατού με το ΚΚΕ. Το έργο του «Ο ΕΛΑΣ και η εξουσία», που αποτελείται κατά το ήμισυ από την Έκθεση Μακρίδη (1946), έφερε νέα δεδομένα στην έρευνα της περιόδου αναδεικνύοντας τη σχέση των αξιωματικών με το ΚΚΕ και αποδεικνύοντας το σχέδιο των Άγγλων για δημιουργία συνθηκών, που θα οδηγούσαν στα Δεκεμβριανά και του παράλληλου σχεδίου του ΚΚΕ για στρατιωτική κατάληψη της Αττικής ήδη από το 1943. Επίσης από το ιστορικό του σύγγραμμα «Άρης Βελουχιώτης. Το χαμένο αρχείο» αντλούνται χρήσιμες πληροφορίες για την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης από τον ΕΛΑΣ. Εξίσου σημαντική στάθηκε και η εργογραφία των Μαραντζίδη και Καλύβα, που αποσαφηνίζει μία σειρά ζητημάτων για τη δεκαετία του 1940, όπως επίσης και το έργο του Στράτου Δορδανά, «Έλληνες εναντίον Ελλήνων», για τη δράση των Ταγμάτων Ασφαλείας στη Θεσσαλονίκη κατά την Κατοχή.

Αναφορικά με τα ιστοριογραφικού χαρακτήρα έργα με θέμα την Αντίσταση, πρώτο έργο αναφοράς αποτελεί η ιστορία του Σόλωνα Γρηγοριάδη, στελέχους του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και υιού του γραμματέα της ΠΕΕΑ, από την οποία αντλούνται πληροφορίες για τη δράση του βιογραφούμενου, κυρίως για τον πρώτο και τρίτο χρόνο της Κατοχής. Ο πατέρας του Σόλωνα Γρηγοριάδη, Νεόκοσμος, γνωριζόταν προπολεμικά με τον Ευριπίδη Μπακιρτζή, με αποτέλεσμα στο έργο του να υπάρχουν αρκετές προσωπικές αναφορές. Αναμφίβολα αναπόσπαστο τμήμα της βιβλιογραφίας της περιόδου στάθηκε και η εργογραφία του Ύπαρχηγού του ΕΔΕΣ, Κομνηνού Πυρομάγλου, από την οποία μας παρέχονται στοιχεία για τη σχέση του Ευριπίδη Μπακιρτζή με τις διάφορες αντιστασιακές οργανώσεις. Με βάση την παραπάνω συλλογιστική περί της μη επιλεκτικής χρήσης πηγών

πραγματοποιήθηκε χρήση των βιβλίων του Στρατηγού Γεωργίου Καϊμάρρα και του Ιωάννη Δεδούση, παρά το ιδεολογικά φορτισμένο αντικομμουνιστικό περιεχόμενό τους. Επιπροσθέτως απαραίτητος σταθμός αποτέλεσε η εργογραφία του Chris Woodhouse που αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό την άποψη των Βρετανών για τον βιογραφούμενο. Τέλος, από τις αμιγώς κομμουνιστικές πηγές χρησιμοποιήθηκε η ιστορία του Πέτρου Ρούσου, αλλά και τμήμα του έργου του Θανάση Χατζή.

Ασφαλώς τυχόν εσφαλμένοι μεθοδολογικοί χειρισμοί ή αδυναμίες βαρύνουν αποκλειστικά τον συγγραφέα. Πιθανόν η συγκεκριμένη βιογραφία να παρουσιάζει λάθη ή παραλείψεις. Πιθανόν να εντοπιστούν σημεία που να υφίστανται περιθώρια βελτίωσης. Το βέβαιον είναι, όμως, πως στην προσπάθεια βιογράφησης του συγκεκριμένου προσώπου καταβλήθηκε προσπάθεια συλλογής των στοιχείων και οριοθέτησής τους στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής, με σκοπό την ανάδειξη του ρόλου που ο Ευριπίδης Μπακιρτζής διαδραμάτισε στην εξέλιξη των γεγονότων. Ο γράφων κατέβαλλε κάθε δυνατή προσπάθεια να ανακαλύψει τον χαρακτήρα του Ευριπίδη Μπακιρτζή, μέσα από τις διαθέσιμες πηγές, δίχως διακρίσεις ως προς την προέλευσή τους, αλλά με σεβασμό στη μνήμη του προσώπου. Θέλησε να τον δει και να τον εντάξει μέσα στον χώρο και τον χρόνο, που εκείνος έζησε, συνυπολογίζοντας όλα τα δεδομένα που είχε στη διάθεσή του.

Εισαγωγικά μπορεί να λεχθεί πως ο Ευριπίδης Μπακιρτζής υπήρξε μία αμφιλεγόμενη προσωπικότητα της εποχής εξαιτίας μίας σειράς αιτίων. Κατά τους μεσοπολεμικούς χρόνους μπορεί σε γενικές γραμμές να χαρακτηριστεί ως ένας καταρτισμένος για την εποχή του αξιωματικός. Η μαχητικότητά του δεν περιορίστηκε μόνο στα πεδία των μαχών. Υπήρξε δραστήριος άνθρωπος με πολλά ταλέντα, αλλά υπερέτιμησε αρκετές φορές τις δυνατότητές του. Επέδειξε ενεργητικότητα και ανησυχία μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή εμπλεκόμενος σε πολλά κινήματα της εποχής, κατ' αντανάκλαση της γενικότερης εμπλοκής των στρατιωτικών στην πολιτική ζωή της Ελλάδας. Από το 1922 και εξής ανήκε στον σκληρό πυρήνα του «Στρατιωτικού Συνδέσμου», γεγονός που από την αρχή τον τοπο-

θετεί στον βενιζελικό χώρο. Από την άλλη πλευρά, η αφύσικη για την εποχή συνεργασία ενός βενιζελικού αξιωματικού με το ΚΚΕ μπορεί να προκαλέσει ενδεχομένως εσφαλμένες εντυπώσεις, αλλά το συγκεκριμένο ζήτημα εξετάζεται στο πλαίσιο της ανάλυσης του ζητήματος του αντικομμουνισμού στον Μεσοπόλεμο. Η προπολεμική συνεργασία του με το ΚΚΕ, σε συνδυασμό με τη συστράτευσή του με το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ κατά την Κατοχή, διατήρησαν την εικόνα του προπολεμικού «κόκκινου συνταγματάρχη», που έγινε Πρόεδρος της ΠΕΕΑ και ακολούθως Ανώτατος Διοικητής της Ομάδας Μεραρχιών Μακεδονίας του ΕΛΑΣ, για να εισέλθει νικητής στη Θεσσαλονίκη. Στα Δεκεμβριανά ο ρόλος του ήταν σημαντικός στην αποτροπή ανάλογων επεισοδίων με αυτά που συνέβησαν στην Αθήνα, αν και στη Μακεδονία η αναμέτρηση μεταξύ των αντίπαλων οργανώσεων συνέβη στην ενδοχώρα, με αποκορύφωμα τη μάχη του Κιλκίς τον Νοέμβριο του 1944. Κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο βρέθηκε στο μεταίχμιο των δύο συγκρουομένων παρατάξεων και πλήρωσε το τίμημα της συστράτευσής του με την Αριστερά, με την εξορία του στον Άγιο Κήρυκο και τους Φούρνους. Η ηγετική ομάδα του ΚΚΕ τον θεωρούσε αξιωματικό του παλαιοκαθεστωτικού αστικού κράτους, παραμερίζοντας τον, όπως και την συντριπτική πλειοψηφία των επιτελικών αξιωματικών του στρατού, που συνεργάστηκαν μαζί του κατά την Κατοχή. Βρέθηκε νεκρός κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες στους Φούρνους της Ικαρίας με μια σφαίρα στην καρδιά.

Αριστοτέλης Νικ. Σπυριδόπουλος
Θεσσαλονίκη, Ιανουάριος 2018

Πρώτο Κεφάλαιο

Νεανικά χρόνια

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής γεννήθηκε στις Σέρρες στις 16 Ιανουαρίου του 1895¹. Ο πατέρας του ονομαζόταν Χρήστος και καταγόταν από την πόλη των Σερρών, όπου εργαζόταν ως γραμματέας του εκεί ελληνικού υποπροξενείου². Η μητέρα του, Ευθαλία, το γένος Ζιάκα³, καταγόταν από τα Γρεβενά και η οικογένειά της είχε μεγάλη πολεμική παράδοση με τη συμμετοχή κάποιων από τους προπαππούδες της στην Ελληνική Επανάσταση του 1821. Προσποριζόταν τα προς το ζην ασκώντας το επάγγελμα της δασκάλας. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής είχε συνολικά τέσσερα αδέρφια, τρία εκ των οποίων ήταν ετεροθαλή από την πρώτη γυναίκα του πατέρα του, ενώ από την ίδια μητέρα και τον ίδιο πατέρα είχε μία αδελφή, τη Μαρία.

Ο μεγαλύτερος από τα τρία ετεροθαλή του αδέλφια ονομαζόταν Νικόλαος και στη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα συνέδραμε στα ελληνικά ανταρτικά σώματα ως οπλίτης με το ψευδώνυμο «Νίκος ο Σερραίος»⁴. Ο Νικόλαος Μπακιρτζής μυήθηκε στον Αγώνα

1. Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων (στο εξής ΥΣΑ), Γενική Γραμματεία Γενικού Επιτελείου Στρατού (στο εξής ΓΕΣ), Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

2. Νίκος Μάργαρης (επιμ.), *Ευριπίδης Μπακιρτζής: Μελέτες, λόγοι, σημειώσεις*, Αθήνα 1981 σ. 8. ΑΣΚΙ, Ιδιωτικά Αρχεία, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, φάκ. Βιογραφικά Στοιχεία, Κ.Ν - Α.Π.

3. Αναλυτικότερα για την πολεμική δράση της οικογένειας Ζιάκα βλέπε: <http://blogs.sch.gr/thankall/?p=1346> (πρόσβαση στις 15.2.2018).

4. Δήμητρα Μελά, Συνέντευξη, 18 Απριλίου 2010.

από τον Κωνσταντίνο Μάλιο τον Μάρτιο του 1905 και υπηρέτησε διαδοχικά υπό τις διαταγές των οπλαρχηγών Βέικου, Καλομενόπουλου, Παπαδράκου, Ντούρα και Μητρούση Γκογκολάκη. Έλαβε μέρος σε διάφορες συμπλοκές και τού ανατέθηκαν ποικίλες αποστολές, τις οποίες έφερε αισίως εις πέρας, όπως η εκτέλεση του Βούλγαρου βιβλιοπώλη Αθανασίου, που ζούσε στην πόλη των Σερρών. Σε μία συμπλοκή που συνέβη κοντά στο χωριό Μπελκαμένη (σημερινή Δροσοπηγή Φλώρινας), πιθανότατα τον Απρίλιο του 1907, συνελήφθη μαζί με άλλους συναγωνιστές του και οδηγήθηκε στις φυλακές του Μοναστηρίου, απ' όπου αποφυλακίστηκε στις 8 Ιουλίου του 1908. Μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας (1912-1913) τού απονεμήθηκε το Μετάλλιο και το Δίπλωμα του Μακεδονομάχου, και αναγνωρίστηκε ως Πράκτορας Α΄ Τάξης⁵. Για τη συνολικότερη συνδρομή του στον Μακεδονικό Αγώνα, τού απονεμήθηκε κλήρος στην Άθυτο της Χαλκιδικής, όπου και διέμεινε έως το τέλος της ζωής του. Νυμφεύθηκε την Καλλιόπη Αποξούδη από την Άθυτο και μαζί της απέκτησε τέσσερα παιδιά, την Αθηνά, την Ασημίνα, τη Μαρία και τον Βασίλειο⁶.

Όσον αφορά τους άλλους δύο ετεροθαλείς αδελφούς του Ευριπίδη, Ελευθέριο και Ιωάννη, είναι γνωστό μόνον πως δολοφονήθηκαν στις Σέρρες από άνδρες του βουλγαρικού στρατού κατά το έτος 1916⁷.

5. Αρχείο ΔΕΠΑΘΑ, Αρχείο Μ.Α.φ. 9, Μ-50. Επετηρίς Αγωνιστών Μακεδονικού Αγώνος 1903-1909, αύξων αριθμός 2245. Επίσης βλέπε: Ιάκωβος Μιχαηλίδης και Κων/νος Παπανικολάου (επιμ.), *Αφανείς Γηγενείς Μακεδονομάχοι*, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 182. Για περισσότερα τόσο για τη δράση του κατά τον Μακεδονικό Αγώνα όσο και για τον ίδιο ως προσωπικότητα βλ. Καλλιανιώτης Αθανάσιος, Παπανικολάου Κωνσταντίνος, Σπυριδόπουλος Αριστοτέλης (επιμ.), *Το Μεγάλο Συναξάρι: Αφανείς Γηγενείς Μακεδονομάχοι*, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 297-298. Συμπληρωματικά βλέπε: Αριστοτέλης Ν. Σπυριδόπουλος, «Οι Μακεδονομάχοι του Νομού Σερρών», *Γ' Διεθνούς Επιστημονικού Συμποσίου. Οι Σέρρες και η περιοχή τους. 100 χρόνια από την απελευθέρωση (1913-2013)*, Σέρρες 2016, σσ. 88-9, 107.

6. Δήμητρα Μελά, Συνέντευξη, 18 Απριλίου 2010.

7. Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (στο εξής IMXA), USA, Department of state division of current information, 24 Dec 1941, *Ελεύθερον Βήμα*, 7-5-1947.

Από τις υπάρχουσες μαρτυρίες των ανθρώπων που τον γνώριζαν, πληροφορούμαστε πως από μικρός είχε εκδηλώσει μαχητικό και ανήσυχο χαρακτήρα, γι' αυτό και η ανατροφή του είχε προβληματίσει τον στενό συγγενικό του κύκλο. Το ανήσυχο αυτό πνεύμα και τα προβλήματα που είχαν συσσωρευθεί από τη σχέση του Ευριπίδη με τους βουλγαρικής καταγωγής συνομηλίκους του ήταν μερικές από τις αιτίες που ανάγκασαν την οικογένειά του να μετακομίσει στην ελεύθερη τότε Αθήνα. Έκτοτε την ανατροφή του επιμελήθηκαν οι δύο θείες του, που εργάζονταν ως δασκάλες στο Λύκειο της Λασκαρίδου, στο οποίο ο βιογραφούμενος φοίτησε και ολοκλήρωσε τις γυμνασιακές του σπουδές⁸.

Στην αρχή ο Ευριπίδης Μπακιρτζής προοριζόταν από την οικογένειά του να σπουδάσει στην Εμπορική Σχολή. Το γεγονός όμως προκάλεσε τόσο την αντίδραση του ιδίου, όσο και του οικογενειακού τους προστάτη στην Αθήνα, του Στρατηγού Αλέξανδρου Κοντούλη. Μετά από διάφορες παραινήσεις τού δόθηκε η άδεια και συνάμα η παρότρυνση να δώσει τις εισιτήριες εξετάσεις για τη Σχολή Ευελπίδων. Οι ηγετικές του τάσεις, που είχαν εκδηλωθεί από μικρή ηλικία, σε συνδυασμό με την έμφυτη μαχητικότητά του ήταν οι καλύτερες ενδείξεις για την μετέπειτα επιτυχή του είσοδο στην ειρημένη σχολή.

Η Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα έως και τους πρώτους χρόνους του 20^{ου} ήταν η καλύτερη, η δυσκολότερη, από πλευράς απαιτήσεων και η πλέον περιζήτητη της Ελλάδας εκείνης της εποχής. Σε μία περίοδο, που οι υπόδουλοι Έλληνες μεγάλωναν με το όνειρο της απελευθέρωσης των ελληνικών εδαφών και πληθυσμών, ο νεοσύστατος στρατός της χώρας δεν θα μπορούσε παρά να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις ζωές των ανθρώπων, αφού πάντοτε αυτός σε όλες τις εποχές και σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης επιβάλλει ή καταργεί τα κοινωνικοπολιτικά status quo.

8. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, φάκ. Βιογραφικά Στοιχεία, Κ. Ν.-Α. Π. Μάργαρη, ό.π., σ. 9.

Από τις υπάρχουσες βιβλιογραφικές πηγές γνωρίζουμε πως η «χρυσή εποχή» της Σχολής Ευελπίδων υπήρξε η περίοδος της διοίκησής της από τον Πάνο Κολοκοτρώνη⁹ (1881-1884)¹⁰, κατά την οποία θεσπίστηκε νέος Οργανισμός (Ιούλιος 1882), μαζί με άλλα στρατιωτικά νομοσχέδια, που διατηρήθηκαν για τριάντα περίπου χρόνια. Βασική καινοτομία του νέου οργανισμού ήταν η απαγόρευση της εισόδου στη Σχολή στους μη έχοντες απολυτήριο Γυμνασίου και ο περιορισμός της διάρκειας φοίτησης σε 5 χρόνια. Επιπλέον ο Οργανισμός επέτρεπε την είσοδο στη Σχολή μόνον σε όσους ήταν ηλικιακά μικρότεροι των δεκαοκτώ ετών, προκειμένου να αποφεύγονται οι αθρόες αποχωρήσεις από τη Σχολή κατά τη διάρκεια της φοίτησης¹¹. Την ίδια χρονιά ιδρύθηκε η Σχολή Υπαξιωματικών, της οποίας οι απόφοιτοι κατατάσσονταν μετά από μία διετή φοίτηση ως Ανθυπολοχαγοί στα σώματα του Πεζικού και του Ιππικού του στρατεύματος, ενώ στα αμέσως επόμενα έτη ιδρύθηκε η Σχολή Δοκίμων (1884) και αναδιοργανώθηκε το Μετσόβιο Πολυτεχνείο (1887), ώστε οι απόφοιτοι της Σχολής Ευελπίδων να στελεχώνουν τις θέσεις των αξιωματικών των τεσσάρων όπλων του στρατού ξηράς και κυρίως των δύο τεχνικών όπλων του Πυροβολικού και του Μηχανικού. Όλα αυτά συνέβησαν βέβαια βάσει του σχεδίου του Χαρίλαου Τρικού-

9. Ο Πάνος Κολοκοτρώνης ήταν εγγονός του Στρατηγού Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Ήταν αξιωματικός του ελληνικού στρατού στο σώμα του Πεζικού με δράση στον πόλεμο του 1897 και τον Μακεδονικό Αγώνα, κατά τον οποίο πολέμησε στο πλευρό του Παύλου Μελά. Ο γιός του, Γεώργιος, ακολουθώντας και αυτός τα βήματα των προγόνων του, υπηρέτησε στον ελληνικό στρατό και μάλιστα σκοτώθηκε στον Β' Βαλκανικό Πόλεμο κατά τη διάρκεια της μάχης του Κιλκίς - Λαχανά (19-21 Ιουνίου 1913) έχοντας τον βαθμό του Ταγματάρχη. Για περισσότερα βλ. Σπύρος Μελάς, *Οι Πόλεμοι 1912-13*, Αθήνα 1970, σ. 474.

10. Χρήστος Φωτόπουλος, *Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων (1828-1998. Αφιέρωμα για τα 180 χρόνια από την ίδρυσή της)*, τόμ. Α', Αθήνα 1998, σσ. 119-121. Επαμεινώνδας Στασινόπουλος, *Η Ιστορία της Σχολής Ευελπίδων: Για τα 125 χρόνια από την ίδρυσή της (1828-1953)*, Αθήνα 1953, σσ. 114, 116. Δεύτερη «χρυσή περίοδος» υπήρξε η διοίκηση υπό τον Νικόλαο Ζορμπά (1903-1906), ο οποίος ήταν και ο πρωταγωνιστής του κινήματος στο Γουδί.

11. Αυτόθι, σσ. 44-45.

πη που ήθελε να εφαρμόσει ένα στρατιωτικό σύστημα παραπλήσιο του γαλλικού, σύμφωνα με το οποίο οι σπουδαστές της Πολυτεχνικής Σχολής των Παρισίων κατατάσσονταν στα τεχνικά όπλα του στρατεύματος, ενώ οι σπουδαστές της Saint-Cyr τοποθετούνταν στα όπλα του Πεζικού και του Ιππικού. Στην ελληνική περίπτωση τον ρόλο της Πολυτεχνικής διατηρούσε η Σχολή Ευελπίδων και της Σχολής της Saint-Cyr η Σχολή Υπαξιωματικών¹².

Οι μεταρρυθμίσεις αυτές ήταν η απαρχή της δημιουργίας μιας ιδιαίτερης παράδοσης και σχέσης μεταξύ του ελληνικού και του γαλλικού στρατού, η οποία επρόκειτο να συνεχιστεί για αρκετές δεκαετίες, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την αναδιοργάνωση του ελληνικού στρατού και την προπαρασκευή του στους Βαλκανικούς Πολέμους από τη γαλλική στρατιωτική αποστολή, της οποίας ηγήθηκε ο Στρατηγός Edou¹³.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής με βάση τον Οργανισμό του 1882, που προέβλεπε την κατάταξη των νέων μαθητών μετά το τέλος των ετήσιων γυμνασιακών εξετάσεων, παρουσιάστηκε μαζί με τους άλλους υποψηφίους στον τότε διοικητή της Σχολής, περί τα μέσα Αυγούστου του 1911, για να εξεταστεί αρχικά ως προς τις σωματικές του ικανότητες, προσκομίζοντας τα απαιτούμενα δικαιολογητικά (1. Απόσπασμα Μητρώου Αρρένων, για να αποδεικνύεται πως είναι κάτω των δεκαεπτά ετών, 2. Απολυτήριο Γυμνασίου και 3. Πιστοποιητικό των δημοτικών αρχών που υπαγόταν, για να εμφανίζεται το ανεπίληπτο της διαγωγής του). Κατόπιν, εξετάστηκε προφορικά και γραπτά στα τότε υποχρεωτικά μαθήματα, που ήταν η ελληνική και η γαλλική γλώσσα, η Αριθμητική και η Γεωμετρία καθώς και η κατώτερη Άλγεβρα και η Κοσμογραφία (μαθηματική Γεωγραφία). Προαιρετικά εξετάστηκε ή στην αγγλική ή στην τουρκική γλώσσα¹⁴. Υπάρχει η πιθανότητα ότι επέλεξε να εξεταστεί στην τουρκική γλώσσα, την οποία λόγω της καταγωγής του από την τουρκοκρατούμενη

12. Στασινόπουλος, *ό.π.*, σσ. 114-5, 117.

13. Ιωάννης Κολιόπουλος, *Ιστορία της Ελλάδος από το 1800: Η διαμόρφωση και η άσκηση της εξωτερικής πολιτικής*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 219.

14. Φωτόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Α', σσ. 88-90, 129.

Μακεδονία ενδέχεται να γνώριζε, έστω και σε βασικό επίπεδο. Σύμφωνα με τις υπάρχουσες μαρτυρίες, πρώτευσε στις υποχρεωτικές εξετάσεις και την ημέρα της αναγγελίας του χαρμόσунου γεγονότος επέστρεψε στο σπίτι του με κουρελιασμένα τα ρούχα του, σύμφωνα με το έθιμο της εποχής¹⁵.

Φαίνεται ότι ευεργετήθηκε σημαντικά από τον Νόμο 3363/2-5-1909, που ίσχυσε μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και προέβλεπε την «κάθ' υπέρβαση» είσαγωγή στις στρατιωτικές σχολές των έπιτυγχόντων νέων «τέκνων άξιωματικῶν φονευθέντων, άναπήρων και θνησκόντων εκ πολεμικῶν τραυμάτων». Στις διατάξεις του συγκεκριμένου Νόμου συμπεριλαμβάνονταν και «νέοι καταγόμενοι εκ τῆς άλλοδαπῆς Έλληνες τήν καταγωγήν, νέοι καταγόμενοι εκ τῆς Μακεδονίας, ... νέοι καταγόμενοι εκ παραμεθορίων νομῶν». Ακόμη συμπεριλαμβάνονταν παιδιά Μακεδονομάχων και άπορων πολύτεκνων και, τέλος, οπλίτες (μόνιμοι ή εθελοντές άξιωματικοί). Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής ενέπιπτε στην κατηγορία των «καταγόμενων εκ Μακεδονίας» και, κατά πάσα πιθανότητα, χρησιμοποίησε προς όφελός του τις διατάξεις του Νόμου¹⁶.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής εισήχθη στη Σχολή Ευελπίδων στις 11 Νοεμβρίου του 1911 και υπό κανονικές συνθήκες θα ακολουθούσε το προβλεπόμενο πενταετές πρόγραμμα, που ενείχε την παρακολούθηση 25 μαθημάτων και τον χωρισμό της φοίτησης σε δύο περιόδους. Η πρώτη τριετής περίοδος ήταν το λεγόμενο «θεωρητικό τμήμα» σπουδών, ενώ η δεύτερη διετής ήταν το αποκαλούμενο «τμήμα εφαρμογής». Οι ασκήσεις του Πεζικού διδάσκονταν σε όλες τις τάξεις, ενώ του Πυροβολικού και του Ιππικού μόνο στις δύο τελευταίες¹⁷. Η αποφοίτησή του, υπό κανονικές συνθήκες, θα συνέβαινε το 1916 με τον βαθμό του Ανθυπολοχαγού.

15. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, φάκ. Βιογραφικά Στοιχεία, Κ.Ν.-Α.Π. Άξιο μνείας είναι το γεγονός πως ο Ευριπίδης Μπακιρτζής εισήλθε στην Ευελπίδων ως πρώτος από τους ομογενείς των όμορων επαρχιών. Βλ. Γρηγόριος Δαφνής, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα 1970, σ. 23.

16. Φωτόπουλος, ό.π., τόμ. Β΄, σσ. 366-367.

17. Φωτόπουλος, ό.π., τόμ. Α΄, σσ. 149-150.

Η Ιστορία όμως επεφύλαξε για τους μαθητές της Σχολής των Ευελπίδων εκείνων των ετών μία πρόωρη συνάντηση με τα πεδία των μαχών. Το ξέσπασμα των Βαλκανικών Πολέμων και η συμμετοχή των δευτεροετών Ευελπίδων σε αυτούς με τον βαθμό των Λοχιών συνέδραμαν αναμφίβολα στην γρήγορη ωρίμανση εκείνης της γενεάς στρατιωτικών. Το ιδεώδες της Μεγάλης Ιδέας, που άρχισε να οδεύει προς το αποκορύφωμά του, προδίκιζε μια λαμπρή σταδιοδρομία, για όσους είχαν αποφασίσει να ακολουθήσουν το ριψοκίνδυνο επάγγελμα των όπλων. Η γενιά του Ευριπίδη Μπακιρτζή έμελλε να ζήσει, να πραγματοποιήσει μεγάλο μέρος της Μεγάλης Ιδέας και ταυτόχρονα να την δει να καταρρέει μπροστά στα έντρομα μάτια της. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν οι απελευθερωτές της Ηπείρου, της Μακεδονίας, της Θράκης και συνάμα εκείνοι που προσπάθησαν έως τον Αύγουστο του 1922 να ξυπνήσουν τον μαρμαρωμένο βασιλιά, που ζούσε για αιώνες στους θρύλους των Ελλήνων.

Η εκ Σερρών Ευθαλία Μπακιριτζή, μητέρα του Ευριπίδη.

Δεύτερο Κεφάλαιο

Από τη Σχολή Ευελπίδων στα μέτωπα του Πολέμου (1911-1922)

A) Ο Εύελπις (1911-1914)

«Άρχεσθαι μαθών ἄρχειν ἐπιστήσει»

Το πρώτο έτος για τον Ευριπίδη Μπακιρτζή και τους συμφοιτητές του άρχισε ομαλά την 14^η Νοεμβρίου του 1911¹⁸. Σε αυτό το διάστημα ο Εύελπις Μπακιρτζής διδάχθηκε κάποια βασικά θεωρητικά μαθήματα, όπως η Ελληνική και η Γαλλική γλώσσα, Ιστορία, Μαθηματικά, Περιγραφική Γεωμετρία, Φυσική, Χημεία και στοιχεία Ορυκτολογίας και Γεωλογίας καθώς και Ιχνογραφική, Οπλομαχητική και Γυμναστική. Επίσης το πρόγραμμα περιελάμβανε και κάποιες ασκήσεις του Πεζικού¹⁹. Αν και οι αρχειακές ελλείψεις για τη στρατιωτική ιστορία της περιόδου είναι μεγάλες, εντούτοις, έχουν διασωθεί πολλές Ημερήσιες Διαταγές της Σχολής, από τις οποίες πληροφορούμαστε για τον τότε διαχωρισμό των δραστηριοτήτων των σπουδαστών σε προ και μετά μεσημβριαν²⁰.

18. Φωτόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Β', σ. 338. Δαφνής, *Σοφοκλής...*, *ό.π.*, σ. 22. Κατά τον Γρηγόριο Δαφνή η είσοδος των εισερχομένων του 1911 συνέβη την 11^η και όχι την 14^η Νοεμβρίου.

19. Φωτόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 149.

20. ΥΣΑ, Μικροφίλμ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΕΥΕΛΠΙΔΩΝ/ 4^{2/4} - 5^{4/4}/ 6 - Φ.54 Θ.Α, Φ 121,Θ3,Δ4, Ημερήσιαι Διαταγαί Σχολής Ευελπίδων κατά τη διάρκεια των ετών 1911, 1913, 1914. Φωτόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 50.

Οι προ μεσημβρίας δραστηριότητες περιελάμβαναν έγερση, καθαριότητα και ενδυμασία από τις 05:30 έως τις 6:00, πρωινό ρόφημα από τις 06:00 έως τις 06:15, μελέτη των μαθημάτων από τις 06:15 έως τις 07:45. Από τις 07:45 έως τις 08:15 το ημερήσιο πρόγραμμα περιελάμβανε το πρόγευμα, την παράταξη και την παύση, και από τις 08:15 έως τις 08:30 ακολουθούσε η επιθεώρηση και η αναφορά του Λόχου των Ευελπίδων. Αμέσως άρχιζαν τα μαθήματα που τελείωναν στις 12:30, ύστερα από τα οποία ακολουθούσε το μεσημβρινό γεύμα και η συνακόλουθη παύση²¹.

Οι μετά μεσημβριαν δραστηριότητες του Ευριπίδη Μπακιρτζή ως Ευέλπιδος άρχιζαν στις 14:30 με την αποκαλούμενη «Εκπαίδευση», που περιελάμβανε την παρακολούθηση μαθημάτων και γυμνασίων έως τις 17:30. Ακολουθούσε προσωρινή παύση έως τις 18:00 και οι επόμενες δύο ώρες έως τις 20:00 αφιερώνονταν στην εσπερινή μελέτη των μαθημάτων της επόμενης ημέρας. Στις 20:00 ξεκινούσε το δείπνο και το απόδειπνο, που διαρκούσε μέχρι τις 21:00, οπότε η ημέρα τελείωνε με την υποχώρηση, την πρόσκληση (21:00) και την κατάκλιση στους κοιτώνες μετά το σιωπητήριο στις 21:30. Τα Σαββατοκύριακα το πρόγραμμα ήταν περίπου το ίδιο με τη διαφορά πως μετά το γεύμα των 12:00 ακολουθούσε γενική καθαριότητα, όπως ακριβώς και στο πρόγραμμα του 1842.

Η στρατιωτική εκπαίδευση είναι δύσκολη για πολλούς και γεμάτη στερήσεις από την πειθαρχία που επιβάλλεται στους σπουδαστές των στρατιωτικών σχολών. Παρόλες αυτές τις δυσκολίες ο Ευριπίδης Μπακιρτζής φαίνεται πως υπήρξε συνεπής προς τις υποχρεώσεις κατά τη διάρκεια της εκεί φοίτησής του. Από τα σωζόμενα για την εποχή στοιχεία πληροφορούμαστε πως είχε αφοσιωθεί στις σπουδές, γι' αυτό και δεν τού είχε επιβληθεί καμία ποινή, εάν και κατά παράδοξο τρόπο το όνομά του δεν συναντάται ούτε στους επιμερισμούς των διάφορων εργασιών²².

21. Φωτόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 51.

22. ΥΣΑ, Μικροφίλμ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΕΥΕΛΠΙΔΩΝ/ 4^{2/4} - 5^{1/4}/ 6 - Φ.54 Θ.Λ, Φ 121,Θ3,Δ4 Ημερήσιαι Διαταγαί Σχολής Ευελπίδων κατά τη διάρκεια των ετών 1911, 1913, 1914.

Οι σπουδές του Ευριπίδη Μπακιρτζή διήρκεσαν μόνον τρία χρόνια, παρόλο που, όπως προαναφέρθηκε, ο Οργανισμός του 1882 με τις τροποποιήσεις του καθόριζε την πενταετή φοίτηση των μαθητών στη Σχολή. Κάτι τέτοιο όμως δεν θα συνέβαινε ποτέ, παρά μόνον κάτω από ιδιαίζουσες πολεμικές συνθήκες, όπως αυτές του Α΄ και του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου.

Στις 5 Οκτωβρίου του 1912, αφού η επιστράτευση είχε ολοκληρωθεί, ο ελληνικός στρατός χωρίστηκε σε 2 στρατιές, της Θεσσαλίας, που αποτελούνταν από τις I, II, III, IV, V και VI Μεραρχίες και τελούσε υπό τις διαταγές του τότε Διαδόχου Κωνσταντίνου, και της Ηπείρου που αποτελούνταν από μονάδες συνολικής δύναμης μιας Μεραρχίας περίπου, την οποία ηγούνταν ο Αντιστράτηγος Κωνσταντίνος Σαπουντζάκης. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής πολέμησε στη Στρατιά της Ηπείρου ως Λοχίας - Διμοιρίτης και πιο συγκεκριμένα στον τέταρτο Λόχο του I Τάγματος του Ανεξαρτήτου Συντάγματος Κρητών²³ που τελούσε υπό τη διοίκηση του Αντισυνταγματάρχη Πεζικού Λάμπρου Συνανιώτη²⁴. Εκτός του πρώτου Τάγματος υπήρχαν άλλα δύο, τα οποία και αυτά έμελλε να λάβουν μέρος στα πεδία των μαχών, άλλοτε ως τμήμα του Συντάγματος και άλλοτε βοηθώντας άλλα τμήματα της στρατιάς. Από αυτά το υπ' αριθμόν II τελούσε υπό τις διαταγές του Ταγματάρχη Πεζικού Θεόδωρου Μπάκα και

23. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου». Στον φάκελο του βιογραφούμενου αξιωματικού δεν καθορίζεται με σαφήνεια το Τάγμα, αλλά οι διασωθείσες ημερήσιες διαταγές του Συντάγματος επιτρέπουν να συμπεράνουμε πως η αριθμητική δύναμη κάθε Τάγματος του εν λόγω Συντάγματος αντιστοιχούσε σε τέσσερις Λόχους. Επιπλέον στην περιγραφή της μάχης της Αετοράχης γίνεται λόγος σε κάποιες από τις επιχειρήσεις που συμμετείχε ο 4^{ος} Λόχος του Ι^{ου} Τάγματος, την ώρα που τα άλλα δύο Τάγματα του Συντάγματος είχαν αποσπασθεί από τον τομέα της Αετοράχης και υπαχθεί στον τομέα του Α΄ Μικτού Αποσπάσματος.

24. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Οι επιχειρήσεις του στρατού στο μέτωπό της Ηπείρου*, τόμ. Β΄, Αθήνα 1991, σ. 391. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

ήταν μονάδα 44 ανδρών²⁵. Τέλος, το υπ' αριθμόν III (48 άνδρες)²⁶ διοικούνταν από τον Λοχαγό του Πεζικού Ξενοφώντα Κονταράτο²⁷.

Θα έπρεπε όμως να μεταβεί ο Ευριπίδης Μπακιρτζής ως δευτεροετής της Σχολής μαζί με τους άλλους Ευέλπιδες στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο; Ο ισχύων νόμος του 1886, που διευθετούσε τα προβλήματα που είχαν παρουσιαστεί κατά την επιστράτευση του 1885, με σκοπό να αποτραπεί η ενσωμάτωση της Ανατολικής Ρωμυλίας στην Βουλγαρία, προέβλεπε την απαραίτητη συμμετοχή στις επιχειρήσεις των μαθητών της 5^{ης} Τάξης, ως Ανθυπολοχαγοί και των μαθητών της 4^{ης} ως Ανθυπασπιστές, ενώ οι υπόλοιποι έπρεπε να συνεχίσουν κανονικά τις σπουδές τους²⁸. Συνεπώς, με βάση το πνεύμα του Νόμου θα έπρεπε να μεταβούν στο μέτωπο συνολικά 50 Ευέλπιδες (41 της 3^{ης} τάξης και 9 της 4^{ης}) και όχι 89, όπως τελικά συνέβη²⁹.

Την απάντηση στο εν λόγω ερώτημα έδωσε ο τότε Πρωθυπουργός και συνάμα Υπουργός των Στρατιωτικών, Ελευθέριος Βενιζέλος, σε αγόρευσή του στη Βουλή των Ελλήνων την 24^η Φεβρουαρίου του 1914, όταν ο Βουλευτής Αρκαδίας, Νικόλαος Τριανταφυλλάκος, διέκοψε τον αγορεύοντα Πρωθυπουργό λέγοντάς του σε οξύ τόνο: «*Εγώ είχον τόν υιόν μου εις τόν Πόλεμον (αναφερόμενος στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο), όπου έτραυματίσθη πρώτος, όταν τά τέκνα σας έκρύβησαν*».

Ο τότε Πρωθυπουργός αντέδρασε αμέσως απαντώντας όπως κάτωθι: «*[...]Είχον, κύριοι, τήν ευτυχίαν κατά τό βραχύ διάστημα του έγγάμου βίου μου νά αποκτήσω δύο παιδιά. Τό έν κατά τήν έναρξιν του Πολέμου είχεν ηλικίαν 18 έτων, τό έτερον 19 έτων. Ό άλλων ηλικίαν 18 έτων ήτο μαθητής τής Σχολής Ευελπίδων, άνήκων*

25. ΥΣΑ, ΑΣ, Μικροφίλμ 1^ο ΑΝΕΞ/ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΠΕΖ. ΚΡΗΤΩΝ/ 1 - 1,1- 2/Φ= 40/Θ=Τα, Μονάς 1^ο Ανεξαρτήτου Συντάγματος Πεζικού Κρητών/ Ημερησία Διαταγή 2ας Ιουνίου 1912.

26. ΥΣΑ, ΑΣ, Μικροφίλμ 1^ο ΑΝΕΞ/ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΠΕΖ. ΚΡΗΤΩΝ/ 1 - 1,1- 2/Φ= 40/Θ=Τα, Μονάς 1^ο Ανεξαρτήτου Συντάγματος Πεζικού Κρητών/ Ημερησία Διαταγή 4ης Ιουνίου 1912.

27. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός...*, ό.π., τόμ. Β΄, σ. 391.

28. Φωτόπουλος, ό.π., τόμ. Α΄, σ. 160. Δαφνής, *Σοφοκλής*, σ. 23.

29. Φωτόπουλος, ό.π., τόμ. Β΄, σ. 338.

είς τήν δευτέραν τάξιν αὐτῆς (αναφέρεται στον Σοφοκλή Βενιζέλο, ο οποίος ήταν συμμαθητής και συνδεόταν από τότε με αισθήματα φιλίας με τον Ευριπίδη Μπακιρτζή). Εἰς ὄλους τοὺς προηγουμένους Πολέμους καί τὰς ἐκστρατείας ἐξῆλθον οἱ μαθηταὶ τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων ὡς ἀξιωματικοὶ ἢ ἀνθυπασπισταὶ μόνον τῶν ἀνωτέρων τάξεων, οὐδέποτε ἐξῆλθον οἱ τῆς πρώτης καί τῆς δευτέρας τάξεως. Ἡ γνώμη τῆς ὑπηρεσίας ἦτο ὅπως τὸ αὐτὸ γίνῃ καί εἰς τήν παροῦσαν περίστασιν, ὅπως οἱ μαθηταὶ τῆς πρώτης καί τῆς δευτέρας τάξεως μὴ διακόψωσι τὰ μαθήματά των, μὴ μετασχωσιν ἐπομένως τοῦ Πολέμου. Εὐρήκα ὅτι δέν ἦτο ἐπιτετραμμένον εἰς τὸν τότε Ὑπουργόν τῶν Στρατιωτικῶν νὰ μὴν ἀποστείλῃ εἰς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου καί τήν δευτέραν τάξιν τῆς Σχολῆς, ἡ ὁποία περιελάμβανε τὸν μικρότερόν του υἱόν. Ἀπεστάλησαν λοιπόν οἱ μαθηταὶ τῆς δευτέρας τάξεως τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων μὲ τὸν βαθμόν τοῦ Λοχίου εἰς τὸν Πόλεμον ἐκεῖνον [...]. Ταῦτα ὄσον ἀφορᾷ τὸν ἕναν ἐκ τῶν υἱῶν μου, τὸν στρατιωτικόν [...]»³⁰.

Με ἄλλα λόγια τόσο ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, όσο και οι υπόλοιποι συμμαθητές του της 2^{ης} Τάξης της Ευελπίδων ονομάστηκαν Λοχίες, για να συμμετάσχουν στον πόλεμο, ώστε να μην κατηγορηθεί ο Ὑπουργός των Στρατιωτικῶν και Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος ὅτι ἀφήσε τον γιο του μακριὰ ἀπὸ το θέατρο των επιχειρήσεων. Βέβαια, σύμφωνα και με τις διαθέσιμες πηγές, οι ίδιοι οι σπουδαστές της Σχολῆς ἐξέφρασαν την επιθυμία τους να μεταβούν στο μέτωπο και να λάβουν ἐκεῖ το βάπτισμα του πυρός³¹.

Τη νύχτα της 17^{ης} προς τη 18^η Σεπτεμβρίου του 1912 κηρύχθηκε επιστράτευση και τα γεγονότα συνέβησαν ως εξής: Με Βασιλικό Διάταγμα της 18^{ης} Σεπτεμβρίου οι 9 Ευέλπιδες της 4^{ης} Τάξης κατατάχθηκαν ως Ανθυπολοχαγοί στο Σώμα του Πυροβολικού του στρατεύματος και διατέθηκαν στο Φρουραρχεῖο των Αθηνών για

30. Φωτόπουλος, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 336.

31. Φωτόπουλος, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 336. Δαφνής, Σοφοκλής, σ. 18. Στασινόπουλος, ὁ.π., σ. 113. Σύμφωνα με τον ιστορικό Στασινόπουλο, η Σχολή Ευελπίδων ἐκλείσει στη διάρκεια των Βαλκανικῶν Πολέμων και ὅλοι οι μαθητές της ανεξαιρέτως υπηρέτησαν στο μέτωπο. Η πληροφορία είναι ανακριβής.

ορκωμοσία. Οι 41 Ευέλπιδες της 3^{ης} Τάξης κατατάχθηκαν ως Ανθυ-
πασπιστές στο Πεζικό και διατέθηκαν και αυτοί στο Φρουραρχείο
των Αθηνών για ορκωμοσία. Το Διάταγμα όριζε πως: «[...] μετά
τήν λήξιν τῆς ἐπιστρατεύσεως θέλουσιν ἐξακολουθήσῃ ἐκπαιδευ-
όμενοι ἐν τῷ αὐτῷ σχολείῳ [...] πρὸς ἀποπεράτωσιν τῶν σπου-
δῶν των [...]»³². Για να μεταβούν στον Πόλεμο και οι δευτεροετείς
(συμπεριλαμβανομένου και του Ευριπίδη Μπακιρτζή), θεσπίστηκε
εκ νέου Βασιλικό Διάταγμα, βάσει του οποίου επετράπη ο προβι-
βασμός και των δευτεροετών, αλλά και των πρωτοετών σε Λοχίες,
ώστε να εξέλθουν στον Πόλεμο, υπό τον μοναδικό όρο ότι θα είχαν
συμπληρώσει το 17^ο έτος της ηλικίας τους. Την επόμενη ημέρα με
Διαταγή (Αρ. Πρωτ. 65948/26 Σεπτεμβρίου 1912) ο Μπακιρτζής με
τους υπόλοιπους συμμαθητές του προβιβάστηκε σε Λοχίας και ορ-
κίστηκε. Κατόπιν, κατατάχθηκε προσωρινά στο σώμα του Πεζικού
και διατάχθηκε να παρουσιαστεί στο έμπεδο τμήμα του 1^{ου} Συντάγ-
ματος Πεζικού των Αθηνών, ενώ λίγο αργότερα πήρε φύλλο πορείας
για το Ανεξάρτητο Σύνταγμα Κρητών, όπου είχε τοποθετηθεί³³.

Από τον προσωπικό φάκελο του βιογραφούμενου πληροφο-
ρούμαστε πως έφτασε στο μέτωπο της Ηπείρου την 20ή Οκτωβρίου
του 1912. Οι επιχειρήσεις όμως είχαν ξεκινήσει μερικές μέρες νωρί-
τερα με την έναρξη του πολέμου. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής ξεκίνησε
τη στρατιωτική του σταδιοδρομία σε ένα πολύ δύσκολο μέτωπο,
διότι οι αρχικοί σχεδιασμοί του ΓΕΣ προέβλεπαν κυρίως τη χρησι-
μοποίηση των εκεί παρευρισκομένων δυνάμεων για την εξασφάλιση
της μεθορίου, χωρίς όμως να αποκλείονται από μέρους των και επι-
θετικές ενέργειες, αφού οι επιχειρήσεις που θα έκριναν την πορεία
του Πολέμου θα διεξάγονταν στη Μακεδονία. Δεύτερον, το γεγονός
ότι η αποκαλούμενη ως «Στρατιά» δεν συμπλήρωνε τη δύναμη ούτε

32. Φωτόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Β', σ. 336.

33. Αυτόθι, σ. 336. Μαζί με τον Ευριπίδη Μπακιρτζή παρουσιάστηκε και ο
Σοφοκλής Βενιζέλος στο έμπεδο τμήμα του 1^{ου} Συντάγματος Πεζικού Αθηνών και
τοποθετήθηκε σε μονάδα της IV Μεραρχίας που μετείχε σε επιχειρήσεις στη Μα-
κεδονία.

μιας Μεραρχίας, καθιστούσε τη χρησιμοποίησή της περιορισμένη³⁴.

Αρχικά, ο στρατός συγκεντρώθηκε κατά μήκος της ανατολικής όχθης του Αράχθου ποταμού, έως την περιοχή των χωριών Πράμαντα - Άγναντα, με σκοπό να εξασφαλιστεί η μεθόριος από τον Αμβρακικό Κόλπο έως το Μέτσοβο μήκους 150 χιλιομέτρων, ώσπου να κριθεί η πορεία των επιχειρήσεων στη Μακεδονία. Δυστυχώς όμως αυτό δεν στάθηκε εφικτό, διότι στον αντίποδα των ελληνικών δυνάμεων οι Τούρκοι αντιπαρέταξαν ένα ολόκληρο Σώμα στρατού, που αποτελούνταν από την 23^η Μεραρχία Κληρωτών (ενεργού στρατού) και την 23^η Μεραρχία εφέδρων μειωμένης δύναμης, το οποίο μόλις την 7^η Οκτωβρίου ξεκίνησε να προωθείται στον Αμμότοπο βορειοανατολικά της Φιλιππιάδας. Επιπλέον εκτός του τακτικού στρατού συγκροτήθηκαν και σώματα ατάκτων Τουρκαλβανών δυνάμεως περίπου 5.000 ανδρών. Έτσι το πρωί της 7^{ης} Οκτωβρίου οι ελληνικές δυνάμεις διέσχισαν τον Άραχθο και συγκεντρώθηκαν στον Αμμότοπο, αφού προηγουμένως είχαν καταλάβει το ύψωμα του Γκριμπόβου, όπου την 9^η συγκρούστηκαν επί τρεις ημέρες με τις τουρκικές. Οι πρώτες αυτές συρράξεις κατέληξαν στην απελευθέρωση του Γκριμπόβου, του Αμμοτόπου και του Ανωγείου. Στις επόμενες ημέρες η επέλαση του ελληνικού στρατού συνεχίστηκε, χωρίς την εμφάνιση ιδιαίτερων προσκομιμάτων, μιας και οι καιρικές συνθήκες δεν είχαν επιδεινωθεί τόσο, ώστε να αρχίσουν οι μαζικές απώλειες των οπλιτών από κρουπαγήματα. Στις 16 Οκτωβρίου λοιπόν ο Ευριπίδης Μπακιρτζής με το Ανεξάρτητο Σύνταγμα Κρητών αναχώρησε από τη Λευκάδα με προορισμό τη Βόνιτσα και από εκεί μεταφέρθηκε με πλοία στην περιοχή του χωριού Κόπραϊνα. Την ίδια ημέρα όμως βιάδιζε και άλλο Σύνταγμα εθελοντών Κρητών από τη Λευκάδα προς το μέτωπο.

Στις 7:30 της 17^{ης} Οκτωβρίου ο Λοχίας Μπακιρτζής μαζί με τους άνδρες του Συντάγματος άρχισε να αποβιβάζεται στο χωριό Κόπραϊνα, από το οποίο αναχώρησε στις 15:00 κινούμενο προς την Άρτα. Επίσης την ίδια ημέρα το Αρχηγείο διόρισε τον Συνταγμα-

34. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός...*, τόμ. Β', Αθήνα 1991, σσ. 2-3. Μελάς, *ό.π.*, σσ. 362-363. Σπαής, *ό.π.*, σ. 44.

τάρχη Μηχανικού, Αριστοτέλη Κόρακα, ως αρχηγό των εθελοντικών σωμάτων για να υπάρχει ενιαία διοίκηση. Σκοπός της τοποθέτησης του Συντάγματος στην εν λόγω περιοχή ήταν η ανίχνευση του εδάφους και η ενίσχυση των Βορειοηπειρωτών Ελλήνων που αγωνίζονταν κατά των τουρκαλβανικών συμμοριών που είχαν αναπτύξει τρομοκρατική δράση στην Ήπειρο³⁵.

Την επομένη ο Ευριπίδης Μπακιρτζής με τους υπολοίπους άνδρες του Συντάγματος πορεύθηκε από την Άρτα προς το χωριό Καμπή με προορισμό την Κιάφα, ώστε να ενισχύσει την πορεία του στρατού προς τα Πέντε Πηγάδια. Δυστυχώς όμως καθυστέρησε να φτάσει κι έτσι σταμάτησε η πορεία των υπόλοιπων τμημάτων της Στρατιάς. Στις 19 Οκτωβρίου ξεκίνησε η επίθεση του ελληνικού στρατού κατά της Πρέβεζας. Οι Τούρκοι αντιλήφθηκαν πως κάθε αντίσταση ήταν μάταιη και αποφάσισαν την παράδοση της πόλης. Δύο ημέρες αργότερα, με βάση τα όσα είχαν συμφωνηθεί, η Πρέβεζα παραδόθηκε στις 11:00 και μετά την αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων και των ατάκτων συμμοριών τα εθελοντικά σώματα των Κρητών και των Προσχόπων εισήλθαν στην πόλη. Τα υπόλοιπα τμήματα συνέχισαν την προέλαση στην περιοχή των Πέντε Πηγαδιών³⁶.

Από τότε έως τις 20 Νοεμβρίου που διατάχθηκε η αναδιοργάνωση της στρατιάς της Ηπείρου στα Α΄ και Β΄ Μικτά Αποσπάσματα για την άμεση απελευθέρωση της πόλης των Ιωαννίνων, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής συμμετείχε αρχικά με τον Λόχο του σε επιχειρήσεις στο χωριό Δρυόφυτο και κατόπιν ενίσχυσε την επίθεση στα Πέντε Πηγάδια και την τοποθεσία Λάκκα³⁷. Λίγες ημέρες μετά την υπαγωγή του στον τομέα του Β΄ Μικτού Αποσπάσματος έλαβε μέρος

35. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός...*, τόμ. 2, σσ. 2-3, 5, 9, 11, 21-23. Μελάς, *ό.π.*, σσ. 364-6.

36. Αυτόθι, σσ. 25-29. Μελάς, *ό.π.*, σ. 364-366.

37. Για την πορεία που ακολούθησε ο Ευριπίδης Μπακιρτζής μαζί με τους υπολοίπους άνδρες του Ανεξαρτήτου Συντάγματος Κρητών βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός* τόμ. Β΄, σσ. 31-33, 35, 37, 39, 41, 48, 69. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

στη μάχη που διεξήχθη στο χωριό Πέστα (29-31 Νοεμβρίου 1912)³⁸, ενώ μετά την κατάληψή του πήρε μέρος στις επιχειρήσεις για την κατάληψη της Αετοράχης (1-18 Δεκεμβρίου 1912)³⁹, κατά τις οποίες υπερασπίστηκε επί ημέρες το ύψωμα 1059 μαζί με τους άνδρες του Λόχου του. Στη συνέχεια έλαβε φύλλο πορείας για την Αθήνα, ώστε να συνεχίσει μαζί με τους υπόλοιπους μαθητές της Σχολής τις σπουδές του⁴⁰.

Με την επιστροφή του στη Σχολή Ευελπίδων ο Ευριπίδης Μπακιρτζής αντιμετώπισε, όπως και οι υπόλοιποι του έτους του, πρόβλημα στη συνέχιση των σπουδών, εφόσον οι σπουδές του είχαν διακοπεί έτσι απότομα για τρεις μήνες σχεδόν. Η τότε Διοίκηση, με σκοπό να επιλύσει το πρόβλημα που δημιούργησε ο Πόλεμος στις σπουδές των μαθητών, μείωσε τα έτη των σπουδών εκείνου του έτους από πέντε σε τρία.⁴¹ Από εκεί και πέρα δεν υπάρχουν διαθέ-

38. Αυτόθι, σσ. 72-74, 92-94.

39. Η Αετοράχη είναι ένα μεγάλο βουνό στην Ήπειρο, στο οποίο πέθαναν πολλοί Έλληνες στρατιώτες. Στη μάχη της Αετοράχης πολέμησε ως έφεδρος αξιωματικός και ο ιστορικός Διονύσιος Κόκκινος, ο οποίος αναφέρεται σε αυτήν τη σκληρή μάχη, που διεξήχθη κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο. Για περισσότερα βλ. Διονύσιος Κόκκινος, *Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, τόμ. Β΄, Αθήνα 1970, σ. 1010. βλ. επίσης και Μελάς, *ό.π.*, σσ. 370-380.

40. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου». Αναλυτικά για την πορεία του λόχου στο μέτωπο του εν λόγω υψώματος βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός*, τόμ. Β΄, σσ. 94-6, 98-9, 100, 102, 103, 111, 284.

41. Φωτόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Β΄, σ. 367. Στις διασωθείσες διαταγές της Σχολής Ευελπίδων δεν γίνεται κανένας λόγος για την επίλυση του προβλήματος της συνέχισης των σπουδών των συμμετεχόντων στον πόλεμο. Είναι γνωστό πάντως ότι όσοι εισήλθαν στην Σχολή Ευελπίδων το 1911 αποφοίτησαν στην τριετία, εξαιτίας των συνεχών πολέμων, στους οποίους είχε εμπλακεί η χώρα εκείνη την περίοδο. Από μια σωζόμενη επιστολή του Ευριπίδη Μπακιρτζή προς τον Αλέξανδρο Χαλκιόπουλο γνωρίζουμε ότι αποφοίτησε το 1914 (βλέπε: *Ιδιωτική συλλογή Δημήτριου Δημούδη*, *Επιστολή του Ευριπίδη Μπακιρτζή προς τον Αλέκο Χαλκιόπουλο*). Οι εισερχόμενοι του έτους 1914 αποπεράτωσαν τις σπουδές τους στα δύο χρόνια, για τους ίδιους λόγους. Ανάμεσά τους οι μετέπειτα Στρατηγοί, Χριστόδουλος Τσιγάντες, Θωμάς Πεντζόπουλος, Θρασύβουλος Τσακαλώτος, Δημήτριος Ζαφειρόπουλος

σιμα στοιχεία για την προσαρμογή των σπουδών των μαθητών στα νέα δεδομένα που δημιουργήσαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι. Ως προς τη στρατιωτική εξέλιξη του Ευριπίδη Μπακιρτζή όμως, είναι γνωστή η προαγωγή του από τον βαθμό του Λοχία σε αυτόν του Ανθυπαπιστή την 27^η Ιουνίου του 1913, με τον οποίο έλαβε μέρος στον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο⁴².

Την τελευταία ημέρα της παραμονής του στο Λονδίνο, όπου παρευρισκόταν για τις εργασίες της ομώνυμης συνδιάσκεψης που καθόρισαν το τέλος του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, ο Ελευθέριος Βενιζέλος δήλωσε προς τον αρχηγό της βουλγαρικής αποστολής όσα συνοφίζουν και τον κύριο λόγο της προσφυγής της Ελλάδας στον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο: «Οὐδεμία κυβέρνησις ἐν Ἑλλάδι, οὐδεὶς βασιλεύς, θά εὐρίσκετο διὰ νά δεχθῆ νά παραιτηθῆ τῆς Θεσσαλονίκης, εἰμὴ μόνον ἀτυχοῦς πολέμου. Διὰ τοῦτον... ἂν εἰς τό σημεῖον αὐτό δέν εἶναι δυνατή ἡ κατευθείαν συνεννόησις, ἐπιβάλλεται προσφυγὴν εἰς διαιτησίαν πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ αἵσχους τοῦ πολέμου τῶν συμμαχῶν μεταξύ των...»⁴³. Εκτός αυτού η Ελλάδα εξήλθε ωφελιμένη από τη συμμετοχή της στον πόλεμο με την επικράτειά της να έχει σχεδόν διπλασιαστεί με την προσάρτηση της Κρήτης, της Ηπείρου και τμήματος της Μακεδονίας, ενώ είχαν πλέον δρομολογηθεί οι συνθήκες, που θα καθόριζαν το καθεστώς των νησιῶν του Αιγαίου Πελάγους.

Η Βουλγαρία από την άλλη πλευρά έχοντας υποτιμήσει πολύ τις ικανότητες του ελληνικού στρατού θεωρούσε πως θα μπορούσε εύκολα να επιτύχει τα επιθυμητά οφέλη στη Μακεδονία με μία ενδεχόμενη σύρραξη⁴⁴. Επιπλέον διεκδικούσε και καταληφθέντα εδάφη από τη Σερβία, η οποία επεδίωκε μία αναθεώρηση της σε-

και Κωνσταντίνος Βεντήρης. Το ίδιο καθεστώς ακολουθήθηκε και για τους εισερχόμενους του 1915 και 1916 εξαιτίας του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

42. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

43. Μελάς, *ό.π.*, σ. 414. Παρόμοιες ήταν και οι δηλώσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου και προς τον Ρώσο Πρέσβη σχετικά με τη στάση της Ελλάδας στις βουλγαρικές αξιώσεις περί Θεσσαλονίκης.

44. *Αυτόθι*, σ. 431. Κολιόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Β΄, σ. 226.

βο-βουλγαρικής συμφωνίας της 13^{ης} Μαρτίου του 1912, γιατί η ανακήρυξη του αλβανικού κράτους τής στέρησε την έξοδο στην Αδριατική⁴⁵. Με βάση τη συνθήκη που υπογράφηκε στο Λονδίνο (17 Μαΐου 1913) φάνηκε πως εξασφαλίστηκε μία επισφαλής ειρήνη που θα κατέληγε λίγους μήνες αργότερα σε πόλεμο μεταξύ των συμμάχων των βαλκανικών κρατών με τη Βουλγαρία. Εν τω μεταξύ η Ελλάδα και η Σερβία υπέγραψαν αρχικά προκαταρκτικό Πρωτόκολλο συνεργασίας στις 22 Απριλίου του 1913, το οποίο, παρά τις αρχικές αντιδράσεις του ΓΕΣ, συμπληρώθηκε και επεκτάθηκε σε στρατιωτική σύμβαση που κατέληξε στην υπογραφή δεκαετούς συμμαχίας μεταξύ των δύο χωρών την 1^η Ιουνίου του 1913. Αυτή η ελληνο-σερβική συμμαχία κόστισε πολλά σε διακρατικό επίπεδο στις σχέσεις των δύο χωρών σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος αθέτησε τη συμφωνία το 1915 και η Σερβία δεν τού το συγχώρησε ποτέ. Ο Κωνσταντίνος δεν ήθελε να ενισχύσει την Σερβία εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων, διότι τασσόταν υπέρ της ουδετερότητας, αλλά είχε ήδη προβεί σε μυστικές συμφωνίες με τη Γερμανία, για σύναψη δανείου προς την Ελλάδα, εν αγνοία της ελληνικής κυβέρνησης. Ο Βενιζέλος πρότεινε τη μετάβαση στο μέτωπο ισόποσης δύναμης της Αντάντ, αντί της αποστολής Ελλήνων. Έτσι ξεκίνησαν οι αποβάσεις των Αγγλο-γάλλων στη Θεσσαλονίκη και δημιουργήθηκε το Μακεδονικό Μέτωπο. Μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου η Σερβία κατήγγειλε το 1924 το Σύμφωνο, που έως τότε ανανεωνόταν σιωπηρά, στοιχίζοντας την πρωθυπουργία στον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, ο οποίος έως το τέλος της ζωής του διέκειτο δυσμενώς εις βάρος της Σερβίας.

Σε στρατιωτικό επίπεδο στην ύπαιθρο της Μακεδονίας τα επεισόδια μεταξύ των ελληνικών και των αντίστοιχων βουλγαρικών στρατιωτικών αρχών ήταν καθημερινά (Ιανουάριος - Μάιος 1913), σε σημείο που να μην είναι δυνατός ο καθορισμός μίας σαφούς οροθετικής γραμμής. Με απόφαση της ανώτατης πολιτικής ηγεσίας της Βουλγαρίας και του Βασιλιά Φερδινάνδου αποφασίστηκε η ταυτόχρονη απροειδοποίητη επίθεση εναντίον της Ελλάδας και

45. Κολιόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Β', σ. 227.

της Σερβίας. Αυτή υλοποιήθηκε την 16^η Ιουνίου, όταν το βουλγαρικό Πυροβολικό άρχισε να βάλλει κατά των ελληνικών θέσεων στην περιοχή του Παργαίου, στις Ελευθερές. Παράλληλα σχεδόν ακολούθησαν ανάλογες επιθέσεις τόσο στην περιοχή της Νιγρίτας, όσο και στην περιοχή του Πολυκάστρου. Επιπλέον στον σερβικό τομέα ο βουλγαρικός στρατός κινήθηκε για την κατάληψη της Γευγελής, για να αποκοπεί η επικοινωνία μεταξύ ελληνικού και σερβικού στρατού και να επιτευχθεί ευκολότερα η προέλαση προς τη Θεσσαλονίκη. Έτσι ξεκίνησε ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος⁴⁶.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής όντας τριτοετής της Σχολής Ευελπίδων δεν θα μπορούσε να μη συμμετάσχει κι αυτός στον Πόλεμο. Έτσι με την κήρυξη του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου πήρε φύλλο πορείας ως Ανθυπασπιστής για το 19^ο Σύνταγμα Πεζικού και έφτασε στο μέτωπο των επιχειρήσεων στις 14 Ιουλίου του 1913, όταν ο ελληνικός στρατός βρισκόταν στα σημερινά εδάφη της Βουλγαρίας⁴⁷. Στη διάρκεια των επόμενων δύο ημερών (15-16 Ιουλίου) πήρε μέρος στη μάχη της Μαχομίας, κατά την οποία το Σύνταγμα αναγκάστηκε να συμπτυχθεί, έχοντας μεγάλες απώλειες σε αξιωματικούς και οπλίτες⁴⁸. Την επόμενη ημέρα δόθηκε η μάχη στην τοποθεσία Πέρνελ - Χαν, όπου το 19^ο Σύνταγμα έλαβε μέρος συνεπικουρικά καλύπτοντας την πορεία του Π/20 Τάγματος εξαιτίας της κόπωσης και του χαμηλού ηθικού των ανδρών του. Παρόλα αυτά οι μάχες που δόθηκαν την ίδια ημέρα στα υψώματα Λέσκο και Χασάν Πασά κατά των υπέρτερων βουλγαρικών δυνάμεων υπήρξαν νικηφόρες και τα ελληνικά τμήματα ήταν έτοιμα να επαναλάβουν την επίθεσή τους την επόμενη ημέρα, έως την ώρα που οι πολεμικές επιχειρήσεις διακόπηκαν, εξαιτίας της ανακωχής που έλαβε χώρα και οδήγησε

46. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913: Επιχειρήσεις κατά των Βουλγάρων (Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος)*, τόμ. Γ', Αθήνα 1992, σσ. 69-70, 550.

47. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

48. Για τις επιχειρήσεις που διεξήγε το 19^ο Σύνταγμα Πεζικού κατά τη μάχη της Μαχομίας βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός*, τόμ. Γ', σσ. 249-50, 258-61, 265, 269, 550.

στη συνθήκη του Βουκουρεστίου⁴⁹.

Έτσι στις 13:00 της 18^{ης} Ιουλίου το Γενικό Στρατηγείο μετά από το τηλεγράφημα του Ελευθερίου Βενιζέλου από το Βουκουρέστι, απ' όπου ανήγγειλε τη σύναψη ανακωχής και την πενθήμερη αναστολή των επιχειρήσεων, διέταξε την παύση των εχθροπραξιών. Στις επόμενες ημέρες σημειώθηκε οροθετική γραμμή και ακολούθησε η σύμπτυξη των δυνάμεων και των δύο στρατών. Συγκεκριμένα, το 19^ο Σύνταγμα συγκεντρώθηκε μαζί με όλη την VII Μεραρχία στο Νευροκόπι έως τις 26 Ιουλίου, όπου και παρέμεινε έως τις 12 Αυγούστου. Έπειτα μεταφέρθηκε στην Καβάλα, ενώ ο Ευριπίδης Μπακιρτζής επέστρεψε στη Σχολή Ευελπίδων, για να συνεχίσει απερίσπαστος πια τις σπουδές του⁵⁰.

Οι στρατιωτικοί διοικητές του Ευέλπιδος Μπακιρτζή έκριναν ευμενώς την πορεία του στους πολέμους. Γι' αυτό και τού απονεμήθηκαν στις 20 Αυγούστου του 1914 τα δύο πρώτα του Μετάλλια. Το πρώτο ήταν του «Ελληνοτουρκικού» και το δεύτερο του «Ελληνοβουλγαρικού πολέμου». Στα επόμενα έτη έως την οριστική του απόταξη από τον ελληνικό στρατό θα ακολουθούσαν άλλα δέκα, από τα οποία τα περισσότερα τού απονεμήθηκαν «επ' ανδραγαθία»⁵¹. Ο Εύελπιδης Μπακιρτζής, όμως, βρισκόταν ακόμη στην αρχή της στρατιωτικής σταδιοδρομίας του. Μετά την αποφοίτησή του από τη Σχολή των Ευελπίδων ακολούθησαν άλλα οκτώ έτη πολεμικών αναμετρήσεων. Ο Σερραίος στρατιωτικός συμμετείχε σχεδόν σε όλους αυτούς τους εθνικούς αγώνες από την έναρξη έως το τέλος τους.

49. Για τις επιχειρήσεις στη μάχη του Πέρνελ - Χάν βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός*, τόμ. Γ', σσ. 271, 275-76, 550.

50. Μελάς, *ό.π.*, σσ. 517-526. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός*, τόμ. Γ', σ. 279, 551.

51. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

Β) Από Φρούραρχος Καβάλας στην Εθνική Άμυνα

Η λήξη των Βαλκανικών Πολέμων και η συνακόλουθη Συνθήκη του Βουκουρεστίου διπλασίασαν σχεδόν την ελληνική επικράτεια κατά 108.606 τετ. χιλ. από 64.786, καθιστώντας το ελληνικό κράτος την κυρίαρχη δύναμη στο Αιγαίο Πέλαγος. Αξίζει να σημειωθεί πως τότε μόνο η ελληνοβουλγαρική μεθοριακή γραμμή είχε εμβαδόν 222 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Ανάλογη υπήρξε και η αύξηση του πληθυσμού σε 4.363.000 από 2.666.000, που ήταν πριν από τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο⁵².

Όλα αυτά όμως θα έπρεπε να προστατευτούν από τον αναδιοργανωμένο ελληνικό στρατό των Βαλκανικών Πολέμων. Γι' αυτόν τον λόγο, η τότε κυβέρνηση διά του υπ' αριθμόν 167557 νόμου της 4^{ης} Δεκεμβρίου του 1913 θέσπισε νέο Οργανισμό, βάσει του οποίου αναδιαρθρώθηκε η σύνθεση των Σωμάτων και των Μεραρχιών επιβάλλοντας σχηματισμούς αμιγούς ορεινής σύνθεσης, λόγω των κατά βάση ορεινών Νέων Επαρχιών, Μακεδονίας και Ηπείρου. Έτσι η χώρα διαιρέθηκε σε πέντε μεγάλης έκτασης στρατιωτικές περιφέρειες, σε κάθε μία από τις οποίες αντιστοιχούσε ένα Σώμα Στρατού. Επιπλέον για τη διασφάλιση των συνόρων από πλευράς της διαφιλονικούμενης πλευράς της Ανατολικής Μακεδονίας αποφασίστηκε η οικοδόμηση οχυρών σε όλο το μήκος της ελληνοβουλγαρικής μεθορίου⁵³.

Εκείνη την εποχή όμως κυριαρχούσε ιδιαίτερος αναβρασμός στις τάξεις των Ελλήνων αξιωματικών και ειδικότερα ανάμεσα στους ανώτερους και ανώτατους και σε αυτούς που πρόσκεινταν

52. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τον Πρώτον Παγκόσμιο Πόλεμον (1914-1918): Οι επιχειρήσεις εις τα Βαλκάνια*, Αθήνα 1970, σ. 2. Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική: 1916-1936*, Αθήνα 1977, σ. 48.

53. ΓΕΣ/ΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τον Πρώτον Παγκόσμιο Πόλεμον*, σσ. 4-5, 9. Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε: Ιωάννης Παπαφλωράτος, *Ιστορία του ελληνικού στρατού (1833-1949). Η δράση των I-IV Μεραρχιών Πεζικού. Νομική και χαρτογραφική παρουσίαση των γεγονότων*, τόμ. Α΄, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2014, σσ. 336-7.

στον Θρόνο. Στη δεύτερη τάξη ανήκαν κατά κύριο λόγο οι έφεδροι, τους οποίους αναγκάστηκε να μονιμοποιήσει η τότε κυβέρνηση, για να στελεχώσει με αξιωματικούς τις Μεραρχίες, που είχαν πρόσφατα συγκροτηθεί. Οι αξιωματικοί αυτής της τάξης αισθάνονταν επαγγελματικά ανασφαλείς και επεδίωκαν τη συμμετοχή τους στις εκστρατείες, ως μέσον για την ιεραρχική τους εξέλιξη. Κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκαν μέσα στο στράτευμα σχέσεις πελατείας και προστασίας, μεταξύ αυτών και ανώτερων πολιτικών και στρατιωτικών παραγόντων, οι οποίες έμελλε να διαρκέσουν για πολλά έτη και να σφραγίσουν την ιστορία του ελληνικού στρατού. Είναι ενδεικτικό ότι η πλειοψηφία των αξιωματικών της Εθνικής Αμύνης στελεχωνόταν από τέτοια άτομα, από σκληροπυρηνικούς δηλαδή οπαδούς της αβασίλευτης δημοκρατίας που ευεργετήθηκαν από το κίνημα στο Γουδί, την αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και από τη συμμετοχή τους στους Βαλκανικούς Πολέμους και οι οποίοι δεν είχαν χάσει το αγωνιστικό τους πάθος κατά της Βασιλείας⁵⁴. Σε αυτούς προστέθηκαν κατώτεροι αξιωματικοί της Σχολής Ευελπίδων, που μοιραία επηρεάζονταν από τους προϊσταμένους τους. Αυτήν την ομάδα ανθρώπων ακολούθησε και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής στα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, βγαίνοντας ιδιαίτερα ωφελημένος από τη συγκεκριμένη επιλογή.

Στις 25 Μαρτίου του 1914 ο Ευριπίδης Μπακιρτζής έλαβε τον βαθμό του Ανθυπολοχαγού, κατατάχθηκε στο Όπλο του Πυροβολικού και μετατέθηκε στο φρούριο της Καβάλας⁵⁵. Βρισκόταν στην

54. Τυπικά δείγματα τέτοιων αξιωματικών ήταν ο Νικόλαος Πλαστήρας, που μέσα σε πέντε χρόνια (1909-1914) από Επιλοχίας έγινε Υπολοχαγός, ο Θεόδωρος Πάγκαλος που από Λοχαγός έγινε Συνταγματάρχης και ο Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, που η συνεισφορά του στον Μακεδονικό Αγώνα ως Επιθεωρητή των ελληνικών σχολείων της περιοχής της Έδεσσας και η γενικότερη θητεία του στο στράτευμα για μια δεκαετία τού πρόσθεσαν μόνο έναν βαθμό, ενώ μέσα σε επτά χρόνια (1912-1919) ανήλθε τέσσερις βαθμούς φτάνοντας στον βαθμό του Συνταγματάρχη. Βερέμης, *ό.π.*, σσ. 49-50. Άγγελος Ανεστόπουλος, *Ο Μακεδονικός Αγών*, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 236.

55. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου». ΓΕΣ/ΔΙΣ, Μ.ε, Φ.10. Αν και γενικά στους φακέλους

αρχή μίας λαμπρής στρατιωτικής σταδιοδρομίας και συνεπαρμένος από το ιδεώδες της Μεγάλης Ελλάδας γράφει προς τον εξάδελφό του, Αλέκο Χαλκιόπουλο: «[...]Φαίνεται και πάλι θά κελαϊδίση τό μάνλιχερ και σνάιτερ, όποτε ποιός ξέρει άν δέν σέ συναντήσει εις κανένα μέρος παρόμοιον πρός τό Μπουλανγή, άς έλπίσομεν και συγχρόνως άς ευχόμεθα [...]. Ήθελα νά σέ έγραφα μερικές πολιτικές ιδέες και γνώμας, ύστερα μάλιστα από τήν μηνιαϊαν και πλέον διακοπήν τής συζητήσεως. Φόβος ύπάρχει μή δέν φτάση τό χαρτί πού έχομεν σπήτι, και ύστερα πού νά τρέχω νά εύρω άλλο σήμερα μάλιστα πού είναι Κυριακή άργία. Για αυτό περιορίζομαι μόνον σέ λέξεις, ότι για τήν Ελλάδα μάς όλα θά πάνε κάτ' ευχήν...»⁵⁶.

Τον Αύγουστο του 1914 ξέσπασε ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, στη διάρκεια του οποίου εκδηλώθηκε ο Εθνικός Διχασμός. Επρόκειτο για τη διαφωνία ως προς την εξωτερική πολιτική, που θα έπρεπε να ακολουθήσει η χώρα. Ο μεν Ελευθέριος Βενιζέλος, με τη σύμφωνη γνώμη της Βουλής, υποστήριζε την έξοδο της χώρας στο πλευρό των δυνάμεων της Εγκάρδιας Συνεννόησης (Entente) αποβλέποντας στην καλύτερη διασφάλιση των κερδών των Βαλκανικών Πολέμων και από την άλλη ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος για τον ίδιο λόγο υποστήριζε την ουδετερότητα της χώρας.

Στις 20 Σεπτεμβρίου του 1915 η Βουλγαρία κήρυξε γενική επιστράτευση και τον Οκτώβριο του ιδίου έτους προσχώρησε στο στρατόπεδο της συμμαχίας των Κεντρικών Δυνάμεων μετά από υπόμνημα των συμμάχων και ανάκληση των πρέσβων τους. Από τότε έως τα μέσα του επόμενου έτους διεξήχθη προσπάθεια της τότε ελληνικής κυβέρνησης σε συνεννόηση με τον Βασιλιά αποτροπής της παρουσίας των Βουλγάρων στην Ανατολική Μακεδονία, επιχειρώντας ανεπιτυχώς να συνδιαλλαγούν με τους εκπροσώπους του γερμανικού παράγοντα.

παλαιού τύπου παρουσιάζονται πολλές φορές λάθη, η εν λόγω πληροφορία επιβεβαιώνεται και από τα υπάρχοντα στοιχεία των σύντομων βιογραφικών της ΔΙΣ.

56. Ιδιωτική συλλογή Δημητρίου Δημούδη, *Επιστολή του Ευριπίδη Μπακιρτζή προς τον Αλέκο Χαλκιόπουλο*, Αθήνα, 15 Αυγούστου 1914.

Στις αρχές του 1916 η επέλαση των Γερμανοβουλγάρων προχωρούσε ανεμπόδιστα και ως άμεσο σκοπό της είχε την κατάληψη της ανατολικής πλευράς του Στρυμόνα, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μέτωπο με την Αντάντ στον ποταμό, μακριά από εδάφη, που κατοικούνταν από βουλγαρικούς πληθυσμούς. Ένα τέτοιο μέτωπο θα ήταν δύσκολο να διαρραγεί, διότι οι Βούλγαροι οχύρωναν ανέξοδα την ανατολική περιοχή του Νομού Σερρών, εξαναγκάζοντας τον ελληνικό πληθυσμό σε καταναγκαστικά έργα και αξιοποιώντας ελληνικούς πόρους. Ο μεσοπρόθεσμος σκοπός της Βουλγαρίας ήταν μέσα από την ομηρία του ελληνικού πληθυσμού, η εκδίωξη των Ποιντίων και Μικρασιατών προσφύγων και γενικότερα η εκκένωση της περιοχής από το ελληνικό στοιχείο, με απώτερο σκοπό την οριστική ενσωμάτωσή της στην Βουλγαρία, σε περίπτωση νίκης των Κεντρικών Δυνάμεων⁵⁷.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής εν τω μεταξύ είχε τιμηθεί με τον «Αργυρούν Σταυρόν του Σωτήρος» στις 25 Ιανουαρίου του 1915 και στις 21 Μαΐου του 1916 προβιβάστηκε στον βαθμό του Υπολοχαγού, ενόσω υπηρετούσε στο Φρούριο της Καβάλας⁵⁸. Στην Καβάλα κατά τον Αύγουστο του 1916, όπου εκεί έδρευε το Δ' Σώμα Στρατού, η κατάσταση ήταν τραγική με τους 600 αξιωματικούς και τους 8.500 οπλίτες να παραμένουν εντελώς ανενεργοί⁵⁹. Ακόμη είχε συ-

57. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τον Πρώτον Παγκόσμιο Πόλεμον*, σ. 133. Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. Β', σ. 174.

58. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου». ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τον Πρώτον Παγκόσμιο Πόλεμον*, σ. 142.

59. Η κατάσταση ήταν τέτοια που από τη μια τα περισσότερα Συντάγματα του Σώματος διέθεταν δυνάμεις δύο Ταγμάτων των τεσσάρων Λόχων το καθένα και από την άλλη τα οχυρωματικά έργα που είχαν ξεκινήσει μετά την ένταξη της Ανατολικής Μακεδονίας στον εθνικό ελληνικό κορμό ήταν ανολοκλήρωτα και ήταν αδύνατο να προασπιστεί, μέσω αυτών, η ασφάλεια των συνόρων. Το Δ' Σώμα Στρατού μεταφέρθηκε από την Καβάλα στο Γκαίρλιτς, όπου οι Έλληνες στρατιώτες και αξιωματικοί έζησαν για τρία χρόνια. Εξάιρεση στον κανόνα αποτέλεσαν οι δεδηλωμένοι βενιζελικοί αξιωματικοί, όπως ο μετέπειτα βουλευτής των Σερρών με το κόμμα των Φιλελευθέρων Δημοσθένης Φλωριάς, οι οποίοι κρατήθηκαν αιχμά-

νωστισθεί μεγάλος αριθμός ανθρώπων από τα χωριά της υπαίθρου. Στις 23 Αυγούστου ο Άγγλος Πρέσβης ειδοποίησε τον διοικητή του Σώματος πως πλέον το λιμάνι τελούσε σε κατάσταση αποκλεισμού και πως επιτρεπόταν μόνο η ενδεικνυόμενη εκφόρτωση αλεύρων για την ημερήσια κατανάλωση ψωμιού από τη φρουρά και από τον πληθυσμό της πόλης. Η κατάσταση αυτή θα συνεχιζόταν, αν ο βουλγαρικός στρατός καταλάμβανε ένα ή περισσότερα φρούρια, κάτι που δυστυχώς έγινε την ίδια κιόλας ημέρα, όταν οι οχυρές θέσεις Δ και Ε καταλήφθηκαν από τμήματα του βουλγαρικού στρατού.

Την επόμενη ημέρα ο Άγγλος Πρέσβης δήλωσε στον διοικητή του Σώματος Στρατού Συνταγματάρχη του Πυροβολικού Ιωάννη Χατζόπουλο και διοικητή της 7ης Μεραρχίας πως σε ενδεχόμενη κατάληψη των επάκτιων πυροβολείων και των παραθαλάσσιων οχυρών της Καβάλας όλα τα πλεούμενα του λιμανιού θα καταβυθίζονταν, για να μην πέσουν στα χέρια του εχθρού. Αυτοί οι φόβοι έγιναν πραγματικότητα, όταν οι βουλγαρικές δυνάμεις προχώρησαν στην κατάληψη του ΒΑ αυχένα της πόλης και στη διαδοχική κατάληψη των υψωμάτων I, Z, H, A, B, Γ.

Ως συνέπεια όλων των ανωτέρω σχηματίστηκε ένας επαναστατικός πυρήνας δεκατεσσάρων αξιωματικών του Πυροβολικού και του Πεζικού, όμοιος με αυτόν που είχε σχηματισθεί στη Θεσσαλονίκη κατά τις αρχές του ιδίου έτους από τον Μαζαράκη - Αιυιάν και άλλους αξιωματικούς, που ως σκοπό του είχε τη δημιουργία επαναστατικών συνθηκών στην πόλη της Καβάλας, όμοιων με αυτές της Θεσσαλονίκης. Αντικειμενικός τους σκοπός υπήρξε η μη συναίνεση της παράδοσης των Δυνάμεων του Δ' Σώματος Στρατού στους Γερμανοβουλγάρους και η προσπάθεια διαφυγής τους, ώστε να ενταχθούν στις δυνάμεις της Αντάντ, που βρίσκονταν στη Θεσσαλονίκη, πιέζοντας με αυτόν τον τρόπο την ελληνική κυβέρνηση

λωτοι στις φυλακές της κωμόπολης Βερλ. Βλέπε: Γεράσιμος Αλεξάτος, *Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919*, Θεσσαλονίκη 2015. Επίσης για τον εγκλεισμό των βενιζελικών στη Βερλ βλέπε την επιστολή του Δημοσθένη Φλωριά στην εφημερίδα Μακεδονία με ημερομηνία 28/11/1927. Αρχείο Βασιλείου Γιαννογλούδη, *Μακεδονία*, 28 Νοεμβρίου 1927.

ση να εξέλθει στον πόλεμο στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ. Στον ηγετικό κύκλο των αξιωματικών αυτών μετείχε και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, όπως επίσης οι Ταγματάρχες Πεζικού, Διονύσιος Σταυριανόπουλος και Κωνσταντίνος Ισχομάχος, οι Ύπολοχαγοί, Λεοντόπουλος Γεράσιμος και Κοντεκάκης Γρηγόριος, οι Λοχαγοί του Πυροβολικού, Μάταλλας Κωνσταντίνος και Τραυλός Σπυρίδων, ο ομοιόβαθμος φίλος του Ευριπίδη Μπακιρτζή και απομνημονευματογράφος, Δημήτριος Βακκάς, και ο Ανθυπολοχαγός του Πεζικού, Γ. Νούλας⁶⁰.

Στις 24 Αυγούστου, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής με όλους τους προαναφερόμενους συντρόφους του επιβιβάσθηκε σε ένα πλοιάριο και διέφυγε στη γαλλοκρατούμενη Θάσο. Από εκεί κοινοποίησε τη θέλησή του για μετάβαση στη Θεσσαλονίκη και ένταξή του στο συμμαχικό στρατό που διεξήγε τις κύριες πολεμικές επιχειρήσεις κατά των Βουλγάρων⁶¹.

Στη Θεσσαλονίκη μετά την κατάληψη του Ρούπελ ο Στρατηγός Σαράιγ κήρυξε τον στρατιωτικό νόμο (3 Ιουνίου 1916) και η επικοινωνία της Μακεδονίας με την πρωτεύουσα διακόπηκε⁶². Τον

60. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τον Πρώτον Παγκόσμιο Πόλεμον*, σ. 143. *Ελευθερία*, 12 Οκτωβρίου 1962. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Στρατηγού Σαράφη, η μετάβαση των προαναφερομένων από τη Θάσο στη Θεσσαλονίκη έλαβε χώρα στις 17 Αυγούστου, αλλά η πληροφορία δεν είναι εξακριβωμένη. Στέφανος Σαράφης, *Ιστορικές αναμνήσεις: Από τα παιδικά χρόνια ως την κατοχή*, Αθήνα 1964, σ. 120.

61. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου». Κάποιο έγγραφο από τον προσωπικό φάκελο του βιογραφούμενου κάνει αναφορά για ένταξή του στο κίνημα της Θεσσαλονίκης κατά το 1918. Η καταγραφή όμως ήταν λάθος, αφού ο Ευριπίδης Μπακιρτζής είναι γνωστό πως ανήκε ήδη από το δεύτερο εξάμηνο του 1916 στη Μεραρχία της Κρήτης. Επίσης το όνομά του αναφέρεται και στο βιβλίο του τότε Λοχαγού Νεόκοσμου Γρηγοριάδη, που είχε προσχωρήσει με όλο του τον λόγο στο κίνημα της Εθνικής Άμυνας. Τέλος, η εν λόγω αναφορά γίνεται και στο επίσημο βιβλίο της ΔΙΣ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τον Πρώτον Παγκόσμιο Πόλεμον*, σ. 143. Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, *Στα όπλα η Ελλάδα*, Κωνσταντινούπολις 1920, σσ. 68-69.

62. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τον Πρώτον Παγκόσμιο Πόλεμον*, σ. 109.

Σεπτέμβριο έφτασαν και τα τμήματα του στρατού, που είχαν στασιάζει στην Κρήτη, τα οποία απάρτιζαν τη Μεραρχία Κρήτης, η οποία εκτός από τις υπόλοιπες μονάδες της περιελάμβανε και δύο Μοίρες Πεδινού Πυροβολικού. Συγκεκριμένα, αποτελούνταν από δύο Πυροβολαρχίες, την Κ1, η διοίκηση της οποίας είχε ανατεθεί στον Ταγματάρχη Θεόδωρο Μανέττα με διοικητές των Πυροβολαρχιών τον Ευριπίδη Μπακιρτζή και τον Δημήτριο Βακκά και την Κ2, η οποία τελούσε υπό την κύρια διοίκηση του Θεόδωρου Χαβίνη και της οποίας οι Πυροβολαρχίες είχαν ανατεθεί στον Σοφοκλή Βενιζέλο και τον Λοχαγό Ιωάννη Παπαδήμα⁶³. Είναι γνωστό πως η Μεραρχία της Κρήτης από την άφιξή της στο μέτωπο έως τον Ιούλιο του 1917 εκπαιδευόταν, για να αντικαταστήσει τη Μεραρχία των Σερρών, η οποία μαχόταν στο πλευρό των Συμμάχων. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του μετέπειτα Στρατηγού Γρηγοριάδη, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής με τις μονάδες του Μανέττα εκπαιδεύθηκαν στο μέτωπο του Μοναστηρίου (Βιτώλια) στο ύψωμα 1895⁶⁴. Χρόνια αργότερα και συγκεκριμένα στις 3 Φεβρουαρίου του 1928, όταν ο Μπακιρτζής κατείχε τον βαθμό του Αντισυνταγματάρχη και ο υπεύθυνός του Ταγματάρχης, Θεόδωρος Μανέττας κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο χρημάτιζε πλέον Υποστράτηγος - Επιθεωρητής του Πυροβολικού, έγγραψε την κάτωθι κρίση, αναφερόμενος στη θητεία του Μπακιρτζή στο δεύτερο εξάμηνο του 1916:

«Ο Άντισυνταγματάρχης Μπακιρτζής υπηρέτησεν υπό τάς διαταγάς μου κατά τήν άνω έξαμηνία ως ύπολοχαγός διοικητής Πυροβολαρχίας του έμπεδου Πυροβολικού Έθνικής Άμύνης. Εύφυής, έργατικός και ένθουσιώδης, γνωρίζη δέ καλώς τάς κατανομάς του όπλου του, κατόρθωσεν έντός βραχυτάτου χρονικού διαστήματος [νά] συγκροτήση και [νά]

63. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου». Δαφνής, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, σσ. 42, 47. Η άποψη του Δαφνή επιβεβαιώνεται και από τη μαρτυρία του Νεόκοσμου Γρηγοριάδη, Γρηγοριάδης, ό.π., σ. 95.

64. Γρηγοριάδης, ό.π., σ. 79. Δαφνής, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, σσ. 42-43.

ἐκπαιδεύση τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ Πυρ/χίαν ἐκ Γαλλικοῦ ὑλικοῦ τῶν 75 καὶ νά καταστήσῃ ταύτην ἐτοιμοπόλεμον. Χαρακτήρ σοβαρός παρόλον τό νεαρόν τῆς ἡλικίας του ἐνέπνευσεν διὰ τῆς τελειομανίας καὶ προσκολλησεῶς του τὴν ἀγάπην τῶν ὑφισταμένων του καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν προϊσταμένων του. Ἐπαγγελματικῶς καλῶς κατηρτισμένος κέκτηται γενικῆς μορφώσεως, ἧς ἦν θέσιν νά παρακολουθῇ εὐχερῶς πᾶσαν πρόοδον καὶ ἐξέλιξιν τοῦ ὄπλου του»⁶⁵.

Τὴν ἀνοίξη τοῦ 1917 ὁ Στρατηγὸς Σαράιγ κατάρτισε σχέδιο ἐπίθεσης, βάσει τοῦ οὐοίου θα διασπώνταν οἱ γραμμές τοῦ εχθροῦ, ἀλλὰ λόγῳ τῶν σφοδρῶν χιονοπτώσεων τὸν Ἀπρίλιο τὸ σχέδιο ματαιώθηκε. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Εὐριπίδης Μπακιρτζής συνέχιζε τὴν ἐκπαίδευσή του στο μέτωπο. Για τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς στρατιωτικῆς τοῦ θητείας ὑπάρχουν δύο κρίσεις ἀπὸ τὸν τότε προϊστάμενό του, Θεόδωρο Μανέττα. Ἡ πρώτη, κατὰ χρονολογικὴ σειρά, φαίνεται νὰ εἶναι καὶ ἡ ἀντικειμενικότερη, γιατί συντάχθηκε στο μέτωπο στῆς 30 Ἰουνίου, ὅταν ὁ Στρατηγὸς Μανέττας δὲν ἦταν ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ μετέπειτα πορεία τοῦ Εὐριπίδη Μπακιρτζή: «*Διοικητῆς τῆς 1^{ης} Πυρ/χίας ἦν ὀργάνωσεν καὶ ἐκπαίδευσεν, ἀπὸ τὴν εἰς τό Μέτωπον ὀργάνωσιν τῆς Μοίρας ἐπέδειξεν προσόντα ψυχραιμίας, ζήλου, φιλομαθείας καὶ ὀργανωτικότητος ἀξιεπαίνου προσανατολισθείς πλήρως εἰς τὰς μεθόδους τῆς χρησιμοποιοῦσεως τοῦ Πυροβολικοῦ ἐν τῷ συγχρόνῳ πολέμῳ.- Ψύχραιμος, σοβαρός καὶ φιλότιμος ἀξιωματικός θα καταστῆ σύν τῷ χρόνῳ κάλλιστος ἀξιωματικός.- Στερεῖται τῆς ἀρκούσης διοικητικῆς πείρας*». Ἡ δεῦτερη συντάχθηκε στῆς 3 Φεβρουαρίου τοῦ 1928 καὶ ἀναφερόταν σε ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἐκπαίδευσῆς του κατὰ τὸ 1917 καὶ εἶχε ὡς ἐξῆς:

«Ἐξακολουθῇ μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου καὶ τῆς αὐτῆς ἐργατικότητος νά ἐκπαιδεύῃ καὶ νά συμπληροῖ τὴν ὀργάνωσιν τῆς

65. ὙΣΑ, Γενικὴ Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα ἀξιωματικῶν, «Ἀτομικὰ ἐγγράφα τοῦ Μπακιρτζή Εὐριπίδου». Ὅταν μιλάει για γαλλικό υλικό των 75, εννοεῖ πυροβόλα ορειβατικοῦ Πυροβολικοῦ Σνάιντερ - Δαγκλή των 75. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ὁ ἐλληνικός στρατός κατὰ τὸν πρῶτον Παγκόσμιον Πόλεμον, σ. 6.

Πυροβολαρχίας του μέχρι τῆς ἐξόδου της εἰς τό μέτωπον ὡς παρά τῆς Πυρ/χίας τῆς Κ, II Μοίρας κατά τόν Μάιον τοῦ 1917. Προσανατολισθεῖς τάχιστα μέ τάς ἐν χρήσει τότε μεθόδους βολῆς τῶν Γάλλων, ὑπό τάς διαταγὰς τῶν ὁποίων εἶχεν τεθῆ ἡ Κ II Μοῖρα κατόρθωσεν ἐν βραχυτάτῳ χρονικῷ διαστήματι νά εἶναι εἰς θέσιν νά ἀναλάβῃ τήν ἐκπαίδευσιν ὄλων τῶν εἰς τήν Πυροβολαρχίαν ἀνατεθεισῶν ἀποστολῶν καί νά ἐκπληροῖ ταύτας μετ' ἐξαιρέτου ἀκριβείας, μεθοδικότητος καί εὐπρεπείας. Ἡ Μοῖρα τοῦ Μετώπου κατέστησεν τοῦτον ἰκανότατον διοικητήν Πυροβολαρχίας, ἡ δέ εὐσυνειδησία αὐτοῦ κατά τήν ἐκτέλεσιν τῶν ἀνατεθεισῶν εἰς αὐτόν ἀποστολῶν καί ἡ ψυχραιμία μεθ' ἧς ἐξετέλεθ ταύτας, ἐπέβλεπεν αὐτοπροσώπως τόν κανονισμόν τῶν βολῶν ἐκ τῶν προκεχωρημένων ὑπό τῶν γραμμῶν τοῦ [...] Πεζικοῦ. Προεκάλεσεν τήν ἐκτίμησιν καί τήν ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην τοῦ τμήματος τοῦ Πεζικοῦ [...] Ἐκτοτε θά ἠδύνατο τίς νά προβλέψῃ ὅτι ἤθελεν ἐξελιχθῆ εἰς ἄριστον ἀξιωματικόν τοῦ Πυροβολικοῦ, εἰδικός δι' ἐκπαιδεύσεως νά καταστῆ ἰκανότατος γενικός ἀξιωματικός καί διοικητής μονάδος-»⁶⁶.

Ἄν καί προκαλεῖ εὐλόγα ερωτήματα ἡ σύνταξι διαδοχικῶν σημειώσεων γιά ἓναν ἀξιωματικό ἀπό ἓναν ἀνώτερό του, σχεδόν δέκα χρόνια μετὰ τῆ συγκεκριμένη περίοδο, καί παρά τόν υποκειμενικό χαρακτήρα τῆς δεύτερης, κατά χρονολογική σειρά, ἐκθεσης, μπορεῖ νά διακριθεῖ με σαφήνεια καί ἀπό τίς δύο ἡ στρατιωτική ἀριότητα τοῦ Ευριπίδη Μπακιρτζή.

Ἀπό τόν Ιούλιο τοῦ 1917 ἡ ἐκπαίδευσίς τῆς Μοίρας ποῦ διοικούσε ὁ Μπακιρτζής ολοκληρώθηκε καί μετέβη με ὅλη τῆ Μεραρχία Κρήτης στο μέτωπο, γιά νά ἀντικαταστήσῃ στίς ἐπιχειρήσεις τῆ Μεραρχία τῶν Σερρῶν. Ἐκεῖ ἐπέδειξε ἐξαιρετικές ἐπιτελικές ἰκανότητες καί ἀπέσπασε τοῦς ἐπαίνους τοῦ Μεράρχου τοῦ Συνταγματάρχη τοῦ Πυροβολικοῦ Σπηλιάδη. Πιο συγκεκριμένα, ἡ Ημερήσια

66. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα ἀξιωματικῶν, «Ἀτομικά ἐγγράφα τοῦ Μπακιρτζή Ευριπίδου».

Διαταγή της Κ2 Μοίρας της 15^{ης} Οκτωβρίου του 1917 ήταν αφιερωμένη σε αυτόν και το στρατιωτικό του έργο από τον Ιούλιο έως τον Οκτώβριο και είχε ως εξής:

«Έχων ὑπ' ὄψιν τήν ἀναφοράν τοῦ διοικητοῦ τοῦ πυροβολικοῦ τομέως Λουμνίτσης [εννοεῖ τον Ταγματάρχη Θεόδωρο Μανέτα] ὅτι ὁ Ὑπολοχαγός τῆς Κ2 Μοίρας Βακιρτζής Εὐριπίδης [το ὄνομά του ἦταν Μπακιρτζής, ἀλλά κάποιες φορές συναντάται και ὡς Βακιρτζής] ἀναλαβὼν τήν διοίκησιν τῆς 1^{ης} Πυροβολαρχίας καί ἀφιχθεὶς εἰς τό μέτωπον κατόρθωσεν ἐν βραχυτάτῳ χρονικῷ διαστήματι νά προσανατολισθῆ τελείως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ συγχρόνου πολέμου καί προσαρμοσθῆ ὀλόκληρον τό προσωπικόν τῆς Πυρ/χίας του συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις καί τὰς ἐνεργείας τοῦ Πυροβολικοῦ κατὰ τόν παρόντα πόλεμον μεταβαίνων δέ προσωπικῶς πρὸς τὰ προκεχωρημένα παρατηρητήρια τῆς Πυρ/χίας του καί κανονίζων πάντοτε αὐτοπροσώπως τὰ σημεῖα βολᾶς αὐτῆς ἐπὶ τῶν ὀριζομένων αὐτῆς στόχων ὑφιστάμενος δε συνήθως τὰ πυρὰ ἀντεκδικήσεως τοῦ ἐχθροῦ ἐπέδειξεν καθ' ὅλον τῷ χρονικῷ διαστήματι τῆς ἐν τῷ μετώπῳ ἐνεργείας του ψυχραιμίαν καί τόλμην ἀξιέπαινον, τέλος δέ καταρτισθεὶς δέ οὗτος τελείως ἀπό τεχνικῆς ἀπόψεως κατόρθωσεν διὰ τῆς ἀκριβείας τῶν βολῶν του νά ἐμπνεύσῃ τήν ἐμπιστοσύνην καί τήν ἐκτίμησιν τῶν μονάδων τοῦ Πεζικοῦ εἰς διαδοχικῶς ὑπεστήριξε προκαλέσας καθ' ἀπασῶν ἐνεργειῶν τῆς Πυροβαλαρχίας του τὰς εὐχαριστίας τῶν μονάδων τούτων.-

Ε Π Α Ι Ν Ω

Τόν εἰρημένον Ὑπολοχαγόν διὰ τὰς μνημονευθείσας ὑπηρεσίας του.-

Ο ΜΕΡΑΡΧΟΣ
ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ»⁶⁷

67. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

Ο παραπάνω έπαινος θα συντελούσε στον προβιβασμό του από τον βαθμό του Υπολοχαγού σ' αυτόν τον Λοχαγού. Δύο μήνες αργότερα ο Θεόδωρος Μανέττας συνέταξε τη δεύτερη έκθεση για την πορεία του Ευριπίδη Μπακιρτζή, έχοντας υπ' όφιν την Ημερησία Διαταγή της Μεραρχίας, η οποία κυμαινόταν στο ίδιο μήκος κύματος με την προηγούμενη της πρώτης εξαμηνίας του 1917:

«Εξακολουθῆ μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου καὶ ἐργατικότητος συνεμορφώθη δέ πλήρως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις διοικητοῦ τῆς Πυροβολαρχίας προκαλέσας διὰ τὴν καλὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀνατεθείσης αὐτῷ ἀποστολῆς εἰς πάσας τὰς στιγμὰς τῆς δράσεως τὸν ἔπαινον διὰ τῆς διαταγῆς τῆς Μοίρας καὶ ὁμοίως διὰ τῆς Μεραρχίας Κρήτης. Ἐξακολουθῆ ὕστερῶν εἰσέτι ἀρκούσης διοικητικῆς πείρας.-». Τέλος, στις 4 Φεβρουαρίου του 1918 τού απονεμήθηκε «Το Μετάλλιον της Πολεμικῆς Αξίας» για τη δράση του κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο⁶⁸.

Το 1918 ήταν το τελευταίο από τα καταστροφικά χρόνια του Εθνικού Διχασμού, γιατί σήμανε τη νίκη της Αντάντ και κατ' επέκταση των ελληνικών όπλων. Σημαντική στην εξέλιξη του πολέμου υπήρξε και η μάχη στο Σκρά Ντι Λέγκεν, στην οποία συμμετείχε με τον βαθμό του Λοχαγού ο Ευριπίδης Μπακιρτζής⁶⁹. Πριν την εξιστόρηση της συνεισφοράς του βιογραφούμενου στη μάχη του Σκρα, αξίζει να σημειωθεί η θέλησή του να αναλάβει τη διοίκηση της Κ1 Μοίρας, με την αντίστοιχη ανάληψη της διοίκησης της Μοίρας (Κ2) από τον τότε διοικητή της Σοφοκλή Βενιζέλο⁷⁰. Το Σκρά Ντι Λέγκεν αποτελούσε παρατηρητήριο μεγάλης αξίας του βουλγαρικού μετώπου και ήταν μια τοποθεσία ενισχυμένη με πλήθος οχυρωματικών έργων. Η επίθεση προετοιμάσθηκε επιμελώς και ορίστηκε πως στο κύριο μέτωπο θα λάμβανε μέρος η καλύτερα εξοπλισμένη Μεραρ-

68. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

69. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

70. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

χία, που ήταν η Μεραρχία Αρχιπελάγους. Επιπρόσθετα η επίθεση θα υποστηριζόταν από τις Μεραρχίες των Σερρών και της Κρήτης.

Η επιχείρηση άρχισε στις 16 Μαΐου με επίθεση της Μεραρχίας Αρχιπελάγους, ενώ παράλληλα το πυροβολικό της Μεραρχίας Κρήτης προπαρασκευαζόταν για την έναρξη της επίθεσης στο ανατολικό μέτωπο της στρατιάς, που άρχισε στις 4:55 π.μ. της επόμενης ημέρας. Ο Μπακιρτζής συμμετείχε ως διοικητής της Πυροβολαρχίας Κ1 στην επίθεση κατά του υψώματος Μπος, το οποίο εν τέλει κατελήφθη στις 5:40 π.μ.. Λίγο αργότερα επιβραδύνθηκε η επίθεση κατά του υψώματος Μποσέτ, αλλά με διαταγή του Μεράρχου ενισχύθηκε το τμήμα που διενεργούσε την επίθεση και η κατάληψη συντελεσθηκε τελικά με επιτυχία.

Μετά το τέλος της μάχης του Σκρά η Μεραρχία Κρήτης δεν είχε μεγάλες απώλειες (71 οι νεκροί και 314 οι τραυματίες). Η σύγκρουση όμως στο σύνολό της ήταν πολύνεκρη με τους νεκρούς και τους τραυματίες αξιωματικούς και οπλίτες να προσεγγίζουν τις 3.000, σύμφωνα με επίσημα στοιχεία. Επιπλέον σύμφωνα με τη μαρτυρία του Στρατηγού Σαράφη, είχε δημιουργηθεί και σοβαρό πρόβλημα μέσα στις τάξεις του στρατού, εξαιτίας των φειδωλών προβιβασμών που εισηγήθηκε ο Αντισυνταγματάρχης Γρηγοριάδης. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής όμως τιμήθηκε για την προσφορά του και σε αυτήν τη μάχη με την απονομή του «Πολεμικού Σταυρού», λόγω «*της ψυχραιμίας, της διοικητικής ικανότητας και της μεγάλης δραστηριότητας ανταποκριθείς πλήρως εις τας ανάγκας και τας υπηρεσίας [εννοεί ως διοικητής της Πυροβολαρχίας]*» στις 26 Ιουνίου 1918⁷¹.

Στις 14 Σεπτεμβρίου του 1918 άρχισε η συμμαχική επίθεση κατά των Κεντρικών Δυνάμεων, στην οποία είχε ενεργή συμμετοχή

71. Αξίζει να σημειωθεί πως το σημαντικότερο αποτέλεσμα της μάχης του Σκρά ήταν η αύξηση της εμπιστοσύνης των Συμμάχων προς τις δυνατότητες του ελληνικού στρατού, όπως επίσης και η αποκάλυψη της κάμψης του ηθικού του βουλγαρικού στρατού. Αυτές οι διαπιστώσεις ενίσχυσαν την ιδέα για ανάληψη επιθετικής πρωτοβουλίας των Συμμάχων στο Μακεδονικό Μέτωπο, η οποία εκδηλώθηκε τον Σεπτέμβριο του 1918.

και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής ως διοικητής της Κ1 Μοίρας της Μεραρχίας Κρήτης. Οι επιχειρήσεις ξεκίνησαν στις 17 Σεπτεμβρίου σε σύμπραξη με το XVI Βρετανικό Σώμα Στρατού και η Κ1 Μοίρα διατάχθηκε να αντιτάξει τις Πυροβολαρχίες της προς υποστήριξη του 29^{ου} Συντάγματος, δύο χιλιόμετρα από το χωριό Ροδώνα. Την επομένη όμως τα πυροβόλα της αχρηστεύθηκαν, εξαιτίας πυρκαγιάς που είχε προκληθεί από έκρηξη ενός εξ αυτών, με αποτέλεσμα το Αρχηγείο του Πυροβολικού της Μεραρχίας να διατάξει τη σύμπτυξη της Μοίρας. Για καλή τύχη όμως είχε αδρανοποιηθεί και το πυροβολικό της Κ2 Μοίρας, με αποτέλεσμα να κατηγορηθεί το Βρετανικό Επιτελείο για ελλιπή προπαρασκευή των επιχειρήσεων του Πυροβολικού⁷².

Ύστερα από όλα αυτά ο Ευριπίδης Μπακιρτζής διατάχθηκε να μεταβεί με όλη του τη Μοίρα στην Αξιούπολη του Κιλίκις, όπου παρέμεινε για τρεις ημέρες, έως τις 21 Σεπτεμβρίου, οπότε τέθηκε αρχικά στη διάθεση της Πρώτης Ομάδας Μεραρχιών ως δύναμη εφεδρείας και στη συνέχεια υπήχθη στο XII Βρετανικό Σώμα Στρατού λαμβάνοντας μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις για την εκκαθάριση του Μπέλες έως την 29^η Σεπτεμβρίου⁷³. Κατόπιν ο βιογραφούμενος επανήλθε στις τάξεις του «Εμπέδου Πυρ/κού Εθνικής Αμύνης», παραμένοντας όμως στους πρόποδες του Μπέλες. Η πολεμική θητεία του Ευριπίδη Μπακιρτζή κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έληξε το πρώτο δεκαήμερο του Οκτωβρίου του 1918, όταν με τη Μοίρα του παρέλασε αρχικά στο Νέο Πετρίτσι και κατόπιν στο Δεμίρ Καπού (10 Οκτωβρίου). Από εκεί και πέρα, έως την 24^η Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, γνωρίζουμε μόνον πως παρέμεινε ως Λοχαγός στη Μεραρχία της Κρήτης. Στις διαδοχικές σημειώσεις του προϊστάμενου

72. Δαφνής, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, σ. 47. Η αναφορά γίνεται εξαιτίας μιας επιστολής που δημοσιεύει ο βιογράφος του Σοφοκλή Βενιζέλου, σύμφωνα με το περιεχόμενο της οποίας ο Σοφοκλής Βενιζέλος είχε συνεννοηθεί με τον Ευριπίδη Μπακιρτζή την αλλαγή των διοικήσεων των μονάδων τους εξαιτίας προσωπικών διαφορών του με ανωτέρους του, τις οποίες όμως δεν εξέθεσε στην επιστολή.

73. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

του Ταγματάρχη Θεόδωρου Μανέττα απέσπασε, για άλλη μία φορά, θετικά σχόλια για τις υπηρεσίες του κατά το 1918:

«Προσληφθείς παρ' έμου ώς Προσωπάρχου του Στρο. και ύπασπιστου, έξηκολούθησεν τήν λεπτήν και έμπιστευτικήν άποστολήν [δεν διευκρινίζει τι είδους], κατά τάς θυελλώδεις εκείνας ημέρας [θα πρέπει να αναφέρεται στη μάχη του Σκρα Ντι Λέγκεν] διά τε τό κράτος και τό στράτευμα μετά μεγίστης μυστικότητος και νοημοσύνης άποκτήσας τήν πλήρην έκτίμησιν και έμπιστοσύνην μου ήν και διετήρησα μέχρι τέλους τής μετ' αύτου συνεργασίας μου-»⁷⁴.

Η πορεία του κατά τον Πόλεμο προδίκαιζε μια αξιόλογη σταδιοδρομία, γι' αυτό και μετά τη λήξη του ο Ευριπίδης Μπακιρτζής στάλθηκε ως υπότροφος της ελληνικής κυβέρνησης στη Γαλλία, για να ειδικευθεί στην Ανώτατη Γαλλική Σχολή Πολέμου.

Γ) Σπουδαστής στη Γαλλική Ακαδημία Πολέμου

Το 1919 αποτέλεσε άλλο ένα έτος πολέμου για τον ελληνικό στρατό με τη συμμετοχή του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος στην Ουκρανία, που στάλθηκε για την υποστήριξη των συμμάχων προς τις ελληνικές θέσεις στο Συνέδριο της Ειρήνης που σφράγισε τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Πρώτοι βέβαια συμμετέχοντες ήταν οι καλύτεροι βενιζελικοί αξιωματικοί της εποχής (Πλαστήρας, Κονδύλης, Γρηγοριάδης, Γονατάς, Σαράφης, Σπαής, Ψαρρός κ.ά.).

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής όμως ήταν απών από αυτήν την εκστρατεία, και αυτό επειδή το 1919 μετέβη, με υποτροφία της ελληνικής κυβέρνησης, για μεταπτυχιακές σπουδές στην Ανώτατη Γαλλική Σχολή Πολέμου στο Παρίσι⁷⁵. Περισσότερα στοιχεία για

74. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Οι Επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού κατά το 1918*, Αθήνα 1978, σσ. 143, 147-8.

75. ΑΣΚΙ, *Ιδιωτικά Αρχεία*, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, φάκ. Βιογραφικά Στοιχεία, Κ. Ν. - Λ. Π. Μάργαρη, *ό.π.*, σ. 8. Ο Νίκος Μάργαρη στο βιβλίο του τοποθετεί τις σπουδές του Ευριπίδη Μπακιρτζή κατά το έτος 1917-1918. Όπως φάνηκε, όμως,

την εκεί παραμονή και φοίτησή του μάς είναι άγνωστα, εκτός από μια έκθεση του Στρατηγού Εδου που συντάχθηκε χρόνια αργότερα, στην οποία πληροφορούμαστε πως ο Ευριπίδης Μπακιρτζής υπήρξε «[...] έργατικός, εύφυής και καλός κάτοχος των ζητημάτων γενικής τακτικής[...]». Ακόμη η ίδια έκθεση αναφέρει πως «έτυχε τήν καλλίτερην εκπαίδευσιν εις τά ανώτερα στρατιωτικά κέντρα [της Γαλλίας]» διαπιστώνοντας πως θα μπορούσε να θεωρηθεί «άξιωματικός μεγάλης αξίας»⁷⁶.

Η στρατιωτική σταδιοδρομία του Ευριπίδη Μπακιρτζή χαρακτηρίζεται έως εκείνη την περίοδο από μια διαρκή εύνοια της τύχης. Η συμμετοχή του στις επιχειρήσεις στο μέτωπο της Μακεδονίας, στο πλευρό των συμμάχων και η ένταξη του στον στρατό της Εθνικής Άμυνας συνέβαλαν στην ταχεία άνοδό του στους στρατιωτικούς βαθμούς. Επιπλέον ως «Άμυνίτης» ευνοήθηκε σημαντικά από τον Νόμο 927 του 1917 που προέβλεπε την επαύξηση της αρχαιότητας των αξιωματικών κατά δέκα μήνες⁷⁷. Επιπροσθέτως οι εκθέσεις του Ταγματάρχη Θεοδώρου Μανέττα, παρά τον υποκειμενικό χαρακτήρα που παρουσιάζει η δεύτερη δεσμίδα εκθέσεων για τα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η οποία συντάχθηκε μία δε-

από τα στοιχεία που παρατάθηκαν από τον προσωπικό φάκελο του βιογραφούμενου για τη στρατιωτική του σταδιοδρομία κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Μπακιρτζής συμμετείχε ενεργά στις επιχειρήσεις. Επιπροσθέτως του λόγου το αληθές επιβεβαιώνεται και από την εργογραφία του Γρηγορίου Δαφνή και του Νεόκοσμου Γρηγοριάδη.

76. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου». Η έκθεση του Στρατηγού είναι μεν αχρονολόγητη, αλλά από το περιεχόμενό της μπορούμε να την τοποθετήσουμε περίπου στα 1926, όταν ο Μπακιρτζής υπηρετούσε στο Επιτελείο, το οποίο ασχολούνταν με την κατασκευή των οχυρωματικών έργων στη Μακεδονία. Ακόμη ο συντάκτης παραθέτει και άλλα βιογραφικά στοιχεία, που μπορούν να τεκμηριώσουν την οικειότητα που υπήρχε μεταξύ τους.

77. Βερέμης, *ό.π.*, σ. 70. Ο Νόμος αυτός που αναφέρεται στη διδακτορική διατριβή του Θάνου Βερέμη είχε οπωσδήποτε ευνοϊκή επίδραση στο πρόσωπό του Ευριπίδη Μπακιρτζή, γιατί μετά την ψήφισή του συνέβη και ο μοναδικός προβιβασμός του, σε τόσο μικρό διάστημα, από τον βαθμό του Υπολοχαγού (21 Μαΐου 1916) σ' αυτόν του Λοχαγού (13 Δεκεμβρίου 1917).

καετία αργότερα, αναπαριστούν ανάγλυφα έναν άνθρωπο εργατικό και παράλληλα εύστροφο. Με άλλα λόγια, κάποιον που διέθετε όλα τα τυπικά προσόντα, για να καταστεί στο μέλλον ένας πολύ καλός αξιωματικός. Μπορεί βέβαια να στερούνταν της ανάλογης πείρας, όμως και μόνο το γεγονός πως στα είκοσι τρία του υπηρετούσε ως Λοχαγός, αποδεικνύει από τη μία πλευρά την πολιτική εύνοια που απέσπασε από τη συστράτευσή του με τον κόσμο των Φιλελευθέρων και παράλληλα το υφιστάμενο καθεστώς σχέσεων πελατείας και προστασίας, που ίσχυαν στις τάξεις του στρατεύματος εκείνη την εποχή. Από την άλλη αποτελεί απόδειξη του θάρρους που υπέδειξε στα πεδία των μαχών. Το τελευταίο μάλιστα ενισχύεται και από τα τέσσερα παράσημα που τού απονεμήθηκαν κατά το 1919, όπως επίσης και η προαγωγή του από Λοχαγό σε Ταγματάρχη την 16^η Απριλίου του 1919⁷⁸. Το πρώτο από τα μετάλλια ήταν το «Γαλλικό Παράσημο της Λεγεώνας της Τιμής», που τού απονεμήθηκε τον Ιανουάριο του 1919. Το δεύτερο ήταν το «Μετάλλιο της Δημοκρατίας του Παναμά» και τού δόθηκε τον Φεβρουάριο του 1919, ενώ τα δύο τελευταία, ο «Γαλλικός Πολεμικός Σταυρός» και το «Βρετανικό Παράσημο Διακεκριμένων Υπηρεσιών» τα έλαβε τον Δεκέμβριο του ιδίου έτους⁷⁹.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής μόνο με πέντε έτη υπηρεσίας στον στρατό απέκτησε βαθμούς, που άλλοι αποκτούσαν με τον τριπλάσιο χρόνο παραμονής, δόξα, την εμπιστοσύνη των ανωτέρων του και εννιά παράσημα. Βρισκόταν αναμφίβολα στην αφετηρία μιας αξιόζήλευτης σταδιοδρομίας. Μετά την τριετή μετεκπαίδευσή του επέστρεψε στην Ελλάδα, όπου συμμετείχε στην εκστρατεία της Μικράς Ασίας από τα μέσα του 1921 έως και την τραγική λήξη της.

78. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

79. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου». Στον φάκελο δεν γίνεται αναφορά στον ή στους λόγους απονομής των μεταλλίων. Η απονομή του «Βρετανικού Παρασήμου Διακεκριμένων Υπηρεσιών» αναφέρεται και από τον Chris Woodhouse. Chris Woodhouse, *Το μήλον της έριδος: Η ελληνική αντίσταση και η πολιτική των μεγάλων δυνάμεων*, Αθήνα 1976, σ. 63.

Δ) Στο μέτωπο της Μικράς Ασίας

Στις 19 Μαΐου του 1919 ο ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στην προκυμαία της Σμύρνης καταλαμβάνοντας βαθμηδόν και την ενδοχώρα της. Ήταν μία παραχώρηση των Συμμάχων προς την Ελλάδα για τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Με τη Συνθήκη των Σεβρών (28 Ιουλίου 1920) παραχωρήθηκαν επίσημα στην Ελλάδα τα νησιά του Αιγαίου πελάγους, Λέσβος, Χίος, Σάμος, Σαμοθράκη και Λήμνος, η Θράκη ως την περιοχή της Τσατάλτζας και η πόλη της Σμύρνης με την ενδοχώρα της. Δύο μόλις ημέρες μετά την υπογραφή της Συνθήκης ο τότε Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος διέφυγε την δολοφονική απόπειρα εναντίον του στο σταθμό της Λυών, μόνον με κάποια ελαφρά τραύματα στο χέρι⁸⁰. Στους μήνες που ακολούθησαν έως τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 η παρατεταμένη παραμονή των στρατευμάτων στη μικρασιατική γη διόγκωσε τη δυσαρέσκεια του στρατεύματος κατά της παράταξης των Φιλελευθέρων. Η προκήρυξη των εκλογών από τον ίδιο τον Ελευθέριο Βενιζέλο προκάλεσε κατ' αρχάς αισθήματα ανησυχίας στις τάξεις των συνεργατών του, και παρά τον νόμο που καθιέρωσε την ψήφο του στρατού, η παράταξή του έχασε τις εκλογές⁸¹. Σχηματίστηκε τότε κυβέρνηση υπό τον Δημήτριο Ράλλη, κύριο μέλημα της οποίας, όπως αποδείχθηκε, ήταν η επαναφορά μέσω δημοψηφίσματος του Βασιλιά Κωνσταντίνου στον Θρόνο, τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς⁸².

Η αλλαγή της διακυβέρνησης είχε κυρίως τις επιπτώσεις της στις διεθνείς σχέσεις της χώρας, με την απώλεια της εμπιστοσύνης

80. Έφη Αλαμάνη - Κρίστα Παναγιωτοπούλου, «Η μικρασιατική εκστρατεία από τον Μάιο του 1919 ως τον Νοέμβριο του 1920», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (στο εξής ΙΕΕ)*, τόμ. ΙΕ', Αθήνα 2000, σσ. 116-117.

81. Το ζήτημα έχει αναλυθεί από τον Γεώργιο Μαυρογορδάτο. Βλέπε: Γεώργιος Θ. Μαυρογορδάτος, *1915: Εθνικός Διχασμός*, Αθήνα 2015, σσ. 125-30. Τη συλλογιστική του Μαυρογορδάτου δέχεται και ο βιογράφος του Δημήτριου Γούναρη, Γιώργος Νιάρχος. Βλέπε: Γεώργιος Νιάρχος, *Δημήτριος Γούναρης*, (Επιμ. Δημήτρης Παπαδημητρίου), Πάτρα 2016, σ. 158.

82. Βερέμης, *ό.π.*, σσ. 68-69.

των δυνάμεων της Αντάντ προς την Ελλάδα και δευτερευόντως στις τάξεις του στρατεύματος, με την επαναφορά παλαιών απότακτων βασιλικών αξιωματικών, με άμεσο αποτέλεσμα την εμφάνιση υπερπληθώρας αξιωματικών για τις υπάρχουσες διοικητικές μονάδες. Ακόμη η κατάργηση του Νόμου 927 του 1917 έδωσε τέλος στη δεκάμηνη επαύξηση (Οκτώβριο 1916 έως Ιούλιο του 1917) που έλαβαν οι αξιωματικοί της Εθνικής Άμυνας, επαναφέροντάς τους σε μικρότερους βαθμούς στρατιωτικής ιεραρχίας, ώστε να τους φθάσουν βαθμολογικά σε μικρό χρονικό διάστημα οι επανερχόμενοι απότακτοι⁸³. Τέλος, παρουσιάστηκαν και πολλές περιπτώσεις μη τήρησης της επιβεβλημένης πειθαρχίας από κατώτερους βασιλικούς αξιωματικούς προς ανωτέρους τους που διαποτίζονταν από βενιζελικά φρονήματα. Μία μερίδα βενιζελικών αξιωματικών εξαναγκάστηκε σε παραίτηση από τις τάξεις του στρατού, ενώ μια άλλη παρέμεινε σε ουσιαστική αχρησία με τους αξιωματικούς να υπηρετούν σε μονάδες μακριά από το Μικρασιατικό Μέτωπο⁸⁴.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής αμέσως μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του στη Γαλλία έλαβε φύλλο πορείας για το μέτωπο της Μικράς Ασίας και συμμετείχε στη μάχη που δόθηκε στο ύψωμα Τερέζ - Ογλού στις 10 Αυγούστου του 1921⁸⁵. Οι ανάγκες του ελληνικού στρατού, τόσο σε ανθρώπινο δυναμικό όσο και σε εφοδιασμό ήταν τρομακτικές, αφού ο στρατός μαχόταν για μεγάλο χρονικό διάστημα μακριά από τις βάσεις ανεφοδιασμού του. Γι' αυτόν τον λόγο κλήθηκαν και οι τάξεις των στρατευσίμων των ετών 1913, 1914 και 1915, με σκοπό να ανέλθει η δύναμή του στους 60.000 άνδρες⁸⁶.

Με τη μετάβασή του στο θέατρο των επιχειρήσεων ο Μπακιρτζής ανέλαβε τη διοίκηση της Ιβ ΜΟΠ (Μοίρας Ορειβατικού Πυ-

83. Ιωάννης Γιαννουλόπουλος, «Οι εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου και η επάνοδος του Κωνσταντίνου», *ΙΕΕ*, ό.π., τόμ. 15, σ. 155.

84. Βερέμης, ό.π., σσ. 70-71. Στη διατριβή του Θάνου Βερέμη δίνονται και συγκεκριμένα παραδείγματα.

85. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

86. Ιωάννης Γιαννόπουλος, *Η κυβέρνηση του Δημητρίου Ράλλη και οι εκκαθαρίσεις στη διοίκηση και το στρατό*, *ΙΕΕ*, ό.π., τόμ. ΙΕ', σ. 160.

ροβολικού) της I Μεραρχίας, που είχε τεθεί ως δύναμη εφεδρείας του νοτίου συγκροτήματος της στρατιάς⁸⁷. Μετά τη μάχη του Αφιόν Καραχισάρ (17-25 Σεπτεμβρίου 1921) ο Ευριπίδης Μπακιρτζής με τους άνδρες της Μοίρας του μεταστάθμευσε στην περιοχή Σιλσίν Ελπιρέκ, όπου και παρέμεινε έως τις 2 Οκτωβρίου του 1921, όταν διατάχθηκε να μεταβεί στην τοποθεσία Κιουτσούκ Τζορτζά για την αντιμετώπιση ενδεχόμενης τουρκικής επίθεσης. Μετά από έναν περσίπου μήνα πολεμικής αργίας, η Ιβ ΜΟΠ διατάχθηκε στις αρχές Νοεμβρίου να μετασταθμεύσει στο Γενιτζέ υποβοηθούμενη και από το ΙΙ/4 Τάγμα, εξαιτίας πληροφοριών που προέβλεπαν την εξαπόλυση επίθεσης στις περιοχές Σαντουκλή, Ντινέρ, και Ντεμιρτζή Τσάλ, που αποσκοπούσε στη διάλυση των συγκοινωνιών του ελληνικού στρατού⁸⁸. Εν τω μεταξύ παρασημοφορήθηκε για άλλη μία φορά τον Σεπτέμβριο του 1921 με το «Διασυμμαχικόν Μετάλλιον Ανδρείας»⁸⁹. Βεβαίως, πληροφορίες διαχέονταν επίτηδες από τουρκικής πλευράς βάσει σχεδίου που προέβλεπε τη μετακίνηση των ελληνικών δυνάμεων προς δυσμάς και νοτιοδυσμάς του Αφιόν Καραχισάρ, για την αντιμετώπιση ενός και μόνον τάγματος που ως σκοπό είχε την καταπόνηση των ελληνικών δυνάμεων μέσω των μετακινήσεων κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Έτσι, στα μέσα του Δεκεμβρίου η Ιβ Μοίρα εγκαταστάθηκε με το Χ Ορεινό χειρουργείο στο Χασάνκιοϊ ως δύναμη προκάλυψης Μεραρχιών, όπου και παρέμεινε ανενεργή έως τις 20 Ιανουαρίου του 1922, όταν ο Αρχιστράτηγος Παπούλας προέβλεψε πως ο ελληνικός στρατός θα εμπλεκόταν αναγκαστικά σε επιχειρήσεις κατά των Τούρκων μέσα στο 1922, ως μοναδικός τρόπος επίλυσης του μικρασιατικού προβλήματος⁹⁰. Στο πλαίσιο αυτό αναδιάρθρωθήκε ο ελληνικός στρατός και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής

87. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922): Τα προ της τουρκικής επιθέσεως γεγονότα (Σεπτέμβριος 1921-Αύγουστος 1922)*, τόμ. ΣΤ', Αθήνα 1960, σ. 308.

88. Αυτόθι, σσ. 49, 52, 58.

89. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

90. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν*, τόμ. ΣΤ', σσ. 60, 80-81.

με την Ιβ ΜΟΠ μεταφέρθηκε στο Ελβασάν Πασά για την ενίσχυση του υποτομέα Καραγκιοζελί.

Κατά τον χειμώνα του 1921-1922 ο στρατός αναλώθηκε σε αμυντικές οργανώσεις και σε στατικό αγώνα χαρακωμάτων, γεγονός που συνέβαλε και στην πτώση του ηθικού του σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες. Πρώτος παράγοντας ήταν η δράση της οργάνωσης «Εθνική Άμυνα» του Γεωργίου Κονδύλη, ο οποίος με την αρθρογραφία του κατά της πολιτικής της κυβέρνησης έσπειρε τάσεις διχόνοιας στους Έλληνες στρατιώτες. Δεύτερο παράγοντα αποτέλεσε η αντιπολεμική προπαγάνδα του ΚΚΕ⁹¹.

Στις 5 Απριλίου του 1922 ο Γεώργιος Χατζηνανέστης διορίστηκε Αρχιστράτηγος, αφού οι πλείστοι των όρων που έθεσε για την ανάληψη της αρχιστρατηγίας έγιναν δεκτοί και στις 22 Μαΐου μετέβη στη Σμύρνη. Αυτή η διοικητική αλλαγή όμως είχε και τον αντίκτυπό της στο μέτωπο. Τον Απρίλιο και τον Μάιο επήλθαν μεταβολές στη διάταξη της Στρατιάς, εξαιτίας της μετακίνησης των δυνάμεων του αντιπάλου στην περιοχή βορειοανατολικά του Αφιόν Καραχισάρ. Σε γενικές γραμμές, ο τομέας της Ι Μεραρχίας περιορίστηκε και παράλληλα συντάχθηκαν νέα σχέδια από τις διοικήσεις των μονάδων που αντικατέστησαν εκείνα του Δεκεμβρίου. Στις 23 Μαΐου εκπονήθηκε νέο σχέδιο άμυνας που προέβλεπε την ενίσχυση της Ιβ ΜΟΠ με δύο Τάγματα και μία Πυροβολαρχία, ενώ παρέμενε ως εφεδρεία του υποτομέα Καραγκιοζελί, που ήδη κατείχε.

Στο διάστημα από τον Ιανουάριο έως τον Ιούνιο του 1922 δεν συνέβησαν στρατιωτικές επιχειρήσεις αξιόλογης σημασίας, εκτός κάποιων αναγνωριστικών περιπολιών. Ο Μουσταφά Κεμάλ (Ατατούρκ) όμως σ' αυτό το διάστημα κατόρθωσε να ανασυγκροτήσει το στρατό του και να ετοιμαστεί για την τελική επίθεση. Στις 12 Ιουνίου στον τομέα της Ελληνικής Στρατιάς καταργήθηκε ο διαχωρισμός της Στρατιάς σε βόρειο και νότιο τμήμα και στη θέση τους συγκροτήθηκαν τρία σώματα στρατού. Η Ιβ ΜΟΠ του Ευριπίδη Μπακιρτζή υπήχθη στη δύναμη του Α' Σώματος, συνεχίζοντας να παραμένει ως εφεδρική δύναμη του υποτομέα Καραγκιοζελί έως τις 14 Αυγού-

91. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν*, τόμ. ΣΤ', σσ. 60, 96.

στου που εξαπολύθηκε η κύρια επίθεση των Τούρκων⁹².

Μόλις λοιπόν εξαπολύθηκε επίθεση των Τούρκων κατά της I Μεραρχίας στις 13 Αυγούστου, η Μοίρα του Ευριπίδη Μπακιρτζή δεν επλήγη, επειδή δεν διεξήχθη αντίστοιχη επίθεση κατά του υποτομέα που διαφύλαττε και διότι ήταν εφεδρική δύναμη του 1/38 Συντάγματος. Την επόμενη ημέρα η I Μεραρχία δέχθηκε επίθεση στον τομέα Τιλκί Κιρί Μπελ, με αποτέλεσμα οι δυνάμεις της να τραπούν σε άτακτη φυγή. Η Ιβ ΜΟΠ βρισκόταν και αυτή σε πλήρη αποσύνθεση, χωρίς να μπορεί ο διοικητής της, Ευριπίδης Μπακιρτζής, να συγκρατήσει την αταξία. Σε μια ύστατη προσπάθεια την 16η Αυγούστου τα υπολείμματά της προσκολλήθηκαν στο ανασυνταχθέν 1/38 Σύνταγμα Ευζώνων που ακολουθούσε την ομάδα του Υποστρατήγου Φράγκου. Από 'κει και πέρα η άτακτη υποχώρηση για τον Ευριπίδη Μπακιρτζή και τους άνδρες της Μοίρας που διοικούσε συνεχίστηκε διαδοχικά με τη μετεγκατάστασή τους τρία χιλιόμετρα νοτιοδυτικά του Χαμανλάρ (18 Αυγούστου), στο Νταρλί Ντερέ (26 Αυγούστου), στη Φιλαδέλφεια και στο Σαλχί, για να καταλήξει καταρρακωμένος και νήστις στον Τσεσμέ (1 Σεπτεμβρίου), χωρίς να είναι καν σε θέση να διεξάγει αγώνες οπισθοφυλακής ή πλαγιοφυλακής. Έτσι το απόγευμα της ίδιας ημέρας επιβιβάστηκε σε πλοίο του στόλου και διέφυγε στη Χίο, όπου έμελλε λίγες ημέρες μετά να συμμετάσχει στο Κίνημα του Σεπτεμβρίου του 1922⁹³.

Εκτός όμως από την αμιγή στρατιωτική του δράση υπάρχει και ένα μικρό δοκίμιο κάποιου στρατιωτικού που γνώρισε τον Ευριπίδη Μπακιρτζή κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας και που είχε υπηρετήσει υπό τις διαταγές του. Στο εν λόγω κείμενο, που μάλιστα είναι αφιερωμένο στον ίδιο τον Ευριπίδη Μπακιρτζή, παρόλη την υποκειμενική του χροιά, η οποία προέρχεται από τον θαυμασμό του συντάκτη προς τον βιογραφούμενο, από τον εθνικό παλμό και συνάμα από την πικρία του για τους θεωρούμενους από

92. Αυτόθι, σσ. 108, 112, 185-186, 196.

93. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922): Το τέλος της εκστρατείας 1922 - υποχωρητικοί αγώνες του Α' και Β' Σωμάτων Στρατού*, τόμ. Ζ', Αθήνα 1962, σσ. 87, 115, 273, 325, 335, 342.

τον ίδιο ως υπαίτιους της Μικρασιατικής Καταστροφής, τεκμηριώνεται η προσήλωση του Ευριπίδη Μπακιρτζή στο όραμα της Μεγάλης Ελλάδας, όπως επίσης και το κύρος που απολάμβανε από τους στρατιώτες που διοικούσε. Το κείμενο αυτό έχει ως εξής:

*«Στόν Ἀντισυνταγματάρχην τοῦ Πυροβολικοῦ,
Κον Εὐριπίδην Μπακιρτζήν*

Ἀγαπητέ φίλε,

Ἦταν οἱ μαῦρες ἐκεῖνες Αὐγουστιάτικες ἡμέρες, πού ἐβλέπαμεν ἀλλόφρονες τόν ἐθνικόν μας ὀρίζοντα νά συντρίβεται, νά κομματιάζεται, νά πέφτη καί νά ματώνη κάθε ψυχή, τά ὄνειρα νά πνίγωνται μέσ τό αἷμα τῶν ζωντανῶν καί τίς σκιές τῶν πεθαμένων νά χάνουν τήν πίστίν των.

Ἦμιον ὑποχρεωμένος τότε νά διαπλέω πρωῖ καί βράδῳ τόν Ἄλμυρόν ποταμόν, πού εἶχεν ἐπί χιλιετηρίδα λικνίση τά αὐτοκρατορικά μας χελάνδια⁹⁴. Τά ἀπαράμιλλα τοπία, τά ὁποία προέβαλλον ἀπέναντι ἀλλήλων, αἱ δύο ἤπειροι σέ συναγωνισμόν ὑπερκοσμίου καλλονῆς δέν ἐσυγκρατοῦσαν καθόλου τήν προσοχήν μου οὔτε τά μάτια μου ἔβλεπαν τά μαγευτικά χωριά μέσ «τούς ἀγαπημένους ἴσκιους τῶν σπιτιῶν καί τῶν γυναικῶν τίς εὐμορφίες», τῶν γυναικῶν πού ἐπέπρωτο νά βυζάζουν ξανά σκλάβους. Γιατί τά μάτια τῆς Ψυχῆς ἐπλανῶντο μακρῶς ἐκεῖ κάτω στό μέτωπο πού ἐγράφετο ἡ ἀφαντάστως αἱματηρά καί ἀτιμωτική τραγωδία. Δίπλα μου οἱ Μπέηδες καί οἱ ἀφέντηδες ἀγέρωχοι καί γαυριῶντες ἐδιάβαζαν φωναχτά τά κεμαλικά ἀνακοινωθέντα κυττάζοντες πεισματικά τούς «καπελλάτους», διά νά ἐκδικηθοῦν τάς ταπεινώσεις, πού εἶχαν ὑποστεῖ τήν τελευταίαν διετίαν.

94. Το Χελάνδιον ήταν βυζαντινό πολεμικό πλοίο με δύο ιστούς. Υπήρχαν δύο βασικές παραλλαγές· το «ουσιαστικόν χελάνδιον», του οποίου το πλήρωμα δεν ξεπερνούσε τους 110 ναύτες, και το «πάμφυλον χελάνδιον», με πλήρωμα 120 έως 160 ναύτες. Κινούνταν με κουπιά και με τη βοήθεια δύο τετράγωνων ιστιών, ένα σε κάθε ιστό. Στην πλώρη του έφερε ειδική κατασκευή, για να εξακοντίζεται το υγρόν πυρ. Για περισσότερα βλέπε: http://www.stougiannidis.gr/byz_lexicon.htm (Πρόσβαση στις 15.2.2018).

ΑΓΚΥΡΑ, 22 Αυγούστου (Κεμαλικόν ανακοινωθέν π.μ.)
«Έλληνες, θυμηθείτε τήν ιστορίαν σας και σταθήτε νά δώ-
σητε μίαν μάχην».

ΑΓΚΥΡΑ, 23 Αυγούστου (Κεμαλικόν ανακοινωθέν π.μ.) «Ό
έχθρός συνεσφίχθη στήν κοιλάδα του θανάτου. Τό ιππικόν
μου τόν απέκλεισεν, τό Πεζικόν μου τόν καταδιώκει, τό Πυ-
ροβολικόν μου τόν θερίζει. Άν έπρόκειτο περί άλλου στρα-
του θά έσεβόμην τήν δυσχερήν θέσιν του. Περί τών Γιουναν-
λάρ όμως προκειμένου, μόνον ή νύχτα θά δυνηθῆ νά σώση
μερικούς φεύγοντας μέ τήν σκέπη της».

Κί όμως ό έλληνικός στρατός είχε πλείστους σάν και Σās
και σάν τήν πλειάδα τών γενναίων, ποῦ έγνώρισα γύρω
σας και στρατιώτας πού έπέρασαν πατώντες τήν Άλμυράν
έρημον. Ποίο ἦτο τό φθοροποιόν πνεῦμα ποῦ τόν διέλυσε;
Ποῖος δαίμων τόν μετέτρεψεν εἰς άγέλην φεύγουσαν πρός
τήν θάλασσαν;

Άναλογιζόμεν τήν ιστορίαν τήν όποίαν ό Κεμάλ μέ τό ανα-
κοινωθέν του μάς συνίστα νά ένθυμηθοῦμε. Καί έβλεπα πώς
άν ή καταστροφή μας ἦτο πρωτοφανής εἰς έκτασιν, δέν συ-
νέβαινεν όμως και διά πρώτην φοράν.

Και έσχημάτισα τήν πεποίθησιν, ότι ή ιδέα, ποῦ είχα στά
1912- όμολογῶ πώς ἦτο ξένη. Καί δέν ἦτο δυνατόν παρά
νά ἦν ξένη- δύναται πραγματοποιουμένη νά μειώση εἰς τό
έλάχιστον τήν πιθανότητα παρομοίων καταστροφῶν διά τό
μέλλον. Ός έθνος εἴμεθα θαυμασία φλογοφόρος ανάπτυουσα
και καταυγάζουσα διά μίας άλλης φλογοφόρου ποῦ σβήνη
συντομότατα. Μās χρειάζεται, εἶναι άπαραίτητος λίγος βο-
ριάς μέσα μας.

Όταν κατόπιν στήν άλλοφροσύνην τῆς καταστροφῆς έβαλα,
παρήλιξ πιά, ξανά τό χακί και είχα τήν εὔτυχίαν νά έλθω
κοντά Σας και Σās έγνώρισα καλῶς και Σās έμελέτησα και
είδα Σās τά προτερήματα, θά ηῦχετο κανείς και σ' έναν
Πανέλληνα, σεμνό, μελετηρό, ίσοροπημένο, άποφασιστικό,
έτοιμο νά θυσιασθῆ χάριν τών άλλων, είπα:

Όταν είδα τόν λαμπρόν στρατόν του, πού διοικήσατε σεις

καί οἱ λαμπροί ἀξιωματικοί, ἀναγεννηθέντα ἀπό τήν ἀγριω-
τέραν καταστροφήν εἶπα:

Τέτοιος στρατός δέν θά ἦτο ποτέ νά νικηθῆ. Ἐνικήθη μόνον
ἐπειδή τόν ἐκυβέρνηα ἡ Ἀθήνα. Δέν τόν διεσκόρπισεν ὁ Κε-
μάλ, τό πνεῦμα τῆς κουκουβάγιας τόν διέλυσεν.

Αἱ ριχμέναι ἀτάκτως αὐται σκέψεις ἐγράφησαν γιά Σᾶς τούς
βορείους, ζητοῦν τόν δυνατόν, πού θά τάς γράψῃ στήν ση-
μαϊαν του. Καί εἶναι ἀδύνατον ὁ δυνατός αὐτός νά μή βρεθῆ
στήν χώρα μέ τάς εὐρείας ἀπόψεις καί τούς ωραίους χαρα-
κτήρας⁹⁵»!

Από τον Σεπτέμβριο του 1922 και εξής η ζωή του Ευριπίδη Μπακιρτζή άρχισε να αλλάζει. Η περιπέτεια που έζησε με τη Μικρασιατική Καταστροφή και το πλήγμα που είχε υποστεί ο στρατός και η ίδια η χώρα είχαν ως αποτέλεσμα τον κλονισμό της πίστης του ως αξιωματικού στη συντηρητική πολιτική ηγεσία της χώρας και έμμεσα στη διορισμένη απ' αυτή στρατιωτική ηγεσία. Αυτό αποτέλεσε κομβικό σημείο, ώστε να ξεκινήσει να αναμειγνύεται στις διάφορες κινηματικές ενέργειες της εποχής εκείνης ...

95. Ημερομηνία συγγραφής δεν υπάρχει, αλλά το γεγονός ότι απευθύνεται στον Ευριπίδη Μπακιρτζή, όταν αυτός κατείχε τον βαθμό του Αντισυνταγματάρχη μάς επιτρέπει να εικάσουμε πως εγγράφη μεταξύ των ετών 1924-1930. Επιπλέον το κείμενο δεν φέρει το όνομα του αποστολέα, αλλά μόνο τα αρχικά «Δ.Α.» στο τέλος. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής μαζί με τα ανήψια του
Ευθαλία, Νικηφόρο (αριστερά) και Κλειώ (δεξιά).

Τρίτο κεφάλαιο

Έντονες ενασχολήσεις με τα πολιτικά δρώμενα (1922 - 1939)

Α) Επιτελάρχης του κινήματος του 1922

Η κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου ήταν η αιτία της πτώσης της κυβέρνησης Πρωτοπαπαδάκη. Στις 21 Αυγούστου διορίστηκε νέα κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Νικόλαο Τριανταφυλλάκο, η οποία έπρεπε να αντιμετωπίσει και τη συγκεχυμένη κατάσταση που επικρατούσε στις τάξεις του διαλυμένου στρατεύματος. Γι' αυτόν τον λόγο στις 3 Σεπτεμβρίου του 1922 η κυβέρνηση διέταξε την αποστράτευση των προ του 1918 υπηρετούντων κλάσεων. Οι απολυόμενοι διατάχθηκαν να παραδώσουν τον οπλισμό τους με την άφιξή τους σε ελληνικό έδαφος. Ο κύριος όμως όγκος των δυνάμεων είχε καταλύσει στη Χίο και τη Μυτιλήνη, απ' όπου και θα σηματοδοτούνταν η απαρχή μίας νέας εποχής, αφού για πρώτη φορά οι εκπρόσωποι του στρατού θα αναλάμβαναν τα ηνία της εξουσίας. Από τότε και έως την επικράτηση του κινήματος της 4ης Αυγούστου πολλοί στρατιωτικοί, ανάμεσα στους οποίους και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, θα αναμιγνύονταν συνεχώς στα πολιτικά δρώμενα της χώρας⁹⁶.

Το κίνημα που ξέσπασε μέσα στις επόμενες ημέρες ήταν αναμενόμενο και συνέβη βασικά, για να μεταβεί ο στρατός στη Θράκη,

96. Έφη Αλαμάνη - Κρίστα Παναγιωτοπούλου, «Η μικρασιατική εκστρατεία από τον Μάιο του 1919 ως τον Νοέμβριο του 1920», *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΕ', Αθήνα 2000, σσ. 116-117. Βερέμης, *ό.π.*, σ. 124.

ώστε η Ελλάδα να μην την απωλέσει, την ίδια ώρα που στα διπλωματικά παρασκήνια ετοιμαζόταν η ένωση του Βασιλείου Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων [= στο εξής ΒΣΚΣ] με τη Βουλγαρία. Οι επικεφαλής του Κινήματος υποσχέθηκαν στους στρατιώτες άμεση αποστράτευση, σε όσους ακολουθούσαν το εγχείρημα τους, ενώ το κίνημα επικρατούσε. Αντ' αυτού οι στρατιώτες έλαβαν φύλλο πορείας για τη Θράκη. Ο βασικός του απολογητής, Επιτελάρχης του Νικόλαου Πλαστήρα στη Χίο και Ταγματάρχης τότε Ευριπίδης Μπακιρτζής, ένα χρόνο μετά το ξέσπασμα του κινήματος, εξέδωσε έκθεση απολογητικού χαρακτήρα, στην οποία μεταξύ άλλων αποκάλυπτε, τόσο τις ιδεολογικές ζυμώσεις όσο και τον χρόνο, στον οποίο άρχισαν αυτές να λαμβάνουν χώρα για την ανατροπή της τότε υπάρχουσας αντιβενιζελικής παράταξης:

[...] Από μακροῦ χρόνου καί ἰδίως ἀπό τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ Σαγγαρίου, καί ἐντεῦθεν, διαμένων τίς ἐν τῷ Μετώπῳ διέκρινεν ὅτι γενικῶς οἱ ἀξιωματικοί καί οἱ Ὀπλίται, ἀσχέτως πολιτικῶν φρονημάτων, διαισθανόμενοι ὅτι ἡ Πατρίς καί ἰδιαιτέρως ὁ Στρατός, δι' ἃ ἐπί τόσα ἔτη τώρα μοχθῶσι καί πλείστοι ἐξ αὐτῶν ἔχυσαν τό αἷμα των στά διάφορα πεδία τῶν μαχῶν, πλείστων δε συναδέλφων των τά ὅστιά λευκαίνονται εἰς τάς πεδιάδας καί τά ὄρη δι' ὧν διήλθεν ὁ Στρατός μας, ἐφέροντο πρός τόν ὄλεθρον καί τήν ἀτίμωσιν ὑπό ἀρχόντων ἀνικάνων, ἰδιοτελῶν καί ἀσυνειδήτων, πᾶντες σχεδόν ἀνεζήτουν ὅπως ἀνεύρωσιν εὐκαιρίαν καί τρόπον ἵνα ἀπαλλάξωσι τό στράτευμα καί τήν πατρίδα τῆς ἐπαπειλουμένης ἀφεύκτου καταστροφῆς. Οἱ τολμηρότεροι καί οἱ πλέον ἀνεξάρτητοι ἐφέροντο πρός ἀναζήτησιν τοῦ προσώπου, τό ὅποιον θά ἠδύνατο νά ἀναλάβῃ λυσιτελῶς τήν ἡγεσίαν ἑνός τοιούτου κινδυνώδους ἐγχειρήματος. Πᾶντες σχεδόν οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί ἠρκοῦντο νά ζητήσωσι, καί εἰς ὑποδείξεις κατωτέρων τινῶν ἀξιωματικῶν, ὅτι ἐπιβάλλεται ὑπό τῶν περιστάσεων νά τολμήσωσι καί διά τῆς βίας νά καταλύσωσι τήν τε στρατιωτικὴν καί πολιτικὴν διοίκησιν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐάν ἡ τελευταία δέ συνεφώνει, οἱ μὲν μὴ αἰσθανόμενοι ἱκανάς τάς δυνάμεις των ὅπως φέρωσιν εἰς πέρας τό ἔργον

ὄπερ θ' ἀνελάμβανον, οἱ δέ ἐξ ἰδιοτελείας, ὅταν ἐπρόκειτο δέ νά κατέλθωσιν εἰς πράξεις, ἔφερον ὡς ἐγχείρημα ὅτι ὁ Στρατός εἶχεν ἀπέναντί του ἀντίπαλον ὄχι εὐκαταφρόνητον [...]⁹⁷.

Το κείμενο απηχεί το πνεύμα της εποχής εκείνης, γιατί καταδεικνύει την επιθυμία μερίδας αξιωματικών να καταλύσουν τη νόμιμη αρχή της Μικράς Ασίας ήδη από τα μέσα του 1921, επαναφέροντας τη βενιζελική παράταξη στην εξουσία. Επίσης αποκαλύπτει το ιδεολογικό υπόβαθρο του βιογραφούμενου τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, ως ακραιφνούς βενιζελικού. Πώς όμως ο ίδιος ο Ευριπίδης Μπακιρτζής κατέληξε να υποστηρίξει με τόσο ζήλο την προσωπικότητα του Νικολάου Πλαστήρα ως αρμόδιου για την ανάληψη της εξουσίας; Έμμεσα η απάντηση προκύπτει από την ίδια την έκθεση:

«[...] Κατά τήν τελευταίαν περίοδον τῆς ὑποχωρήσεως, ἤτοι ἀπό Νυμφαίου εἰς Τσεσμέ, ἡ ἀγανάκτησις πάντων σχεδόν εἶχε κορυφωθῆ καί αὐτοί οἱ μᾶλλον σιωπηροί κριταί τῆς καταστάσεως ἤρχισαν νά καταφέρωνται κατά τῶν Ἡρωστράτων τοῦ μεγαλοουργήματος τοῦ συντελεσθέντος ἀπό τά 1909 μέχρι τοῦ ἔτους 1920. Ὁ Συντ/ρχης Πλαστήρας Ν. ἀπεφάσισεν νά τεθῆ ἐπικεφαλῆς ὄλων τῶν Ἑλλήνων πατριωτῶν, νά σαρώσῃ πάντα συντελεστήν τῆς καταστροφῆς τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, μέ τούς καλούς δέ πατριώτας ἀνατρέπων πᾶν ἐμπόδιον νά χωρήσωσι πρὸς τά ἐμπρός καί διὰ νέων ἔτι θυσιῶν νά ἐπιτύχωσι τήν ἐξυγίανσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ Μετώπου, τήν περιφρούρησιν τῶν κατεχομένων μερῶν καί τήν σύν τῶ χρόνῳ ἐπανόρθωσιν τῆς συντελεσθείσης καταστροφῆς [...]»⁹⁸.

97. Ευριπίδης Μπακιρτζής, *Ἐκθεσις περί τῆς προπαρασκευαστικῆς περιόδου τῆς Επαναστάσεως 1922*, Αθήνα 1923. Τμήματα τῆς ἐν λόγω έκθεσης χρησιμοποιούνται καί ἀπό τον Κώστα Αθάνατο καί ἀπό τα ἄρθρα που δημοσιεύονταν σε συνέχειες στήν εφημερίδα *Σκρίπ*.

98. Ευρ. Μπακιρτζής, *Ἐκθεσις περί τῆς προπαρασκευαστικῆς περιόδου τῆς Επαναστάσεως 1922*, Αθήνα 1923. Κώστας Αθάνατος, *Το εθνικόν κίνημα Χίου καί Μυτιλήνης*, Αθήνα 1924, σ. 11.

Μία ημέρα μετά την άφιξη του Ευριπίδη Μπακιρτζή στη Χίο έφτασε και ο τότε Συνταγματάρχης Νικόλαος Πλαστήρας με το πλοίο «Αλφειός», παρά τις ρητές διαταγές που είχε λάβει να μην αποπλεύσει προς τα εκεί. Έγινε βέβαια μια προσπάθεια βύθισης του πλοίου που επέβαινε, αλλά τελικά το εγχείρημα της κυβέρνησης απέτυχε. Η έντονη βούληση του Πλαστήρα για απόπλου στη Χίο κάθε άλλο παρά τυχαία ήταν, αφού σύμφωνα με τον Ευριπίδη Μπακιρτζή «[...] 1) ἡ νῆσος Χίος εὐρίσκεται ἐγγύτερον τῶν Ἀθηνῶν, ἢ κατάληψις τῶν ὁποίων ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σκοπῶν τῆς ἐπαναστάσεως και 2) διότι αὐτόθι εἶχε μεταφερθεῖ τό μεγαλύτερον μέρος τῶν συντριμμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ [...]». Αμέσως άρχισε η προπαρασκευή του κινήματος, αφού ανάλογες ετοιμασίες είχαν γίνει και στη Μυτιλήνη. Οι φόβοι όμως του Πλαστήρα αναφορικά με την υποστήριξη του στόλου θα άρχιζαν να επιλύονται χάρη στον αρχηγό του επιτελείου του⁹⁹.

Από το πρωί της 4^{ης} Σεπτεμβρίου στο Μέγαρο Χωρέμη ένας αδύνατος άντρας βημάτιζε ανήσυχά σκεπτόμενος την πορεία του επικείμενου εγχειρήματος. Δεν ήταν άλλος από τον Νικόλαο Πλαστήρα, του οποίου η νευρικότητα λύθηκε μόλις το μεσημέρι, όταν η καμπάνα μιας κοντινής εκκλησίας σήμανε τρεις φορές και ο επιτελάρχης Μπακιρτζής εισήλθε στην αίθουσα συνοδεύοντας τον δημοσιογράφο Κωνσταντίνο Καραμούζη και τον Υποπλοίαρχο Νικόλαο Βιτάλη. Είχε συνομιλίες μαζί τους από το πρωί, για να εξασφαλισθεί η δύναμη του στόλου που διοικούσε ο Βιτάλης, εφόσον κάθε απόπειρα κατάληψης της εξουσίας θα ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία, χωρίς την υποστήριξη του στόλου. Εξάλλου και ο Πλαστήρας φοβόταν πως οι αξιωματικοί του στόλου δεν θα προσχωρούσαν στο κίνημα. Την ίδια ώρα ο Ευριπίδης Μπακιρτζής μύησε στο κίνημα τον έφεδρο Ανθυποπλοίαρχο του πλοίου «Νάξος», τον Ζήσιμο. Έπρεπε όμως να εξασφαλισθεί η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συνεισφορά των εφέδρων και των μονίμων αξιωματικών¹⁰⁰.

99. Ευρ. Μπακιρτζής, *Έκθεσις περί της προπαρασκευαστικής περιόδου της Επαναστάσεως 1922*, Αθήνα 1923. Σκρίπ, 25 Ιουνίου 1929.

100. Αθάνατος, *ό.π.*, σ. 25.

Ο Μπακιρτζής συνέχισε τις επαφές με διάφορα πρόσωπα και συγκεκριμένα το μεσημέρι της 5^{ης} Σεπτεμβρίου έφερε σε επαφή τον Νικόλαο Πλαστήρα με τον Θεσσαλονικέα έφεδρο Υπίλαρχο Φιλώτα Χατζηλάζαρο, τον οποίο και συνόδευσε για την Αθήνα, όπου στάλθηκε ως σύνδεσμος μεταξύ των κινηματιών της Χίου και των ομοϊδεατών τους στην Αθήνα. Λίγο αργότερα, κατά τις 17:30, σε μυστική αίθουσα του μεγάρου Χωρέμη, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής συναντήθηκε με τους Βιτάλη, Ζήσιμο, με τον έφεδρο Ανθυποπλοίαρχο Γαλαξειδιώτη και κάποιον Χιώτη ονόματι Παντελίδη. Ιδίως ο κυβερνήτης του πλοίου «*Νάξος*», ο Ζήσιμος, επέδειξε μεγάλη αποφασιστικότητα και επιπλέον ο δημοσιογράφος Κωνσταντίνος Καραμούζης, που είχε έρθει λίγο αργότερα, έφερε ευχάριστα νέα από τους Συνταγματάρχες, Πρωτοσύγγελο και Μαμούρη, συνεργάτες του Στυλιανού Γονατά που οργάνωναν αντίστοιχα το κίνημα στη Μυτιλήνη¹⁰¹. Έως και την επόμενη ημέρα μυήθηκαν στο κίνημα ο Υποπλοίαρχος Βουτσαράς (κυβερνήτης του αντιτορπιλικού «*Νίκη*»), ο Ανθυποπλοίαρχος Δημάκης και ο Αντιπλοίαρχος του θωρηκτού «*Λήμνος*», που ηγήθηκε από την πλευρά του στόλου στο κίνημα μεταφέροντας τον Πλαστήρα με όλους τους στενούς συνεργάτες του στην Αθήνα και άλλοι. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, εκτός από τα καθήκοντά του, που σχετίζονταν με τη μύηση των αξιωματικών του στόλου, ήταν υπεύθυνος και για την οργάνωση του κινήματος στο στρατό ξηράς. Όπως λοιπόν ο ίδιος αποφαίνεται :

[...] Τήν 8^{ην} Σεπτεμβρίου ἐζητήθησαν ἀντιπρόσωποι τῶν Μεραρχιῶν, Ταγματάρχαι ἢ Λοχαγοί, καί εἰς ὑποδειχθέν μέρος συνητήθησαν ὅπως κανονίσωσι τήν πορεία τῶν μετά τοῦ ὑποφαινομένου -Ταγματάρχου Μπακιρτζή-, ὅστις ἀντεπροσώπευε τόν Ἀρχηγόν τῆς Ἐπαναστατικῆς κινήσεως Συνταγματάρχην Πλαστήραν. Εἰς τούς συνδέσμους τῶν Μεραρχιῶν ἐκοινοποιήθησαν πᾶσαι αἱ γενόμεναι ἐργασίαι ὡς καί

101. Στυλιανού Γονατά, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1954, σσ. 128-139. Στα απομνημονεύματα του Γονατά υπάρχει αναλυτικά η προπαρασκευή του κινήματος στη Μυτιλήνη. Σκριπ, 6 Οκτωβρίου 1927. Επίσης βλ. Σέφης Αναστασάκος, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του*, τόμ. Β', Αθήνα 2007, σ. 159.

τό σημεῖον εἰς τό ὁποῖον εὐρίσκοντο αἱ συνεννοήσεις μετά τοῦ Ἐθνικοῦ Στόλου. Ἐδόθησαν ὁδηγίαί περί τῆς τηρητέας στάσεως, καί ἐν τέλει ἀπεφασίσθη ὅπως ἕκαστος μεταβῆ καί προβῆ εἰς τάς ἀπαιτούμενας ἐργασίας ἐν τῇ Μεραρχίᾳ του πρός συσπείρωσιν καί ἀναγνώρισιν τῶν ὁμοφρονούντων ἀξιωματικῶν. Απεφασίσθη ὅπως καί τήν ἐπομένη συγκεντρωθῶσιν πρός λήψιν ὁδηγιῶν [...]¹⁰².

Οἱ οδηγίες αὐτές δόθηκαν μέσω μίας ημερήσιας διαταγῆς πρὸς τοὺς συμμετέχοντες, που συγκεκριμένα εἶναι ἡ πρώτη διασωθείσα του βιογραφούμενου καὶ ἡ ὁποία ἐκδόθηκε μετὰ ἀπὸ μίαν μυστικὴν σύσκεψιν που εἶχε τὴν ἐπομένη ὁ Μπακιρτζής με τὸν Νικόλαο Πλαστήρα καὶ ἄλλους στρατιωτικοὺς παράγοντες¹⁰³. Ἡ διαταγὴ προέβλεπε τὸν διορισμὸ τῆς τριμελοῦς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς, που ἀποτελοῦταν ἀπὸ τοὺς Νικόλαο Πλαστήρα, Παναγιώτη Γαρδίκη (Συνταγματάρχην Πεζικοῦ) καὶ Μιλτιάδην Κοιμήση (Ἀντισυνταγματάρχην Πεζικοῦ). Ὡς πρὸς τὸν Μπακιρτζή «[...] βοηθόν τοῦ Συντ/χου Πλαστήρα Ν. καὶ γνώστην τῶν λεπτομερειῶν τῆς ὅλης κινήσεως [...], ἀνετέθησαν τὰ καθήκοντα τοῦ Ἐπιτελάρχου τῆς Ἐπαναστάσεως, ἧτοι ἡ ὀργάνωσις αὐτῆς ἐπὶ τῇ βάσει δεδομένων στοιχείων καὶ ὁ συντονισμὸς τῶν ἐνεργειῶν ἀπάντων τῶν μετεχόντων εἰς τὴν Ἐπαναστατικὴν κίνησιν [...]

Ἐτσι τὸ Σάββατο τῆς 10^{ης} Σεπτεμβρίου ορίσθηκε ἡ ὥρα τῆς ἐκρηξῆς τοῦ κινήματος που ἦταν ἡ 2^η πρωινὴ τῆς Κυριακῆς καὶ ὁ Ευριπίδης Μπακιρτζής συνέταξε τὴν ημερήσια διαταγὴ που μεταβιβάσθηκε διὰ τῶν συνδέσμων ἀξιωματικῶν σε ὅλα τὰ ἐπαναστατικὰ τμήματα.¹⁰⁵ Τὸ ἐγγράφον ἔχει ὡς ἐξῆς:

102. Εὐρ. Μπακιρτζής, *Ἐκθεσις περί τῆς προπαρασκευαστικῆς περιόδου τῆς Ἐπαναστάσεως 1922*, Ἀθήνα 1923. Ἀναστασάκος, *ὁ.π.*, τόμ. Β', σσ. 158-159.

103. Εὐρ. Μπακιρτζής, *Ἐκθεσις περί τῆς προπαρασκευαστικῆς περιόδου τῆς Ἐπαναστάσεως 1922*, Ἀθήνα 1923. Ἀθάνατος, *ὁ.π.*, σ. 40

104. Εὐρ. Μπακιρτζής, *Ἐκθεσις περί τῆς προπαρασκευαστικῆς περιόδου τῆς Ἐπαναστάσεως 1922*, Ἀθήνα 1923. Ἀθάνατος, *ὁ.π.*, σ. 40. ΣΚΡΙΠ, 25 Ἰουνίου 1929.

105. Ἀθάνατος, *ὁ.π.*, σ. 41.

Σχέδιον ἐνεργείας

I. Κατάλυσις τῶν ἀρχῶν

Ἄμα τῇ κηρύξει τῆς Ἐπαναστάσεως παρά τοῦ Στόλου, ἥτις θά λάβῃ χώρα τὰς πρωϊνάς ὥρας τὰ τμήματα

1. Φεσσοπούλου (62^{ον} Σύνταγμα Πεζικοῦ) καί
2. Κωνσταντίνου Βεντήρη (23^{ον} Σύνταγμα Πεζικοῦ), θέλουσι καταλάβῃ τὰ στρατιωτικά καταστήματα.

Τμήμα Φεσσοπούλου θά καταλάβῃ:

1. Στρατιωτικὴν Διοίκησιν
2. Φρουραρχεῖον
3. Ἀστυνομίαν

Τμήμα Βεντήρη θά καταλάβῃ:

1. Λιμεναρχεῖον
2. Τυπογραφεῖα (ἀγγλικόν και ἐλληνικόν)
3. Παραλίαν

Τὰς Διοικήσεις τῶν Μεραρχιῶν θέλουσι καταργήσῃ μονάδες, ὀργανούμεναι εἰδικῶς ἐντὸς τῶν Μεραρχιῶν. Τὰ μέτρα ταῦτα θέλουσι λησμονηθῆ παρ' Ἐπιτροπῆς ἐν ἐκάστη Μεραρχίᾳ.

II. Συγκέντρωσις Τμημάτων

Πάντα τὰ ἐν Χίῳ συγκεντρωμένα θά συγκεντρωθῶσιν εἰς τὸν τόπον τοῦ καταυλισμοῦ τὸν ἀναμένοντα ὁδηγίας.

Εἰδικόν σχέδιον παρουσιάσεως ἀξιωματικῶν ἐκτὸς μονάδων εἰς τὰς ἐνταῦθα Μεραρχίας θέλη καταρτισθῆ προσεχῶς.

Γενικαὶ ὁδηγίαι:

Πᾶντες οἱ ἀντιφρονοῦντες θέλουσι φυλακισθῆ. Πᾶς ἀντιδρῶν θά τυφεκίζεται ἐπὶ τόπου.

Αἱ Διοικήσεις θά καταργηθῶσιν καί ὑποδειχθησόμενοι ἀξιωματικοὶ θά ἀναλάβωσιν τὴν ἀρχηγίαν.

III. Σύνδεσμοι

Ἐξ ἐκάστης Μεραρχίας νά ὀρισθῆ ἀνώτερος ἀξιωματικός ἢ λοχαγός ὡς σύνδεσμος παρά τῷ πλευρῷ τοῦ κ. Πλαστήρα Ν., πρὸς λήψιν ὁδηγιῶν.

Ἐξ ἐκάστου Συντάγματος καί μοίρας πυροβολικοῦ νά ὀρισθῆ ἀξιωματικός σύνδεσμος, ὅστις θά λαμβάνη ὁδηγίας παρά τοῦ συνδέσμου τῆς μεραρχίας.

Σχέδιον καταλύσεως τῶν ἀρχῶν

Πρὸς τὰ τμήματα τοῦ Ἀντισυνταγματάρχου Φεσσοπούλου καί τοῦ Ταγματάρχου Βεντήρη:

Α) Τμήμα Ἀντισυνταγματάρχου Φεσσοπούλου.

Τοῦτο θά καταλάβῃ τὰ κάτωθι στρατιωτικά καταστήματα:

1. Στρατιωτικὴν Διοίκησιν
2. Φρουραρχεῖον
3. Ἀστυνομίαν
4. Μικρὸν τμήμα θέλη καταλάβῃ τὰς στρατιωτικὰς ἀποθήκας

Τμήμα Ταγματάρχου Βεντήρη θά καταλάβῃ.

1. Λιμεναρχεῖον
2. Τηλεγραφεία (ἐλληνικὸν καί ἀγγλικὸν)
3. Παραλίαν ἐξασφαλίζον τὴν τάξιν καί τὴν ἀπομάκρυνσιν παντός μὴ ἀνήκοντος εἰς τὴν Ἐπανάστασιν ἐκ τοῦ μεταξύ τῶν δύο λιμενοβραχιόνων χώρου.
4. Τοποθέτησις πολυβόλων εἰς ἕκαστον τῶν λιμενοβραχιόνων πρὸς παρεμπόδισιν ἐξόδου ἀπὸ τοῦ λιμένος Χίου παντός ἀτμοπλοίου.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΟΔΗΓΙΑΙ

Ἦρα εἰδοποιήσεως Η - 2

Εὐθύς ὡς ἄνω θά βαδίσετε πρὸς κατάληψιν τῶν ὡς ἄνω ἐνδεικνυομένων μερῶν.

Ἀποσπάσματα εἰδικά δεόν νά ὀρισθῶσιν ἐκ τῶν προτέρων μέ ἱκανόν ἀριθμόν ἀξιωματικῶν.

Ἐδρα Διοικήσεως τοῦ Ἀντισυνταγματάρχου Φεσσοπούλου τό Φρουραρχεῖον.

Ἐδρα Διοικήσεως τοῦ Ταγματάρχου Βεντήρη τό Λιμεναρχεῖον.

Εὐθύς ὡς περαιωθῆ ἡ ἐπανάστασις ν' ἀποσταλῶσιν ἀξιωματικοί σύνδεσμοι παρά τῆ Ἐπιτροπῆ τῆς Ἐπαναστάσεως ἔνθα καί θά παραμείνωσιν.

Ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν συνδέσμων ἀξιωματικός ὀρισθήσεται ἐν καιρῷ.

Συγκέντρωσις τμημάτων

Ὡς ἐν τῷ γενικῷ σχεδίῳ ὀρίζεται, ὡς ὁ τόπος συγκεντρώσεως ὁ χῶρος καταυλισμοῦ ἐκάστης μονάδος.

Προκαταρκτική ἐργασία:

Α) Σχηματισμός ἐπιτροπῆς, ἣτις θά ἀναθέσῃ τήν διοίκησιν εἰς τόν ἱκανώτερον ἀξιωματικόν.

Β) Σχηματισμός μονάδων συγκεκριμένων στρατιωτῶν: Νά ὀρισθῆ ὁ λόχος εἰς ἕκαστον προσκεκολλημένον ἀξιωματικόν.

Γ) Σχηματισμός μίας πυροβολαρχίας τουλάχιστον κατά σύνταγμα.

Δ) Σχηματισμός μίας τουλάχιστον πυροβολαρχίας κατά μεραρχίαν.

Ε) Ἐφοδιασμός ἡ μᾶλλον ἀνεύρεσις ἱκανοῦ ἀριθμοῦ κιβωτίων πυρομαχικῶν.

Ἐργασίαι μετὰ τήν κήρυξιν τοῦ κινήματος:

Ἡ ὥρα ἔκρηξης τοῦ κινήματος θά κοινοποιηθῆ εἰς τὰς διαφόρους μονάδας διά τῶν ἀξιωματικῶν συνδέσμων αὐτῶν, παρά τῆ ἐπιτροπῆ τοῦ κινήματος [...] καί δι' ἀπευθείας συνεννοήσεως τῶν μελλόντων διοικητῶν τῶν μεραρχιῶν μετὰ τῆς Ἐπιτροπῆς. Πάντως θά συγχρονισθῆ μετὰ τοῦ κινήματος τοῦ Στόλου. Εὐθύς ὡς ἐκραγῆ τό κίνημα τά ἐνδεικνυόμενα μέτρα εἰσὶ τά κάτωθι:

Α) Περιορισμός τῶν ὑπόπτων ἀντιδράσεως. Φυλάκισις τῶν ἀντιφρονούντων. Τυφεκισμός ἄμεσος τῶν ἐνδεικνυόντων τάσεις ἀντιστάσεως.

Β) Οἱ διοικηταί τῶν λόχων καί τῶν ταγμάτων νά συντάξωσι τά τμήματά των, ἔτοιμοι ὄντες διά τήν ἐκτέλεσιν πάσης ἐντολῆς.

Γ) Νά ληφθῶσι ἄμεσα μέτρα ἀσφαλείας καί νά χρησιμοποιοῦνται

οί μᾶλλον ἔμπιστοι.

Δ) Θά παραμένωσι τά τμήματα ἔτοιμα ἐν συναγερωμῶ δι' ἐκκίνησιν.

Ε) Χειροβομβίδες θά δοθῶσι εἰς τοὺς μᾶλλον ἔμπιστους.

Πληροφορία καταλήψεως Χίου

Δύο κυρίως ἀρτηρίαί ὁδηγοῦσιν εἰς τὴν πόλιν. Αὗται εὐθύς θέλουσι καταληφθῆ μετ' ἀναλόγου δυνάμεως πρὸς παρεμπόδισιν πάσης ἐκ τῶν ἔξω εἰσόδου ἐνόπλων:

Α) Ἀρτηρία πρώτη. Παραλιακὴ ὁδὸς παρά τῶν τμημάτων τῆς V καὶ τῆς IX μεραρχίας.

Β) Ἀρτηρία δευτέρα. Ὁδὸς ἀπὸ Βροντάδες πρὸς παραλίαν παρά τμημάτων τῆς Ιης Μεραρχίας.

Γενικῶς, ὁ περίξ τῆς πόλεως καταυλισμός τῶν μεραρχιῶν παρουσιάζει σπουδαῖον πλεονέκτημα, ἀρκεῖ μόνον νά ληφθῶσιν ἄμεσα μέτρα ἀσφαλείας.

Ἐξουδετέρωσις τῶν ἀντιθέτων τοῦ κινήματος μονάδων

Πᾶντες οἱ ἀντιφρονοῦντες θά τεθῶσιν ὑπὸ ἐπιτήρησιν.

Πᾶς μέλλων νά ἀντιδράσῃ, εἴτε μεμονωμένως, εἴτε μετὰ τμήματος θά τυφεκίζεται ἀμέσως.

Μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ κινήματος πᾶς συλλαμβανόμενος θά ὁδηγεῖται εἰς τὸ Φρουραρχεῖον. Τόπος συγκεντρώσεως συλλαμβανόμενων τὸ οἶκημα τῆς Στρατιωτικῆς Διοικήσεως.

Κατάληψις τοῦ Στόλου

Ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν μονάδων ὑγειονομείου (παλαιοῦ λιμεναρχείου) λοχαγὸς Ἀλαμάνης Ξενοφών, θέλη συναντηθῆ μετὰ τοῦ ἐκεῖ εὐρισκομένου ἀξιωματικοῦ τοῦ ναυτικοῦ ὑποπλοιάρχου, πρὸς συντονισμόν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ὑποπλοιάρχου ναυτικοῦ Βιτάλη, πρὸς συντονισμόν τῶν ἐνεργειῶν των. Τὸ τμήμα τοῦτο θά συμβάλῃ διὰ τὴν καταστολὴν πάσης ἀντιδράσεως ἐπὶ τῶν πολεμικῶν «Λῆμνος» καὶ «Νάξος».

Θωρηκτόν «Λῆμνος»

- A) 15 ἀξιωματικοί διά τὰ δωμάτια τῶν ἀξιωματικῶν.
- B) 5 «διά τὰ δωμάτια σημαιοφόρων καί ἀρχικελευστῶν».
- Γ) 5 «διαμέρισμα τῶν ὑπαξιωματικῶν»
- Δ) 10 «διά τό ὄπλοστάσιον»
- E) 15 «διά τό κατάστρωμα»

Εὐδρομον «Νάξος»

6 ἀξιωματικοί διά τὰ διαμερίσματα τῶν ἀξιωματικῶν

Εὐδρομον «Τένεδος»

2 ἀξιωματικοί

II. Ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν ομάδων καφενείου «Κέντρου», λοχαγός Παπαμαντέλος, θά χρησιμεύσῃ διά τήν ὑποστήριξιν πρὸς κατάληψιν τοῦ ἀντιτορπιλικοῦ «Σφενδόνη».

Ἀντιτορπιλικόν «Σφενδόνη»

- A) 5 ἀξιωματικοί διά τὰ διαμερίσματα ναυτῶν. Ἡ ομάδα αὕτη θά ἐπιβιβασθῇ προηγουμένως ἐπὶ τοῦ τορπιλλοβόλου «Δωρίς».
- B) 5 ἀξιωματικοί διά τὰ διαμερίσματα ἀξιωματικῶν καί Ὑπαξιωματικῶν. Ἐπιβίβασις ἀπὸ τήν ξηράν. Ὁ λοχαγός Παπαμαντέλος θά συνεννοηθῇ διά τὰς λεπτομερείας μετὰ τοῦ υποπλοιάρχου Σκουφοπούλου.

Σημείωσις: Νά συστηθῇ στοὺς κ.κ. ἀξιωματικούς καί ὀπλίτας, ὅπως τηρήσωσιν ἀμεμπτον στάσιν πρὸς τοὺς συναδέλφους των τοῦ ναυτικοῦ. Νά φροντίσωσι διά καλοῦ τρόπου νά μεταπείσωσιν καί ἐξουδετερώσωσιν αὐτούς. Πάντως δέν πρέπει νά τοὺς διαφύγει ὅτι εἶναι ἐπαναστάται. Ὡσαύτως νά ἔχουσιν ὑπ' ὄψιν ὅτι θά εὐρίσκωνται καθ' ὅλην τήν διάρκεια τῆς ἐνεργείας ταύτης ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν μεμνημένων ἀξιωματικῶν τοῦ ναυτικοῦ. Παρ' αὐτῶν δέ θά δίδονται ὁδηγίαι.

Κήρυξις τῆς Ἐπαναστάσεως

Εἶναι 2^α πρωϊνή τοῦ Σαββάτου. Ἡ ὥρα τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν τοῦ γενικοῦ σχεδίου τοῦ κινήματος. Ἡ διαταγή:

Πρὸς ἅπαντα τὰ ἐπαναστατικά τμήματα.

Ὁρα ἐκρήξεως κινήματος ... Η=2 Ὁρα πρωϊνή τῆς ἐνδεκάτης Σεπτεμβρίου.

Σύνθημα ΕΛΛΑΣ - ΣΩΤΗΡΙΑ

Χίος τῆ 10ῃ Σεπτεμβρίου τοῦ 1922

Ἡ ἐπαναστατική ἐπιτροπή

Πλαστήρας - Γαρδίας - Κομήσης

Ὁ Ἐπιτελάρχης,

Εὐριπίδης Μπακιρτζής

Ταγματάρχης πυρ/κοῦ¹⁰⁶

Ὅπως ἔχει ἤδη αναφερθεῖ το σχέδιο αὐτό για το ξέσπασμα του κινήματος εἶναι ἡ πρώτη ημερήσια διαταγή του Ευριπίδη Μπακιρτζή που ἔχει διασωθεῖ. Ἡ συγκεκριμένη στιγμή σήμανε την ἀπαρχή τῆς ἐμπλοκῆς του στην πολιτική, μέσω τῆς συμμετοχῆς του στα στρατιωτικά πραξικοπήματα που θα ἀκολουθοῦσαν. Σε αὐτήν την ιστορική στιγμή ο Ευριπίδης Μπακιρτζής υπῆρξε ο υπ' ἀριθμὸν ἓνα ἀνδρας του ἐπιτελείου του Συνταγματάρχη Πλαστήρα.

Την ἴδια ἡμέρα διευθέτησε με διαταγή του Πλαστήρα το ζήτημα τῆς προστασίας του δημοσίου πλούτου και των κρατικῶν υπηρεσιῶν του νησιῦ ορίζοντας ως υπεύθυνους τον βορειοηπειρωτικῆς καταγωγῆς Ανθυπολοχαγὸ Χριστόπουλο και τον δημοσιογράφο τῆς εφημερίδας *Ελευθερον Βήμα*, Κωνσταντῖνο Καραμούζη (ψευδ. Κώ-

106. Ευριπίδης Μπακιρτζής, *Ἐκθεσις περὶ τῆς προπαρασκευαστικῆς περιόδου τῆς Ἐπαναστάσεως 1922*, Ἀθήνα 1923. Ἀθάνατος, ὁ.π., σσ. 45-49.

στας Αθάνατος)¹⁰⁷.

Το κίνημα ξέσπασε στις 2:30 π.μ. της 12^{ης} Σεπτεμβρίου και όλες οι επίσημες αρχές πέρασαν έως τα χαράματα στα χέρια των κινηματιών. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής βρισκόταν αποβραδής στην παραλία της Χίου με τον Λοχαγό του Μηχανικού Δεληβοριά, που ήταν επιτελικός αξιωματικός με ειδίκευση στις μεταφορές και είχε αναλάβει την επιβίβαση του επαναστατικού στρατού με το πολεμικό του υλικό στα πλοία. Το κίνημα επικράτησε σχετικά γρήγορα με ελάχιστη μόνον αντίσταση ορισμένων αξιωματικών, οι οποίοι συνελήφθησαν πολύ γρήγορα, και τα χαράματα η επιβίβαση του στρατού στα πλοία ήταν γεγονός¹⁰⁸. Οι κινηματίες είχαν επικρατήσει στη διάρκεια της ημέρας και στη Μυτιλήνη και ο επιτελάρχης Μπακιρτζής από τις πρώτες βραδινές ώρες, αφού αρχικά διέταξε τη μεταφορά του συλληφθέντα Αντιπλοίαρχου Καββαδία στο σπίτι του Γενικού Διοικητή της Χίου που είχε μετατραπεί σε κρατητήριο, περίμενε με τους Λοχαγούς Γολέμη, Πνευματικάτο, τον Υπίατρο Παναγιώτου και τους Υπολοχαγούς Πρωνοτάριο και Αργυρόπουλο, το ρυμουλκό «*Ηρακλής*» που τους μετέφερε μετά τα μεσάνυχτα στο θωρηκτό «*Λήμνος*». Εκεί τόσο αυτός όσο και οι υπόλοιποι που βρίσκονταν

107. Αθάνατος, *ό.π.*, σ. 42. Σύμφωνα με ρητή εντολή του Πλαστήρα, όταν θα ξεσπούσε το κίνημα, τα ποσά που θα βρίσκονταν στα ταμεία των διαφόρων υπηρεσιών θα μετρούνταν παρουσία δημοσίων λειτουργών, ώστε να μην μπορέσει να επωφεληθεί κανείς από τη σύγχυση. Ο Στρατηγός Πλαστήρας ήταν γνωστός για την ηθική του ακεραιότητα και για την απαρέγκλιτη τήρηση του λόγου της στρατιωτικής του τιμής.

108. Από τις υπάρχουσες βιβλιογραφικές πηγές και την επίσημη έκθεση που συνέταξε ο Ευριπίδης Μπακιρτζής μπορεί να τεκμηριωθεί πως το κίνημα του Πλαστήρα είχε την υποστήριξη της συντριπτικής πλειοψηφίας αξιωματικών και οπλιτών τόσο του στρατού όσο και του ναυτικού. Σύμφωνα με τον ιστορικό Γεώργιο Ρούσσο, η νηροπομπή της Χίου, που ήταν η μεγαλύτερη συγκριτικά, μετέφερε 9.000 άνδρες, ενώ αυτή της Μυτιλήνης 5.000. Για περισσότερα βλ. Γεώργιος Ρούσσος, *Νεώτερη ιστορία του ελληνικού έθνους 1826-1974*, τόμ. Στ', Αθήνα 1975, σ. 302. Επιπλέον κατά τη μαρτυρία του Κώστα Αθάνατου, στο κίνημα αντιτάχθηκαν μόνο οι αδελφοί Κοσμόπουλοι, οι τότε πλοίαρχοι και μετέπειτα Ναύαρχοι Ν. Βότσης και Καλαμίδας, ο πλωτάρχης Θεοφανίδης και κάποιοι λίγοι ακόμη χαμηλόβαθμοι αξιωματικοί που επηρεάζονταν απ' αυτούς. Αθάνατος, *ό.π.*, σ. 56.

εκείνη την ώρα μαζί του αντίκρισαν ένα περίεργο θέαμα που θύμιζε κουρσάρικη επιδρομή σε πλοίο με ναύτες δεμένους χειροπόδαρα ξαπλωμένους στο κατάστρωμα του καραβιού. Στο θωρηκτό είχαν συγκεντρωθεί πολλοί αξιωματικοί με τους στρατιώτες τους.

[...] κύριο μέλημα καί φροντίς ἦτο πῶς νά ἐπιτύχωμεν τήν ἄκραν μυστικότητα ἀφ' ἑνός μὲν ἀπό τάς ἐπιτοπίους πολιτικές καί στρατιωτικές ἀρχάς ὅπως ἀποφύγωμεν τήν αἵματοχυσίαν ἣτις θά ἐπροκαλεῖτο κατόπιν ἀντιδράσεως αὐτῶν, ἀλλά καί τό σπουδαιότερον, νά ἐντοπισθῆ ἡ κήρυξις τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τήν νῆσον ἵνα καί ὁ ἀπόπλους ἐκ Χίου καί ἡ ἀποβίβασις εἰς τάς ἀκτάς τῆς Ἀττικῆς ἐγίνοντο αἰφνιδιαστικῶς. Οὕτω κατορθώθη νά τεθῶσιν ἔμπιστα πρόσωπα εἰς τε τήν Στρατ. Διοίκησιν καί τό Φρουραρχεῖον Χίου, καί παρ' αὐτῶν μετεδίδοντο πᾶσαι αἱ πληροφοροῖαι περί τῶν μέτρων τά ὁποῖα ἐλαμβάνοντο παρά τῶν ἀρχῶν πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως, καθ' ὅτι σύμφωνα μέ τάς δοθείσας πληροφοροῖας ἡ ἰδέα τῆς Ἐπαναστάσεως ἦτο ἤδη γνωστή [...]¹⁰⁹.

Μόλις η επιβίβαση των κινηματιῶν ολοκληρώθηκε στα πλοία και αυτά συγκεντρώθηκαν εκτός των λιμενοβραχιόνων του λιμανιού της Χίου «[...] τό ζήτημα τοῦ διακανονισμοῦ τοῦ πλοῦ ἀφέθη εἰς τούς εἰδικούς, ἦτοι εἰς τόν ἀρχηγόν τοῦ στόλου ἀντιπλοίαρχον Πετροπουλάκη. Οὗτος ἐκανόνισεν τάς νηοπομπάς, εἰς ἐκάστην δέ νηοπομπήν ἔθεσεν δύο ἀντιτορπιλικά διά τήν ἐπιτήρησιν τῆς τάξεως καί τήν μεταβίβασιν τῶν διαταγῶν. Ὁ Ἐθνικός Στόλος ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἐξῆς πλοίων: Θωρηκτόν «Λῆμνος», ἀντιτορπιλικά «Νίκη», «Σφενδόνη», «Θύελλα» καί τό τορπιλλοβόλον «Δωρίς». Τό εὐδρομον «Νάξος» παρέμεινε εἰς τόν λιμένα Χίου [...]¹¹⁰.

109. Ευριπίδης Μπακιρτζής, *Ἐκθεσις περί της προπαρασκευαστικῆς περιόδου της Ἐπαναστάσεως 1922*, Αθήνα 1923. *Αυτόθι*, σ. 64.

110. Ευριπίδης Μπακιρτζής, *Ἐκθεσις περί της προπαρασκευαστικῆς περιόδου της Ἐπαναστάσεως 1922*, Αθήνα 1923.

Το βράδυ ο στόλος κατέπλευσε στο Λαύριο και ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος κήρυξε προς στιγμήν τον στρατιωτικό νόμο κατά τις συμβουλές του Ιωάννη Μεταξά, λίγο μετά τη ρίψη προκηρύξεων¹¹¹. Μετά την προσχώρηση στο κίνημα μίας Μεραρχίας Ιππικού και μεγάλης δυνάμεως χωροφυλακής, φαίνεται πως είχαν δημιουργηθεί τετελεσμένα. Επιπλέον ο Θεόδωρος Πάγκαλος με άλλους αξιωματικούς που πρόσκεινταν στο κίνημα, είχαν προβεί σε συλλήψεις, προετοιμάζοντας την άφιξη του Πλαστήρα. Τα γεγονότα διαδέχθηκαν το ένα το άλλο και ακολούθησε η παραίτηση της κυβέρνησης Τριανταφυλλάκου, και εν τέλει η παραίτηση του Βασιλιά Κωνσταντίνου από τον Θρόνο, μετά από την αποτυχημένη προσπάθεια του Στρατηγού Παπούλα να συμβιβάσει τους κινηματίες με τον Βασιλιά.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής βρισκόταν στο πλευρό του Νικόλαου Πλαστήρα σε όλες αυτές τις ιστορικές στιγμές, παραμένοντας ως ο κατ' εξοχήν αρμόδιος του Επιτελείου του μέχρι τον Δεκέμβριο του 1922, οπότε και μετατέθηκε στη Μεραρχία της Κρήτης¹¹². Και από εκεί, όμως, η επαγγελματική καταξίωση εξακολουθούσε να συνιστά μονόδρομο στη ζωή του. Πρώτα απ' όλα όμως είναι απαραίτητη η αποσαφήνιση του θρύλου του «κόκκινου συνταγματάρχη», που από τότε αποδόθηκε στην Ευριπίδη Μπακιρτζή.

B) Οι σχέσεις των Ελλήνων αξιωματικών με το ΚΚΕ κατά τον Μεσοπόλεμο και ο θρύλος του «κόκκινου συνταγματάρχη»

Οι σχέσεις ανάμεσα στο σώμα των Ελλήνων αξιωματικών και το ΚΚΕ κατά τους μεσοπολεμικούς χρόνους ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτες. Από την περίοδο της Μικρασιατικής Εκστρατείας και εξής εμφανίζεται ένα αντικομμουνιστικό πνεύμα στους Έλληνες στρατιωτικούς, εξαιτίας της αντιπολεμικής προπαγάνδας, στην οποία

111. Αναστασάκος, *ό.π.*, τόμ. Β', σ. 161.

112. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

είχε εμπλακεί το ΚΚΕ εκείνη την περίοδο. Από τον μετέπειτα γενικό γραμματέα του συγκεκριμένου κόμματος, Ελευθέριο Σταυρίδη (1925-1926), πληροφορούμαστε πως το ΚΚΕ είχε διεισδύσει και σχηματίσει πυρήνες μέσα στο στράτευμα, ενώ παράλληλα ήλεγχε τις επικοινωνίες και τα σιδηροδρομικά δίκτυα του ελληνικού στρατού. Η συλλογιστική εδράζεται στο γεγονός ότι η κυβέρνηση έστειλε τους σιδηροδρομικούς στο μέτωπο και ότι οι φορείς της κομμουνιστικής προπαγάνδας εκμεταλλεύτηκαν την αγανάκτησή τους¹¹³. Στο ίδιο μήκος κύματος με τον Ελευθέριο Σταυρίδη, κινούνταν και η σκέψη των στρατιωτικών του δεύτερου γραφείου του ΓΕΣ:

«*Η δρᾶσις τοῦ κομμουνισμοῦ ἐν τῷ στρατεύματι χρονολογεῖται πολύ πρότερον τοῦ 1923 καί ἰδίᾳ ἀπό τοῦ ἔτους 1920-1921. Κατά τό ἔτος τοῦτο ἡ Κομμουνιστική προπαγάνδα ἐν τῷ ἀγωνιζομένῳ στρατῷ ἰδίᾳ τῆς Μ. Ἀσίας ἐκδηλοῦται παντοιοτρόπως. Κομμουνιστικά ἔφημερίδες, βιβλία, προκηρύξεις κ.τ.λ. ἀποστέλλονται εἰς τούς μαχομένους ὀπλίτας τοῦ Μετώπου καί δηλητηριάζουσιν τό ἔθνικόν αὐτῶν φρόνημα, εἰς τοιοῦτον σημεῖον, ὥστε βασίμως καί ὁ Κομμουνισμός νά θεωρῆται ὡς ἐν ἐκ τῶν αἰτιῶν τῆς καταρρέουσεως τοῦ Μικρασιατικοῦ Μετώπου καί τῆς ἐν συνεχείᾳ ἀποσυνθέσεως τῶν ἐκεῖ μονάδων μας. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τά μέτρα ταῦτα ὁ κομμουνισμός δέν παρέλειψε νά ἐκμεταλλεῖται καί πᾶσαν κατά τήν περίοδον ἐκείνην στέρῃσιν ἢ κακουχίαν τοῦ στρατιώτου ὡς καί τυχόν οἰκογενειακᾶς του ἀδυναμίας καί ἀνάγκας λόγῳ τοῦ ἀπό μακροῦ χρόνου ἀπουσίας ἐκ τῆς οἰκογενείας του, ὥστε νά καλλιεργήσῃ τήν ἀποκαρδίωσιν καί τήν ἡττοπάθειαν καί νά προπαρασκευάσῃ αὐτήν τήν καταστροφήν [...]*¹¹⁴».

113. Ελευθέριος Σταυρίδης, *Τα παρασκήνια του ΚΚΕ: Από της ιδρύσεως του μέχρι το 1950*, Αθήνα 2008, σσ. 55-66.

114. ΓΕΣ/ΔΙΣ, 736/ΙΣΤ'/1, «Έκθεσις περί της προόδου του κομμουνισμού εν τω στρατεύματι από του έτους 1923 μέχρι του έτους 1937».

Παρόλα αυτά η ελληνική ήττα στη Μικρά Ασία προήλθε από μία σειρά αιτιών στο εσωτερικό και το εξωτερικό της χώρας. Η απεργία των σιδηροδρομικών ήταν μία από τις πολλές, που είχαν πραγματοποιηθεί στο εσωτερικό, εξαιτίας της φορολογικής πολιτικής της τότε κυβέρνησης. Ως προς τα αίτια στο εσωτερικό μπορεί αναλυτικότερα να λεχθεί πως συνέβαλε η επιβολή δυσβάσταχτων φόρων από την κυβέρνηση Γούναρη, για να διατηρηθεί ο ελληνικός στρατός στη Μικρά Ασία, παρά τις αρχικές διαβεβαιώσεις περί τερματισμού του πολέμου¹¹⁵. Επιπλέον οι Έλληνες της κυρίως Ελλάδας πολεμούσαν δίχως ενθουσιασμό και μάλιστα σε μέρη που δεν υπήρχαν ελληνικοί πληθυσμοί, για την απελευθέρωση των οποίων υποτίθεται ότι συνέβη η Μικρασιατική Εκστρατεία. Οι Έλληνες στρατιώτες είχαν κουραστεί από τη δεκαετή τους παραμονή στα μέτωπα των πολέμων.

Σε διεθνές επίπεδο η Μικρασιατική Εκστρατεία έλαβε χώρα στο πλαίσιο της ιμπεριαλιστικής πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων, που βασικός της στόχος ήταν η εκμετάλλευση φυσικών πηγών της Μικράς Ασίας, απαραίτητων για τις ανάγκες των βιομηχανιών τους¹¹⁶. Ένα από τα διεκπεραιωτικά όργανα επιβολής της ιμπεριαλιστικής πολιτικής της Αγγλίας σε διεθνές επίπεδο ήταν οι δυνάμεις του ελληνικού στρατού, οι οποίες απασχολούσαν τους Μουσουλμάνους μακριά από τα εδάφη της Αυτοκρατορίας της. Η Μικρασιατική Εκστρατεία εξυπηρέτησε τη διαπραγματευτική τακτική της Αγγλίας, στην πολιτική που αυτή ασκούσε για την υπεράσπιση των πετρελαϊκών κοιτασμάτων της Μοσούλης, έναντι των τουρκικών αξιώσεων, την ίδια εποχή που μία σειρά επαναστατικών κινήματων

115. Σύμφωνα με μεταγενέστερες μαρτυρίες ο Δημήτριος Γούναρης με διάφορα σχόλια στις προεκλογικές του ομιλίες, τα οποία όμως δεν δημοσιεύθηκαν άφηνε να εννοηθεί πως θα τερμάτιζε τον πόλεμο. Για περισσότερα βλέπε: Μαριάννα Χριστοπούλου, *Δημήτριος Γούναρης: Πολιτική βιογραφία*, Αθήνα 2017, σ. 258, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

116. Για ευρύτερη ανάλυση του θέματος βλέπε: Βλάσης Αγτζίδης, *Ποντιακός ελληνισμός. Από τη γενοκτονία και τον σταλινισμό στην περεστρόϊκα*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 80 και εξής. Επίσης Νίκος Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1918-1923. Η εγγύς ανατολή μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα 1982, σ. 184.

στην Ιρλανδία¹¹⁷, την Αίγυπτο¹¹⁸, το Ιράκ¹¹⁹, το Αφγανιστάν¹²⁰, την Παλαιστίνη¹²¹ και φυσικά την Ινδία¹²² ανέμεναν την καταστολή τους. Η διεξαγωγή του πολέμου στη Μικρά Ασία δεν κρινόταν σε καμία περίπτωση από τη στάση των Ελλήνων κομμουνιστών σε αυτήν, αλλά από το ζήτημα του εξωτερικού δανεισμού της χώρας. Η έλλειψη δανειοδότησης από τις Μεγάλες Δυνάμεις και η απώλεια της εμπιστοσύνης της ελληνικής κυβέρνησης Γούναρη και του Βασιλιά Κωνσταντίνου από τις δυνάμεις της Αντάντ, μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920, ήταν οι βασικές αιτίες της ελληνικής ήττας στη Μικρά Ασία, που εν τέλει κατέστησαν την Ελλάδα προτεκτοράτο της Αγγλίας κατά τους μεσοπολεμικούς χρόνους.

Το ΚΚΕ στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 έλαβε 100.000 ψήφους, όχι εξαιτίας της απήχησης της πολιτικής του στην ελληνική κοινωνία, αλλά λόγω της διπλοψηφίας πολλών πολιτών, που συνέβη χάρη στη διεξαγωγή των εκλογών με τη σφαιρά. Η πλειοψηφία των

117. Από το 1919 έως το 1921 μαινόταν ο Ιρλανδικός Πόλεμος της ανεξαρτησίας. Η Ιρλανδία τελούσε σε κατάσταση εθνικού αναβρασμού και απαιτούνταν η παρουσία τουλάχιστον τριών Μεραρχιών, οι οποίες παρέμεναν εκεί έως το 1931, οπότε η Ιρλανδία ανακηρύχθηκε σε ελεύθερο κράτος.

118. Στην Αίγυπτο η ανάγκη διατήρησης στρατευμάτων ήταν επιτακτική, ώστε να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που προκλήθηκαν από την επανάσταση του 1919, η οποία οδήγησε την Αίγυπτο στην ανεξαρτητοποίησή της το 1922.

119. Στο Ιράκ οι Άγγλοι ήταν αναγκασμένοι και εκεί να διατηρούν αξιόμαχα στρατεύματα, για να αντιμετωπιστεί η εθνική εξέγερση των Ιρανών (1920-22). Το Ιράκ ανεξαρτητοποιήθηκε το 1932.

120. Η Αγγλία αναγκάστηκε να επέμβει στρατιωτικά το 1919 στο Αφγανιστάν, με σκοπό την καταστολή της εξέγερσης των αφγανικών φυλών. Είναι ο λεγόμενος «Τρίτος Αφγανικός Πόλεμος».

121. Ο Balfour στις 2 Νοεμβρίου του 1917 απέστειλε μια επιστολή, βάσει της οποίας η Αγγλία αναλάμβανε μια σειρά διφορούμενων υποχρεώσεων. Η επιστολή αυτή πυροδότησε το Εθνικό Αραβικό Κίνημα στην Παλαιστίνη.

122. Στην Ινδία είναι σε γενικές γραμμές γνωστά τα προβλήματα των Βρετανών με τον Μαχάτμα Γκάντι. Οι Ινδίες αποτελούσαν κομβικό σημείο στην εξυπηρέτηση των πάγιων γεωπολιτικών συμφερόντων της Αγγλίας. Παρά τους κλυδωνισμούς που προκλήθηκαν εκεί κατά τους πρώτους μεσοπολεμικούς χρόνους, μόλις το 1935 οι Ινδίες κατάφεραν να αποκτήσουν καθεστώς ημι-αυτονομίας.

φήφων που έλαβε προέρχονταν από τους οπαδούς των αντιβενιζελικών. Εξαιτίας του γεγονότος ότι υπήρχε μία ιδιαίτερη κάλπη για κάθε υποψήφιο δεκάδες χιλιάδες αντιβενιζελικών διπλοψήφισαν. Έριχναν τη λευκή σφαίρα στην «Ηνωμένη Αντιπολίτευση» και στο Κομμουνιστικό Κόμμα. Αυτό συνέβαινε με βάση τη συλλογιστική της ενδυνάμωσης κάθε αντιβενιζελικού σχηματισμού, αφού οι κομμουνιστές ήταν αντιβενιζελικοί¹²³. Επιπροσθέτως μπορεί να ήταν φθοροποιός ο ρόλος του ΚΚΕ στη διεξαγωγή αντιπολεμικής προπαγάνδας, την οποία εκμεταλλεύτηκε ο Κεμάλ, αλλά εντελώς όμοιος ήταν και ο ρόλος της βενιζελικής προπαγάνδας που ασκούσαν από την Κωνσταντινούπολη.

Η αντιπολεμική αυτή στάση των Ελλήνων κομμουνιστών καθορίστηκε κατά πρώτον, όταν η αποστολή των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη κρίθηκε ως οργανική συνέχεια της εκστρατείας της Ουκρανίας του 1919, στην οποία η Ελλάδα συμμετείχε ενεργά κατά των μπολσεβίκων, και κατά δεύτερον, εξαιτίας της επίσημης ελληνικής πολιτικής, η οποία θεωρήθηκε πως υπαγορευόταν και εξυπηρετούσε τα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα της Αγγλίας, στην προσπάθεια εξασφάλισης των πετρελαίων της Μοσούλης και του Ιράκ, αλλά και της οδού των Ινδιών, ο έλεγχος της οποίας κινδύνευε σε περίπτωση νίκης του Κεμάλ.

Τα στελέχη του κόμματος δεν διαφωνούσαν με την εφαρμογή της συνθήκης των Σεβρών, εφόσον ο ελληνικός στρατός δεν καλούνταν να καταλάβει μέρη στα οποία η Ελλάδα δεν διέθετε την απαραίτητη εθνολογική βάση. Τα μέλη του κόμματος συμμετείχαν στην εκστρατεία. Εξάλλου η επιστράτευση έγινε τον Μάρτιο του 1919, όταν ακόμη δεν είχαν γνωστοποιηθεί οι εντολές της Τρίτης Διεθνούς. Κατάφεραν να αναπτύξουν ανενόχλητα την αντιπολεμική τους προπαγάνδα, εκμεταλλευόμενοι την αδιαφορία των Ελλήνων αξιωματικών και τις μεταξύ τους έριδες, τις άθλιες συνθήκες μέσα στις οποίες πολεμούσε ο στρατός και την παρατεταμένη παραμονή των στρατιωτών στο μέτωπο. Για τη στάση αυτή, με αφορμή τον αντιπολεμικό χαρακτήρα της αρθρογραφίας του «Ριζοσπάστη» η

123. Σταυρίδης, *ό.π.*, σ. 38.

τότε κυβέρνηση Γούναρη συνέλαβε και έκλεισε στις φυλακές Συγγρού την Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας¹²⁴. Η ηγεσία του στρατεύματος στην προσπάθειά της να αποσείσει τις ευθύνες για την Καταστροφή απέδωσε στον φθοροποιό ρόλο της κομμουνιστικής προπαγάνδας διαστάσεις που δεν της αναλογούσαν, ζητώντας μάλιστα και την εκτέλεση των φυλακισμένων μελών της Κεντρικής Επιτροπής. Ωστόσο η Επαναστατική Επιτροπή του Πλαστήρα απέρριψε την πρόταση και αποφυλάκισε τους έγκλειστους στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1922¹²⁵.

Η στρατιωτική ηγεσία κατά τους μεσοπολεμικούς χρόνους χρησιμοποίησε τον υποτιθέμενο κίνδυνο του κομμουνισμού στο πλαίσιο της εκπλήρωσης των εκάστοτε τυχοδιωκτικών της στόχων. Κατά το ξέσπασμα του κινήματος Λεοναρδόπουλου - Γαργαλίδη οι κινηματίες αξιωματικοί επικαλέστηκαν κομμουνιστική εξέγερση στη Βόρεια Ελλάδα στην προσπάθειά τους να πείσουν τους κληρωτούς να τους ακολουθήσουν¹²⁶, ενώ λίγο αργότερα ο Στρατηγός Πάγκαλος επικαλέστηκε και αυτός τον κομμουνιστικό κίνδυνο στο πλαίσιο της αιτιολόγησης της κινηματικής του ενέργειας¹²⁷. Μετά την επιβολή της δικτατορίας του ο Στρατηγός Πάγκαλος ίδρυσε την Υπηρεσία Ειδικής Ασφαλείας, ως παράρτημα της ασφάλειας, με σκοπό την καταπολέμηση του κομμουνισμού, ενώ λίγο αργότερα και ο Γεώργιος Κονδύλης με επίφαση την καταπολέμηση της κομμουνιστικής προπαγάνδας ίδρυσε το σώμα των «Κυνηγών», που ως πραγματικό του στόχο είχε την εκδίωξη των βασιλικών και όχι των κομμουνιστών¹²⁸. Επιπροσθέτως ο Νικόλαος Πλαστήρας στην προσπάθειά του να αιτιολογήσει την κινηματική του ενέργεια την 6η Μαρτίου 1933 επικαλέστηκε στο διάγγελμά του προς τον ελληνικό λαό την

124. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Σταυρίδης, *ό.π.*, σσ. 48-80.

125. Βουρνάς Τάσος, *Η Μικρασιατική Καταστροφή και το ξεριζώμα του ελληνισμού*, Αθήνα 1987, σσ. 46-47, 61-62.

126. Σαράφης Στέφανος, *Άπαντα: Ιστορικές αναμνήσεις: Από τα παιδικά χρόνια ως την Κατοχή*, τόμ. Α', Αθήνα 1964, σσ. 264-265.

127. Πάγκαλος Θησεύς (Επιμ.), *Θεόδωρος Πάγκαλος. Το αρχείο*, τόμ. Β', Αθήνα 1970, σ. 156.

128. Βερέμης, *ό.π.*, σ. 146.

καταπολέμηση του κομμουνισμού, εξαιτίας της αδυναμίας του πολιτικού κόσμου να σχηματίσει βιώσιμη κυβέρνηση¹²⁹. Εκτός αυτών, πέραν της θέσπισης του «Ιδιωνύμου» του 1929, δημιουργήθηκε στο Καλπάκι της Ηπείρου ειδική μονάδα για τον περιορισμό των κομμουνιστών κληρωτών, ενώ από το 1932 και εξής απαγορευόταν σε κομμουνιστές να λαμβάνουν βαθμούς εφέδρων αξιωματικών¹³⁰.

Η πολιτική του αντικομμουνισμού κορυφώθηκε επί των ημερών της 4ης Αυγούστου 1936, με την εφαρμογή της πολιτικής των εξοριών, των συλλήψεων της ανώτατης ηγεσίας, της κατάσχεσης του αρχείου, το οποίο αν και διατεινόταν πως θα δημοσιευθεί, η 4η Αυγούστου δεν προχώρησε ποτέ στην φανέρωσή του. Το ευφυές τέχνασμα του Μανιαδάκη, της δημιουργίας νέας Κεντρικής Επιτροπής και της κυκλοφορίας «Ριζοσπάστη», οργάνου του καθεστώτος, απέβλεπε στη διάβρωση του κόμματος. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα όργανα της τάξεως επέδειξαν τέτοιο υπερβάλλοντα ζήλο στην εκστρατεία της 4ης Αυγούστου κατά του κομμουνισμού, ώστε από ένα κόμμα που αριθμούσε 15.000 μέλη απεσπάσθησαν εν τέλει 50.000 δηλώσεις μετανοίας. Μπορεί από την πλευρά του να υπερέβαλλε ο Ιωάννης Μεταξάς ως προς τον πραγματικό κίνδυνο που διερχόταν η χώρα από τον κομμουνισμό¹³¹, όπως και ο ίδιος εκ των υστέρων παραδέχθηκε¹³², από την πλευρά του όμως το ΚΚΕ με την πολιτική του διευκόλυνε την επιχειρηματολογία του δικτάτορα, όπως και τη γενικότερη πολιτική όλων των ελληνικών κυβερνήσεων της περιόδου, εάν αναλογιστεί κάποιος πως μέσα στο 1936 από την αρχή του έτους έως και το ξέσπασμα του κινήματος προκηρύχθηκαν 247 απεργίες με ολέθρια αποτελέσματα στην οικονομική ζωή της χώ-

129. Δαφνής Γρηγόριος, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940: Η άνοδος του αντιβενιζελισμού*, τόμ. Β', σ. 197.

130. ΓΕΣ/ΔΙΣ, 736/ΙΣΤ'/1, «Εκθεσις περί της προόδου του κομμουνισμού εν τω στρατεύματι από του έτους 1923 μέχρι του έτους 1937». Καββαδίας Επεμεινώνδας, *Ο Ναυτικός Πόλεμος του 1940 όπως τον έζησα: Αναμνήσεις 2 Μαρτίου 1935-25 Μαρτίου 1943*, Αθήνα 1950, σ. 70.

131. Μεταξάς Ιωάννης, *Λόγοι και σκέψεις 1936-1941*, τόμ. Α' (1936-1938), Αθήνα, χ.χ., σσ. 9-18, 258-268.

132. Λιναρδάτος Σπύρος, *4η Αυγούστου*, Αθήνα 1988, σ. 25.

ρας¹³³.

Πέρα από τις όποιες αδικαιολόγητες τυχοδιωκτικές κινήσεις των Ελλήνων πολιτικών και στρατιωτικών υπήρχαν και οι δικαιολογημένες αντιδράσεις που πήγαζαν από την πολιτική του ΚΚΕ στο Μακεδονικό Ζήτημα, οι παλινωδίες του οποίου προέρχονταν από την ανεπάρκειά του να εφαρμόσει τις αποφάσεις της Κομμουνιστικής Διεθνούς (στο εξής ΚΔ). Το 1924 το κόμμα αναγκάστηκε να δεχθεί την εντολή του V Συνεδρίου της ΚΔ περί Ενιαίας και Ανεξάρτητης Μακεδονίας. Από το 1925 και εξής δίστασε να ιδρύσει ομάδες της VMRO (Ενωμένης) στην ελληνική Μακεδονία, με αποτέλεσμα να εγείρει την οργή των παραγόντων της ΚΔ. Τον Μάρτιο του 1933 συνήλθε στην Έδεσσα η ιδρυτική συνδιάσκεψη της VMRO (Ενωμένης) με επικεφαλής τον Ανδρέα Τσίπα. Το επόμενο έτος το ΚΚΕ αναγκάστηκε να εφαρμόσει την απόφαση της ΚΔ για την ύπαρξη «μακεδονικού έθνους», αλλά η προσπάθεια δεν είχε τα ανάλογα αποτελέσματα παρά το γεγονός ότι διεξήχθη στη Θεσσαλονίκη συνδιάσκεψη για τις μειονότητες, στην οποία έγινε λόγος περί καταπίεσης των «Μακεδόνων», και εκδηλώθηκε η προσπάθεια να εκδοθεί εφημερίδα στα σλαβομακεδονικά και της πρόθεσης του κόμματος να ιδρύσει εθνικο-επαναστατικές ομάδες που θα αγωνίζονταν για τα δικαιώματα των μειονοτήτων κ.ά.. Μετά το κίνημα του 1935 το σύνθημα περί «Ενιαίας και Ανεξάρτητης Μακεδονίας» αντικαταστάθηκε από τον Δεκέμβριο του ιδίου έτους και εξής από το αντίστοιχο σύνθημα «πλήρεια ισοτιμία στις μειονότητες», που συνέπιπτε με την πολιτική της ΚΔ. Κατά τα άλλα η περιρρέουσα ατμόσφαιρα δεν επέτρεψε στο ΚΚΕ να εφαρμόσει και τις υπόλοιπες εντολές της. Μετά την επιβολή της 4ης Αυγούστου, αλλά και πρωτύτερα, η επίσημη πολιτεία εφάρμοσε πολιτική βίαιου γλωσσικού εξελληνισμού των σλαβόφωνων, με αποτέλεσμα να ευνοηθεί η βουλγαρική πολιτι-

133. Γενικότερα, για την πολιτική του αντικομμουνισμού στον Μεσοπόλεμο βλέπε: Μαρία Καβάλα, *Η Θεσσαλονίκη και η γερμανική κατοχή (1941-1944): Κοινωνία, Οικονομία, διωγμοί Εβραίων*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Διδακτορική διατριβή, 2009, σσ. 78-84, 89-91.

κή κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο¹³⁴.

Από όσα προηγήθηκαν μπορεί να γίνει αντιληπτή και η απέχθεια των Ελλήνων κομμουνιστών προς τους στρατιωτικούς και γενικότερα προς τα όργανα επιβολής της τάξης, όσο και το αντίθετο. Όλη αυτή η προϊστορία εν τέλει θα επηρεάσει και τη μετέπειτα περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου. Παρόλα αυτά το ΚΚΕ μάλλον προσπάθησε να διεισδύσει στην τάξη των αξιωματικών, όπως επίσης φαίνεται πως συνέβη και το αντίθετο. Η προσπάθειά του να διεισδύσει στο σώμα των Ελλήνων αξιωματικών δεν σημείωσε κάποια σοβαρή επιτυχία. Κατά τα έτη 1924-28 εισήλθαν περίπου δέκα σπουδαστές, που εμφορούνταν από κομμουνιστικά ιδεώδη, στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων, οι οποίοι γρήγορα απέβαλλαν τις αρχικές τους πεποιθήσεις, συνεχίζοντας τη στρατιωτική τους σταδιοδρομία. Εντός του ελληνικού στρατού, όμως, υπήρχε και ομάδα είκοσι υψηλόβαθμων αξιωματικών, των οποίων η επαφή με το κόμμα ήταν συνεχής. Ο σύνδεσμός τους από την πλευρά του ΚΚΕ ήταν ο ιστορικός Γιάννης Κορδάτος και από την πλευρά των αξιωματικών ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, ο οποίος ήταν ο μοχλός της όλης κίνησης, ο Στέφανος Σαράφης και ο Συνταγματάρχης Αθηνέλλης. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Κορδάτου, ο βιογραφούμενος μετά το τέλος της Μικρασιατικής Εκστρατείας ήρθε σε επαφή μαζί του και οι δύο άντρες ανέπτυξαν βαθμιαία φιλικές σχέσεις. Ο Μπακιρτζής μάλιστα ήταν και ο ανάδοχος του υιού του Γιάννη Κορδάτου, του Αλέκου Κορδάτου. Εξαιτίας τόσο των αντιβασιλικών του αισθημάτων, όσο και λόγω της σαφούς πολιτικής του τοποθέτησης στην αριστερή πτέρυγα του βενιζελισμού κατόρθωσε εύκολα να έρθει σε επαφή με τον μαρξισμό. Κατά την ίδια πηγή, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής καθοδηγήθηκε βιβλιογραφικά από τον Κορδάτο, γνωρίζοντας τη μαρξιστική φιλολογία της εποχής. Ωστόσο ο Κορδάτος δεν κάνει καμία αναφορά περί ένταξης του Ευριπίδη Μπακιρτζή στο ΚΚΕ¹³⁵. Το γε-

134. Σπυρίδων Σφέτας, *Η διαμόρφωση της σλαβομακεδονικής ταυτότητας: Μία επώδυνη διαδικασία*, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 113-131.

135. Γιάννης Κορδάτος, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, τόμ. ΙΓ', Αθήνα [χ.χ], σ. 218.

γονός επιβεβαιώνεται και από μαρτυρία του Ελευθερίου Σταυρίδη, ο οποίος αναφέρει μεν πως ο βιογραφούμενος διατηρούσε σχέσεις με το ΚΚΕ, ως ο κύριος εκπρόσωπος του συνδέσμου των «αριστερών αξιωματικών», οι πλείστοι των οποίων όμως δεν ήταν στελέχη του κόμματος. Σύμφωνα με την ίδια πηγή:

[...]κατ' οὐσίαν, κομμουνισταί, ἐν ὅλῃ τῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως δέν ἦσαν [...]. Εἶχαν ὁμως συνεχεῖς ἐπαφές μέ τό κόμμα[...]. Πολλῶν δέ ἐξ αὐτῶν ἡ μετέπειτα διαγωγή ἦτο ἀρίστη ἀπό ἐθνικῆς ἀπόψεως καί ἀπεδείχθη ὅτι ὁ ἀριστερισμός των ἦτο ὁ καλός ἐννοούμενος ἀριστερισμός δηλαδή ἡ ὀρθή ἀντίληψις περί τῆς ἀνάγκης μεταρρυθμίσεων κοινωνικῶν [...] καί κάθε ἄλλο παρά ἀντεθνισμός [ὑπήρξε]. Καί συνεχίζει θέτοντας τον θρόλο του «κόκκινου Συνταγματάρχῃ» στη σωστή βάση: «Ἐννοεῖται ὅτι ὅλα τά γραφέντα εἰς τόν «Ριζοσπάστην» ἄρθρα, τά φέροντα τήν ὑπογραφήν «ἐρυθρός Ταγματάρχης» ἢ «Συνταγματάρχης» δέν ἦσαν ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ Μπακιρτζή, διότι συνέβη νά γραφοῦν καί ἀπό πρόσωπα τῆς Κ.Ε. ἄρθρα μέ ὑπογραφήν τοιαύτην, ὅταν ἠθέλαμεν νά ὑποβάλωμεν εἰς τούς στρατιωτικούς ὠρισμένας ἀπόψεις καί νά ἐπηρεάσωμεν ἐμμέσως τάς κινήσεις των»¹³⁶.

Η ομάδα αυτή, λοιπόν, των αριστεριζόντων αξιωματικών δεν απέβλεπε στη συντριπτική της πλειοψηφία στην ανατροπή του αστικού καθεστώτος, αλλά εμφορούνταν από προοδευτικές ιδέες και ο αριστερισμός τους απέβλεπε στην πραγμάτωση κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Ο σύνδεσμος αυτής της κίνησης στο κομματικό έντυπο του ΚΚΕ ήταν ο λεγόμενος «κόκκινος ταγματάρχης», που αργότερα μετονομάστηκε σε «κόκκινο συνταγματάρχη», που δεν ήταν άλλος από τον Ευριπίδη Μπακιρτζή. Άρα, τα άρθρα στον «Ριζοσπάστη», που φέρουν την υπογραφή του είναι δικά του, μόνο σε έναν ορισμένο βαθμό, αφού πρόσωπα της Κεντρικής Επιτροπής έγραφαν με αυτό το ψευδώνυμο, όταν απευθύνονταν στους στρατιωτικούς¹³⁷.

136. Σταυρίδης, ό.π., σ. 195.

137. Σταυρίδης, ό.π., σσ. 195-196.

Αυτή η προσέγγιση και συνεργασία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της καιροσκοπικής πολιτικής των Φιλελευθέρων στην προσπάθειά τους να παρατείνουν την παραμονή τους στην εξουσία κατά τον Μεσοπόλεμο¹³⁸. Αυτό συνέβαινε διότι το ΚΚΕ ήταν ένα μαζικό κόμμα, που μπορούσε να κινητοποιήσει σε πανελλαδική κλίμακα μεγάλες μάζες ανθρώπων. Διέθετε οπαδούς σε χώρους νευραλγικούς, όπως οι σιδηρόδρομοι, οι επικοινωνίες και οι μεγάλες παραγωγικές μονάδες. Η δύναμή του στον στρατό μπορεί να ήταν μικρή, αλλά είχε αποκτήσει στους παλαιούς πολεμιστές μεγάλη επιρροή¹³⁹. Με βάση αυτήν τη συλλογιστική θα πρέπει να ερμηνευθούν ως έναν μεγάλο βαθμό και οι σχέσεις του Ευριπίδη Μπακιρτζή με το ΚΚΕ, που παρουσιάζονται στα επόμενα κεφάλαια.

Γ) Επιτελάρχης του Κονδύλη - Στην υπηρεσία της καταπολέμησης των Μακεδονικών Κομιτάτων

Μετά την υπηρεσία που προσέφερε ο Ευριπίδης Μπακιρτζής στο επιτελείο του Νικόλαου Πλαστήρα, έλαβε φύλλο πορείας στις 22 Δεκεμβρίου του 1922 για τη Μεραρχία της Κρήτης. Τότε τού απονεμήθηκαν και τα δύο τελευταία μετάλλια που έλαβε κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας¹⁴⁰. Εκείνη την εποχή Διοικητής της Μεραρχίας ήταν ο Στρατηγός Γεώργιος Κονδύλης, ο οποίος στα επόμενα χρόνια θα είχε και αυτός ιδιαίτερη ενασχόληση με τα πολιτικά συμβάντα της χώρας. Επιπλέον θεωρούνταν ως ένας από τους «Διόσκουρους» της Μικρασιατικής Εκστρατείας και ήταν και αυτός γνωστός στις τάξεις του στρατού ως ένας από τους προασπιστές του βενιζελισμού¹⁴¹. Στη διάρκεια της Μικρασιατικής

138. ΓΕΣ/ΔΙΣ, 736/ΙΣΤ'1, «Εκθεσις περί της προόδου του κομμουνισμού εν τω στρατεύματι από του έτους 1923 μέχρι του έτους 1937».

139. Σπύρος Μαρκέτος, *Πώς φίλησα τον Μουσολίνι. Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, τόμ. Α', Αθήνα 2006, σσ. 219-220.

140. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

141. Φοίβος Γρηγοριάδης, *Διχασμός Μικρά Ασία 1909-1930: Ιστορία μίας εικο-*

Εκστρατείας ήταν ο επικεφαλής της Εθνικής Άμυνας που επιδιόταν στην αντιβενιζελική προπαγάνδα από την Κωνσταντινούπολη, που όμως σε τελική ανάλυση έβλαψε τα εθνικά συμφέροντα.

Από την αναφορά που συνέταξε τον Ιούλιο του 1923 φαίνεται πως είχε εντυπωσιαστεί από την προσωπικότητα και τις ικανότητές του. Είναι πιθανόν να τον γνώριζε από αναφορές του Πλαστήρα ή άλλων αξιωματικών, στην υπηρεσία των οποίων είχε υπηρετήσει. Συγκεκριμένα, λοιπόν, στις διαδοχικές του σημειώσεις για τον Ευριπίδη Μπακιρτζή αναφέρει τα εξής:

«[...] Έτοποθετήθη ως Έπιτελάρχης από τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ π.ε. (εννοεῖ παρελθόντος έτους). Ἡ Μεραρχία ὑφίστατο κατ' ὄνομα μόνον, ὑπολείμματα ἐκ τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς συγκεντρωθέντα ἐν Σέρραις. Ἄμα τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων του ὡς Έπιτελάρχου ἡσχολήθη ἀνευδότης μέ τήν ὀργάνωσιν τῆς Μεραρχίας. Ἡ ἐπιτυχία του ὑπερέβη πᾶσαν προσδοκίαν μου. Προνοητικότητας, ἐργατικότητας, ικανότητας καί ἀφοσιωμένος ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τόν Στρατόν τῆς ἑλληνικῆς Πατρίδος συνετέλεσεν ὑπέρ πάντα ἄλλων εἰς τήν ὀργάνωσιν καί καταρτισμόν τῆς Μεραρχίας. Διά τοῦ παραδείγματός του καί διά τῆς πλήρους αὐταπαρνήσεώς του. Διά τῆς ἐργασίας του συνέβαλεν εἰς τήν ψυχικήν προετοιμασίαν πρὸς πόλεμον ἐξόχως. Σπουδάσας τήν τέχνην τοῦ πολέμου καί εἰς τήν γαλλικὴν ἀκαδημίαν πολέμου, τυγχάνη *brevete* (πτυχιούχος), πολεμήσας ἐπί μακροῦ εἰς τό μέτωπον ἡσχολήθη καί ἀσχολούμενος συνεχῶς εἰς τήν λύσιν τῶν προβλημάτων τοῦ πολέμου δύναται νά ἐφαρμόσῃ τὰς ὑγιᾶς ἀρχάς τῆς πολεμικῆς τέχνης μεθ' ὅσης ικανότητος ἐλάχιστοι τῶν στρατιωτικῶν μας δύνανται νά ἐφαρμόσωσιν αὐτάς. Κέκτηται τό θᾶρρος τῶν καινοτομιῶν. Δέν διστάζῃ πρὸ τῶν εὐθυνῶν. Χαρακτήρ σπανίας ἀκεραιότητος καί ἀτέγκτου ἐντιμότητος. Ὁ Ἑλληνικός Στρατός δύναται πολλά νά ἀναμένῃ ἀπὸ τόν ἐξαιρετον τοῦτον ἀνώτερον ἀξιωματικόν.

Ίούλιος 23 TT930
‘Ο Διοι/τής Μερραρχίας Κρήτης,
Γεώργιος Κονδύλης»¹⁴².

Το τι είδους υπηρεσίες όμως θα μπορούσε να προσφέρει ο Ευριπίδης Μπακιρτζής στον ελληνικό στρατό φάνηκε δύο μήνες αργότερα (Σεπτέμβριος 1923), όταν στάλθηκε να διαπραγματευθεί στρατιωτική συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και του ΒΣΚΣ για την καταπολέμηση των Βουλγάρων κομιτατζήδων. Πριν από την αφήγηση όμως όσων συμφωνήθηκαν απαιτείται η οριοθέτηση του ιστορικού πλαισίου για τη βαθύτερη κατανόηση της συνδρομής του προσώπου στα γεγονότα. Η εν λόγω συμφωνία έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί αποτελεί οργανικό τμήμα των σχέσεων μεταξύ Ελλάδας, Βουλγαρίας και Γιουγκοσλαβίας και σχετίζεται άμεσα με τις πολιτικές εξελίξεις στο εσωτερικό της Βουλγαρίας.

Τον Αύγουστο του 1919 το Αγροτικό κόμμα του Alexandar Stambolijski κέρδισε τις εκλογές και σχημάτισε κυβέρνηση συνασπισμού σε σύμπραξη με το Λαϊκό κόμμα, επιβάλλοντας στο εσωτερικό της χώρας δικτατορικό καθεστώς. Κύριος άξονας της εξωτερικής του πολιτικής ήταν η εδαφική προσάρτηση της Δυτικής Θράκης, γι’ αυτόν τον σκοπό και ενίσχυσε τον Κεμάλ στη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας (1920-1922) με τη στρατολόγηση Μουσουλμάνων της Βουλγαρίας για το μικρασιατικό μέτωπο, την υπόθαλψη ταραχών στη Θράκη κ.ά., αποβλέποντας σε αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών. Παράλληλα, η Βουλγαρία για τον ίδιο λόγο παραιτήθηκε από τις διεκδικήσεις της στα εδάφη της σερβικής Μακεδονίας, θεωρώντας πλέον το μακεδονικό ως γιουγκοσλαβικό ζήτημα. Επιπροσθέτως με τη βουλγαρο-γιουγκοσλαβική συμφωνία της Νις τον Μάρτιο του 1923 ο Stambolijski υποσχέθηκε να εξουδετερώσει τη VMRO. Αποτέλεσμα ήταν η προγραφή και η συνακόλουθη δολοφονία του από αυτήν την οργάνωση. Η Γιουγκοσλαβία τάχθηκε υπέρ της παραμονής της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα και η Τουρ-

142. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

κία εξεδίωξε τους βουλγαρικούς πληθυσμούς της Ανατολικής Θράκης απαιτώντας τη διενέργεια δημοψηφίσματος. Όλα αυτά οδήγησαν στην τελική ανατροπή της κυβέρνησής του και τη συνακόλουθη ειδική δολοφονία του, αφού ο Σταμπολίνσκι βρέθηκε σε αδυναμία να επιλύσει τα εσωτερικά προβλήματα της χώρας του και επιπλέον είχε χάσει και τα ερείσματά του στο εξωτερικό. Έτσι σχηματίστηκε κυβέρνηση υπό τον καθηγητή Τσανκόφ (Cankov), η οποία είχε την υποστήριξη των αστικών κομμάτων της χώρας, της VMRO και των παλαιμάχων στρατιωτικών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το γεγονός αυτό όμως έμελλε να θέσει σε νέα βάση τις ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις¹⁴³.

Για την Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία η δράση των κομιτάτων ήταν βέβαιο πως θα εντεινόταν, αφού ούτε ο ίδιος ο Stambolijski, ο οποίος και υποσχέθηκε την εξουδετέρωση τους δεν είχε κατορθώσει να περιορίσει σοβαρά τη δράση τους. Επιπλέον η VMRO, που διέθετε σημαντικά ερείσματα στο Πετρίτσι, υποστήριζε πλήρως τη δράση των κομιτάτων. Επιπροσθέτως η συγκεκριμένη προσέγγιση πραγματοποιήθηκε και εξαιτίας της ιταλικής πολιτικής, η οποία στην προσπάθειά της, να μην απωλέσει τον έλεγχο του λιμανιού του Fiume υπέθαλψε τη δράση των κομιτάτων, με απώτερο σκοπό να μειώσει τη διαπραγματευτική ισχύ και την προσέγγιση της Ελλάδας με την Γιουγκοσλαβία. Δεν πρέπει να λησμονείται πως στις 27 Αυγούστου του 1923 πραγματοποιήθηκε η δολοφονία των Ιταλών επιτρόπων, που συμμετείχαν στην επιτροπή της χάραξης των ελληνο-αλβανικών συνόρων και την 31η Αυγούστου του ιδίου έτους οι Ιτα-

143. Σπυρίδων Σφέτας, *Όψεις του Μακεδονικού ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 59. Επίσης βλ. Σπυρίδων Σφέτας, *Η νοτιοανατολική Ευρώπη στον 20^ο αιώνα: Πανεπιστημιακές παραδόσεις*, Θεσσαλονίκη [χ.χ.], σσ. 38-43. Επίσης Σπυρίδων Σφέτας, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία: Από τον Μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου (1919-1989)*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 95-103. Αναλυτικά για το πλέγμα των ελληνοσερβικών σχέσεων εκείνη την εποχή βλ. Αθανάσιος Λούπας, *Από τις σχέσεις συμμαχίας στην ψύχρανση: Η Ελλάδα και το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών, και Σλοβένων (1919-1924): Πρωτεύουσα μεταπτυχιακή εργασία*, Θεσσαλονίκη 2010.

λοιί βομβάρδισαν και κατέλαβαν την Κέρκυρα¹⁴⁴. Έτσι, η Ελλάδα με το ΒΣΚΣ αποφάσισαν να έρθουν σε σύμπραξη για τον περιορισμό της δράσης των κομιτατζήδων.

Στις 5 Σεπτεμβρίου, λοιπόν, ο Επιτελάρχης της Μεραρχίας Κρήτης, Ευριπίδης Μπακιρτζής, συναντήθηκε με τον Σέρβο ομόλογό του Επιτελάρχη της IIIης Στρατιάς των Σκοπίων, Συνταγματάρχη Α. Πέσιτς. Από την επίσημη έκθεση που συνέταξε ο βιογραφούμενος στις 23 του ιδίου μηνός, είναι εμφανές αρχικά πως οι Σέρβοι δεν επεδίωκαν την κατάρτιση κοινού σχεδίου καταπολέμησης των κομιτάτων με την Ελλάδα. Φαίνεται πως κύρια επιδίωξη της σερβικής πλευράς ήταν η δημιουργία συνδέσμου ανάμεσα στο ελληνικό Σώμα στρατού και την III σερβική στρατιά που έδρευε στην πόλη των Σκοπίων. Αυτός ο σύνδεσμος εκλαμβάνόταν ως ομάδα έφιππων ή πεζών αγγελιοφόρων, που θα συγκροτούνταν από τα πλησιέστερα φυλάκια των ελληνοσερβικών συνόρων, αφού η άποψη περί τηλεφωνικού συνδέσμου απορρίφθηκε, εξαιτίας της αδυναμίας έγκρισής της από τον προϋπολογισμό του σερβικού κράτους. Από αυτό το στοιχείο προκύπτει πως η Μεραρχία Κρήτης ήταν για τον ελληνικό στρατό Μεραρχία προκάλυψης¹⁴⁵.

Από την έκθεση επίσης προκύπτει και η αδυναμία, στην οποία βρισκόταν την εποχή εκείνη ο σερβικός στρατός, ο οποίος δεν μπορούσε να προστατέψει αποτελεσματικά τα σύνορα του κράτους. Συγκεκριμένα, πληροφορούμαστε πως οι δυνάμεις όλων των τομέων προκάλυψης των συνόρων δεν υπερέβαιναν τη δύναμη ενός Συντάγματος και ότι σε κάθε ελληνικό τομέα που διαφυλασσόταν από τη δύναμη ενός Τάγματος, οι Σέρβοι μπορούσαν να παρατάξουν στρατιωτική δύναμη ενός Λόχου. Ακόμη ο Σέρβος Συνταγματάρχης παραδέχθηκε, στις διαπραγματεύσεις του με τον Ευριπίδη Μπακιρ-

144. Για την κρίση στις ελληνο-ιταλικές σχέσεις εκείνης της περιόδου βλ.: Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος. *Η Ελληνοϊταλική κρίση του 1923: Το επεισόδιο Tellini/Κέρκυρας*, Αθήνα - Κομοτηνή 2009.

145. Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (στο εξής ΙΑΥΕ) 1924, φακ. 2/3, έκθεση Ταγματάρχη πυροβολικού Μπακιρτζή Ευριπίδη προς το Υπ. Έξ., Σκόπια, 21 Σεπτεμβρίου 1923. Βλ. επ. Αυτόθι, σ. 82.

τζή, την αδυναμία του σερβικού στρατού να διαφυλάξει επαρκώς όλη τη συνοριακή γραμμή της χώρας, ζητώντας έμμεσα τη μονομερή φύλαξη του καθορισθέντος σημείου.

«Τά σύνορα [...] δέ φυλάσσονται υπό Σερβικῶν στρατευμάτων. Διά τόν λόγον τοῦτον ζητεῖται ἀπό τόν Σέρβον ἰδιαιτέρως ἐπιβεβλημένη ἐπιτήρησις». Και λίγο παρακάτω προσθέτει: «Αἱ Σερβικαί στρατιωτικάί ἀρχαί, λόγω τῶν οἰκονομιῶν εἰς ἅς προβαίνει ἡ κυβέρνησις των εὐρίσκονται εἰς ἀδυναμίαν νά ἐφαρμοῦσωσι μέτρα δραστικά μέ τήν ἀσφάλειαν τῆς χώρας [...]»¹⁴⁶.

Ἄξια μνείας εἶναι ἐπίσης ἡ αναφορά στους ὅρους που προτάθηκαν για την καταπολέμηση των κομιτάτων, ἀπ' ὅπου γίνεται καταληπτή και ἡ κατάσταση που επικρατοῦσε στα δύο κράτη, Ελλάδα και Σερβία, ἀπό τή δράση των κομιτατζήδων. Αναφερόμενος λοιπόν ο Ευριπίδης Μπακιρτζής στο IV ἄρθρο τῆς συμφωνίας αναφέρει:

«[...] ἐπιζητεῖται ἡ λήψις μέτρων πρὸς παρεμπόδισιν διεισδύσεως τῶν συμμοριῶν ἐκ τοῦ ἑνός κράτους εἰς τό ἕτερον. Εὐθύς ὡς πληροφορηθῶσιν ἢ ἀντιληφθῶσιν τά Στρατεύματα τῶν συνόρων συμπλοκήν μετά τῶν κομιτατζήδων εἰς ἕν τῶν δύο μερῶν θά λαμβάνωσιν τά κατάλληλα μέτρα ὅπως ὑποδεχθῶσιν καταλλήλως τούς ἐπιχειροῦντας νά διαφύγωσι Βουλγάρους κομιτατζήδας». Και συνεχίζει με τὸ ἄρθρο V λέγοντας ὅτι: «καθίσταται δυνατή ἡ καταδίωξις καί ἡ σύμπραξις διὰ τήν ἐξόντωσιν τῶν συμμοριῶν διὰ μικρῶν ἀποσπασμάτων σερβοελληνικῶν, ἐντός τοῦ ἐδάφους ἀμφοτέρων τῶν κρατῶν. Ἡ καταδίωξις καί ἡ παραμονή π.χ. τοῦ ἑλληνικοῦ καταδιωκτικοῦ ἀποσπάσματος θά ἐξακολουθῆ μέχρις ὅτου φθάσουν τά Σερβικά καταδιωκτικά ἀποσπάσματα. Θά ἀποχωρῆ δέ μόνον ὅταν ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν Σερβικῶν δυνάμεων δηλώσῃ ὅτι δέν ἔχει ἀνάγκην τήν συνδρομήν του. Τῷ αὐτῷ θά συμβαίη ὅταν Σερβικόν Ἀπόσπασμα καταδιώκου-

146. ΙΑΥΕ 1924, φακ. 2/3, ἐκθεση Ταγματάρχη πυροβολικοῦ Μπακιρτζή Ευριπίδη πρὸς τὸ Υπ. Ἐξ., Σκόπια, 21 Σεπτεμβρίου 1923. Βλ. ἐπ. Αὐτόθι, σ. 82.

*σιν συμμορίαν θά ἀναγκασθῆ νά εἰσέλθῃ ἐντός τοῦ ὑμετέ-
ρου ἐδάφους... ἀξιωματικός τῆς χώρας εἰς ἣν εὐρίσκεται ἡ
συμμορία ἀνεξαρτήτως βαθμοῦ ἔχει τήν διοίκησιν τοῦ μικτοῦ
ἀποσπάσματος [...]»¹⁴⁷.*

Από τα κείμενα όμως προκύπτει πως τόσο ο σερβικός, όσο και ο ελληνικός στρατός βρίσκονταν σε αδυναμία να περιορίσουν τη δράση των κομιτατζήδων. Επιπροσθέτως διακρίνεται η ετοιμότητα, η μαχητικότητα και η ευελιξία των ατάκτων αυτών μαχητών, και μάλιστα σε μια εποχή κατά την οποία οι βουλγαρικές κυβερνήσεις θα έπρεπε να επιδιώκουν την εφαρμογή του αφοπλισμού που προέβλεπε η Συνθήκη του Νεϋγί, την οποία όπως φαίνεται παραβίαζαν συστηματικά. Τα κομιτάτα δρούσαν σχεδόν ανεξέλεγκτα στην περιοχή του Πιρίν και η έδρα τους ήταν το Πετρίτσι. Η περιοχή που ήλεγχαν προσομοίαζε με αυτόνομο κρατίδιο εντός της βουλγαρικής ενδοχώρας. Αυτό συνέβαινε διότι τα ερείσματα τους εσωτερικό αλλά και διεθνώς ήταν τόσο ισχυρά, ώστε δεν μπορούσε να τούς περιορίσει κανένας επίσημος παράγοντας.

Η ουσία της συμφωνίας όμως έγκειτο στην κατηγορηματική άρνηση της σερβικής πλευράς περί απελάσεως των βουλγαριζόντων που βρίσκονταν στα εδάφη και των δύο χωρών.

«[...] Ἐπ' οὐδενί λόγῳ ἤθελε νά παραδεχθῆ πρότασιν πρὸς λῆψιν ἀμοιβαίων μέτρων διὰ τήν ἀποκάθαρσιν τῶν συνόρων ἀπό παντός βουλγαρικοῦ στοιχείου εὐνοοῦντος τήν βουλγαρικήν κομιτατικήν δραῖσιν διὰ τῆς ἐκτοπίσεως (ἡ υπογράμμισις του συντάκτη τῆς ἐκθεσης). Ἀπέδειξα τήν ἀνάγκην τῆς ἐφαρμογῆς τούτου μέτρου καί ὅτι ἄνευ τῆς ἐκτοπίσεως οὐδέν σοβαρόν ἐπιτυγχάνεται. Ἐπανελάβον ὅτι τό μέτρον τῆς ἐκκαθαρίσεως τῶν συνόρων εἶναι συντελεστικότερον καί αὐτῆς τῆς προσελάσεως ἐντός τοῦ βουλγαρικοῦ ἐδάφους. Ἀδύνατον ὁμως νά ἐπετύχω τί. Πάντοτε μέ ἐπρόβαλλε τούς Ποινικούς Νόμους τῆς χώρας του καί τήν ἀδυναμίαν εἰς ἣν εὐρίσκεται

147. ΙΑΥΕ 1924, φακ. 2/3, έκθεση Ταγματάρχη πυροβολικοῦ Μπακιριτζή Ευριπίδη προς το Ὑπ. Εξ., Σκόπια, 21 Σεπτεμβρίου 1923.

σήμερον ἡ Σερβικὴ κυβέρνησις νά ἐφαρμοσῆ αὐστηρά μέτρα ἐπισήμως [...]».

Καταδεικνύεται επιπλέον ἡ καταφυγὴ σε επιπόλαιες λύσεις ἀνάγκης γιὰ τὴν καταπολέμηση τοῦ προβλήματος, ὅπως ἡ σύσταση ομάδων ἐνόπλων χωρικῶν, που οὐσιαστικά θὰ μπορούσαν ὡς ἕναν βαθμὸ νὰ προστατέψουν μόνο τὶς περιουσίες τους¹⁴⁸.

Ὁ Ευριπίδης Μπακιρτζής ἐκφράζοντας καὶ αὐτὸς τὶς πεποιθήσεις τῶν Ἑλλήνων στρατιωτικῶν ὡς πρὸς τὸ θέμα, που ἦταν ὁ ἐκτοπισμὸς τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, φαίνεται πὼς διαφωνοῦσε με τὶς μεθόδους που ἀκολουθοῦσε ἡ σερβικὴ πλευρά. «[...] ἀμφοτέροι ἐπροτεινάμεν τὰς ἀντιλήψεις ἡμῶν [...]. Βεβαίως εἶναι ἓν μέτρον, ἀλλὰ πάντως προσωρινόν. Διότι καὶ ἂν καταλάβωμεν τὰ κέντρα τῆς κομιτατικῆς ὀργανώσεως, ἂν ἐνεργήσωμεν ἐφοπλισμόν (ἐννοεῖ μάλλον ἐξοπλισμό) τῶν κατοίκων καὶ ἂν ἀκόμη ἐκτελέσωμεν προσωρινήν ἢ καὶ ὀριστικὴν κατοχὴν ὀρισμένων περιοχῶν, πάλιν μόνον διὰ μερικὰ ἔτη θὰ περιορίσωμεν τὴν βουλγαρικὴν δρᾶσιν καθ' ὅσον πάλιν ἐπανερχόμενοι εἰς τὰ σημερινὰ σύνορά μας, εἴτε κατέχοντες βουλγαρικὰ ἐδάφη, εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις θὰ ὑπάρχωσιν Βούλγαροι καὶ βουλγαρικὰ χωρία τὰ ὁποῖα θὰ εἶναι ἐστία τῆς βουλγαρικῆς κομιτατικῆς δράσεως καὶ εἰς τὸ μέλλον.»¹⁴⁹. Οἱ σερβικὲς κυβερνήσεις, με ἄλλα λόγια, ἀπέβλεπαν σὲ κατάληψη βουλγαρικῶν ἐδαφῶν, τόσο γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς υπαίθρου ἀπὸ τὶς συμμαχίες τῶν κομιτατζήδων, ὅσο καὶ γιὰ τὴ μακροπρόθεσμη ολοκλήρωση τῶν ἐθνικῶν τῶν πόθων, που εἶχαν βασικά οἰκονομικά ἐλατήρια. Ἡ ἐλληνικὴ πλευρά ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὅπως ἐκφράζεται καὶ ἀπὸ τὰ λεγόμενα τῆς ἐκθεσης τοῦ Μπακιρτζή, ἐντόπιζε τὴ λύση τοῦ προβλήματος στὸν ἐκτοπισμὸ τῶν βουλγαριζόντων. Εξἄλλου, τὸ ἴδιο μέτρο εἶχε εφαρμοστεῖ κατὰ τὴ διάρκειά τῆς Συνδιάσκεψης τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης καὶ εἶχε

148. ΙΑΥΕ 1924, φακ. 2/3, ἐκθεση Ταγματάρχη πυροβολικοῦ Μπακιρτζή Ευριπίδη πρὸς τὸ Ὑπ. Εξ., Σκόπια, 21 Σεπτεμβρίου 1923.

149. ΙΑΥΕ 1924, φακ. 2/3, ἐκθεση Ταγματάρχη πυροβολικοῦ Μπακιρτζή Ευριπίδη πρὸς τὸ Ὑπ. Εξ., Σκόπια, 21 Σεπτεμβρίου 1923.

αποδώσει τα ανάλογα αποτελέσματα¹⁵⁰.

Παρά τη διχογνωμία των απόψεων, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής πίστευε πως η Ελλάδα θα μπορούσε να αποκομίσει κάποια οφέλη, εξαιτίας της αδυναμίας της Σερβίας να προστατέψει τα σύνορά της και της ανώμαλης πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε στο εσωτερικό της Βουλγαρίας. Εν τέλει ο βιογραφούμενος παραθέτει τις προσωπικές του απόψεις σχετικά με το τι μέλλει γενέσθαι:

«[...] Φρονῶ πῶς ταχέως ἢ Σερβικὴ κυβέρνησις θά συστήσῃ ἐπανάληψιν συνεννοήσεων μέ βάσιν τὰς ὑποβαλομένας προτάσεις. Ὅθεν ἀπαραίτητον τυγχάνει ἡ ἡμετέρα Ἐπιτελικὴ ὑπηρεσία ἢ τὸ Γ. Σῶμα Στρατοῦ νά προβῆ εἰς ἐπισταμένην μελέτην καί σύνταξιν Σχεδίων Κοινῆς Ἐνεργείας μετὰ τῶν Σερβικῶν Στρατιωτικῶν Ἀρχῶν ἐναντίον τῶν τε βουλγαρικῶν συμμοριῶν καί τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους. Καλόν ἤθελε εἶσθε νά ἀναλάβῃ τήν σύνταξιν τῶν σχεδίων τούτων Ἐπιτροπὴ ὡς ἔχουσα καί μέλη Ἀξιωματικούς τῶν Ἐπιτελείων τῶν Μεραρχιῶν προκαλύψεως.

Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι τήν κατάστασιν ἣν εὐρίσκεται τὸ Σερβικόν κράτος ἐσωτερικῶς (δραστικὴ ἐνέργεια κομιτατζήδων καί χαρακτηριστικὴ διχόνοια μεταξύ Σέρβων ἀφενὸς καί Κροατῶν καί Σλαυένων ἀφετέρου) ἐπιζητεῖ τί τελευταῖον τήν Ἑλληνικὴν σύμπραξιν στήν περίπτωσιν ρήξεως μετὰ τῆς Βουλγαρίας, καί ἴσως νά μὴν ἀναλάβῃ μόνον του σοβαρὰ Στρατιωτικά μέτρα ἐναντίον αὐτῆς ἄνευ προηγουμένης κοι- νῆς συμφωνίας πρὸς σύμπραξιν Ἑλλάδος καί Σερβίας.

150. Παξιμαδοπούλου-Λαμπρινού Μιράντα, *Ἡ Δυτικὴ Θράκη στήν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Βουλγαρίας: Το ζήτημα τῆς Βουλγαρικῆς οικονομικῆς διεξόδου στο Αἰγαίον (1919-1923)*, Αθήνα 1997, σ. 236. Εἶναι γεγονός ὅτι οἱ Ἕλληνες στρατιωτικοὶ εἶχαν πολὺ κακὴ γνώμη για τοὺς σλαβόφωνους πληθυσμούς τῆς Μακεδονίας, τοὺς οὗσιους θεωρούσαν, ὡς ἕναν μεγάλο βαθμὸ, φορεῖς τῆς βουλγαρικῆς ἢ καὶ τῆς σερβικῆς προπαγάνδας στή Μακεδονία. Τα αρχεῖα τῆς ΓΕΣ/ΔΙΣ βρῖθουν ἀπὸ ἐκθέσεις αξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ, που κινούνται στο ἴδιο μῆκος κύματος με τον Ευριπίδη Μπακιρτζή: Βλέπε: ΓΕΣ/ΔΙΣ, Φάκ. 728, φακ. 732/A/E, φάκ. 734, φάκ. 745, φάκ. 769/A/Z/H, φάκ. 732/E, φακ. 736/A/3, φακ. 736/A/4, φακ. 736/A/5, φάκ. 736/A/7, φάκ. 654/B/25.

Στό σημείον τούτον ἄς μοι ἐπιτραπεῖ νά ἐκφέρω γνώμην, ὅπως προσέξῃ ἡ Ἑλληνική Διπλωματία ἵνα πρὸς ὄφελος τῶν ἡμετέρων Ἐθνικῶν ἡμῶν συμφερόντων ἐπέλθῃ ἡ συμφωνία. Ἐξάλλου θεωρούμεναι αἱ διεξαχθῆσαι συνεννοήσεις ἐν Σκοπίοις ὡς ἀπαρχή καλῆς καί εἰλικρινοῦς συνεργασίας, ἃς χρησιμεύσωσι αὐταὶ ὡς βάσις ὅπως σὺν τῷ χρόνῳ καλλιεργηθῇ ἔδαφος εὐνοϊκόν ἐν Γιουγκοσλαβία ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, παρά τε τὴν κοινήν γνώμην καὶ τῷ ἐπισήμῳ κρᾶτει¹⁵¹.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, αν και νεαρός τόσο ηλικιακά όσο και βαθμολογικά, δεν στερούταν των απαραίτητων στρατιωτικών προσόντων. Ενεπλάκη για πρώτη φορά στο Μακεδονικό Ζήτημα, παρά την αποτυχία της ελληνο-σερβικής προσέγγισης, που κατά βάση οφειλόταν σε πολιτικούς και δευτερευόντως σε στρατιωτικούς λόγους. Στα επόμενα πέντε χρόνια της σταδιοδρομίας του, όμως, βγήκε από τα στενά όρια των στρατοπέδων και επιδόθηκε σε πολλές και διάφορες πολιτικές συνομισίες.

Δ) Νέοι ιδεολογικοί προσανατολισμοί

Στρατιωτική υπηρεσία των ετών 1923-1924

Η κατάρρευση του ιδεώδους της Μεγάλης Ιδέας επέφερε αναμφίβολα έναν ιδεολογικό αποπροσανατολισμό στην ελληνική κοινωνία. Ο κλονισμός αυτός είναι εμφανής και στις τάξεις των αξιωματικών του ελληνικού στρατού, όπως καθίσταται φανερό από την ιστορία του ελληνικού στρατού, μέσα από τις άμεσες παρεμβάσεις μερίδας αξιωματικών αυτού στα πολιτικά δρώμενα της χώρας. Από τα συμβάντα των ετών 1923 και 1924, όπως και από τη στάση που τήρησε απέναντι σε αυτά ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, μπορεί να τεκμηριωθεί η προσαρμογή του σε νέα δεδομένα και καταστάσεις.

151. ΙΑΥΕ 1924, φακ. 2/3, έκθεση Ταγματάρχη πυροβολικού Μπακιρτζή Ευριπίδη προς το Υπ. Εξ., Σκόπια, 21 Σεπτεμβρίου 1923.

Μετά το κίνημα του 1922 επικράτησε στις τάξεις των αξιωματικών η άποψη πως ο στρατός είχε τη δυνατότητα παρεμβολής στα πολιτικά δρώμενα της χώρας με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. Επιπλέον στις αρχές του 1923 συγκροτήθηκε από χαμηλόβαθμους αξιωματικούς σε βαθμό Ταγματάρχη ο «Στρατιωτικός Σύνδεσμος», του οποίου μέλη είχαν παρεισφρήσει σε όλα τα επίπεδα της στρατιωτικής διοίκησης. Η ανώτατη διοίκηση του συνδέσμου βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη, στο αρχηγείο του Γ' Σώματος Στρατού, που τελούσε υπό τη διοίκηση του Αλέξανδρου Οθωναίου. Στο εσωτερικό του τώρα έδρευε και άλλος ένας σύνδεσμος αξιωματικών με το όνομα «Σύνδεσμος των Αδιαλλάκτων». Μέλος αυτού του συνδέσμου ήταν και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, ο οποίος πρωτοστάτησε στην κατάπνιξη του κινήματος του 1923 και συνέβαλε στην αύξηση της δύναμης της εν λόγω οργάνωσης¹⁵².

Τη νύχτα της 21ης προς την 22η Οκτωβρίου το «αντεπαναστατικό» κίνημα των Λεοναρδοπούλου, Γαργαλίδη και Ζήρα ξέσπασε σε όλη τη χώρα εφαρμόζοντας ως σχέδιο επιβολής την επικράτηση από την περιφέρεια προς την πρωτεύουσα¹⁵³. Εκείνη την εποχή ο Ευριπίδης Μπακιρτζής ήταν Επιτελάρχης του Στρατηγού Εμμανουήλ Τζανακάκη της Μεραρχίας Κρήτης που έδρευε στη Θεσσαλονίκη, ο οποίος είχε αντικαταστήσει τον απόστρατο πλέον Γεώργιο Κονδύλη, που παραιτήθηκε για να πολιτευτεί. Είναι γνωστό πως ο «Σύνδεσμος των Αδιαλλάκτων» συνέβαλε αποφασιστικά στην κατάπνιξη του κινήματος, εδραιώνοντας την κυριαρχία του στις τάξεις του στρατεύματος και προστατεύοντας παράλληλα και τα συμφέροντα των μελών του¹⁵⁴. Το κίνημα ήταν σπασμωδικό με ουσιαστική επικράτηση μόνο στην Πελοπόννησο και την άμεση αντίδραση της Επαναστατικής Επιτροπής. Στη Θεσσαλονίκη, όπου επικρατούσε η άποψη πως οι δυνάμεις των κινηματιών ήταν υπέρτερες, το κίνημα προδόθηκε κατά λάθος, μέσω κάποιου αξιωματικού που εκμυστηρεύτηκε το σχέδιο λίγες ώρες πριν από την έκρηξη του κινήματος

152. Βερέμης, *ό.π.*, σ. 137.

153. Δαφνής, *Η Ελλάδα...*, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 118.

154. Βερέμης, *ό.π.*, σ. 140.

στον Στέφανο Σαράφη, ο οποίος και ειδοποίησε όλους τους συναδέλφους του στο «Σύνδεσμο των Αδιαλλάκτων», προσκαλώντας και τον απόστρατο Κονδύλη, του οποίου η προσωπικότητα έμελλε να μεσουρανήσει στο βραχύ μέλλον¹⁵⁵.

Στη διάρκεια του κινήματος ο Ευριπίδης Μπακιρτζής έδρασε ως αξιωματικός καταστολής πυροβολαρχιών που διοικούνταν από ύποπτα προς τις αρχές στοιχεία. Στη Θεσσαλονίκη και τη Μακεδονία γενικότερα οι δυνάμεις καταστολής καθοδηγούνταν από τον Γεώργιο Κονδύλη, διότι ο Αλέξανδρος Οθωναίος απουσίαζε στην Αθήνα. Όταν ο τελευταίος επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη στις 25 Οκτωβρίου, όλες οι δυνάμεις των κινηματιών είχαν παραδοθεί μετά από σύγκρουση στο Νάρρες (23 Οκτωβρίου)¹⁵⁶. Ο Μπακιρτζής βγήκε για ακόμη μία φορά ωφελημένος από τη συμμετοχή του στην κατάπνιξη του κινήματος, γιατί μετά την αποτυχία του κινήματος ακολούθησε η απόταξη πολλών υψηλόβαθμων αξιωματικών στο στρατό, που καλύφθηκε με μαζικές προαγωγές βενιζελικών. Λίγο καιρό αργότερα, μετά από δέκα χρόνια υπηρεσίας στο στράτευμα, προβιβάστηκε σε Αντισυνταγματάρχη στις 15 Μαρτίου του 1924 δυνάμει της υπ' αριθμόν απόφασης 20400/196 Ε.Δ.Υ.Σ. σε ηλικία μόλις 29 ετών...¹⁵⁷

Μετά την κατάπνιξη του κινήματος και τη διάδοση περί καθοδήγησης των αντεπαναστατών από τον Βασιλιά Γεώργιο και τον Ιωάννη Μεταξά, κυριάρχησαν οι δημοκρατικοί αξιωματικοί στον ελληνικό στρατό, οι οποίοι επεδίωκαν την παραίτηση του Γεωργίου από τον Θρόνο και την εγκαθίδρυση κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Στις 31 Οκτωβρίου έλαβε χώρα μια σύσκεψη μεταξύ του Πλαστήρα και του Γονατά με διάφορες προσωπικότητες του πολιτικού και επιχειρηματικού κόσμου, με σκοπό την εξεύρεση λύσης στο καθεστωτικό ζήτημα. Το αποτέλεσμα ήταν η αποχώρηση των ακραιφώνων αντιβασιλικών από τη συνάντηση (Παπαναστασίου, Πάγκαλος,

155. Δαφνής, *Η Ελλάδα...*, ό.π., τόμ. Α', σσ. 127-128.

156. Αυτόθι, σσ. 139-140.

157. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

Κονδύλης)¹⁵⁸. Αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό με την τοποθέτηση του ηγέτη των Φιλελευθέρων, Ελευθερίου Βενιζέλου, ως προς τη μετάθεση του πολιτειακού ζητήματος μετά τις επικείμενες εκλογές, δημιούργησε στους κόλπους του βενιζελισμού δύο τάσεις. Τη συντηρητική (δεξιά) τάση, που εκπροσωπούσε ο Ελευθέριος Βενιζέλος, και την προοδευτική (αριστερή) τάση, υπό τον Παπαναστασίου, η οποία επεδίωκε την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας. Αυτό το πολιτικό ρεύμα της αριστερής πτέρυγας του βενιζελισμού ακολούθησε και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής για αρκετά χρόνια.

Η ανακήρυξη της Δημοκρατίας στις 13 Απριλίου του 1924 υπήρξε πρωτόγνωρο γεγονός στην Ιστορία του ελληνικού κράτους, αλλά δυστυχώς η επίτευξη μίας τόσο σημαντικής αλλαγής δεν έθεσε τέρμα στην αντιπειθαρχική στάση των αξιωματικών. Το καλοκαίρι του 1924 η στάση αυτή του στρατεύματος προς την επίσημη πολιτική ηγεσία εκδηλώθηκε για άλλη μία φορά, όταν η κυβέρνηση κλήθηκε να αντιμετωπίσει τις παραιτήσεις των 158 από τους 203 εν ενεργεία διαθέσιμους αξιωματικούς του ναυτικού, οι οποίοι με αφορμή την αυθαίρετη προαγωγή του Υποπλοίαρχου Κολιαλέξη, αποχώρησαν από τον χώρο των συνεδριάσεων και έθεσαν τις παραιτήσεις τους στη διάθεση των Αρχών. Επιπλέον εισήλθαν στο Υπουργείο των Ναυτικών και άρχισαν να εκδίδουν αυθαίρετα διαταγές. Αν η απειλή γινόταν πραγματικότητα, ο στόλος θα έπρεπε να παραμείνει ακινητοποιημένος για περίπου ένα έτος.

Τελικά, η κυβέρνηση Παπαναστασίου κατέρρευσε και σχηματίστηκε νέα, υπό τον μετριοπαθή Θεμιστοκλή Σοφούλη, ο οποίος επεδίωξε την επαναφορά των παραιτηθέντων. Η άρνηση του Σοφούλη να υποκύψει στη θέληση του Κολιαλέξη, να μην επαναφέρει τους παραιτηθέντες, οδήγησε τον τελευταίο σε αντιπειθαρχική στάση δίκην ναυτικού κινήματος, που εκδηλώθηκε στις 21 Αυγούστου κατά του Υπουργού των Ναυτικών¹⁵⁹. Σε όλα αυτά όμως φαίνεται πως άμεση ήταν η συνεισφορά του Ευριπίδη Μπακιρτζή προς τον Πλοίαρχο Κολιαλέξη. Μία ημέρα μετά την καταστολή του κινήμα-

158. Βερέμης, *ό.π.*, σ. 139.

159. Δαφνής, *Η Ελλάς...*, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 259-60.

τος (22 Αυγούστου), ο διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού επέβαλε την ποινή της μηνιαίας φυλάκισης στον Ευριπίδη Μπακιρτζή, διότι «ἀπέστειλεν τηλεγράφημα συγχαρητήριον πρό ἡμερῶν πρός τόν πλοίαρχον Κολιαλέξην ἐνθααρρύνοντας τρόπον τινά αὐτόν εἰς τήν ἔκνομον καί ἀντιπειθαρχικήν στάσιν ἔναντι τῆς κυβερνήσεως»¹⁶⁰. Η συμμετοχή του όμως στο κίνημα Κολιαλέξη φαίνεται πως είχε αρνητική επίδραση στην άποψη που σχημάτισε γι' αυτόν ο Αρχηγός του Πυροβολικού του Γ' Σώματος Στρατού, Π. Ταβουλάρης, ο οποίος μεταξύ άλλων ανέφερε στην έκθεσή του την 26^η Σεπτεμβρίου του 1924: «Θά ἦτο ἐκ τῶν λαμπρῶν ἀξιωματικῶν καί ἀπό ἀπόψεως γενικῆς καί ἀπό εἰδικῆς μορφώσεως, ἐάν δέν ἀνεμιγνύετο εἰς ἀλλότρια τῶν καθηκόντων του ζητήματα, ἡ συνεχῆς ἀνάμιξή του μέ τήν ἐπιβολήν μερίδας ἀξιωματικῶν εἰς βάρος τῆς διοικήσεως καί τῆς πειθαρχίας [...]». Ωστόσο λόγω της μόρφωσής του και των σπουδῶν του στην Ανώτερη Γαλλική Ακαδημία Πολέμου ο προϊστάμενός του τον δικαιολογεί κατά κάποιον τρόπο αναφέροντας: «[...] Πιθανόν μέ τήν βελτίωσιν τῆς γενικῆς καταστάσεως, νά ἀποβάλλῃ τήν [...] τοιαύτην ἔξιν λόγω τῆς μακρᾶς ἀνωμάλου περιόδου [...]»¹⁶¹.

Από τον φάκελο του Ευριπίδη Μπακιρτζή είναι γνωστό πως ήταν μέλος μίας Επιτροπής, η οποία είχε συσταθεί περίπου το 1924 και στην οποία είχε ανατεθεί η οχύρωση των συνόρων της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης. Τα οχυρωματικά έργα, που είχαν αρχίσει να γίνονται στη Μακεδονία και τη Θράκη για την προστασία των συνόρων ήδη μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων, είχαν μείνει ανολοκλήρωτα, εξαιτίας της εισβολής των Γερμανοβουλγάρων. Παρά τους αργούς ρυθμούς με τους οποίους εξελισσόταν οι εργασίες, στον φάκελο του βιογραφούμενου υπάρχει μία αναπαράχθεια Ημερήσια Διαταγή της Επιτροπής Οχύρωσης, με ημερομηνία 25 Ιουλίου 1927, που τεκμηριώνει τη συνεισφορά του στο έργο της

160. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

161. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

οχύρωσης των συνόρων:

«Εἰς τοὺς Ἀντι/ρχας Πυροβολικοῦ Μπακιρτζήν Εὐριπίδην, κ.τ.λ., κ.τ.λ.

Ἐκφράζω τὴν πλήρην εὐαρέσκειάν μου, διότι μετ' εὐσυνειδησίας καὶ ἀξιοσημειώτου δραστηριότητος ἐργασθέντες, ἐπέτυχον ἐντὸς τῆς ταχθείσης ὑπ' αὐτοῦς ἡμερομηνίας τὴν ἐπιτυχὴν καὶ ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν δοθειῶν αὐτοῖς ἐντολῶν καὶ οὕτως νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ συμπλήρωσις τοῦ κυριωτέρου μέρους τῆς ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου διαταχθείσης μελέτης ὀχυρώσεως.

Μ. Κριέτης»¹⁶².

Επιπλέον ἡ συμμετοχὴ τοῦ Εὐριπίδη Μπακιρτζή στην ἐν λόγῳ Ἐπιτροπῇ τεκμηριώνεται καὶ ἀπὸ τὴν Ἐκθεση τοῦ Διοικητῆ τῆς Μεραρχίας Κρήτης, Ὑποστράτηγου Μάρκου, που ἀναφέρει: «[...] καί-τοι ὀλίγον χρόνον ὑπηρετήσεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου ὡς Ἐπιτελάρχης, διότι τοῦ εἶχεν ἀνατεθεῖ ἡ μελέτη τῆς Ὀχυρώσεως τῶν συνόρων Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης οὐχ ἦττον κατὰ τὸ ὀλιγόχρονον διάστημα διέκρινα ὅτι εἶναι ἐπιμελής, τίμιος, ἀξιοπρεπής, μεγάλης ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως, κρίσεως καὶ ταχειᾶς ἀντιλήψεως.

Θεσσαλονίκη, 16 Σεπτεμβρίου 1924»¹⁶³.

Επιπρόσθετα σε μια ἀκόμη ἐκθεση τοῦ Ὑποστράτηγου Αφθονίδη ἀναφερόταν τὸ ἔργο τοῦ Μπακιρτζή κατὰ τα ἐτῆ 1923-1924, ἀλλὰ αὐτὴ συντάχθηκε στις 15 Μαρτίου τοῦ 1926:

«Ὁ εἰρημένος ὑπηρετήσεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου κατὰ τὸ ἔτος 1923-1924 ὡς Ἐπιτελάρχης τῆς Μεραρχίας Κρήτης.

Παρά τὸ νεαρόν τῆς ἡλικίας του πλήρως κατηρτισμένος καὶ μορφωμένος ἀξιωματικὸς εἰς τε τὰ τοῦ ὄπλου του ὡς καὶ

162. ὙΣΑ, Γενικὴ Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα ἀξιωματικῶν, «Ατομικὰ ἐγγράφα τοῦ Μπακιρτζή Εὐριπίδου».

163. ὙΣΑ, Γενικὴ Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα ἀξιωματικῶν, «Ατομικὰ ἐγγράφα τοῦ Μπακιρτζή Εὐριπίδου».

*ἀπό ἐπιτελικῆς ἀπόψεως. Εἰς τὰ καθήκοντά του ὡς Ἐπιτε-
λάρχης Μεραρχίας ἀνταπεκρίθη πλήρως. Ἔχει ἀντίληψην,
ικανότητα ὄχι κοινήν. Χαρακτήρος εὐθέος καί τιμίου. Ἔχει
ὁμως τό ἐλλάττωμα, ὄχι ὁμως δυστυχῶς εἰς αὐτόν παρατη-
ρούμενον κατά τήν παροῦσαν περίοδον, ἀναμιγνύεται εἰς
ἀλλότρια τοῦ ἐπαγγέλματός του καθήκοντα καί νά θεωρῆ
ἑαυτόν μόνον νά ἐπιλύσῃ καί τὰ γενικότερα ζητήματα τοῦ
κράτους»¹⁶⁴.*

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής φαίνεται από όλες τις διαδοχικές σημειώσεις των ανωτέρων του πως είχε ικανότητες και την απαραίτητη παιδεία, που θα τού επέτρεπαν να ανέλθει γρήγορα τους βαθμούς της στρατιωτικής ιεραρχίας. Σε πολύ μικρή ηλικία είχε λάβει το βάπτισμα του πυρός και είχε υπηρετήσει επί δέκα σχεδόν έτη στο μέτωπο. Είχε εργαστεί στην αναδιοργάνωση Μεραρχιών και στην καταδίωξη των Μακεδονικών Κομιτάτων. Δύο μόλις χρόνια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή τού ανατέθηκαν καθήκοντα που αφορούσαν την οχύρωση της Μακεδονίας, τα οποία εκτέλεσε με ευσυνειδησία. Η στρατιωτική του σταδιοδρομία σε πολύ μικρή ηλικία ήταν αξιοζήλευτη από πολλούς ομοίους και ανωτέρους του, αλλά το ελάττωμά του, να αναμιγνύεται στην πολιτική, το πάθος του αυτό να είναι ένας στρατιώτης - πολιτικός, όπως εύστοχα θα τον χαρακτηρίσει ο Βρετανός Πρόξενος στην Ελλάδα κατά τα Δεκεμβριανά, θα τού στερήσει πολλές υπηρεσίες στον ελληνικό στρατό.

Ε) Στρατιωτικά Γυμνάσια

Στις 7 Σεπτεμβρίου του 1925 διεξήχθησαν στη Μακεδονία στρατιωτικά γυμνάσια που διήρκεσαν τρεις μέρες. Το θέμα έλαβε διαστάσεις στον μακεδονικό τύπο και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής έγινε για ένα περίπου δεκαήμερο το πρόσωπο της ημέρας ως ο Διοικη-

164. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

τής των δυνάμεων του Γ' Σώματος Στρατού.

Ομολογουμένως, η λογοκρισία της εποχής έχει στερήσει από την ιστορική έρευνα αρκετές πληροφορίες σχετικές τόσο με τη ζωή του Μπακιρτζή, όσο και με την ιστορία του ελληνικού στρατού του Μεσοπολέμου. Παρόλα αυτά η διάσταση που πήρε το θέμα στον τοπικό τύπο είναι αναμφίβολα δεικτική των ικανοτήτων και του επαγγελματικού κύρους που έχαιρε ο Ευριπίδης Μπακιρτζής ανάμεσα στους ομοίους του.

Στις 5:30 λοιπόν της 7^{ης} Σεπτεμβρίου όλο το Επιτελείο του Γ' Σώματος Στρατού με επικεφαλής τον Μπακιρτζή και συνακόλουθους τους Λοχαγούς Αργυρόπουλο, Κεραμίδα και Δημητριάδη, τον Υπολοχαγό Παναγόπουλο, τους Ταγματάρχες Λουκάρη, Μουντρίχα και Μαυρούδα και τον Ανθυπολοχαγό Μάντζιο, επιβιβάστηκαν σε έκτακτη αμαξοστοιχία και έπειτα από περίπου δύο ώρες έφτασαν στον χώρο, όπου ήταν και ο τόπος διεξαγωγής των επιχειρήσεων¹⁶⁵. Άξια μνείας είναι η αναφορά σχετικά με τη συμμετοχή του Σέρβου στρατιωτικού ακολούθου Συνταγματάρχη Τοντόροβιτς, του Τούρκου στρατιωτικού ακολούθου Συνταγματάρχη Κουσδή Βέη και του επιτελείου της γαλλικής στρατιωτικής αποστολής που τελούσε υπό τις διαταγές του Συνταγματάρχη Όρλυ.

Οι ασκήσεις σ' αυτήν την πρώτη φάση περιελάμβαναν κινήσεις εναντίον του εχθρού που κατείχε κάποιες ορεινές θέσεις έξω από την πόλη της Θεσσαλονίκης¹⁶⁶. Στους επιτιθέμενους δόθηκε ο χαρακτηρισμός «ερυθροί», ενώ στους αμυνόμενους η κωδική ονομασία «κυανοί». Την επόμενη ημέρα τα σχέδια των γυμνασίων περιελάμβαναν προσπάθειες αραίωσης των δυνάμεων του εχθρού και παράλληλη έναρξη των εργασιών, ώστε η Μεραρχία να είναι έτοιμη για την τελική επίθεση. Γι' αυτό και οι προπαρασκευές διήρκεσαν αρκετές ώρες και μάλιστα διεξήχθησαν κατά τη διάρκεια της νύχτας.

Τα σχέδια που κατήρτισε ο Ευριπίδης Μπακιρτζής περιελάμβαναν κατά τη διάρκεια της τρίτης ημέρας τη διεκπεραίωση τριών αντικειμενικών στόχων. Ο πρώτος, που πραγματώθηκε εντός των

165. *Μακεδονία*, 17 Σεπτεμβρίου 1925.

166. *Μακεδονία*, 8 Σεπτεμβρίου 1925.

προκαθορισμένων χρονικών ορίων χωρίς την εμφάνιση κανενός προβλήματος, ήταν η συγκέντρωση των δυνάμεων, ώστε να επιτευχθεί απρόσκοπτα η τελική επίθεση. Ο δεύτερος ήταν η κυρίως επίθεση που διεξήχθη σε διάστημα τεσσάρων περίπου ωρών. Στις 6:45 δόθηκε το σύνθημα της έναρξης και μέσα σε μισή ώρα με τη συνδρομή του πεδινού πυροβολικού το πεζικό διέσπασε τις πρώτες γραμμές του εχθρού. Ο τελικός στόχος περιελάμβανε την εκπόρθηση του υψώματος που κατείχε ο εχθρός. Η επιχείρηση ξεκίνησε στις 10:30 και ολοκληρώθηκε μέσα σε μισή ώρα, όταν οι σάλπιγγες σήμαναν τη λήξη των γυμνασίων. Οι ασκήσεις δεν έληξαν ολοκληρωτικά, αλλά συνεχίστηκαν με βολές για τις επόμενες δύο ώρες. Εκτός από το πεζικό και το πυροβολικό στις ασκήσεις έλαβαν μέρος και τμήματα της υγειονομικής υπηρεσίας και το μηχανικό τμήμα¹⁶⁷.

Μετά τη λήξη των γυμνασίων ακολούθησαν οι κριτικές των ιθυνόντων. Έτσι:

«[...]*Ο Μέραρχος κ. Μπακιρτζής εκθέτει τήν πολεμικήν επιχείρησιν τῆς ἡμέρας, ἐξαίρων τήν δρᾶσιν τοῦ πεζικοῦ καί τοῦ πυροβολικοῦ, τούς ἀρχηγούς τῶν ὁποίων συγχαίρει ἐγκαρδίδως, ὡς καί τούς λοιπούς ἀξιωματικούς τῶν ἀσκήσεων. Ὁ κ. Μέραρχος ἐκφέρει ἀπόψεις τινάς, ἐκφράζων τήν εὐγνωμοσύνην του ἐν τέλει πρὸς τήν γαλλικὴν ἀποστολήν, τόσον διὰ τήν ἀποτελουμένη ὑπ' αὐτῆς ἐργασίαν, ὅσον καί διότι αὐτόν ἐξέλεξεν ὡς Διοικητὴν τῶν ἀσκήσεων πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν διδαγμάτων τῆς γαλλικῆς πολεμικῆς τέχνης [...]*». Ο Συνταγματάρχης Ὁρλυ απέδωσε τα εὐσημα στον Μέραρχο και κατέληξε τον λόγο του: «[...] *Καί ἐπειδὴ ἕκαστος κατὰ τό ἔργον του, θά συγχαρῶ θερμῶς καί τούς ἀξιωματικούς, οἵτινες ἔλαβον μέρος εἰς τὰς ἀσκήσεις. Ὑπῆρξαν πρόθυμοι καί ἐμπνευσμένοι συνεργάται μας. Καί ἄς μοι ἐπιτραπῆ ὅπως συγχαρῶ ἰδιαίτερος τόν Συνταγματάρχη κ. Μπακιρτζήν, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πολυτιμότερος βοηθός μας, διὰ τήν λαμπράν ἀποπεράτωσιν τῶν ἀσκήσεων [...]*»¹⁶⁸. Επίσης και οι

167. *Μακεδονία*, 10 Σεπτεμβρίου 1925.

168. *Μακεδονία*, 10 Σεπτεμβρίου 1925.

κρίσεις των δύο στρατιωτικών ακολούθων, του Σέρβου και του Τούρκου, ήταν πολύ θετικές όχι μόνο για τους αξιωματικούς, αλλά και για το φρόνημα των στρατιωτών. Τέλος, στο ημερήσιο φύλλο της *Μακεδονίας* της επομένης ο δημοσιογράφος που συνέταξε το ρεπορτάζ αναφερόμενος στο πρόσωπο του Ευριπίδη Μπακιρτζή έγραψε: «Καί πράγματι είναι άξιος συγχαρητηρίων τόσο ό Ευριπίδης Μπακιρτζής, όσον και οι λοιποί κ.κ. άξιωματικοί, οι μετάσχοντες τών άσκήσεων και ό στρατός διά τήν άκριβεστάτην άποπεράτωσιν τοϋ σχεδίου[...]»¹⁶⁹.

Από τα δημοσιεύματα της *Μακεδονίας* φαίνεται πως το γεγονός αποτέλεσε μία σημαντική στρατιωτική άσκηση. Το αποδεικνυε και η παρουσία τόσων επίσημων προσώπων. Η καλή επιτελική κατάρτιση και οι σπουδές του στη Γαλλική Ακαδημία Πολέμου φαίνεται πως ήταν και ο απώτερος λόγος της τοποθέτησής του στη Διοίκηση των στρατιωτικών μονάδων, τη στιγμή που Γάλλοι στρατιωτικοί ήταν επικεφαλής της άσκησης. Αν και καλός στρατιωτικός, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής είχε αποφασίσει να μην παραμείνει αδρανής πολιτικά. Πρώτα βοήθησε τον Θεόδωρο Πάγκαλο να ανέλθει στην εξουσία και λίγο αργότερα συμμετείχε ενεργά σε κινηματικού χαρακτήρα ενέργειες για να τον ανατρέψει.

ΣΤ) Περιπέτειες στη διάρκεια της Παγκαλικής δικτατορίας

Τη νύχτα της 25ης Ιουνίου του 1925 ξέσπασε κίνημα καθοδηγούμενο από τον απόστρατο Στρατηγό Θεόδωρο Πάγκαλο. Είναι γεγονός πως ούτε ο ίδιος ο υποκινητής πίστευε στην επικράτησή του, αφού είχε προειδοποιήσει πως θα ηγηθεί κινήματος αρκετές φορές πριν το ξέσπασμά του. Την εποχή εκείνη ο Ευριπίδης Μπακιρτζής υπηρετούσε στο επιτελείο του Στρατηγού Αλέξανδρου Οθωναίου, ο

169. *Μακεδονία*, 11 Σεπτεμβρίου 1925.

οποίος όπως φαίνεται είχε σχηματίσει τις καλύτερες απόψεις για το στρατιωτικό ποίον του, κάτι που καθίσταται εμφανές και από τις συνταχθείσες εκθέσεις του. «[...] Ἄριστος ἀξιωματικός ὑπό πᾶσαν ἔννοιαν. Ἔχει μόρφωσιν ἀρτίαν. Δύναται νά παράσχη μέγιστον ὠφέλιμον ἔργον εἰς τό στράτευμα ἐπαρκῶς χρησιμοποιοῦμενος. Ἀξιωματικός μέλλοντος [...]»¹⁷⁰.

Ἡ επικράτηση του κινήματος στην πρωτεύουσα υπήρξε δύσκολη υπόθεση, ἀλλά επιβλήθηκε χάρι στην ευχερή εμπλοκή των μνημένων δυνάμεων του στόλου και της Θεσσαλονίκης. Εκεί, ἡ δράση του Ευριπίδη Μπακιρτζή ἦταν ιδιαίτερη για ἄλλη μία φορά, ἀφού ἦταν ο επικεφαλής των κινήματιών της μακεδονικῆς πρωτεύουσας, μετὰ τον Στρατηγὸ Τσερούλη. Ο Στρατηγὸς Οθωναῖος ἀναχώρησε για την Αθήνα το ἀπόγευμα της 24ης Ἰουνίου, λίγες ὥρες πριν ἀπὸ το ξέσπασμα του κινήματος και χωρὶς να γνωρίζει για το τι ἐπρόκειτο να συμβεῖ, ἀπολάμβανε το ταξίδι του στην ἡρεμὴ θάλασσα του Αἰγαίου, ἔχοντας διαβεβαιώσει λίγες ἡμέρες νωρίτερα τον Ὑπουργὸ των Στρατιωτικῶν Γόντικα για την ἀλληλεγγύη που παρείχαν ο φρουρὲς της βορείου Ἑλλάδος προς την κυβέρνηση¹⁷¹.

Ο Σερραῖος στρατιωτικὸς εἶχε τεθεῖ για ἄλλη μία φορά ἐπιτελάρχης του κινήματος στη συμπρωτεύουσα, ἔχοντας ως ἀποστολή την κατάρτιση των σχεδίων δράσης των μνημένων δυνάμεων στο κίνημα μαζί με τον ομοιόβαθμὸ του Κοντεκάκη. Τα πάντα ἦταν ἑτοιμα περιμένοντας την προκαθορισμένη ὥρα, ὅταν βάσει του σχεδίου ο Συνταγματάρχης του Μηχανικοῦ, Αθηνέλλης, πήγε στις 21:00 στα γραφεῖα της εφημερίδας *Μακεδονία* δίδοντας την προκήρυξη του κινήματος. Την ἴδια ὥρα το κίνημα εἶχε ξεσπάσει και οἱ υπεύθυνοι εἶχαν ἐπιβληθεῖ πλήρως στις μονάδες τους¹⁷². Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής ἐδράσε μαζί με τον Ἀντισυνταγματάρχη Καρακούφα (διοικητῆ των «Δημοκρατικῶν Ταγμάτων» της Θεσσαλονίκης) και τον Λοχαγὸ

170. ὙΣΑ, Γενικὴ Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα ἀξιωματικῶν, «Ατομικά ἐγγράφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

171. Βερέμης, *ὁ.π.*, σ. 183. Ο ναύαρχος Χατζηκυριάκος ἐπιβιβάστηκε στο θωρηκτὸ «Αβέρωφ» και ἀπειλήσε πως θα βομβαρδίσει την πρωτεύουσα.

172. *Μακεδονία*, 26 Ἰουνίου 1926.

Ιωάννη Τσιγάντε καταλαμβάνοντας το Γ' Σώμα Στρατού¹⁷³. Εκτός αυτών σημαντικός παράγοντας, σύμφωνα με τον ιστορικό Γρηγόριο Δαφνή, υπήρξε και ο Συνταγματάρχης Σπανόπουλος, διοικητής του 50^{ου} Συντάγματος¹⁷⁴. Στις 3:00 τα πάντα είχαν λήξει στη μακεδονική πρωτεύουσα με την πλήρη επικράτηση των κινηματιών¹⁷⁵.

Η πειθαρχία που προϋπήρχε στις στρατιωτικές μονάδες φαίνεται πως είχε διαταραχθεί σοβαρά, από την όλη στάση των αξιωματικών που συμμετείχαν στο εγχείρημα του Πάγκαλου. Έτσι, εξηγείται και η επίσκεψη προς επιθεώρηση των μακεδονικών μονάδων που συνέβη λίγες μόλις ημέρες μετά την επικράτηση του κινήματος. Ο Στρατηγός Τσερούλης συνοδευόμενος από έμπιστους άνδρες του επιτελείου του διεξήγε στρατιωτική επιθεώρηση στους στρατώνες της VI Μεραρχίας Σερρών. Μετά την κυρίως επιθεώρηση ο Επιτελάρχης του κινήματος Ευριπίδης Μπακιρτζής συγκέντρωσε όλους τους αξιωματικούς της Μεραρχίας απευθύνοντάς τους έναν μακροσκελή χαιρετισμό. Ο λόγος του αναπαριστά ανάγλυφα την επικρατούσα κατάσταση. Μετά την έκφραση συναισθημάτων συγχίνησης που κατέκλυσαν τον βιογραφούμενο από την ενθύμηση παλαιότερων στιγμών ως διοικητή Συντάγματος της συγκεκριμένης Μεραρχίας, πληροφορούμαστε από τον ίδιο πως τέθηκε επικεφαλής του κινήματος, εννοώντας προφανώς επικεφαλής των δυνάμεων του Γ' Σώματος Στρατού. Εξάλλου, η πληροφορία επιβεβαιώνεται και από δημοσίευμα της *Μακεδονίας*, αφιερωμένο στο πρόσωπο του Μπακιρτζή στις 28 Ιουνίου του 1925, όπου αναφέρεται ως «πρωταγωνιστής» των ημερών και ως «*Επιτελάρχης του Κινήματος*». Έτσι, από αυτή τη θέση ζήτησε την επαναφορά των αξιωματικών στα πρότερα καθήκοντά τους:

«[...] μετά την έπιτυχίαν τῆς έπιβολῆς τῆς θελήσεώς μας, σᾶς ἐξήγησα τά αίτια πού μέ ὤθησαν νά τεθῶ ἐπί κεφαλῆς τοῦ κινήματος. Ἔχετε πεποιθήσιν ὅτι ὁ νέος αὐτός σταθμός τῆς ἱστορίας μας, πρόοδον καί ἀναγέννησιν θά φέρῃ εἰς τήν

173. Βερέμης, *ό.π.*, σ. 152.

174. Δαφνής, *Η Ελλάδα...*, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 280.

175. *Μακεδονία*, 26 Ιουνίου 1926.

Ἑλλάδα, ὑπό τό δημοκρατικό πολίτευμα.

Αὐτά θελήσαμεν ὅταν κατερχώμεθα στόν Ἄγωνα. Μά δέν ἀρκεῖ νά θέλῃ τίς ὅπως ἐπιτύχει ὀλοκληρωτικῶς. Πρέπει καί νά προσπαθῇ διαρκῶς.

Αὐτήν τήν προσπάθειαν ἔρχομαι νά ζητήσω σήμερον. Μπῆτε πάλι στά στενά ὄρια τῶν στρατῶνων σας, ἀπό τά ὁποῖα πρὸς στιγμὴν ἀπεμακρύνθητε καί ἐξακολουθήσατε μέ μεγαλύτερη δραστηριότητα τήν προπαρασκευὴν πρὸς πόλεμον τῶν Μονάδων σας.

Δείξατε εἰς ὅλους τοὺς συμπατριῶτες σας ὅτι μόνον ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη σᾶς ἐπέβαλε νά ξεφύγετε ἀπὸ τά ἔργα σας καί εὐθύς ὡς ἐπιτύχατε καί σώσατε τήν κατάστασιν, πάλιν γλήγορα γλήγορα γυρίσατε σ' αὐτά [...]. Εἶμαι βέβαιος πῶς τά λόγια μου αὐτά θά ἀπηγήσουν ὅπως πρέπει στάς συνειδήσεις, γιατί ἕκαστος ἀντιλαμβάνεται τάς ἐξαιρετικὰς περιστάσεις πού διερχόμεθα [...]».

Ακολούθησε στρατιωτικὴ παρέλαση καὶ ἡ αποστολὴ ἀναχώρησε γιὰ τὴν ἐδρα τῆς¹⁷⁶. Στις 5:30 τα χαράματα τῆς ἐπόμενης ἡμέρας δύο πηδαλιόχοιμένα αεροπλάνα τῆς αεροπορικῆς σχολῆς ἀνυψώονταν ἀπὸ τὸ αεροδρόμιο τοῦ Σέδες. Στὸ πρῶτο ἐπέβαινε ὁ Ὑπολοχαγὸς Ζαΐμης με τὸν Στρατηγὸ Τσερούλη καὶ στὸ δεύτερο ὁ Ἀνθυπολοχαγὸς Λουκίδης με τὸν Ευριπίδη Μπακιρτζή. Τυπικὸς σκοπὸς τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ Μπακιρτζή καὶ τοῦ Στρατηγοῦ Τσερούλη ἦταν ἡ ἐπιθεώρηση τῶν μονάδων τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης. Ὁ οὐσιαστικὸς ὅμως σκοπὸς ἦταν ἄλλος. Πρῶτος τοὺς σταθμὸς ἡ πόλη τῆς Δράμας, ὅπου τοὺς ἀνέμεναν ὁ διοικητὴς τοῦ Δ' Σώματος Στρατοῦ, Συνταγματάρχης Δημητριάδης, καὶ ὁ διοικητὴς τῆς IX Μεραρχίας ομοιόβαθμὸς του, Γαρδίκας. Μετὰ ἀπὸ συνομιλίες πού εἶχαν μαζί τοὺς οἱ ἰθύνοντες τοὺς διαβεβαίωσαν πὼς γινώριζαν τὸ ἔργο τῆς ἐπανάστασης, διαβεβαιώνοντάς τοὺς ὅτι οἱ αξιωματικοὶ ἐπανάλθαν στα καθήκοντά τοὺς καὶ πὼς πλέον θὰ ἐξυπηρετηθοῦν τα εθνικὰ συμφέροντα. Ακολούθησε σύντομη παρέλαση τῶν ἐκεῖ

176. Μακεδονία, 4 Ιουλίου 1926.

μονάδων και οι δύο άνδρες αναχώρησαν αμέσως για την Κομοτηνή. Στις 10:00 τούς ανέμεναν ο αναπληρωτής διοικητής της XII Μεραρχίας, Μπουρτζιώτας, ο δήμαρχος, ο πρόεδρος του εμπορικού Επιμελητηρίου και άλλοι επίσημοι. Μετά από δύο ώρες επιβιβάστηκαν εκ νέου στα αεροσκάφη φεύγοντας για την Ξάνθη. Έγινε και εκεί μια σύντομη παρέλαση και «[...]ἀποκομίζων τάς αὐτάς ὡς καί ἐκ τῶν ἄλλων Φρουρῶν ἐντυπώσεις ἀνεχώρησεν ἀμέσως περί τήν 4^η μ.μ. ἐκ Ξάνθης καί ἔφθασεν στίς 6:30 μ.μ. εἰς Καβάλλαν [...]». Και εκεί επιθεώρησε τα τμήματα του Δ' Σώματος Στρατού και στις 10:00 μ.μ. οι δύο άνδρες επανήλθαν στην έδρα τους. Ο σκοπός των επισκέψεων αυτών φαίνεται πως ήταν η εξακρίβωση των αισθημάτων του σώματος των αξιωματικών προς το πρόσωπο του Πάγκαλου. Η εφημερίδα παρουσίασε το συμβάν ως μία επίσκεψη ρουτίνας, χαρακτηρίζοντάς την απλά ως πρωτοφανή για τα χρονικά, χωρίς να αναλωθεί σε περαιτέρω αναλύσεις¹⁷⁷. Η επίσκεψη όμως του ιδίου του Στρατηγού Θεόδωρου Πάγκαλου την επόμενη ακριβώς ημέρα στη Θεσσαλονίκη και η σχετική ενημέρωση που είχε ως προς τα ζητήματα της Μακεδονίας από τον βιογραφούμενο και τον Στρατηγό Τσερούλη δεν αφήνει αμφιβολίες για την «πρωτοφανή» σε ταχύτητα επιθεώρηση, που διεξήγαν οι δύο άνδρες στις τέσσερις πόλεις της Μακεδονίας και της Θράκης¹⁷⁸.

Στις 29 Σεπτεμβρίου του ιδίου έτους ο Θεόδωρος Πάγκαλος υπέγραψε το νέο Σύνταγμα της χώρας και παράλληλα διέλυσε την Δ' Συντακτική Συνέλευση των Ελλήνων, χωρίς να προκηρύξει άμεσα εκλογές. Το γεγονός κατακρίθηκε σφόδρα από τον Καφαντάρη και τον Παπαναστασίου, ο οποίος μάλιστα χαρακτήρισε την κυβέρνηση παράνομη¹⁷⁹. Ανάμικτα ήταν τα συναισθήματα και στο στράτευμα, όταν ο Ευριπίδης Μπακιρτζής μετέβη στις 5 Οκτωβρίου στην Αθήνα για να παρακαλέσει, εξ ονόματος μερίδας αξιωματικών που διαφωνούσαν με τις πρακτικές του δικτάτορα, να προκηρύξει εκλογές και να αποσυρθεί από την πολιτική. Η αεροπορική μετάβαση έγινε με

177. *Μακεδονία*, 5 Ιουλίου 1926.

178. *Μακεδονία*, 7 Ιουλίου 1925.

179. Δαφνής, *Η Ελλάδα...*, ό.π., τόμ. Α', σ. 297.

κάθε μυστικότητα σε πρώτη φάση, αλλά φερέφωνα του Πάγκαλου διέδωσαν πως ο Μπακιριτζής στάλθηκε ως εντολοδόχος της φρουράς Μακεδονίας στην πρωτεύουσα για να ενισχύσει την κυβέρνηση. Σε σχετικό δημοσιογραφικό ερώτημα αναγκάστηκε να διαφεύσει την άποψη του Πάγκαλου δηλώνοντας πως επωφελήθηκε της ευκαιρίας να ταξιδέψει, λόγω του αεροπόρου φίλου του, αλλά από τότε αποξενώθηκε από το περιβάλλον του δικτάτορα¹⁸⁰. Ωστόσο αυτός δεν ήταν ο μοναδικός λόγος που ώθησε τον Ευριπίδη Μπακιριτζή εναντίον του. Η οικονομική κακοδιαχείριση και η ηθική κατάπτωση ήταν επίσης λόγοι δυσaráρεσκείας. Ο κύριος λόγος ωστόσο που ώθησε μεγάλο μέρος του βενιζελικού κόσμου εναντίον του και κατ' επέκταση και τον Μπακιριτζή ήταν η ευνοιοκρατία που εκφράστηκε με την τοποθέτηση και τη μονομερή προώθηση πολιτικών πελατών. Το γεγονός αυτό είχε την αντανάκλασή του στο πρόσωπο του Μπακιριτζή, με την απομάκρυνσή του από το επιτελείο της Μεραρχίας και την επαναφορά του στο Γ' Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού, όπου υπηρετούσε πριν από το κίνημα¹⁸¹. Επίσης οι συνεννοήσεις που διεξήγε ο δικτάτορας με εκπροσώπους του αντιβενιζελικού κόσμου δημιουργούσαν φοβίες περί επαναφοράς των αποτάκτων του 1923 στο στράτευμα. Ήδη από τον Αύγουστο είχαν παρουσιαστεί οι πρώτες απόπειρες ανατροπής του από τον Βελισάριο Καρακούφα, αλλά η συνομωσία προδόθηκε¹⁸². Ακολούθησε η καταδίωξη του Πλαστήρα και η εξορία των πολιτικών του βενιζελισμού Κονδύλη, Καφαντάρη, Ζάννα κ.ά.. στη Σαντορίνη, η οποία όμως δεν μπόρεσε να ανακόψει και δεύτερη προσπάθεια ανατροπής του Πάγκαλου που αυτήν τη φορά θα ξεσπούσε στη Θεσσαλονίκη.

Στη Θεσσαλονίκη πέτρα του σκανδάλου υπήρξαν οι Στρατηγοί Παλαιολόγος και Ζαφειρίου, προς τα πρόσωπα των οποίων διατηρούσαν συναισθήματα αντιπάθειας από κοινού τόσο ο Ευριπίδης

180. *Μακεδονία*, 30 Σεπτεμβρίου 1929.

181. *Μακεδονία*, 7 Ιουλίου 1927. Έχουν σωθεί και ημερήσιες διαταγές του ιδίου ως διοικητή του Συντάγματος. Μικροφίλμ Γ' ΣΥΝΤ/ΓΜΑ ΠΕΔΙΝΟΥ ΠΥΡΟΒΟΛΙΚΟΥ 7 3/4/ Φ.Ν.14.

182. Βερέμης, *ό.π.*, σσ. 156-157. Δαφνής, *Η Ελλάς...*, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 311.

Μπακιριτζής όσο και ο Βελισσάριος Καρακούφας, οι σχέσεις των οποίων δεν ήταν και μεταξύ τους καλές. Λίγες ημέρες πριν το ξέσπασμα του κινήματος έφτασε στη Θεσσαλονίκη ο Συνταγματάρχης Σταυριανόπουλος κομίζοντας οδηγίες προς τους Πρωτοσύγγελο, Μπακιριτζή και Καρακούφα. Το σχέδιο προέβλεπε άφιξη του Στρατηγού Μανέττα στη Βέροια, όπου και βρισκόταν την ώρα της έκρηξης του κινήματος, με σκοπό την πλήρη προσχώρηση της εκεί Μεραρχίας. Ο Συνταγματάρχης Πρωτοσύγγελος ανέλαβε την οργάνωση στη Θεσσαλονίκη και ο Σταυριανόπουλος την οργάνωση των μονάδων στη Θράκη. Από τα διαθέσιμα στοιχεία όμως φαίνεται πως ο Μπακιριτζής είχε καταστρώσει παράλληλα με το προαναφερθέν σχέδιο και ένα άλλο μυστικό σχέδιο ενίσχυσης του κινήματος με παράγοντες του ΚΚΕ.

Το συγκεκριμένο σχέδιο προέβλεπε την ενίσχυση του κινήματος από όλους τους «μάχιμους εργάτες», οι οποίοι θα εξοπλίζονταν από τις αποθήκες επιστρατεύσεως. Συνεπικουρικά στην Αθήνα θα προκηρυσσόταν γενική απεργία από το ΚΚΕ με σκοπό την παρακώλυση των συγκοινωνιών. Σε περίπτωση που το κίνημα δεν επικρατούσε, οι «μάχιμοι εργάτες» θα έσπευδαν να ενισχύσουν το στρατό. Άλλη παράμετρος που προβλεπόταν ήταν ο σχηματισμός «Στρατιωτικού Διευθυντηρίου», που θα εγκαθίδρυε αριστερίζουσα κυβέρνηση με Πρωθυπουργό τον Ιωάννη Σοφριανόπουλο. Σε αντάλλαγμα ο Μπακιριτζής πρότεινε την ανάληψη τριών Υπουργείων (Εθνικής Παιδείας, Γεωργίας και Εθνικής Οικονομίας) από κομμουνιστές. Το εν λόγω σχέδιο όμως δεν απέδωσε κάποιο αποτέλεσμα¹⁸³. Το ΚΚΕ από την πλευρά του δέχθηκε τη συγκεκριμένη συμμαχία, εξαιτίας

183. Σπύρος Μαρκέτος, *ό.π.*, σ. 236. Σταυρίδης, *ό.π.*, σσ. 258-261. Η παρούσα μαρτυρία λαμβάνεται υπ' όψιν, αφού ο Μπακιριτζής προσπάθησε σύμφωνα με άλλη ανεξάρτητη πηγή, να επιχειρήσει κάτι ανάλογο και στο κίνημα του 1935, όταν ήρθε σε επαφή με τον Στέφανο Μόσχο, που τότε ήταν γραμματέας της κομματικής οργάνωσης του ΚΚΕ της Καβάλας, προτείνοντάς του την ενίσχυση του κινήματος πάλι από «μάχιμους εργάτες», με οπλισμό που θα δινόταν από τις καταληφθείσες οπλαποθήκες. Η διαφορά αυτήν τη φορά συνίστατο στην αντιπρόταση που ήταν η αποφυλάκιση κρατουμένων κομμουνιστών. Βλ. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, το κίνημα του 1935, Αφήγηση Βασίλη Τσουκαλίδη.

της αθέτησης των υποσχέσεων του Πάγκαλου, ο οποίος στην προσπάθειά του να κερδίσει την εξουσία συμμάχησε με το ΚΚΕ, αλλά ο έμφυτος αυταρχισμός και η εξουσιομανία του τον έκαναν να μεταβάλλει τις θέσεις του συνεχώς. Οι αρχικές υποσχέσεις του προς το ΚΚΕ αναιρέθηκαν αμέσως και με το νομοθετικό διάταγμα της 13ης Ιουλίου 1925 καταργήθηκε η ελευθεροτυπία. Αμέσως ξεκίνησαν οι διώξεις εις βάρος των κομμουνιστών και των φιλελευθέρων πολιτικών του αντιπάλων, οι οποίοι συμμάχησαν εις βάρος του¹⁸⁴.

Ο Στρατηγός Κονδύλης, όταν προετοιμάζε το Κίνημά του εις βάρος του Παγκάλου, είχε συνεννοηθεί και εκείνος με το ΚΚΕ να προετοιμάσει σαμποτάζ, συλλαλητήρια και απεργίες, αν και το σχέδιο δεν χρειάστηκε να τεθεί σε εφαρμογή. Σε αντιθεση με τον Πάγκαλο, ο Κονδύλης τήρησε τις υποσχέσεις του προς αυτό το κόμμα. Στην προσπάθειά του να εκμεταλλευτεί την απογοήτευση των ανθρώπων και των δύο παρατάξεων έκανε ανοίγματα προς την Αριστερά, με σκοπό να στερεώσει τις διπλωματικές σχέσεις της Ελλάδας με τη Σοβιετική Ένωση. Για να μην έχει την ίδια τύχη με τον Πάγκαλο, δήλωσε εξ αρχής πως δεν πρόκειται να αλλάξει η εξωτερική πολιτική της χώρας και κάλεσε εκ νέου τη βρετανική ναυτική αποστολή, την οποία είχε εκδιώξει άκομψα ο Στρατηγός Πάγκαλος¹⁸⁵.

Ενόσω το κίνημα προπαρασκευαζόταν, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής παρεβρέθηκε σε γεύμα στον Λευκό Πύργο συμφιλιωμένος πλέον με τον Βελισάριο Καρακούφα, αλλά δυστυχώς έγινε αντιληπτός από τον διοικητή του κέντρου ασφαλείας της πόλης, Γιαννουκάκο, ο οποίος έσπευσε να ενημερώσει τους ιθύνοντες των Αθηνών σχετικά με το γεγονός. Ο Θεόδωρος Πάγκαλος υποψιάστηκε αμέσως την προπαρασκευή κινήματος και διέταξε την παρακολούθηση των δύο αξιωματικών. Λίγες ημέρες αργότερα ο Στρατηγός Μανέττας, που βρισκόταν σε επαφή με τους «επαναστατικούς» παράγοντες της Αθήνας, ήρθε στη Θεσσαλονίκη (6 Απριλίου), αλλά προτού προλάβει να μεταβεί στη Βέροια για την επιθεώρηση της Μεραρχίας

184. Μαρκέτος, *ό.π.*, σσ. 219-220.

185. Μαρκέτος, *ό.π.*, σσ. 240, 243.

ανακλήθηκε με διαταγή πίσω στην Αθήνα. Την επομένη ανακλήθηκε μαζί του και ο Πρωτοσύγγελος¹⁸⁶. Είχε γίνει πλέον κατανοητό πως η κυβέρνηση είχε αντιληφθεί τη σκευωρία και ότι τούς κάλεσε στην Αθήνα για να τους συλλάβει. Έτσι, τα αρχικά σχέδια ανετράπηκαν και αποφασίστηκε η μετάβαση τους στη Λάρισα, απ' όπου θα ζητούσαν μια ημερήσια παραμονή για την υποτιθέμενη παραλαβή των αποσκευών τους, ώστε να επιβάλλουν το κίνημα στο Β' Σώμα Στρατού, όπου είχε διασυνδέσεις ο Μανέττας.

Από τη Θεσσαλονίκη τώρα ήταν έτοιμος να αναχωρήσει για την Αθήνα ο Συνταγματάρχης Καρακούφας με βάση τις διαταγές της κυβέρνησης. Λίγο πριν τη μετάβασή του στον σταθμό των τρένων συναντήθηκε στις 22:00 με τον Ευριπίδη Μπακιρτζή και με άλλους αξιωματικούς ανακοινώνοντάς τους πως θα σεβόταν την εντολή, για να μην κινηθούν περαιτέρω υποψίες. Αναχωρώντας για την Αθήνα όρισε μπροστά σε όλους τον Μπακιρτζή ως διοικητή όλων των μνημένων αξιωματικών και τούς διέταξε να υπακούουν σε αυτόν πλήρως. Το συμβάν ξάφνιασε τον Μπακιρτζή, ο οποίος δεσμεύτηκε ηθικά έναντι όλων των παρευρισκομένων, μην μπορώντας να αντιδράσει. Ενώ όμως ο Καρακούφας βρισκόταν στο σπίτι του στην οδό Αμαλίας, ειδοποιήθηκε πως ο Πρωτοσύγγελος συνελήφθη. Ο Καρακούφας άρχισε να σκέφτεται την αναβολή του ταξιδιού του και ο Μπακιρτζής μετέβη στο σπίτι του Στρατηγού Ζαφειρίου, προκειμένου να του ζητήσει εξηγήσεις σχετικά με την παρακώλυση των αξιωματικών των «Δημοκρατικών Ταγμάτων» από άνδρες του 50^{ου} Συντάγματος. Μετά την κατάπνιξη του κινήματος ο Στρατηγός Ζαφειρίου δήλωσε επισήμως πως:

«[...] ήμισειαν περίπου ὥραν πρό τοῦ κινήματος ἐπαρουσιάσθη ἐνώπιόν μου οἴκοι ὁ Ἄντισυνταγματάρχης πυροβ. Μπακιρτζής καί μοι ἀνέφερε ὅτι ἔρχεται ἀπό τήν οἰκίαν τοῦ Καρακούφα εὐρισκομένου ἐν ἐξάψει, λόγω τῶν λαμβανομένων προφυλακτικῶν μέτρων διά περιπόλων κ.τ.λ. ὑπό τῆς XI Μεραρχίας ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Φρουραρχείου καί ὅτι τά μέτρα ταῦτα δύνανται νά ἐξάψωσι τά πνεύματα καί προκαλέσω-

186. *Μακεδονία*, 12 Οκτωβρίου 1926.

σιν ῥῆξιν. Τῷ ἐξέφρασα τὴν ἀπορίαν μου πῶς οὕτως ὁ ἐν ἐχθρότητι διατελῶν μέχρι τῆς προχθῆς μετὰ τοῦ Καρακούφα μεθ' οὗ καὶ εἰς διάφορον κοινωνικόν, ἠθικόν καὶ ἐπαγγελματικόν ἐπίπεδον, ἀλλῶς εὐρίσκεται νά διατελῆ εἰς σχέσεις μέ ἐκεῖνον, πολλῶ δε μᾶλλον νά ἀναλαμβάνῃ τὰ χρῆ διαιτητοῦ ἐπιτιμήσας αὐτόν σφοδρῶς διὰ τοῦτον. Ὡσαύτως ἐξέφρασα τὴν διαμαρτυρίαν μου διὰ σφοδρᾶς καὶ ἐντόνου παρατηρήσεως, ὅτι ἀξιωματικός αὐτός [...] δέν αἰσθάνεται, ὅτι μεταξὺ διοικοῦντος καὶ διοικουμένου δέν ὑφίσταται ἄλλη σχέσις εἰμὴ διατάσσοντος καὶ ἐκτελοῦντος, ὁ δὲ κατώτερος μὴ ὑπακούων ὑφίσταται τὰς συνεπείας τῆς ἀρνήσεως. Ἐν προκειμένῳ δ' ὅτι ὁ Καρακούφας λαβὼν διαταγὴν ἀναχωρήσεως ὀφείλει ἐντός τῆς σήμερον νά τεθῆ ἐν πορείᾳ καὶ τὴν πρωΐαν νά μὴ εὐρίσκηται ἐν Θεσσαλονίκῃ, διότι ἄλλως θά διατάξω τὴν σύλληψίν του. Ὡς πρὸς τὰ ληφθέντα μέτρα ἀσφαλείας περὶ τῶν Συνταγμάτων τῆς Μεραρχίας ὅτι ταῦτα διετάχθησαν παρ' ἐμοῦ ὅστις ἐνδιαφέρομαι δι' ὅλα ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου σώματα [...]»¹⁸⁷.

Ο Στρατηγός Ζαφειρίου φαίνεται πως γνώριζε τα πάντα για την προπαρασκευὴ του κινήματος. Οι αρχές γνώριζαν σχεδόν ὅλες τις λεπτομέρειες τῆς προπαρασκευῆς, ἀλλὰ τοὺς εἶχε διαφυγεῖ ἡ κυριότερη. Ο Στρατηγός Πλαστήρας που βρισκόταν ἐξόριστος στο ΒΣΚΣ παρέμενε στο Ασβεστοχώρι τῆς Θεσσαλονίκης, ἀναμένοντας νέα σχετικά με τῆς προετοιμασίης του επικείμενου ἐγχειρήματος ἀπὸ τον Ευριπίδη Μπακιρτζή.

Ο ἴδιος ο Μπακιρτζής πληροφοροῦσε τον Νικόλαο Πλαστήρα μέσω του Γεωργίου Μόδη, με τον οποίο συναντήθηκε μετὰ ἀπὸ την ἐπίσκεψή του στο σπίτι του Στρατηγού Ζαφειρίου. Ἀπὸ τῆς ἀναμνήσεις του Γεωργίου Μόδη πληροφοροῦμαστε πως ο Ευριπίδης Μπακιρτζής τον ενημέρωσε σχετικά με τὴν πορεία τῶν προπαρασκευαστικῶν διαδικασιῶν:

187. ΣΚΡΙΠ, 13 Ἀπριλίου 1926.

«[...] Βρέθηκα στη Θεσσαλονίκη τη βραδιά του κινήματος [...] με εντολή του Πλαστήρα να συναντήσω τον Μπακιρτζή. Τον είδα μια στιγμή στο πόδι. Μου 'δωσε να καταλάβω πως τα πράγματα πήγαιναν καλά και θα μ' έβλεπε αργότερα. Σε λίγο όμως ήρθε βιαστικός ο δημοσιογράφος Πέτρος Λεβαντής και μου είπε:

- Τρέξε γρήγορα να φέρης τον Πλαστήρα. Απόψε γίνεται το κίνημα.

- Είναι στο Ασβεστοχώρι [...], για να τον φέρω εδώ, θα έπρεπε να ειδοποιηθώ δυό μέρες τουλάχιστον ενωρίτερα [...]»¹⁸⁸.

Το κίνημα μπορεί να έλαβε τα ονόματα των Συνταγματαρχών Μπακιρτζή και Καρακούφα, αλλά οι δύο άνδρες καθοδηγούνταν από τον Στρατηγό Πλαστήρα. Επιπλέον ο Ευριπίδης Μπακιρτζής αποφάσισε την πρόωρη έναρξη του κινήματος, μετά από μια σύντομη συνάντηση, έχοντας καταλάβει πως αν δεν κινούνταν σύντομα, θα συλλαμβάνονταν.

Ο Μπακιρτζής μετέβη αμέσως στον πύργο Αλλατίνι, που βρισκόταν τότε κοντά στο φρούριο Μικρό Καραμπουρνού, μαζί με τον Αντισυνταγματάρχη Τζαβέλλα, αναμένοντας τους άνδρες του III Τάγματος «Δημοκρατικής Φρουράς», που τελούσε υπό τις διαταγές του Καρακούφα. Μόλις τα στασιαστικά τμήματα εγκατέλειψαν τους στρατώνες τους και οι κινήσεις τους έγιναν ορατές από τους άνδρες του 50^{ου} Συντάγματος Πεζικού, που τελούσε υπό τη διοίκηση του Συνταγματάρχη Σπανόπουλου, άρχισε αμέσως αιφνίδια καταδίωξή τους. Το Σύνταγμα είχε αποσπασθεί τότε για την καταδίωξη των κινηματιών με διαταγή του Ζαφειρίου. Μόλις έφτασαν κοντά στο Αλλατίνι άρχισαν να πυροβολούν κατά των κυβερνητικών δυνάμεων χωρίς αποτέλεσμα. Οι άνδρες μάλιστα της Μοίρας του Ευρι-

188. Γεώργιος Μόδης, *Αναμνήσεις*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 239. *Μακεδονία*, 14 Οκτωβρίου 1926. Στο Αρχείο Πλαστήρα υπάρχει μία έκθεση που τον πληροφορεί για τα τεκταινόμενα, πουθενά όμως δεν αναγράφεται κάτι για ενδεχόμενη επιστροφή του στην Ελλάδα. Προφανώς, ο συντάκτης αγνοούσε το σχέδιο. Για περισσότερα βλ. Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Νικολάου Πλαστήρα, Φάκελος 5/ Εκθέσεις/ 1926, Ιουλίου 8, Σύνταξις υπό Αθανασίου Βαλχιώτου.

πίδη Μπακιρτζή δεν υπάκουσαν στις διαταγές του διοικητή τους¹⁸⁹. Ακόμη τα τμήματα της αεροπορίας που είχαν υποσχεθεί πως θα βοηθούσαν αθέτησαν και αυτά την υπόσχεσή τους.

Λίγο πριν καταρρεύσει το κίνημα οι πρωτεργάτες μίλησαν στον συντάκτη της εφημερίδας «Εμπρός», στον οποίο εξέθεσαν και τις απαιτήσεις τους. Οι κινηματίες αξίωναν την παραίτηση της κυβέρνησης Πάγκαλου, την επαναφορά του Ναύαρχου Κουντουριώτη στην Προεδρία της Δημοκρατίας, τον σχηματισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης, που θα διεξήγε ελεύθερες και ανεπηρέαστες εκλογές, την επαναφορά της ελευθερίας του τύπου, του προφορικού λόγου, του συνέρχεσθαι και την επιστροφή των πολιτικών και στρατιωτικών ηγετών από τους τόπους που ζούσαν εξόριστοι.

Περιέργως λίγο μετά τα μεσάνυχτα βρέθηκε στο σημείο των συμπλοκών ο Πέτρος Λεβαντής, για να παραδώσει το τελεσίγραφο των κυβερνητικών δυνάμεων στους στασιαστές. Ο ίδιος προσπάθησε να παροτρύνει τους κινηματίες, να παραδοθούν αξιοπρεπώς. Μετά από διάφορες δολιχοδρομίες τελικά οι αξιωματικοί με επικεφαλής τον Ευριπίδη Μπακιρτζή αποφάσισαν την παράδοσή τους στις 3:40. Οι παραδοθέντες παρέμειναν στη βίλα Αλλατίνι μέχρι νεώτερης διαταγής, αλλά οι άλλοι δύο επικεφαλής είχαν διαφύγει εν αγνοία των πάντων και πιάστηκαν στο χωριό Καπουτζήδες (σημερινή Πυλαία)¹⁹⁰. Τις πρώτες πρωινές ώρες έφτασε στη συμπρωτεύουσα και ο στόλος, στον οποίο εν τέλει επιβιβάστηκαν τις πρώτες βραδινές ώρες οι αρχηγοί της στάσης. Συνταξιδιώτες του Ευριπίδη Μπακιρτζή στο πολεμικό «Λέων» ήταν και άλλοι οκτώ αξιωματικοί που είχαν συλληφθεί μαζί του. Μετά από ένα δεκαπεντάωρο ταξίδι τελικά το πλοίο κατέπλευσε στο Φάληρο, όπου τούς ανέμεναν ο Επιτελάρχης του Α΄ Σώματος Στρατού Μαυρογιάννης, ο Φρούραρχος των Αθηνών και ο Υπογραμματέας της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης Παπαβασιλείου που τούς επέδωσε τα εγκλητήρια. Στις 14:30 η αποβίβαση των κρατουμένων έληξε με τη μεταφορά τους στο Φρουραρχείο των Αθηνών και από εκεί στην αίθουσα του Α΄ Διαρκούς

189. ΣΚΡΙΠ, 10 Απριλίου 1926.

190. Μακεδονία, 10 Απριλίου 1926.

Στρατοδικείου, όπου θα δικάζονταν για την παράβαση του άρθρου υπ' αριθμόν 206 της στρατιωτικής ποινικής νομοθεσίας.

Αμέσως οι συνήγοροι των κατηγορούμενων ζήτησαν αναβολή στη διενέργεια της δίκης, ο καθένας για διαφορετικούς λόγους. Κάποιος επικαλέστηκε το δικαίωμα των κατηγορούμενων στην κατάθεση μαρτύρων υπεράσπισης. Άλλος πάλι τη διεξοδικότερη μελέτη της δικογραφίας. Κάποιος τρίτος εν ονόματι της επιδιωκόμενης ψυχικής ηρεμίας παρακάλεσε θερμά τους στρατοδίκες για την έγκριση της αναβολής, ενώ δεν έλειψαν και οι υπερβολές για απόφαση υπό το κράτος της οποίας θα άλλαζε η πορεία των ελληνικών πραγμάτων. Τελικά μετά από αυτές τις σύντομες αγορεύσεις ο Επίτροπος Μπουφίδης πείστηκε να αναβάλλει την επικείμενη δίκη για την 9^η πρωινή της επομένης¹⁹¹.

Η αντίδραση του καθεστώτος του Πάγκαλου ήταν άμεση με τη διενέργεια συλλαλητηρίου, στο οποίο μάλιστα συμμετείχαν και πολλοί επίσημοι φορείς που στήριζαν το καθεστώς. Ο δικτάτορας εκφώνησε πύρινο λόγο εναντίον τους. Στο επίσημο ανακοινωθέν που εκδόθηκε έγινε προσπάθεια να καταλογιστούν στους στασιαστές ευτελή κίνητρα προσωπικής φύσεως. Σύμφωνα με το επίσημο ανακοινωθέν του Θεόδωρου Πάγκαλου, η αιτία συμμετοχής του Ευριπίδη Μπακιρτζή στην εν λόγω στάση ήταν...η φρενοβλάβεια. Συγκεκριμένα, δηλώθηκε πως: «[...] Όσον αφορά τόν ἕτερον τῶν ἀρχηγῶν τοῦ κινήματος Ἀντισυνταγματάρχη Μπακιρτζήν, δέν γνωρίζω τίποτε. Τελευταίως μόνον εἶχε γνωσθῆ πῶς οὗτος εἶχε νευρικό κλονισμόν καί εἶχε τήν ἔμμονον ἰδέαν νά γένη πρωθυπουργός [...]»¹⁹².

Τέλος πάντων, την προκαθορισμένη ώρα η διαδικασία της δίκης ξεκίνησε και κλήθηκαν αρκετοί μάρτυρες να μιλήσουν. Οι συνήγοροι όλων των κατηγορουμένων πελαγοδρομούσαν στην προσπάθειά τους να αποφευχθεί η απόδειξη των αυταπόδεικτων και τα

191. ΣΚΡΙΠ, 11 Απριλίου 1926. *Μακεδονία*, 12 Απριλίου 1926.

192. ΣΚΡΙΠ, 10 Απριλίου 1926. Παρά το υποκειμενικό του ύφος το κείμενο είναι προφητικό, γιατί ο Μπακιρτζής στη διάρκεια της Κατοχής έγινε πρωθυπουργός στην κυβέρνηση της ΠΕΕΑ.

λεχθέντα ρητορικής φύσεως ερωτήματα, τού ποιος έπρεπε ή δεν έπρεπε να πυροβολήσει πρώτος, κατέπεσαν πολύ γρήγορα στο κενό. Ο ασυρματιστής που κλήθηκε να καταθέσει ομολόγησε πως ο ίδιος τηλεγράφησε στην κυβέρνηση σχετικά με τη συμπλοκή στους Καπουτζήδες (Πυλαία), που διήρκεσε μόλις ένα τέταρτο και πως ο μόνος τραυματίας του κινήματος ήταν ένας Λοχίας. Από την κατάθεση του Μαυροειδή Γιαννουκάκου (διευθυντή της ασφάλειας της Θεσσαλονίκης) επιβεβαιώνεται πως ο βιογραφούμενος παρακολουθούνταν ήδη δεκαπέντε ημέρες, ενώ από τις ερωτήσεις του στρατοδίκη προς τον μάρτυρα Δαγκλή φαίνεται πως οι αρχές είχαν υποψιαστεί τη συμμετοχή του Πλαστήρα στο εγχείρημα, αλλά ελλείπει στοιχείων δεν δόθηκε περισσότερη έμφαση. Ακόμη τα ευτελή κίνητρα συμμετοχής στη στάση, που αποδόθηκαν από τον Πάγκαλο προς τον Καρακούφα, περί κτηματικών διαφορών κ.τ.λ., δεν έγιναν δεκτά από τον επίτροπο, ενώ κατέθεσε και ο Υπολοχαγός τότε Ιωάννης Τσιγάντες, αναφέροντας πως ήταν πιστός στην κυβέρνηση του Πάγκαλου και πως προσπάθησε να σταματήσει ανεπιτυχώς τους κινήματιες¹⁹³.

Πολλοί μάρτυρες πάντως παραδέχθηκαν τις ικανότητες, το κύρος και τη στρατιωτική αυθεντία του Ευριπίδη Μπακιρτζή, όπως δεν έλειψαν και εκείνοι που καυτηρίασαν και την έμμονη συνήθειά του να αναμιγνύεται στα πολιτικά δρώμενα της εποχής... Για παράδειγμα, ο Υπομοίραρχος Ράλλης ανέφερε πως οι περισσότεροι από τους μνημένους προσχώρησαν εξαιτίας της εκτίμησης που έτρεφαν προς το πρόσωπο του Μπακιρτζή. Άλλος μάρτυρας ονόματι Ζουρίδης κατέθεσε πως είχε για τον βιογραφούμενο «[...] τάς άρίστας τών πληροφοριών [...]». Επιπλέον ο Αντισυνταγματάρχης Αβραμίδης ανέφερε ότι «[...] ό Μπακιρτζής ύπήρξεν έκ τών όλίγων άξιωματικών, οϊτινες έπρωτοστάτησαν ύπέρ τοϋ άγαθοϋ τής πατρίδος, (άλλά πώς) θά ήτο δέ κατώτερον τής διανοητικότητας καί αϋτοϋ καί τών άλλων συγκατηγορουμένων άξιωματικών,νά μετεϊχον εις τήν όργάνωσιν τής κινήσεως, ή όποία έχει μάλλον τήν μορφήν φάρσας καί όχι κινήματος [...]»¹⁹⁴. Ο Αντισυνταγματάρχης

193. ΣΚΡΙΠ, 13 Απριλίου 1926.

194. Αυτόθι.

εν αποστρατεία του Πεζικού, Μακκιάς, κατέθεσε πως γνώριζε τον Μπακιρτζή και πως θα μπορούσε να βεβαιώσει το δικαστήριο για την εντιμότητά του, ενώ ο Λεωνίδας Κλειδωνόπουλος κατέθεσε πως: «[...] ήτο έξ' όλων [εννοεί τον Μπακιρτζή] ή έξοχότης τοῦ ἐπαγγέλματος [...]», θεωρώντας τον «ἄξιο καλλιτέρας τύχης». Ως προς τις πολιτικές του ενασχολήσεις ο αντιπλοίαρχος Παναγιωτόπουλος χαρακτήρισε την τάση του, «εμμονή», με τον πλέον ειρωνικό τρόπο.

Η διαδικασία εξέτασης των μαρτύρων και των κατηγορών διήρκεσε περίπου ένα εικοσιτετράωρο. Μετά τα μεσάνυχτα κλήθηκαν οι κύριοι κατηγορούμενοι να απολογηθούν. Η κατάθεση του Ευριπίδη Μπακιρτζή ήταν η πλέον λακωνική: «[...] Κύριε Πρόεδρε, ἡ διαδικασία ἀπέδειξε τά γεγονότα στηρίζουσα τό παρελθόν μου, τό ἄσπιλον καί προσθέτω, ὅτι ἕναν σκοπό εἶχα πάντοτε, νά ἐξυπηρετήσω τήν Ἑλλάδα καί τή Δημοκρατία. Αὐτά μόνον καί κρίνετέ με ὅπως νομίζετε [...]»¹⁹⁵. Ακολούθησαν οι απολογίες και των υπολοίπων. Στις 6:00 αγόρευσε τελευταίος ο επίτροπος και στις 6:30 το δικαστήριο αποσύρθηκε για να εκδώσει την τελική απόφαση. Περίπου μία ώρα μετά ο Στρατηγός Τσερούλης ανέγνωσε την καταδικαστική σε θάνατο απόφαση για τους Μπακιρτζή, Τζαβέλλα και Καρακούφα, την ισόβια ειρκτή για τον Ταγματάρχη Ζούκα¹⁹⁶, ενώ στους υπόλοιπους πέντε επιβλήθηκαν ολιγοετείς ποινές φυλάκισης¹⁹⁷.

Ζωηρό ενδιαφέρον επέδειξε τότε και ο Στέφανος Σαράφης, εξαιτίας της συμμετοχής του εξαδέλφου του, Ταγματάρχη Ζούκα, στο κίνημα. Σύμφωνα λοιπόν με τη μαρτυρία του Σαράφη, ο Στρατηγός Οθωναίος επισκέφθηκε αμέσως μετά τη σύλληψη των στασιαστών τον δικτάτορα για να τον πείσει να τους δοθεί χάρη. Ο Πάγκαλος πείστηκε γρήγορα, γιατί ο Οθωναίος μια μέρα μετά την

195. Αυτόθι.

196. Οι εφημερίδες της εποχής τον αναφέρουν ως Ζάκκα, αλλά στην πραγματικότητα το όνομά του ήταν Ζούκας και ήταν ξάδελφος του Στρατηγού Σαράφη. Σαράφης, *Ιστορικές...*, ό.π., σ. 295.

197. *Μακεδονία*, 14 Απριλίου 1926. *Μακεδονία*, 15 Απριλίου 1926. *ΣΚΡΙΠ*, 14 Απριλίου 1926.

καταδικαστική απόφαση εκμυστηρεύτηκε στο Σαράφη πως η απόφαση δεν θα εκτελούνταν. Παράλληλα, τού ανατέθηκε και η διοίκηση του Γ' Σώματος Στρατού¹⁹⁸. Τελικά, στις 19 Μαΐου του ίδιου έτους δημοσιεύθηκαν δύο διαδοχικά προεδρικά διατάγματα, εκ των οποίων το ένα όριζε τη μετατροπή της καταδικαστικής σε θάνατο ποινής των Μπακιρτζή, Τζαβέλλα και Καρακούφα σε ισόβια και το δεύτερο που απένειμε χάρη στους συμμετέχοντες¹⁹⁹.

Ο πραγματικός λόγος για τον οποίο όμως δεν εκτελέστηκε ο Ευριπίδης Μπακιρτζής από τον Θεόδωρο Πάγκαλο αποκαλύπτεται από τον τότε Πρεσβευτή της Τσεχοσλοβακίας στην Ελλάδα, Dr. Pavel Wellner, και δεν ήταν άλλος από το γεγονός της επερχόμενης επίσκεψης του γενικού γραμματέα της ΚτΕ Eric Drummond, ενόσω ο Στρατηγός Πάγκαλος ετοιμαζόταν να αναλάβει την Προεδρία της Δημοκρατίας. Οι ισχυρισμοί μάλιστα του Πρεσβευτή της Τσεχοσλοβακίας δικαιώνουν και την άποψη πως το εν λόγω κίνημα καθοδηγούνταν από τον Στρατηγό Πλαστήρα:

«[...] Στις 8 Απριλίου υποχώρησαν κάποια στρατιωτικά τμήματα, κανείς δεν ξέρει για ποιον λόγο, από το στρατόπεδο της Θεσσαλονίκης και συγκεντρώθηκαν έξω από την πόλη. Οι στρατιώτες καθοδηγούνταν από τον Συνταγματάρχη Τζαβέλλα, που ήταν επικεφαλής 11 ταγμάτων στην Κομοτηνή υπό τον Αντισυνταγματάρχη Καρακούφα. Στο κίνημα συμμετείχε και ο σημαιοφόρος του ρεπουμπλικανικού (Δημοκρατικού) τάγματος και επικεφαλής της Θεσσαλονίκης, Αντισυνταγματάρχης Μπακιρτζής, που είναι διοικητής του Γ' Συντάγματος Πυροβολικού. Οι κινηματίες έκαναν κατάληψη του σταθμού τηλεγραφείου και κάλεσαν την κυβέρνηση να ανακαλέσει τον Στρατηγό Ζαφειρίου και τον επικεφαλής του 11^{ου} Τάγματος Στρατηγό Παλαιολόγου. Μόλις ακούστηκε αυτή η είδηση έφερε μία αναστάτωση στα κυβερνητικά κυκλώματα στην Αθήνα και η κυβέρνηση έδωσε εντολή να βάλουν φυλακή όλους όσους υποψιάζονται ως συμμετέχο-

198. Σαράφης, *Ιστορίες...*, ό.π., σ. 295.

199. ΣΚΡΙΠ, 20 Μαΐου 1926.

ντες και προπαντός τον Στρατηγό Παναγιωτόπουλο, που μέχρι προχθές ήταν Γενικός Διοικητής Μακεδονίας με έδρα τη Θεσσαλονίκη. Κατόπιν θα έπρεπε να κλείσουν φυλακή και κάποιους υψηλόβαθμους αξιωματικούς, πολιτικούς και δημοσιογράφους. Όλο το πολεμικό ναυτικό αποχώρησε άμεσα από τη Θεσσαλονίκη. Από την πρώτη στιγμή όλοι είχαν την εντύπωση ότι αυτό το πραξικόπημα καθοδηγείται από τον Στρατηγό Πλαστήρα, αλλά γρήγορα είδαν ότι αυτή η επανάσταση δεν είναι και πολλή καλά οργανωμένη και ότι ο υπόλοιπος στρατός δεν ενώθηκε μαζί τους και ότι τα υπόλοιπα τμήματα του στρατού αποφεύγουν τον Πλαστήρα. Έτσι δεν έγινε τίποτε και ο Πλαστήρας έφυγε από τη Θεσσαλονίκη, γι' αυτό και όλη η επανάσταση αναγκάστηκε να παραδοθεί στις 9 Απριλίου χωρίς να συμβούν αιματηρά επεισόδια. Τους επικεφαλής τους μετέφεραν στην Αθήνα και καταδικάστηκαν εις θάνατον από το στρατιωτικό δικαστήριο, ενώ άλλοι 6 Αντισυνταγματάρχες και Ταγματάρχες καταδικάστηκαν σε πολλά χρόνια φυλάκιση. Ο Πάγκαλος όμως δεν είχε άλλη επιλογή από το να τους δώσει χάρη, επειδή στην εκτέλεση θα παρευρίσκετο και ο Eric Drummond, γι' αυτό και τους έδωσε χάρη, επειδή ετοιμαζόταν για την Προεδρία της Δημοκρατίας και αυτό θα έδινε άσχημη εντύπωση.[...]»²⁰⁰.

Ο Στρατηγός Ζαφειρίου, με τον οποίο ο βιογραφούμενος δεν διατηρούσε καλές σχέσεις και ο οποίος είχε καταθέσει στο στρατοδικείο εναντίον του Μπακιρτζή, συνέταξε στις 26 Ιανουαρίου του 1928, ως Αντιστράτηγος εν αποστρατεία, μακροσκελή έκθεση, η οποία στα κύρια σημεία της είχε ως εξής:

200. Archív Ministerstva Zahraničníc Věci = Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών Υποθέσεων, στο εξής AMZV, Politické Zprávy Athény [Πολιτικές Υποθέσεις Αθηνών], Mimořádná Politická Zpráva č.IV-Düben = Επίσημη Πολιτική Έκθεση υπ. αρ. IV για τον μήνα Απρίλιο, Εμπιστευτικό, Αθήνα, 1.5.1926.

«Ὁ Ἀντ/χης Πυρ/κοῦ Μπακιρτζής [...] καλῆς ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως καί διοικητικῆς ἐπαρκειᾶς ἐπέδειξε ζῆλον καί ἀφοσίωσιν εἰς τὰς μονάδας του [...] Ἄπαιτεῖ πειθαρχίαν καί ὑποταγή ἐκ μέρους τῶν κατωτέρων του, ὁ ἴδιος ὅμως δέν ἐμφορῆται δι' αὐτῶν ἔναντι τῶν ἀνωτέρων του. Γενικῶς δέν ἀνέχεται τόν ἀνώτερόν του εἰμὴ ἐφ' ὅσον ὁ ἀνώτερός του ἀκολουθῆ ὡς ὄργανόν του τὰς εἰσηγήσεις του. Ἔχει εἰς μέγα βαθμόν τό πνεῦμα ἀντιλογίας τῆς κακολογίας καί τοῦ πείσματος ἅτινα ἐξικνουῦνται πολλάκις μέχρι παραλογισμοῦ...

Ἔχει τήν οἴησιν νά νομίζῃ πῶς μόνον αὐτός δύναται νά διοικήσῃ τόν Στρατόν, ἴσως τό κράτος, πρὸς ἀνόρθωσιν αὐτοῦ δέν δύναται δε νά ἐννοήσῃ πῶς μόνο διά τῆς ψυχικῆς καί διανοητικῆς πειθαρχίας καί τῆς ὑποταγῆς πρὸς τοὺς ἀνωτέρους του, τοὺς Νόμους καί τοὺς κανονισμούς θά συμβάλλῃ εἰς τήν ἀνυψωτικὴν ποιοτικὴν ἀξίαν τοῦ στρατοῦ. Ἀπό χαρακτῆρος ἔχει τάσεις ἀνατρεπτικὰς διό καί συχνότατα συνεννοοῦμενος μετ' ἄλλων ἀξιωματικῶν ἀναμιγνύεται εἰς συνωμοσίας μετὰ πολιτικῶν διά τήν καθίδρυσιν τῶν ὁποίων οὗτος ἔχει ἐνεργήσει συνομωτικῶς [...] Γενικῶς ὁ ἀνώτερός του δέν δύναται νά ἔχῃ ἐμπιστοσύνην ὑπ' αὐτοῦ καθ' ὅσον ὑπό πᾶσαν ἔποψιν λόγῳ τοῦ χαρακτῆρος του δύναται νά διαφωνήσῃ πρὸς αὐτόν καί νά ἄρχηται στρατιωτικῶν ἐνεργειῶν [...] Ἐνῶ ὁ ἐν λόγῳ Συνταγματάρχης ἔνεκα τῶν ἐπαγγελματικῶν καί διοικητικῶν του προσόντων ἠδύνατο νά ὑπηρετήσῃ τό στράτευμα, τοῦναντίον λόγῳ τῶν ἄνω ἐλαττωμάτων του καθίσταται ἐπιζήμιος καί ἐπικίνδυνος εἰς αὐτό, ἡ δέ διανοητικὴ ἰκανότης καί δραστηριότης του ἐπιτείνουν ἔτι μᾶλλον τήν ἐπιζήμιαν καί ἀρνητικὴν αὐτοῦ ὡς ἄνω παρουσίαν [...]»²⁰¹.

Ἡ διετία που πέρασε ἀπὸ το κίνημα του Ἀπριλίου του 1926 φαίνεται πως δεν μπόρεσε νὰ σβῆσει τις ἀσχημες ἀναμνήσεις ἀπὸ

201. ὙΣΑ, Γενικὴ Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα ἀξιωματικῶν, «Ατομικά ἐγγράφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

τους συλλογισμούς του Στρατηγού Ζαφειρίου. Ίσως το διάστημα που είχε μεσολαβήσει να ήταν μικρό και με αυτόν τον τρόπο να αιτιολογείται η εν θερμώ σύνταξη της έκθεσης. Από τη φρασεολογία οπωσδήποτε δεν απουσιάζουν οι χαρακτηρισμοί και τα υπονοούμενα. Από την άλλη πλευρά, όλες αυτές οι δυσμενείς κρίσεις του Στρατηγού Ζαφειρίου είναι δικαιολογημένες ως έναν βαθμό, αν κρίνει κάποιος και από την ανάμιξη του Ευριπίδη Μπακιρτζή στις κινηματικές ενέργειες του στρατού εκείνη την περίοδο. Παρόλα αυτά ο Ζαφειρίου κατέβαλε προσπάθεια να εκφέρει κάποιες αντικειμενικές κρίσεις ως προς το πρόσωπο του Ευριπίδη Μπακιρτζή, παραδεχόμενος τις επιτελικές και διοικητικές ικανότητές του. Από τα υπάρχοντα στοιχεία δεν είναι γνωστό αν οι δύο άνδρες συμφιλιώθηκαν κάποια στιγμή στο μέλλον. Βέβαιο όμως είναι πως οι συνεχείς εμπλοκές του Ευριπίδη Μπακιρτζή στα εκάστοτε πολιτικά δρώμενα, υπήρξαν αιτίες εμφάνισης συναισθημάτων σύγκρουσης και εχθρότητας παρά συμφιλίωσης, όχι μόνο με τον Στρατηγό Ζαφειρίου, αλλά και με πολλούς ακόμη συναδέλφους του.

Παρόλα αυτά μετά την πτώση του Πάγκαλου στα τέλη Αυγούστου του 1926, ο Μπακιρτζής είχε την ευκαιρία να γίνει από διωκόμενος διώκτης. Στις 2 Ιανουαρίου του 1927 ανέλαβε επίσημα τα καθήκοντά του ως αρχηγός του Πυροβολικού του Γ' Σώματος Στρατού²⁰² και στα τέλη του ιδίου έτους από θέση ισχύος πλέον διορίστηκε από τον τότε Υπουργό των Στρατιωτικών, Μαζαράκη, ως ανακριτικός σύμβουλος σε μια επιτροπή όπου παραπέμφθηκαν εννέα παγκαλικοί αξιωματικοί, οι οποίοι κατηγορούνταν ότι: «[...] προέβησαν έσχάτως εν Θεσσαλονίκη ένθα ύπηρέτουν εις άπειθείς ένεργείας, εις προπαγανδιστικές ένεργείας ύπέρ τής έπαναφοράς τοῦ έκπέσοντος δικτάτορος [...] καί παρέβησαν διαταγάς τῶν προϊσταμένων των άρχῶν [...]»²⁰³. Από τη διαταγή που εκδόθηκε γνωρίζουμε πως το συμβούλιο δεν εξέτασε μόνο το ποινικό σκέλος της υπόθεσης, αλλά και το διοικητικό, αφού εναντίον τους εκκρεμούσε κατηγορία για απρεπή διαγωγή και για διασάλευση της έν-

202. *Μακεδονία*, 3 Ιανουαρίου 1927.

203. *Μακεδονία*, 22 Δεκεμβρίου 1927.

νομης τάξης²⁰⁴. Μετά την ανάληψη της εξουσίας από το κόμμα των Φιλελευθέρων του Ελευθερίου Βενιζέλου το 1928 τα πολιτικά πάθη ηρέμησαν στην Ελλάδα προσωρινά. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, όπως και η συντριπτική πλειοψηφία των αξιωματικών, έπαυσε για λίγο να αναμειγνύεται στα πολιτικά δρώμενα. Έζησε για λίγα χρόνια στο εξωτερικό, αφού τού ανατέθηκαν καθήκοντά στρατιωτικού ακολούθου.

Ζ) Στρατιωτικός ακόλουθος στην Σόφια

Στις 27 Αυγούστου του 1929 ο Ευριπίδης Μπακιρτζής μετατέθηκε ως στρατιωτικός ακόλουθος στην ελληνική πρεσβεία της Σόφιας, με βάση το προεδρικό Διάταγμα της 2ας Ιουνίου του 1929. Η συγκεκριμένη μετάθεση κάλυψε μια ευμενή θέση στο πλευρό του Έλληνα πρέσβη. Οι λόγοι της τοποθέτησής του δεν είναι γνωστοί, αλλά πιθανότατα συνυπολογίστηκαν παράγοντες, όπως το βενιζελικό του παρελθόν, οι επιτελικές και διοικητικές του ικανότητες, η καταγωγή του από τη Μακεδονία, και τέλος η καθ' όλα ευμενής έκθεση του προϊσταμένου του Δ. Καμμένου και διοικητή του XI Μεραρχίας, που κατατέθηκε λίγο πριν την αναγγελία των μεταθέσεων, η οποία είχε ως εξής: «[...] Έχω άριστην γνώμην ύφ' όλας τάς έπόψεις διά τόν Άντισυνταγματάρχη. Υπό πᾶσαν έποψιν πολύ καλός έπιτελικός, καί ως άξιωματικός τοῦ όπλου του, καί γενικῶς έχει τελείαν στρατιωτικήν μόρφωσιν [...]». Όλα αυτά βέβαια ήταν απαραίτητα για την κάλυψη των υποχρεώσεων που απαιτούνταν για την τοποθέτηση σε μια τέτοια θέση²⁰⁵.

Το έργο του Μπακιρτζή ως στρατιωτικού ακολούθου συνοψίζεται στην έκθεση της πρώτης εξαμηνίας του 1932, λίγο μετά την επάνοδό του στην Ελλάδα. Ο τότε αρχηγός του ΓΕΣ και παλαιός γνώριμός του, Θεόδωρος Μανέττας, ανέφερε πως ο Μπακιρτζής πα-

204. Μακεδονία, 22 Δεκεμβρίου 1927.

205. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

ρείχε στις εκθέσεις του πληροφορίες σχετικές με τον βουλγαρικό στρατό και τις επεκτατικές βλέψεις της Βουλγαρίας κατά της Ελλάδας: «[...] Έπανελθών ἐκ τῆς Πρεσβείας τῆς Σόφιας εἰς ἣν ὑπηρέτησεν ὡς στρατιωτικὸς ἀκόλουθος [...] παρείχε σημαντικὴν ὑπηρεσίαν [...]. Ἡ δρᾶσις του εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἀκολουθίαν ἦτο ἀξιέπαινος διὰ τῶν πληροφοριῶν τῶν ἐκθέσεών του, παρείχε πολὺτιμα στοιχεῖα ἐπὶ τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ, τὰς διοικήσεις καὶ τὰς πολεμικὰς βλέψεις τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς προσόδου αὐτῆς ὑφ' ὅλων τῶν ζητημάτων τῶν ἀφορούντων τὸ ἐπιτελεῖον. - [...]»²⁰⁶.

Η υπηρεσία του Μπακιρτζή στη θέση αυτή είχε άμεση συνάφεια με την αναθεωρητική πολιτική της Βουλγαρίας κατά τον Μεσοπόλεμο. Η Βουλγαρία κατά τους πρώτους μεσοπολεμικούς χρόνους επλήγη σοβαρά από μεγάλη οικονομική κρίση. Η Αγγλία που ήταν η μόνη που μπορούσε να της παράσχει τα απαραίτητα δάνεια για να ορθοποδήσει στο διεθνές στερέωμα τη βοήθησε τα πρώτα τρία χρόνια μετά τη λήξη του πολέμου να διευθετήσει το ζήτημα των πολεμικών της αποζημιώσεων. Σε αντάλλαγμα η Αγγλία απέσπασε από τη Βουλγαρία τα ορυχεία του άνθρακα, για τις ανάγκες της βιομηχανίας της στο Πέρινικ και το Μπόμποφ Ντόλ έναντι πινακίου φακής, αναγκάζοντας τον γηγενή βουλγαρικό πληθυσμό σε καταναγκαστικά έργα. Παράλληλα, στάθηκε ο κύριος παράγοντας αποτροπής του σχεδίου της ένωσης της Σερβίας με τη Βουλγαρία μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Στην προσπάθειά της αυτή να στρέψει τη Βουλγαρία προς την Κεντρική Ευρώπη, μακριά από τη Μεσόγειο Θάλασσα, η Αγγλία βρήκε ως συμμάχο στην πολιτική της αυτήν την Ιταλία.

Η Ιταλία στα πρώτα μεσοπολεμικά έτη είχε δημιουργήσει πολλά μίσση εντός της Βουλγαρίας, αν και η βουλγαρο-ιταλική φιλία είχε σταθερά θεμέλια στον χρόνο. Ο λόγος ήταν τα πολύ κακής ποιότητας ιταλικά προϊόντα που κατέκλυσαν τη Βουλγαρία, κατά τους πρώτους δύσκολους χρόνους της οικονομικής της κρίσης. Πα-

206. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

ρόλα αυτά η Ιταλία, για να εξυπηρετήσει τα πάγια γεωπολιτικά της συμφέροντα στην περιοχή της Μεσογείου χρησιμοποίησε κάθε δόλιο και ανήθικο μέσον στη διπλωματία της, επενδύοντας εκατομμύρια ιταλικών λιρεττών στην υπηρεσία των Μακεδονικών Κομιτάτων, με απώτερο σκοπό να πληγεί το εμπόριο της Τσεχοσλοβακίας, της Σερβίας και της Ρουμανίας, ενώ παράλληλα υπέθαλψε την αναθεωρητική πολιτική της Βουλγαρίας, ώστε να συντηρούνται τα πολιτικά πάθη των κρατών, που διαδέχθηκαν την παλαιά Αυστρο-ουγγαρία, για να καταστεί αυτή στο τέλος η κληρονόμος της. Αυτή η πολιτική της Ιταλίας εμπόδιζε σε μεγάλο βαθμό και την εξομάλυνση των σχέσεων της Ελλάδας με τα υπόλοιπα κράτη των Βαλκανίων²⁰⁷.

Σε προηγούμενο κεφάλαιο αναλύθηκε το ελληνο-σερβικό σχέδιο καταπολέμησης των κομιτατζήδων, που είχε συντάξει ο ίδιος ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, λίγα χρόνια πριν από την εξεταζόμενη περίοδο ως επικεφαλής του επιτελείου της Μεραρχίας Κρήτης. Σε αυτήν τη φάση η γειτονική χώρα διατηρούσε και ενίσχυε, με τη χρηματική υποστήριξη της Ιταλίας, το σώμα των κομιτατζήδων, οι επιδρομές των οποίων σε ελληνικά και σερβικά εδάφη αποτελούσαν μόνιμο πρόβλημα. Από τις εκθέσεις που διαβίβαζε ο ίδιος ως στρατιωτικός ακόλουθος της πρεσβείας της Σόφιας, τεκμηριώνεται και η απροκάλυπτη παραβίαση των προβλεπόμενων όρων αφοπλισμού της συνθήκης του Νεϊγύ. Οι αναφορές του, που διαβιβάζονταν στο Γενικό Επιτελείο Στρατού, αποδείκνυαν την πραγματική δύναμη του βουλγαρικού στρατού, έναντι της φαινομενικής που υποστήριζε το ΓΕΣ της Βουλγαρίας. Επίσημα όμως οι βουλγαρικές κυβερνήσεις της μεσοπολεμικής περιόδου υποστήριζαν το δόγμα της απαρέγκλιτης τήρησης των όρων αφοπλισμού²⁰⁸.

207. Izvori za Balgarskata Istoria. Fontes Historiae Bulgariae XIII. Čechoslovaški izvori za bulgarskata istoria, B.d.1, Sofia 1985, σσ. 34-163.

208. ΙΑΥΕ, 1931, φακ. 6/6, Αφοπλισμός Βουλγαρίας, Ευρ. Μπακιρτζής προς Γενικό Επιτελείο Στρατού, Σόφια, 31 Οκτωβρίου 1931, αριθ. 184. Παραπέμπει η Αρετή Τούντα-Φεργάδη στο: Αρετή Τούντα-Φεργάδη, «Παραβιάσεις των περί αφοπλισμού όρων των Συνθηκών Ειρήνης του 1919-1920: Η περίπτωση της Βουλγαρίας.», *ΙΗ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο (31 Μαΐου-1 Ιουνίου)*, Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 407.

Σε έκθεσή του ο Ευριπίδης Μπακιρτζής υποστήριξε πως η Βουλγαρία διατηρούσε τακτικό στρατό και πως η εκπαίδευσή του γίνονταν σύμφωνα με τις μεταπολεμικές μεθόδους. Επιπλέον, ο τύπος και οι διάφοροι σύλλογοι λειτουργούσαν προπαγανδιστικά και μέσω εορτών και ομιλιών σε σχολεία προσπαθούσαν να διατηρούν το εθνικό φρόνημα των νέων Βουλγάρων υψηλό²⁰⁹. Σ' αυτήν τη διανοητική προπαρασκευή είχε καθοριστικό ρόλο και το Υπουργείο των Στρατιωτικών που υπέθαλπε τις εν λόγω εκδηλώσεις, ώστε η βουλγαρική νεολαία να καθίσταται έτοιμη να αντεπεξέλθει στην όποια πολεμική κατάσταση δημιουργούνταν στο εγγύς μέλλον. Ακόμη επεσήμανε και τη λειτουργία της «Ένωσης Εφέδρων Υπαξιωματικών», που υποστήριζε φανερά την αναθεώρηση της συνθήκης του Νεϊγύ και η οποία αποτελούσε τμήμα του βουλγαρικού στρατού²¹⁰.

Ιδιαίτερη μνεία γίνεται επίσης στο νομοθετικό πλαίσιο που καθόριζε το ζήτημα της κατάταξης των νέων στον στρατό και την οργάνωση της αεροπορίας της χώρας. Συγκεκριμένα, η γείτονα χώρα είχε θεσπίσει νόμο που προέβλεπε την εξαγορά της στρατιωτικής θητείας. Το ποσό της εξαγοράς όμως φαίνεται πως ήταν υπέρογκο και έπληττε τους οικονομικά ασθενέστερους, εξαναγκάζοντάς τους έμμεσα να καταταγούν στον στρατό. Ως προς την αεροπορία, ο Μπακιρτζής είχε την πεποίθηση πως δεν ήταν πολιτική, αλλά «καθαρώς στρατιωτική»²¹¹.

209. ΙΑΥΕ, 1931, φακ. 6/6, Αφοπλισμός Βουλγαρίας, Ευρ. Μπακιρτζής προς Γενικό Επιτελείο Στρατού, Σόφια, 31 Οκτωβρίου 1931, αριθ. 184. Παραπέμπει η Αρετή Τούντα-Φεργάδη στο: Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 407.

210. ΙΑΥΕ, 1931, φακ. 6/6, Αφοπλισμός Βουλγαρίας, Ευρ. Μπακιρτζής, Στρατιωτικός ακόλουθος, Σόφια, 31 Οκτωβρίου 1931, Δελτίον Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου Μέρος πρώτον, τμήμα Ι - Κεφάλαιον Ε' (Συνδέσμου Εφέδρων Υπαξιωματικών). Το έγγραφο κοινοποιήθηκε στη Διεύθυνση Πολεμικής Αεροπορίας και στην Ελληνική Πρεσβεία της Σόφιας και διαβιβάστηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας με το Δενδραμής προς Υπουργείο Εξωτερικών, Legation Hellinique en Bulgarie, αρ. 3502, Εν Σόφια τη 9 Νοεμβρίου 1931: Παραπέμπει η Αρετή Τούντα-Φεργάδη στο: Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 408.

211. ΙΑΥΕ, 1931, φακ. 6/6, Αφοπλισμός Βουλγαρίας, Ευρ. Μπακιρτζής προς Γενικό Επιτελείο Στρατού, Σόφια, 31 Οκτωβρίου 1931, αριθ. 184. Παραπέμπει

Ο βιογραφούμενος επιπλέον είχε προβεί και στη σύνταξη πινάκων που καταδεικνυαν του λόγου το αναληθές, αναφερόμενος στην πολιτική του βουλγαρικού ΓΕΣ, αλλά και των επίσημων κυβερνήσεων. Πληροφορούμαστε πως ο αριθμός των αυτόματων όπλων τύπου μαξίμ των οκτώ χιλιοστών ανερχόταν σε τουλάχιστον 120, ενώ επίσημα δηλωνόταν πως τέτοιου είδους όπλα απουσίαζαν παντελώς από τα οπλοστάσια. Επίσης είχε δηλωθεί πως τα αυτόματα πυροβόλα ανέρχονταν σε 300, ενώ σύμφωνα με τις εκθέσεις αυτά υπερέβαιναν τον αριθμό των τεσσάρων χιλιάδων. Ως προς τα πυρομαχικά φαίνεται πως ανέρχονταν σε πολλές εκατοντάδες εκατομμυρίων. Τέλος, για τη φύλαξη των συνόρων είχε διατεθεί πολιτοφυλακή, ενώ πολλοί Βούλγαροι ήταν εξοπλισμένοι με όπλα που διέθεταν διάφορες οργανώσεις, όπως η Μακεδονική²¹².

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής όμως δεν παρακολούθησε μόνο το ζήτημα της εξέλιξης του επανεξοπλισμού της Βουλγαρίας. Στα καθήκοντά του ενέπιπτε και η παρακολούθηση των σχέσεων των Ούγγρων αξιωματικών με τους συνδέσμους εφέδρων Βουλγάρων αξιωματικών, όπως επίσης και η δραστηριότητα του ουγγρο-βουλγαρικού συνδέσμου και του Βουλγαρικού Φοιτητικού Συλλόγου. Στις εκθέσεις του Ευριπίδη Μπακιρτζή προς το Υπουργείο Εξωτερικών φαίνεται αυτή η γνωστή σχέση των δύο αυτών αδικημένων από τον Πόλεμο και κατά συνέπεια αναθεωρητικών δυνάμεων²¹³. Η Ουγγαρία κατά τους μεσοπολεμικούς χρόνους υπήρξε όργανο της εξυπηρέτησης της ιταλικής πολιτικής στην Κεντρική Ευρώπη. Οι Ιταλοί υπέθαλψαν και χρηματοδότησαν τις ουγγρικές αυτονομιστικές ομάδες και τους συνδέσμους των Ούγγρων παλαιοκαθεστωτικών στρα-

η Αρετή Τούντα-Φεργάδη στο: Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 409. Συμπληρωματικά βλέπε: Α. Σ. Σταυριανός, *Τα Βαλκάνια από το 1453 και μετά*, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 1101-2.

212. ΙΑΥΕ, 1931, φακ. 6/6, Αφοπλισμός Βουλγαρίας, Ευρ. Μπακιρτζής προς Γενικό Επιτελείο Στρατού, Σόφια, 31 Οκτωβρίου 1931, αριθ. 223. Παραπέμπει η Αρετή Τούντα-Φεργάδη στο: Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 409.

213. ΙΑΥΕ, 1931, Α΄ Πολιτική, Σχέσεις Βουλγαρίας - Ιταλίας - Σερβίας - Ρουμανίας - Τουρκίας - Τσεχοσλοβακίας, Ευρ. Μπακιρτζής προς Γενικό Επιτελείο Στρατού, Σόφια, 31 Οκτωβρίου 1931, αρ. πρ. 193.

τιωτικών, με σκοπό την εκπλήρωση των πολιτικό - οικονομικών τους συμφερόντων εις βάρος της Ρουμανίας και της Τσεχοσλοβακίας. Κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο χρησιμοποίησαν και τους κομιτατζήδες της VMRO εναντίον της Ελλάδας και του ΒΣΚΣ. Η Ελλάδα παρακολούθησε τις σχέσεις των Βουλγάρων με τους Ούγγρους, διότι στη Βουλγαρία είχε συσταθεί μια ουγγρο - βουλγαρική επιτροπή, από τον Ουγγρικό Εθνικό Σύνδεσμο, όπου οι Ούγγροι διενεργούσαν με τους Βούλγαρους την εποχή εκείνη μία προπαγανδιστική εκστρατεία, στην οποία ο ένας υποστήριζε την αναθεωρητική πολιτική του άλλου. Οι Ούγγροι υποστήριζαν τα αιτήματα των Βουλγάρων για την ελληνική και την τουρκική Θράκη, όπως επίσης και για τη σερβική Μακεδονία²¹⁴. Επιπλέον ο στρατιωτικός ακόλουθος Μπακιρτζής ενημέρωνε το Υπουργείο των Εξωτερικών για όλα αυτά, διότι την περίοδο εκείνη διέμενε στη Βουδαπέστη ο πρώην Βούλγαρος Βασιλιάς Φερδινάνδος, με το ψευδώνυμο Κόμης Μουράνη, ο οποίος εργαζόταν μαζί με τους παλαιμάχους Ούγγρους αξιωματικούς υπέρ της αναθεώρησης των συνθηκών, ήδη από τα πρώτα μεσοπολεμικά χρόνια. Αυτό συνέβαινε διότι όλοι αυτοί, που αποτελούσαν την παλαιά προπολεμική αριστοκρατία, επλήγησαν σοβαρά, σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο από την κατάρρευση της Αυστρο - ουγγαρίας, αφού έχασαν χιλιάδες στρέμματα αχανών εκτάσεων, τα οποία ενσωματώθηκαν στις νέες χώρες και μοιράστηκαν στους αγρότες, μέσω των αγροτικών μεταρρυθμίσεων²¹⁵.

Η τριετής παραμονή του στη Βουλγαρία υπήρξε για τη στρατιωτική σταδιοδρομία του Ευριπίδη Μπακιρτζή ωφέλιμη. Μετά την απόρριψη τριών προτάσεων για τον προβιβασμό του από το βαθμό του Αντισυνταγματάρχη σε εκείνον του Συνταγματάρχη, τελικά προβιβάστηκε κατ' εκλογήν, μετά από πρόταση του τότε Αρχηγού του ΓΕΣ, Αλέξανδρου Μαζαράκη-Αινιάν.

214. ΙΑΥΕ, 1931, Α' Πολιτική, Σχέσεις Βουλγαρίας - Ιταλίας - Σερβίας - Ρουμανίας - Τουρκίας - Τσεχοσλοβακίας, Ελληνική Πρεσβεία Βουδαπέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, Βουδαπέστη, 2 Σεπτεμβρίου 1931, αρ. πρ. 614.

215. ΙΑΥΕ, 1931, Α' Πολιτική, Σχέσεις Βουλγαρίας - Ιταλίας - Σερβίας - Ρουμανίας - Τουρκίας - Τσεχοσλοβακίας, Ελληνική Πρεσβεία Βουδαπέστης προς Υπουργείο Εξωτερικών, Βουδαπέστη, 27 Οκτωβρίου 1931, αρ. πρ. 745.

Είδαμε πως σε όλη τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του ο βιογραφούμενος ανήλθε τάχιστα τους βαθμούς της στρατιωτικής ιεραρχίας. Σε όλα αυτά σημαντικό ρόλο είχε η συμμετοχή του στους εθνικούς πολέμους (Βαλκανικοί Πόλεμοι, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Μικρασιατική Εκστρατεία), οι επιτελικές του ικανότητες, οι σπουδές του στη Γαλλική Ακαδημία Πολέμου και η πολιτική του τοποθέτηση στη βενιζελική παράταξη. Από την εποχή όμως που προήχθη σε Αντισυνταγματάρχη (1924), παρά τη θέληση κάποιων ανωτέρων του να ανέλθει ιεραρχικά, οι προτάσεις απορρίπτονταν. Η πρώτη υποβλήθηκε από τον τότε Αρχηγό του Πυροβολικού του Γ΄ Σώματος Στρατού, Συνταγματάρχη Μυλωνάκη, στις 29 Αυγούστου του 1925, ενώ οι άλλες δύο υποβλήθηκαν περιέργως την ίδια ημέρα στις 7 Φεβρουαρίου του 1928. Η πρώτη είχε κατατεθεί από τον τότε διοικητή του Πυροβολικού του Γ΄ Σώματος Στρατού Κυριάκο Ταβουλάρη και η δεύτερη από τον διοικητή της XI Μεραρχίας Δημήτριο Σταυριανόπουλο. Και οι δύο εκθείασαν την ευθύτητα του χαρακτήρα του, την επαγγελματική του κατάρτιση που προερχόταν από τις σπουδές του στη Γαλλική Ακαδημία Πολέμου, τις εγκυκλοπαιδικές του γνώσεις και την οξεία του αντίληψη. Ο Μέραρχος Σταυριανόπουλος μάλιστα επέδειξε κατά τη σύνταξη της έκθεσής του υπερβάλλοντα ζήλο αναφέροντας πως: «[...] προσιωνίζεται εις άριστον άξιωματικό του μέλλοντος άφ' ου ή Πατρίς δύναται νά στηρίξη τας χρηστοτέρας έλπίδας εις τό πρόσωπον τουτον [...]»²¹⁶.

Τελικά, η πρόταση έγινε δεκτή αυτήν τη φορά, και κατά το 1931 ο Μπακιρτζής προβιβάστηκε στον βαθμό του Συνταγματάρχη. Λίγους μήνες αργότερα ακολούθησαν και οι κρίσεις των ανωτέρων του. Ο Αλέξανδρος Μαζαράκης - Αινιάν λακωνικότατα έκρινε πως ο Μπακιρτζής ήταν ένας «άριστος ανώτερος αξιωματικός». Ο παλαιός του γνώριμος ήδη από τα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, Θεόδωρος Μανέττας, είχε πιο σύνθετη άποψη: «Άρτίας έπαγγελματικής μορφώσεως, άντεπεκρίνετο ίκανοποιητικότατα στάς ύπηρεσίας [...] του έπιτελείου του στρατεύματος. [...] Χαρακτήρ ευθύς,

216. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

ὕπερ τό δέον ἰδεολόγος, εὐρίσκοντο ἐκτός πραγματικότητος τάς σκέψεις του, χάρις ὅμως εἰς τήν ὀξεῖαν του ἀντίληψιν καί θετικήν κρίσιν του [...] προσαρμόζεται πλέον. [...] Ἐπιμελής καί ἐργατικότητατος ἐξελίσσεται εἰς ἄριστον ἀξιωματικόν [...] τοῦ ἐπιτελείου. Ὑγιής, ἱκανός δι' ἐκστρατεῖαν [...].»²¹⁷.

Επιπλέον το 1930 εἶχε συγκροτηθεῖ το Ὑπουργεῖο Αεροπορίας και Ὑπουργός του τέθηκε ο Αλέξανδρος Ζάννας, ο οποίος ἦταν ο κατ' ἐξοχήν αρμόδιος για την οργάνωση μιας καλῆς πολεμικῆς αεροπορίας, ως παλαιός αεροπόρος κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το πρώτο πρόσωπο στο οποίο απευθύνθηκε για την ἀνάληψη της ἀρχηγίας του νεοσυγκροτηθέντος σώματος ἦταν ο Ευριπίδης Μπακιριτζής, ο οποίος μάλιστα ἀρνήθηκε την πρόταση, λόγω της υπηρεσίας του ως στρατιωτικῆς ἀκολουθίας. Κατόπιν απευθύνθηκε στον Κωνσταντῖνο Βεντήρη, ο οποίος ἀρνήθηκε την ἀνάληψη της θέσης και αὐτός, ὥσπου τελικά ἀποδέχθηκε την πρόταση ο Στρατηγός Σαράφης²¹⁸.

Συμπερασματικά, μπορεί να υποστηριχθεῖ πως μετά ἀπό δεκαοκτώ χρόνια ενεργούς υπηρεσίας στο στράτευμα ο Ευριπίδης Μπακιριτζής εἶχε ὄντως ἐξελιχθεῖ σε ἕνα επαγγελματικά συγκροτημένο ἀξιωματικό. Αὐτό τεκμηριώνεται τόσο ἀπό την υπηρεσία του στην ἐλληνική πρεσβεία της Σόφιας, τῆ συμμετοχή του στις ἐκστρατείες και στην ἐπιτροπή των οχυρωματικῶν ἐργῶν, ὅσο και ἀπό την αἴσια ἐκβάση των στρατιωτικῶν γυμνασίων, τις ἐκθέσεις του ἰδίου και των ἀνωτέρων του κ.ά.. Ἀκόμη και πρόσωπα, ὅπως ο Στρατηγός Ζαφειρίου, που ἐξαιτίας διαφόρων λόγων ἐτρέφαν γι' αὐτόν μόνον αἰσθήματα ἀντιπάθειας, εἶχαν παραδεχθεῖ τις ἱκανότητές του. Ἦταν ὅμως πολιτικά ἀνήσυχος. Μετά την παραίτηση της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων τον Μάιο του 1932 ἀκολούθησε μία ταραχώδης περίοδος με ἀποκορύφωμα το Κίνημα της 1ης Μαρτίου του 1935. Ο Ευριπίδης Μπακιριτζής συμμετείχε και αὐτός στην προπαρασκευή και τῆ διεξαγωγή του Κινήματος.

217. ὙΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα ἀξιωματικῶν, «Ατομικά ἐγγράφα του Μπακιριτζή Ευριπίδου».

218. Σαράφης, *Ἱστορικές...*, ὁ.π., σ. 337.

Η) Το κίνημα του 1935

Το κίνημα του 1935 ήταν η ύστατη προσπάθεια της βενιζελικής παράταξης για την επαναφορά της στην εξουσία, μετά από το εξίσου αποτυχημένο κίνημα του Στρατηγού Πλαστήρα της 6^{ης} Ιουνίου του 1933. Η επιδίωξη όλων των συμμετεχόντων ήταν η επανένταξη στη διαδικασία διαχείρισης της εξουσίας από την οποία είχαν αρχίσει βαθμιαία να αποκόπτονται από το 1933²¹⁹.

Όταν ξέσπασε το κίνημα, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής υπηρετούσε ως Φρούραρχος της Καβάλας και υπαγόταν στο Δ' Σώμα Στρατού. Η μετάθεση που έλαβε ήταν δυσμενής για τον βαθμό του Συνταγματάρχη, αλλά ήταν αποτέλεσμα των έκδηλων αισθημάτων αντιπάθειας που έτρεφε τόσο ο ίδιος, όσο και η συντριπτική μερίδα των βενιζελικών στρατιωτικών προς το πρόσωπο του πρώην βενιζελικού, Γεωργίου Κονδύλη, εξαιτίας της συμμετοχής του στην κυβέρνηση των Λαϊκών. Βέβαια, δεν ήταν ο μόνος που πήρε δυσμενή μετάθεση. Είναι γεγονός ότι ο Γεώργιος Κονδύλης μετέθεσε πολλούς απ' όσους αντιπαθούσε στις φρουρές της Βόρειας Ελλάδας. Ο λόγος ήταν καταφανής. Φοβόταν τη διενέργεια πραξικοπήματος και γνωρίζοντας πως ένα κίνημα επικρατεί, μόνο όταν καταληφθεί το κέντρο των αποφάσεων, μετέθεσε μακριά από την πρωτεύουσα τους αντιπάλους του.

Η έκθεση που συντάχθηκε από τον τότε διοικητή του Δ' Σώματος Στρατού στις 10 Μαΐου του 1934 καταδεικνύει μέσα σε λίγες αράδες του λόγου το αληθές:

Καθ' όλον αυτό τό χρονικό διάστημα πού διώκησα τό Δ' Σώμα Στρατού ό Συνταγματάρχης Πυρ/κού Μπακιρτζής Εύρ. διετέλει Φρούραρχος Καβάλλας.- Έν τῇ διεξαγωγῇ τῆς ὑπηρεσίας του ταύτης, περιωρισμένης ἄλλως τε δράσεως καί οὐχί ἀναλόγου δι' ἕναν καλόν Συν/χην, ἐδείχθη πειθαρχικός ἐπιμελής καί τακτικός.

Χαρακτήρ σοβαρός, ὀλίγον δυσπρόσιτος καί ἰδιόρρυθμος,

219. Ιωάννης Κολιόπουλος, *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945. Από τη Γαλλική Επανάσταση ως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 368-9.

*μαλλον ευθύς. Αντιλήψεως όξειας. Μορφώσεως γενικής και επαγγελματικής πολύ καλής. Έκ διαφόρων έπισήμων έγγραφων περιελθόντων εις τό Σ. Στρ. παρέχονται βάσιμοι ένδείξεις ότι ό ειρημένος άνεμιγνύετο ενεργώς εις τήν κομματικήν κίνησιν έν Καβάλλα και Σέρραις. [...]*²²⁰.

Οι διαδοχικές σημειώσεις έχουν αντικειμενικό ύφος και τεκμηριώνουν την άποψη ως προς την επαγγελματική αρτιότητα του Ευριπίδη Μπακιρτζή. Μετά την ανάληψη της ηγεσίας της χώρας από τους αντιβενιζελικούς άρχισε να πέφτει σε δυσμένεια, εξαιτίας των πρότερων αναμίξεων του στην πολιτική, και φυσικά εξαιτίας του βενιζελικού του παρελθόντος. Ως προς την αναφορά που γίνεται για την ανάμιξη του στην «κομματική οργάνωση», δεν υπάρχουν περισσότερα στοιχεία στον φάκελο. Από τα συμφραζόμενα όμως δεν θα πρέπει να υπονοείται ο συνωμοτικός μηχανισμός του ΚΚΕ. Το πλέον πιθανόν είναι να υπονοείται η οργάνωση «Δημοκρατική Άμυνα», που από τη μία αγωνιζόταν για τη διατήρηση του δημοκρατικού πολιτεύματος, πλην όμως κατέληξε πολύ γρήγορα κέντρο συνωμοτικών δραστηριοτήτων. Επιπλέον μετά το αποτυχημένο κίνημα του Ιουλίου του 1933, εισέδυσαν απότακτοι και η προπαγανδιστική δραστηριότητα της εν λόγω οργάνωσης εντάθθηκε, μετά και από τη μετονομασία της σε «Πανελληνία Δημοκρατική Άμυνα»²²¹.

Ποιοι οι λόγοι όμως που ώθησαν αυτόν τον άνθρωπο να συνωμοτήσει και αυτός κατά της κυβέρνησης των Λαϊκών; Φυσικά, δεν μπορούν να αποκλειστούν ιδεολογικής φύσεως ελατήρια, όπως η έκδηλη προσπάθεια προάσπισης της δημοκρατίας, αφού ο γενικός πολιτικός σκοπός του κινήματος ήταν η ανατροπή της κυβέρνησης των Λαϊκών, εξαιτίας της σχεδιαζόμενης παλινόρθωσης της

220. Σαράφης, *Ιστορικές...*, ό.π., σ. 337.

221. Είναι αποδεδειγμένο πως η «Δημοκρατική Άμυνα» προετοίμασε το Κίνημα. Για περισσότερα βλ. Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Νικολάου Πλαστήρα, Φάκελος 5/ Υποφ.4/ Σύνδεσμος Δημοκρατική Άμυνα/ Πίνακες εμφανιόντες τας δυνάμεις των αξιωματικών στο Κίνημα προς άμεσον δράσιν. Βερέμης, ό.π, σσ. 264-265. Για περισσότερα στοιχεία βλ: Γιάννης Μπενέκος, *Το κίνημα του 1935*, Αθήνα 1954, σσ. 71-2, 83.

Βασιλείας. Πέραν όμως αυτής της προσχηματικής αιτίας, ενέδρευαν τα νομοσχέδια του Κονδύλη περί τροποποίησης της στρατιωτικής επετηρίδας²²². Στις 20 Ιανουαρίου του 1934 ψηφίσθηκε νομοσχέδιο σχετικό με την τροποποίηση της επετηρίδας, το οποίο όμως αποσύρθηκε πριν διαβιβασθεί προς έγκριση στη Γερουσία. Επιπλέον συγκροτήθηκε ένα Ανώτατο Συμβούλιο, που ασχολήθηκε με το θέμα, το οποίο κατέληξε σε πόρισμα που προέβλεπε ουσιαστικά την κατάργηση του νόμου 927 του 1917, που έδιδε στους αμυνίτες δεκάμηνη επιπλέον παραμονή στο στράτευμα. Προέβλεπε ακόμη και την ακύρωση όλων των προαγωγών «επί διακεκριμένη πράξει» και «κατ' εκλογήν» της περιόδου 1917-1919. Το ζήτημα άγγιζε και τον Ευριπίδη Μπακιρτζή, ο οποίος από το 1916 διατελούσε Υπολοχαγός και από το 1919 Ταγματάρχης²²³.

Οι αρχικοί σχεδιασμοί για την επικράτηση της κινηματικής ενέργειας προέβλεπαν την εξέγερση του στρατού στην πρωτεύουσα, τη Βόρεια Ελλάδα και την εξέγερση του στόλου. Σύμφωνα με την ορθή διαπίστωση του Σπύρου Μαρκεζίνη, το σχέδιο του κινήματος προέβλεπε επανάληψη δημιουργίας παρόμοιων συνθηκών με αυτές του 1916, που η κυριαρχία του στόλου, θα δημιουργούσε «το κράτος της νέας Ελλάδος»²²⁴. Όμως ο επαναστατημένος στόλος έκανε το λάθος να καταπλεύσει στην Κρήτη, αντί για τη Θεσσαλονίκη. Τα πλοία που στασίασαν κηρύχθηκαν πειρατικά και βομβαρδίστηκαν²²⁵.

Στη Βόρειο Ελλάδα ο Κονδύλης απέστειλε στις 2 Μαρτίου τηλεγραφική διαταγή σε Γενικούς Διοικητές και Νομάρχες, τους οποίους διέταξε να απαγορεύσουν την επικοινωνία των πλοίων με την ξηρά, να καταλάβουν τις βάσεις πετρελαίων και να απαγορεύσουν τον εφοδιασμό σε πετρέλαιο και τρόφιμα. Τελικά, οι φρουρές της Βόρειας Ελλάδας δεν κινήθηκαν. Το λάθος οφειλόταν σε κακή

222. Για το ζήτημα της επετηρίδας βλέπε: Θάνος Βερέμης, *Ο Ελευθέριος πίσω από τον Βενιζέλο*, Καθημερινή, Αθήνα 2014, σσ. 105-108.

223. Δαφνής, *Η Ελλάς...*, ό.π., σσ. 256-259.

224. Σπύρος Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος, 1932-1936*, τόμ. Δ', Αθήνα 1978, σ. 153.

225. Μπενέκος, ό.π., σσ. 94-124.

συνεννόηση ανάμεσα στον Στέφανο Σαράφη και τον Ταγματάρχη Θωμά Σφέτσου²²⁶. Ο Κονδύλης κατόρθωσε με αντικαταστάσεις των υψηλόβαθμων στρατιωτικών την κήρυξη του στρατιωτικού νόμου, την επιβολή λογοκρισίας, την κήρυξη μερικής επιστράτευσης, τις προληπτικές συλλήψεις, την ενίσχυση των φρουρών της Βορείου Ελλάδας και με άλλες αιφνιδιαστικές κινήσεις να ξεκαθαρίσει όλη την Ανατολική Μακεδονία ως την περιοχή του Στρυμόνα έως τις 10 Μαρτίου. Την επόμενη ημέρα εξαπέλυσε επίθεση κατά των κινηματιών και κάθε αντίσταση κάμφθηκε πολύ γρήγορα²²⁷.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής ανήκε στον πυρήνα των μυημένων αξιωματικών του Δ΄ Σώματος Στρατού μαζί με τον Συνταγματάρχη Μπουρδάρα και τον διοικητή του Σώματος Αντιστράτηγο Καμμένο. Λίγο πριν την κατάρρευση του κινήματος ο Μπακιρτζής ήρθε σε επαφή με τον Στέφανο Μόσχο, που τότε ήταν ο γραμματέας της κομματικής οργάνωσης του ΚΚΕ της Ανατολικής Μακεδονίας, ζητώντας από τον ίδιο να ενισχύσει το κίνημα. Η πρόταση του προέβλεπε τη συγκρότηση σώματος «ένοπλων εργατών», που θα συστρατεύονταν με τις δυνάμεις του στρατού. Εξαιτίας όμως της αντιπρότασης του Μόσχου που ήθελε την αποφυλάκιση όλων των κομμουνιστών κρατουμένων των φυλακών της Καβάλας ως αντάλλαγμα, το εγχείρημα δεν ευοδώθηκε.²²⁸ Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής μαζί με τους υπόλοιπους ιθύνοντες του κινήματος στη Βόρεια Ελλάδα διέφυγε με επικεφαλής τον Στρατηγό Καμμένο στη Βουλγαρία²²⁹. Οι υπόλοιποι αξιωματικοί που συμμετείχαν στο Κίνημα και δεν συνελήφθησαν διέφυγαν στα Δωδεκάνησα. Έζησαν πρόσφυγες στη Νεάπολη της Ιταλίας και σε κάποιες ακόμη μικρότερες ιταλικές πόλεις χάρη στις ευεργεσίες της Έλενας Βενιζέλου, η οποία τούς παρείχε μηνιαίο μι-

226. Ρούσος, *ό.π.*, τόμ. ΣΤ΄, σ. 512. Μπενέκος, *ό.π.*, σσ. 137-8.

227. Αναλυτικότερα, για την οργάνωση και την καταστολή του Κινήματος στη Μακεδονία βλέπε: Μπενέκος, *ό.π.*, σσ. 83-180.

228. *Αυτόθι*, σ. 513. Σύμφωνα με τον Βασίλη Τσουκαλίδη. Για περισσότερα βλ. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη. Το κίνημα του 1935, αφήγηση Βασίλη Τσουκαλίδη.

229. Μπενέκος, *ό.π.*, σ. 180.

σθό 13 λιρέττες και ο οποίος κάποια στιγμή αυξήθηκε σε 17²³⁰.

Οι επιπτώσεις του Κινήματος του 1935 στην οικονομία και τις ένοπλες δυνάμεις ήταν καταστροφικές. Η κατάσταση στη χώρα θύμιζε τις ημέρες του 1923. Η καταστολή του Κινήματος στοίχισε στο ελληνικό δημόσιο 210.000.000 δραχμές. Για να γίνει αντιληπτό το μέγεθος της καταστροφής, αξίζει να σημειωθεί ότι ο προϋπολογισμός των ετών 1935 - 6 προέβλεπε πως για τα παραγωγικά έργα σε όλη την επικράτεια ότι θα διαθέτονταν 354.000.000 δραχμές²³¹.

Στις ένοπλες δυνάμεις το κύμα των αποτάξεων άγγιξε και τα τρία σώματα. Στο Ναυτικό από τους 241 μάχιμους αξιωματικούς αποτάχθηκαν οι 71. Οι εκκαθαρίσεις έλαβαν τέτοια διάσταση, ώστε οι ναυτοδίκες διαπίστωναν πως, εάν οι αποτάξεις θα συνεχίζονταν, το σώμα θα αποψιλωνόταν²³². Στην Αεροπορία ολοκληρώθηκε η διαδικασία της εκκαθάρισης των βενιζελικών που είχε ξεκινήσει μετά το Κίνημα του Πλαστήρα το 1933. Παρά το γεγονός ότι ήταν το κατ' εξοχήν βενιζελικό σώμα ο ρόλος της στην καταστολή του κινήματος υπήρξε καταλυτικός υπέρ των κυβερνητικών δυνάμεων²³³. Στον στρατό ξηράς δικάστηκαν στις 15 Απριλίου του 1935 συνολικά 1.130 αξιωματικοί και ιδιώτες. Από αυτούς οι 60 καταδικάστηκαν σε θάνατο, οι 57 σε ισόβια δεσμά και άλλοι 57 σε εικοσαετή κάθειρξη. Σε 705 χρεώσαν μικρότερες ποινές, ενώ οι υπόλοιποι 251 απαλλάχθηκαν²³⁴.

Στην πόλη της Καβάλας συγκροτήθηκε έκτακτο στρατοδικείο, το οποίο καταδίκασε ερήμην τον Ευριπίδη Μπακιρτζή με την αιτιολογία της συμμετοχής στο κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου και την τήρηση ασυμβίβαστης «προς το επάγγελμά του στάσεως». Βάσει της από-

230. Στυλιανός Χαράτσας, *1023 και 22 κινήματα*, τόμ. Α', Αθήνα 1985, σ. 219.

231. Γιάννης Ανδρικόπουλος, *Η Δημοκρατία του Μεσοπολέμου 1922-1936*, Αθήνα 1987, σ. 114.

232. Επαμεινώνδας Καβαδιάς, *Ο Ναυτικός Πόλεμος του 1940 όπως τον έζησα. Αναμνήσεις 2 Μαρτίου 1935-25 Μαρτίου 1943*, Αθήνα 1950, σσ. 48-50.

233. ΓΕΑ/ Υπηρεσία Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας, *Ιστορία της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας*, τόμ. Γ', Αθήνα 1990, σσ. 80-81.

234. Δαφνής, *ό.π.*, τόμ. Β', σσ. 350-359.

φρασης, διαγράφηκε από τα ενεργά και από τα εφεδρικά στελέχη του στρατεύματος. Για τη συμμετοχή του στο Κίνημα τού επιβλήθηκε η ποινή της στρατιωτικής καθαίρεσης και η εσχάτη των ποινών²³⁵. Από όλες τις καταδικαστικές σε θάνατο αποφάσεις που επιβλήθηκαν, εκτελέστηκαν μόνο οι τρεις, ενώ λίγο καιρό αργότερα δόθηκε αμνηστία στους συμμετέχοντες, όπως συνέβαινε συνήθως στα χρόνια του Μεσοπολέμου για παρόμοια αδικήματα, και οι παρευρισκόμενοι στο εξωτερικό μπόρεσαν να επιστρέψουν πίσω σε ελληνικό έδαφος²³⁶. Τα δεινά όμως για αυτόν τον άνθρωπο θα συνεχίζονταν τόσο σε επαγγελματικό, όσο και σε προσωπικό επίπεδο, για καιρό ακόμα.

Θ) Η πρώτη εξορία στον Άγιο Ευστράτιο και τη Ρουμανία

Στις 3 Ιουλίου του 1936 ο Ευριπίδης Μπακιρτζής είχε δημοσιεύσει ένα άρθρο στην εφημερίδα «Ανεξάρτητος», στο οποίο τασσόταν εναντίον κάποιων θέσεων του στρατηγού Πλαστήρα. Στο άρθρο ο Ευριπίδης Μπακιρτζής εξέφρασε την αντίθεσή του προς το ιδιώνυμο και προς κάθε μορφή ολοκληρωτικής διακυβέρνησης. Από την εκφρασιολογία διακρίνεται μία ριζοσπαστικοποίηση ιδεών²³⁷. Είναι πολύ πιθανόν η κίνηση αυτή να λειτούργησε εις βάρος του, όταν ανήλθε στην εξουσία ο Ιωάννης Μεταξάς. Με την επιβολή της δικτατορίας στις 4 Αυγούστου του 1936 ο Ευριπίδης Μπακιρτζής ήταν από τους πρώτους που συνελήφθησαν. Την ίδια κιόλας ημέρα κλείστηκε στις φυλακές «Αβέρωφ» με συγκρατούμενους τον

235. ΥΣΑ, Γενική Γραμματεία ΓΕΣ, Μητρώα αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».

236. Στάθης Ν. Καλύβας - Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια Πάθη: 23+2 νέες ερωτήσεις και απαντήσεις για τον Εμφύλιο*, Αθήνα 2016, σ. 72. Μάργαρης, *ό.π.*, σ. 10. Σύμφωνα με τον Νίκο Μάργαρη, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής δεν συμμετείχε στο κίνημα, όντας κληνής σε νοσοκομείο της Καβάλας, αλλά μεταφέρθηκε από άλλους αξιωματικούς στη Βουλγαρία για να αποφύγει τη σύλληψη.

237. Μάργαρης, *ό.π.*, σσ. 26-34.

Αλέξανδρο Σβώλο, τον Δημήτρη Γληνό, τον Γιώργη Σιάντο, τον Ιωάννη Σοφριανόπουλο, τον Ευάγγελο Ευαγγέλου και άλλους²³⁸. Εκεί, παρέμεινε έως τον Οκτώβριο του 1936, όταν μεταφέρθηκε στον Άγιο Ευστράτιο, όπου παρέμεινε επί ένα έτος²³⁹.

Για τη ζωή του στο νησί πληροφορούμαστε από τον Λευτέρη Χασάπη, έναν αγράμματο κομμουνιστή, ο οποίος ως συνεξοριστός του, ήταν ένας από τους ελάχιστους ανθρώπους, με τους οποίους ο Μπακιρτζής διατηρούσε στην εξορία φιλικές σχέσεις. Όπως φαίνεται, αυτό δεν οφειλόταν στη θέληση του ίδιου, αλλά στην υποτιμητική συμπεριφορά κάποιων συγκρατούμενών του προς το πρόσωπό του. Αρχικά, η κομματική καθοδήγηση είχε ορίσει ως φίλο τον Αδάμ Μουζενίδη, ο οποίος εθεωρείτο άνθρωπος «ακαδημαϊκής μόρφωσης» σε σύγκριση με τους υπολοίπους. Φαίνεται όμως πως η συμπεριφορά του είχε δημιουργήσει αρνητική εντύπωση στον Ευριπίδη Μπακιρτζή, ο οποίος τον απέφευγε συστηματικά, ώσπου τελικά ο Μουζενίδης σταμάτησε να συναναστρέφεται μαζί του. Κατόπιν παρακάλεσε τον Λευτέρη Χασάπη να πηγαίνει κάθε απόγευμα στο σπίτι του και να τον συνοδεύει στους απογευματινούς του περιπάτους²⁴⁰.

Κακές όμως φαίνεται πως ήταν και οι σχέσεις του βιογραφούμενου με τον τότε γραμματέα της κομματικής ομάδας, Χριστόφορο Παπαδόπουλο, ο οποίος τον υποτιμούσε, εξαιτίας της μόρφωσης και της στρατιωτικής του ιδιότητας. Εκείνη την εποχή κάτι τέτοιο ήταν φυσιολογικό, γιατί στη συνείδηση των σκληροπυρηνικών κομμουνιστών του Μεσοπολέμου οι στρατιωτικοί, οι χωροφύλακες και γενικότερα οι εκπρόσωποι των ενόπλων δυνάμεων ήταν οι εκπρόσωποι και οι προστάτες του αστικού καθεστώτος, του ιδιωνύμου και των διώξεων. Η νοοτροπία αυτή δεν εγκαταλείφθηκε με τη συνύπαρξη των κομμουνιστών με μεγάλη μερίδα μονίμων αξιωματικών του στρατού στη διάρκεια της Κατοχής. Η αντίθεση εμφώλευε και αναφάνηκε κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο, που ήταν ένας ταξικός πόλεμος,

238. Σαράφης, *Ιστορικές...*, ό.π., σ. 452.

239. Μάργαρης, ό.π., σ. 10.

240. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Μαρτυρία Λευτέρη Χασάπη, 3 Φεβρουαρίου 1981, «Ο Μπακιρτζής στον Αη Στράτη».

όταν ο εθνικός παράγοντας και η επιτακτική ανάγκη καταδίωξης των κατακτητών εξέλειψαν. Ο Λευτέρης Χασάπης, παρότι αγράμματος, αντιλήφθηκε πως η επικράτηση του ενός εκ των δύο εταίρων ενός πολέμου εξαρτιόταν σοβαρά από την προσχώρηση των αξιωματικών στο ένα ή το άλλο στρατόπεδο. Συγκεκριμένα, ανέφερε για τη στάση του ΚΚΕ προς τους αξιωματικούς: «*Η νοοτροπία αυτή επικράτησε υστερώτερα και στον Δημοκρατικό στρατό. Να δώσουμε τα στρατιωτικά στελέχη του ΕΛΑΣ πεσκέσι στον εχθρό. Και όσοι στρατιωτικοί έτυχε να βρεθούν στον ΔΣΕ να τους παραμερίσουμε και να κάνουμε στρατηγούς ανθρώπους που δεν υπηρέτησαν ούτε φαντάροι [...]*». Λίγο παρακάτω συνέχιζε με δριμύτητα: «*[...] Αμφιβάλλω εάν [ένας] από αυτούς τους «στρατηγούς» ξέρει να διαβάσει έστω και έναν στρατιωτικό χάρτη, που είναι το πρώτο μάθημα της στρατιωτικής [εννοεί της στρατιωτικής επιστήμης] και το κυριότερο που πρέπει να ξέρει ένας μαθητής στρατιωτικής σχολής [...]*»²⁴¹.

Το ανήσυχο πνεύμα του Ευριπίδη Μπακιρτζή δεν τού επέτρεπε να παραμένει άεργος ακόμη και σε συνθήκες εξορίας. Γρήγορα ξεκίνησε να παραδίδει μαθήματα προς τους συνεξοριστούς του, προσπαθώντας να τους μάθει τα στρατιωτικά ζητήματα. Δυστυχώς όμως η υποτιμητική συμπεριφορά των ιθυνόντων του κόμματος προς τα στρατιωτικά είχε ως άμεσο αποτέλεσμα τη μείωση του αριθμού των μαθητών. Έτσι, ζήτησε έναν κανονισμό του Πεζικού για τις ανάγκες των μαθημάτων, αλλά δεν εισακούστηκε στο αίτημά του. Ως συνέπεια όλων αυτών άρχισαν αυτά τα ιδιότυπα μαθήματα μόνο με δύο μαθητές, τον Λευτέρη Χασάπη και κάποιον άλλον ονόματι Αποστολίδη. Κάποια στιγμή και αυτά τα μαθήματα έπαυσαν²⁴².

Ο Λευτέρης Χασάπης θαύμαζε τη μόρφωση και τις επιτελικές ικανότητες του Μπακιρτζή και ο βιογραφούμενος με τη σειρά του είχε εκτιμήσει τον ειλικρινή θαυμασμό που έτρεφε ο Χασάπης

241. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Μαρτυρία Λευτέρη Χασάπη, 3 Φεβρουαρίου 1981, «Ο Μπακιρτζής στον Αη Στράτη».

242. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Μαρτυρία Λευτέρη Χασάπη, 3 Φεβρουαρίου 1981, «Ο Μπακιρτζής στον Αη Στράτη».

προς αυτόν. Οι ώρες που περνούσαν μαζί είχαν κάνει τους δύο άνδρες να αισθάνονται μεγάλη οικειότητα μεταξύ τους. Ο Χασάπης, αν και αναλφάβητος, επέδειξε ζήλο στα μαθήματα. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής του μιλούσε καθημερινά και τον κατήριζε μαρξιστικά. Σύμφωνα με τις υπάρχουσες μαρτυρίες θεωρούσε πως ο ελληνικός λαός θα απελευθερωνόταν από τα δεσμά του, εάν καταλάμβανε την επίσημη εξουσία το ΚΚΕ. Κάποια στιγμή ο Λευτέρης Χασάπης κατάφερε να έρθει σε επαφή με παράγοντες του Πολιτικού Γραφείου, ρωτώντας τους, αν μπορεί να στρατολογήσει τον Μπακιρτζή στο κόμμα, γιατί η στρατολόγηση απαγορευόταν στις φυλακές και τις εξορίες. Όταν έλαβε θετική απάντηση, δεν έχασε χρόνο και τού πρότεινε να ενταχθεί σε «πυρήνα αξιωματικών» του κόμματος, χωρίς όμως να κατορθώσει να τον πείσει. Στη στιχομυθία που είχαν μεταξύ τους οι δύο άνδρες, ο Μπακιρτζής αιτιολόγησε την άρνησή του λέγοντας: «Δεν μπορώ να πείσω τον εαυτό μου να πειθαρχήσει σε έναν εργάτη γραμματέα του πυρήνα [...]». Ο ίδιος, λόγω του θαυμασμού του για τον βιογραφούμενο, αιτιολόγησε την άρνησή του αποδίδοντας τις ευθύνες στους ιθύνοντες του κόμματος: «[...] Είχε βέβαια απογοητευτεί [εννοεί ο Μπακιρτζής] από την αλαζονεία μερικών και από πολλές περιπτώσεις της συμπεριφοράς τους. Όταν ερχόντουσαν στο σπίτι του και προπάντων ο Χριστόφορος Παπαδόπουλος με κάποιον άλλο [...] τού φιγουράριζε με ένα μοστραρισμένο κουμπούρι [...] και κουνιότανε [...] και έκανε τον παλικαρά [...]. Ήταν να μην αηδιάσει ο Μπακιρτζής με όλα αυτά [...]». Τότε έγινε από πλευράς του βιογραφούμενου και η δήλωση πως στο ΚΚΕ υπήρχε κάποιος αξιωματικός καλύτερος από τον ίδιο και πως αυτός δεν ήταν άλλος από τον μετέπειτα Στρατηγό του ΕΛΑΣ Στέφανο Σαράφη²⁴³.

Από την ίδια πηγή πληροφορούμαστε επίσης πως ο Μπακιρτζής εκείνη την εποχή φοβόταν ιδιαιτέρως για τη ζωή του. Έτσι, αποφάσισε να δραπετεύσει ζητώντας τη βοήθεια του Λευτέρη Χασάπη και κάποιου παλιού του γνώριμου αξιωματικού του στρατού

243. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Μαρτυρία Λευτέρη Χασάπη, 3 Φεβρουαρίου 1981, «Ο Μπακιρτζής στον Αη Στράτη».

με τον βαθμό του Ταγματάρχη, που εργαζόταν στο τμήμα μεταγωγών στη Μυτιλήνη. Η δραπέτευσή του όμως δεν συντελέστηκε, εξαιτίας της μεταφοράς του στη Αθήνα. Ο Χασάπης δε με τη σειρά του και αυτός μεταφέρθηκε στην Ακροναυπλία. Σύμφωνα ωστόσο με τον Σόλωνα Γρηγοριάδη, το σχέδιο της δραπέτευσής του παρασκευάστηκε από τους απότακτους αξιωματικούς του ναυτικού, Μπαρδόπουλο, Κουτσογιαννόπουλο και Ευαγγελινό, και προέβλεπε τη φυγάδευσή του με φορτηγό πλοίο για τη Σοβιετική Ένωση²⁴⁴.

Μετά τη μεταγωγή του στην Αθήνα πέρασε κάποιον ανακριτικό συμβούλιο, στο οποίο τού αποδόθηκαν οι κατηγορίες του κομμουνιστή και του πράκτορα των Βουλγάρων. Παλαιοί συνάδελφοί του και ευνοούμενοι του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου κατέθεσαν ψευδώς και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής υποβιβάστηκε σε στρατιώτη χάνοντας ακόμη και τη σύνταξή του²⁴⁵. Ως προς τον πρώτο χαρακτηρισμό, γίνεται καταφανές από τη μαρτυρία του Λευτέρη Χασάπη, αλλά και από όσα προηγήθηκαν, πως κάθε άλλο παρά ευσταθούσε η εν λόγω κατηγορία. Η μομφή δε περί συλλογής πληροφοριών και παράδοσής της στους Βούλγαρους αγγίζει και αυτή το όριο του γελοίου για έναν Έλληνα στρατιωτικό που συμμετείχε σε όλους τους εθνικοαπελευθερωτικούς πολέμους των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Επίσης και η μετέπειτα πορεία του ως στρατιωτικός ακόλουθος και τα πολύτιμα στοιχεία που συνέλεγε και παρέδιδε απευθείας στο Υπουργείο των Εξωτερικών Υποθέσεων της Ελλάδας κάνουν τους παραπάνω ισχυρισμούς να πέφτουν στο κενό. Αδιάψευστος μάρτυρας της προσφοράς του στον ελληνικό στρατό παραμένουν όμως τα μετάλλια που τού απονεμήθηκαν και οι διαδοχικές σημειώσεις των ανωτέρων του, που ποτέ δεν αμφισβήτησαν την εθνική του συγκρότηση.

244. Σόλων Γρηγοριάδης, *Ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος 1941-1974: Κατοχή*, τόμ. Α', σ. 134. Δεν είναι ξεκάθαρο αν ο Γρηγοριάδης με τον Λευτέρη Χασάπη υπονοούν το ίδιο σχέδιο.

245. ΥΣΑ, Φ 147, Θ 39, Δ 41. Φύλλα Μητρώων Αποστράτων, από 475 έως 950. (Σήμ. Ο αριθμός Μητρώου του Ευριπίδη Μπακιρτζή ήταν 891). Σαράφης, *Ιστορίες... ό.π.*, σ. 494. Μάργαρης, *ό.π.*, σ. 10

Μετά και από αυτήν τη σύντομη παραμονή του στην Αθήνα ο Ευριπίδης Μπακιρτζής εγκατέλειψε τη χώρα. Μετέβη πρώτα στα Αντικύθηρα και κατόπιν στο Βουκουρέστι της Ρουμανίας, όπου παρέμεινε πολιτικός εξόριστος έως τον ελληνοϊταλικό πόλεμο²⁴⁶. Για την εκεί παραμονή του ελάχιστα πράγματα είναι γνωστά. Κατ' αρχάς δεν ανήκε σε εκείνους που διέφυγαν και πολέμησαν στην Ισπανία στο πλευρό των κομμουνιστών. Από την προσωπική του αλληλογραφία με την αδερφή του Μαρία και από τις μαρτυρίες των συγγενών του συμπεραίνουμε πως ζούσε χάρη στα εμβάσματα που τού απέστειλε ο γαμπρός του, ιατρός στο επάγγελμα, Αλέξανδρος Δημητριάδης. Ο ίδιος ο Ευριπίδης Μπακιρτζής τού ήταν ιδιαιτέρως ευγνώμων. Σε επιστολή που του απέστειλε από το Βουκουρέστι στις 30 Ιουνίου 1940 έγραφε: «[...] Αλέκο μου, καλό μου αδελφάκι, σε ευχαριστώ πολύ μα παρά πολύ για όλες σου τις φροντίδες και ποτέ μα ποτέ δεν θα το ξεχάσω. Συ πάντα φάνηκες ανώτερος άνθρωπος, για 'μένα δε ένα [...] στήριγμα, σε όλες τις δύσκολες περιπέτειές μου [...]»²⁴⁷.

Κατά την ίδια χρονική περίοδο όμως ο Ευριπίδης Μπακιρτζής δημοσίευσε και τρεις στρατιωτικές μελέτες στο γαλλικό περιοδικό «Affaires Danubiennes», στις οποίες αναφέρονται τα προσωπικά του πιστεύω, ο ιδεολογικός του προσανατολισμός, η οξεία κρίση του και το βάθος των σκέψεών του. Η πρώτη δημοσιεύτηκε τον Σεπτέμβριο του 1939 και έφερε τον τίτλο «La valeur strategique de la Grece pour le proche orient». Εκεί, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής εξήρε σε γενικές γραμμές τον αρχηγικό ρόλο της Μεγάλης Βρετανίας στη

246. Σύμφωνα με τον Σόλωνα Γρηγοριάδη, η τότε κυβέρνηση τον άφησε ελεύθερο κάτω από αδιευκρίνιστους όρους, υπό τον όρο να αναχωρήσει αμέσως για το εξωτερικό. Για περισσότερα βλ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία...*, ό.π., τόμ. Α', σσ. 134-135. Ωστόσο η αλήθεια είναι πως ο γαμπρός του, Αλέκος Δημητριάδης, ζήτησε από τον Κωνσταντίνο Μανιαδάκη χάρη για τον Ευριπίδη Μπακιρτζή και την έλαβε, λόγω του ότι ο Μανιαδάκης ήθελε να απομακρύνει με κάθε τρόπο τους ανεπιθύμητους του καθεστώτος Μεταξά. Κλειώ Νάτση, μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, *Θεσσαλονίκη*, 27.11.2010.

247. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, φάκ. Επιστολές, Μια επιστολή από το Βουκουρέστι, 3 Ιουνίου 1940.

Μέση Ανατολή, εξαιτίας του στόλου της έναντι της Γαλλίας και της Ιταλίας. Επιπλέον εξέφρασε την άποψη πως ο ελληνοτουρκικός ανταγωνισμός εδραζόταν στην αντίθεση που προέκυψε μεταξύ των δύο λαών από τον 18^ο αι. και εξής, όταν οι Έλληνες κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν το ενδημικό φαινόμενο της πειρατείας στη λεκάνη της Μεσογείου. Μετά από μία μακρά περίοδο πολέμων οι δύο χώρες, Ελλάδα και Τουρκία, θεωρούσε πως είχαν επιλύσει πλέον τις διαφορές τους, μετά βεβαίως τον βίαιο ξεριζωμό των ελληνικών πληθυσμών της Μικράς Ασίας. Ακόμη είναι έκδηλη η πεποίθηση σε μια ενδεχόμενη ελληνοτουρκική συμμαχία, η οποία θα αποτελούσε τη βάση κάθε αμυντικής ή επιθετικής ενεργείας στην Ανατολική Μεσόγειο²⁴⁸.

Η δεύτερη μελέτη που δημοσιεύτηκε τον Δεκέμβριο του 1939, στο ίδιο περιοδικό υπό τον τίτλο «*Les puissances et la nouvelle Turquie*», ήταν αφιερωμένη στην Τουρκία, όπως φαίνεται και από τον τίτλο. Εδώ, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής περιοδολόγησε την ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε τρεις μεγάλες περιόδους. Την εποχή της προσχώρησης που διήρκεσε από την πτώση της Κωνσταντινούπολης έως τη δεύτερη πολιορκία της Βιέννης (1683). Η δεύτερη περίοδος θεωρούσε πως διήρκεσε από το 1683 έως το 1923 και εν συνεχεία ξεκινούσε η τρίτη περίοδος της ιστορίας των Τούρκων που χαρακτηρίζεται από την εδαφική συρρίκνωση και τη συνακόλουθη φυλετική «ομογενοποίηση» του σύγχρονου τουρκικού κράτους και την έντονη παρουσία του Μουσταφά Κεμάλ. Ακόμη διαίρεσε τη σημερινή Τουρκία σε τρεις εδαφικές ζώνες: την ανατολική που περιελάμβανε την περιοχή της Αρμενίας και του Κουρδιστάν, την κεντρική που αποτελούνταν από το οροπέδιο της Ανατολίας και τη δυτική που ήταν η «Αιγαιακή» Τουρκία. Γενική του πεποίθηση αποτελούσε πως η Τουρκία, λόγω της κατοχής των Στενών και του υψιπέδου της Ανατολίας, μπορούσε να έχει σημαντική ευχέρεια πολιτικών ελιγμών εν αντιθέσει με άλλα γειτονικά προς αυτήν κράτη²⁴⁹.

Στην τρίτη και τελευταία του μελέτη ο Ευριπίδης Μπακιρτζής

248. Για περισσότερα βλ. Μάργαρης, *ό.π.*, σσ. 33-66.

249. *Αυτόθι*, σσ. 67-106.

προέβη σε γεωπολιτική ανάλυση των κρατών της Βαλκανικής χερσονήσου. Αξίζει να σημειωθεί πως ο βιογραφούμενος θεωρούσε ως κύρια αιτία ανταγωνισμού των βαλκανικών κρατών την προσπάθεια όλων να κυριαρχήσουν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στο Δούναβη. Ως δευτερεύουσα αιτία όρισε το ελευθέριο πνεύμα και το ανεπτυγμένο αίσθημα της ανεξαρτησίας των λαών της βαλκανικής. Παρόλα αυτά εξέφρασε εν τέλει την αισιόδοξη άποψη πως «η πνευματική και η υλική εξέλιξη» αυτών των κοινωνιών θα συνέβαλαν στην εδραίωση ειρηνικών σχέσεων²⁵⁰.

Όσο ο Ευριπίδης Μπακιρτζής βρισκόταν πολιτικός εξόριστος στη Ρουμανία, οι διεθνείς συνθήκες είχαν ωριμάσει και η ανθρωπότητα ήταν έτοιμη να εμπλακεί στον πιο αιματηρό πόλεμο, που έγινε ποτέ. Αν και τυπικά έφερε βαθμό στρατιώτη, δεν έλειψε ούτε από αυτήν την πολεμική αναμέτρηση. Πληροφορούμαστε μάλιστα πως παρουσιάστηκε στον φρούραρχο της Θεσσαλονίκης και τού έκανε την εξής δήλωση: «Λαμβάνω την τιμήν να παρουσιασθώ ο πρώην συνταγματάρχης και ήδη στρατιώτης Μπακιρτζής και σάς αναφέρω ότι τίθεμαι εις τας διαταγάς σας. Είμαι έτοιμος να μεταβώ όπου εσείς νομίζετε»²⁵¹.

250. *Αυτόθι*, σσ. 107-156.

251. *Ριζοσπάστης*, 11 Μαΐου 1947.

Τέταρτο Κεφάλαιο

Η τελευταία δεκαετία (1940-1947)

A) Η επιστροφή στην Ελλάδα και η συμμετοχή του στις πρώτες αντιστασιακές οργανώσεις.

Η περίοδος του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα χαρακτηρίστηκε από τις συνεχείς επεμβάσεις του στρατού στην πολιτική. Από το ξέσπασμα του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας το 1916 έως και το 1932 η κυριαρχία των βενιζελικών στην πολιτική σκηνή αντανακλούνταν και στην κυριαρχία τους στον στρατό, με δεδομένο τις πελατειακές σχέσεις των στρατιωτικών με τους πολιτικούς. Κατά τα επόμενα τέσσερα έτη ακολούθησε μια περίοδος σφοδρής αντιπαλότητας μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών, που είχε ως αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση των βενιζελικών αξιωματικών. Μετά τις εκκαθαρίσεις που ακολούθησαν ύστερα από το αποτυχημένο Κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου του 1935, όπως επίσης και μετά τις εκκαθαρίσεις που έκανε εις βάρος των βενιζελικών το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, το σώμα των Ελλήνων αξιωματικών αποφιλώθηκε μεν από μία μεγάλη μερίδα αξιόλογων αξιωματικών, αλλά ταυτόχρονα απέκτησε μία ομοιογένεια και οι εν ενεργεία αξιωματικοί ήταν ή πιστοί βασιλόφρονες ή πολιτικά ουδέτεροι. Εκτός όμως από τους εν ενεργεία αξιωματικούς υφίστατο και η κατηγορία των εφέδρων εκ μονίμων, που ήταν ουσιαστικά οι αξιωματικοί που είχαν αποστρατευθεί διά της βίας και των οποίων ο αριθμός προσέγγιζε τους 4.500. Οι έφεδροι εκ μονίμων, μόλις ξέσπασε ο ελληνο-ιταλικός πόλεμος, ανακλήθηκαν κυρίως στους κατώτερους βαθμούς, ενώ μια μερίδα περίπου 1.500 ανώτερων αξιωματικών, στους οποίους ανήκε

και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, ανακλήθηκαν αργότερα, εξαιτίας της επιφυλακτικότητας της 4ης Αυγούστου προς αυτούς²⁵². Κατά συνέπεια οι απώλειες τους σε ανθρώπινο δυναμικό ήταν λιγότερες, σε σχέση με αυτές των μονίμων, γι' αυτό και από αυτούς προήλθαν οι πρώτοι αντιστασιακοί πυρήνες κατά την Κατοχή²⁵³.

Το ξέσπασμα του ελληνο-ιταλικού πολέμου βρήκε τον Ευριπίδη Μπακιρτζή στην εξορία. Ήταν ο πρώτος εθνικός πόλεμος, μετά την Εξστρατεία της Ουκρανίας και τη Μικρασιατική Εξστρατεία, στον οποίο ο βιογραφούμενος δεν συμμετείχε ενεργά από την έναρξη έως το τέλος του. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες επέστρεψε στην Ελλάδα δεν μας είναι γνωστές. Το μεταξικό καθεστώς, όπως ήδη αναφέρθηκε, απαγόρευσε τόσο στον ίδιο, διότι δεν τού είχε εμπιστοσύνη, όσο και σε άλλους παλαιοδημοκρατικούς αξιωματικούς που δήλωσαν την πρόθεσή τους να συμμετάσχουν στον πόλεμο, τη μετάβαση στο μέτωπο των επιχειρήσεων²⁵⁴. Μετά την έναρξη του πολέμου επεδίωξε αμέσως τη μετάβασή του στη χώρα και στις 18 Δεκεμβρίου βρισκόταν στο μέτωπο. Από τις ημερολογιακές σημειώσεις του λογοτέχνη Γιώργου Θεοτοκά πληροφορούμαστε πως το βράδυ της 18^{ης} Δεκεμβρίου συνάντησε τον Ευριπίδη Μπακιρτζή, μέσω του κοινού τους φίλου, Γιώργου Καρτάλη. Ο Θεοτοκάς, που ανέμενε να συναντήσει κάποιον τυχοδιώκτη, απογοητεύτηκε γιατί ο Ευριπίδης Μπακιρτζής τού θύμισε τους προοδευτικούς παιδαγωγούς του Εκπαιδευτικού Ομίλου του 1925. Από τις συζητήσεις που διεξήχθησαν εκείνη τη νύχτα πληροφορούμαστε πως ο Μπακιρτζής φρονούσε πως ο πόλεμος θα διαρκούσε τουλάχιστον δύο χρόνια, και πως η ιταλική αποτυχία στην Αλβανία οφειλόταν στην ανικανότητα των Ιταλών στρατιωτικών. Ως παλιός Συνταγματάρχης του πυρο-

252. ΥΣΑ, Φ 147, Θ 39, Δ 41. Φύλλα Μητρώων Αποστράτων, από 475 έως 950.

253. André Gerolymatos, «Ο ρόλος των αξιωματικών του ελληνικού στρατού στην Αντίσταση», *Ελλάδα 1936-1944: Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση: Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας*, Επιστημονική Επιμέλεια: Χάγκεν Φλάισερ - Νίκος Σβορώνος, ΜΙΑΤΕ, Αθήνα 1989, σσ. 290-311.

254. Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα: Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, τόμ. Α', Αθήνα [χ.χ.], σ. 239

βολικού προέτρεπε μάλιστα τους στρατιώτες να καταταγούν στο ανταεροπορικό πυροβολικό, το οποίο οργανώθηκε τότε για πρώτη φορά στην Ελλάδα, και κατά την εκτίμησή του θα είχε «εξαιρετικό μέλλον»²⁵⁵.

Ο ελληνικός στρατός αμύνθηκε νικηφόρα κατά των Ιταλών, προέλασε αναπάντεχα, παρά τις περί αντιθέτου πεποιθήσεις των υψηλόβαθμων στρατιωτικών και απελευθέρωσε τη Βόρειο Ήπειρο. Η επίθεση συνεχίστηκε έως τις αρχές του 1941 και ο ελληνικός στρατός διέλυσε την επίλεκτη ιταλική μεραρχία «Λύκοι της Τοσκάνης». Η τελευταία προσπάθεια του Ιταλού δικτάτορα να καθυποτάξει τον ελληνικό στρατό συνέβη στις 9 Μαρτίου με την εκδήλωση της λεγόμενης «Εαρινής Επίθεσης». Ωστόσο η ηρωική αντίσταση του ελληνικού στρατού στην Τρεμπεσίνα και το ύψωμα 731 ανάγκασαν τον Benito Mussolini να αποζητήσει τη βοήθεια του γερμανικού παράγοντα. Η γερμανική επίθεση άρχισε στις 6 Απριλίου του 1941 και έληξε τυπικά με την παράδοση της πρωτεύουσας στις 27 Απριλίου και τη συνακόλουθη φυγή του Βασιλιά και της κυβέρνησης του Εμμανουήλ Τσουδερού στην Κρήτη και από εκεί στο Κάιρο.

Λίγο καιρό πριν από την κατάρρευση ο Ευριπίδης Μπακιρτζής διέμενε σε ένα ξενοδοχείο της οδού Βαλαωρίτου στην Αθήνα. Η προπολεμική εμπλοκή του στα διάφορα κινήματα και η συμμετοχή του σε μυστικές οργανώσεις, όπως ο «Στρατιωτικός Σύνδεσμος», τού είχαν διδάξει να ενεργεί με μυστικότητα. Γνώριζε τους κανόνες του συνωμοτισμού, ήξερε από έκδοση παράνομων εφημερίδων, τη χρήση κωδικών, ψευδωνύμων κ.λπ., γι' αυτό και στην πρώτη φάση της Κατοχής έδρασε ως μυστικός πράκτορας των Άγγλων, ως σύνδεσμος ανάμεσα στη SOE και τους δημοκρατικούς αξιωματικούς, που ξεκίνησαν να οργανώνουν από την αρχή τις πρώτες εστίες αντίστασης. Τόσο για τον ίδιο, όσο και για τους υπόλοιπους δημοκράτες

255. Γιώργος Θεοτοκάς, *Τετράδια ημερολογίου 1939-1953*, Αθήνα 2005, σ. 221. Ο Στρατάρχης Παπάγος όμως στο έργο του, *Ο Πόλεμος της Ελλάδος 1940-1941*, υποστηρίζει πως ο ελληνικός στρατός χώλαινε ως προς τα μέσα άμυνας εναντίον της αεροπορίας και των αρμάτων μάχης του εχθρού. Για περισσότερα βλ. Αλέξανδρος Παπάγος, *Ο Πόλεμος της Ελλάδος 1940-1941*, Αθήνα 1953, σ. 216.

αξιωματικούς η συμμετοχή στην Αντίσταση, παρά τον κίνδυνο που ενέδρευε, ήταν και μία μελλοντική επένδυση, αφού σε ένα ενδεχόμενο νίκης των συμμάχων υπήρχε το ενδεχόμενο της επαναφοράς τους στο στράτευμα και της αποκατάστασής τους.

Στις 10 Απριλίου κάλεσε τους παλιούς του φίλους, Δημήτριο Μπαρδόπουλο, Χρήστο Κουτσογιανόπουλο και Παναγιώτη Ευαγγελινό, και τους ανακοίνωσε την πρόταση που του έκαναν κάποιοι Βρετανοί, να συγκροτήσει μια οργάνωση κατασκοπείας, της οποίας ο ρόλος θα ήταν η διοχέτευση πληροφοριών στη Μέση Ανατολή και η διενέργεια στρατιωτικών δολιοφθορών κατά των Γερμανών. Όλοι τους ήταν μαχητικοί χαρακτήρες, που απλώς περίμεναν να τους γίνει μία τέτοιου είδους πρόταση για να την αποδεχθούν. Αμέσως τους οδήγησε σε ένα σπίτι στην οδό Λυκαβηττού, όπου έμεναν κάποιοι Βρετανοί αξιωματικοί για να διευθετήσουν τις λεπτομέρειες. Έτσι, συγκροτήθηκε η οργάνωση με την ονομασία «Προμηθεύς» με αρχηγό της τον Ευριπίδη Μπακιρτζή²⁵⁶. Το ψευδώνυμο που του αποδιδόταν ήταν ο αριθμός «333»²⁵⁷.

Μια ημέρα πριν από τη φυγή του από την Ελλάδα ο ιστορικός Nicolas Hammond διέταξε στους ομοεθνείς του, Ian Pirie και David Pawson, να καταστρέψουν τα τελευταία ίχνη δράσεως της MIR (Military Intelligence Research) και να συλλέξουν όλο το χρήσιμο υλικό. Ο Ian Pirie έδωσε τότε δύο ασύρματους στην ομάδα του «Προμηθεά»²⁵⁸. Επιπλέον η οργάνωση έλαβε και 8 μεταλλικά κιβώτια με εκρηκτικές ύλες, με τις οποίες τα μέλη της διεξήγαν μερικές δοκιμές στη λίμνη του Μαραθώνα. Μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα στην οργάνωση προσχώρησαν οι απότακτοι αξιωματικοί του ναυτικού, Καλιμπάσερης, Ψαλιδάκης, Ντεληγιάννης, Αναστασόπουλος, Καλιανέσης και ο κελευστής ασυρματιστής Παπαγιάννης. Τα αρχι-

256. Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 189. Γρηγοριάδης Σόλων, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 135.

257. Woodhouse, *ό.π.*, σ. 63.

258. Antony Beevor, *Κρήτη: Η μάχη και η αντίσταση*, Αθήνα 2004, σσ. 82-83. Σύμφωνα με τον Antony Beevor, οι Βρετανοί έδωσαν τον έναν ασύρματο στον Ευριπίδη Μπακιρτζή και τον άλλο σε μια ομάδα παλαιοβενιζελικών αξιωματικών, η οποία όμως εξαρθρώθηκε γρήγορα.

κά σχέδια προέβλεπαν πως η επαφή τους με το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής (ΣΜΑ) θα διεκπεραιωνόταν τόσο με τους δύο ασυρμάτους, όσο και με κάποιον σύνδεσμο ονόματι Γεράσιμο, ο οποίος αναχώρησε με τους Βρετανούς στρατιώτες, κατά τη διάρκεια της υποχώρησής τους από την Ελλάδα, για να γυρίσει επτά μήνες μετά με οδηγίες και χρήματα²⁵⁹. Η κύρια εργασία γινόταν από τον Ευάγγελο Κουτσογιανόπουλο και τα μηνύματα των Βρετανών έφταναν σε εκείνον, μέσω του σταθμού αναμετάδοσης που βρισκόταν στην Τουρκία²⁶⁰. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής όμως αποσύρθηκε σύντομα από το εγχείρημα, για να ασχοληθεί με ποικίλες άλλες πολιτικές ζυμώσεις. Οι λιγοστοί συνεργάτες του συνέχισαν όμως, παρά την απουσία του, με τιμιότητα και προσήλωση να εφαρμόζουν τις επιταγές που προέβλεπε η διεξαγωγή του συμμαχικού αγώνα²⁶¹.

Ποιες ήταν όμως αυτές οι πολιτικές ζυμώσεις; Σε μια πρώτη φάση δεν ήταν τίποτα περισσότερο από τη συμμετοχή σε οργανώσεις αντιστασιακού χαρακτήρα, των οποίων ο κύριος σκοπός ήταν η προετοιμασία του εδάφους για την αποτροπή της επανόδου του Βασιλιά Γεωργίου, μετά την απελευθέρωση της χώρας. Πρώτη οργάνωση με την οποία ήρθε σε επαφή δεν ήταν άλλη από την οργάνωση «Α.Α.Α.» (Αγών. Ανόρθωσις. Απελευθέρωσις.), που συγκρότησε ο Αντιστράτηγος ε.α., παλαιός γεροϋσιαστής Πέλλας και πρώτος πρόεδρος της «Δημοκρατικής Άμυνας», Νεόκοσμος Γρηγοριάδης. Η οργάνωση είχε ως σκοπό, όχι τη δημιουργία συνθηκών μαζικής αντίστασης, αλλά τον πολιτικό εκμηδενισμό του Βασιλιά Γεωργίου. Τα μακρόπνοα σχέδιά της απέβλεπαν στη μυστική συγκέντρωση οπλισμού, που δεν θα προσέβλεπε στη διενέργεια στρατιωτικών δολιοφθορών, αλλά στη μεταπελευθερωτική προσπάθεια

259. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 135.

260. Eddy Myers, *Η ελληνική περιπλοκή: Οι Βρετανοί στην κατεχόμενη Ελλάδα*, Αθήνα 1975, σ. 16.

261. Χαρακτηριστικά, μπορεί να γίνει μνεία στη συνεισφορά της οργάνωσης, η οποία ενημέρωσε πρώτη το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής για την επιτυχή διεξαγωγή της στρατιωτικής δολιοφθοράς της γέφυρας του Γοργοποτάμου. Myers, *ό.π.*, σ. 83.

παρεμπόδισης της επιστροφής του Γεωργίου στη χώρα²⁶². Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής που διατηρούσε από χρόνια φιλικές σχέσεις με τον γηραιό Στρατηγό προσχώρησε αμέσως στην οργάνωση, εντοπίζοντας και αυτός τη ρίζα του ελληνικού προβλήματος στην επίλυση του πολιτειακού. Αξίζει να σημειωθεί ως προς τη συγκεκριμένη οργάνωση «3Α» πως της έχουν αποδοθεί διάφοροι χαρακτηρισμοί, όπως «οργάνωσις αποτάκτων, [...], συνεργαζομένων με αριστερίζοντα δημοκρατικά στοιχεία»²⁶³, «οργάνωση με πέντε αρχηγούς και κανέναν οπαδό»²⁶⁴ κ.ά. Το γεγονός επιβεβαιώνεται και από τον κομμουνιστή Πέτρο Ρούσο, ο οποίος είχε έρθει σε επαφή με τον Μπακιρτζή λίγο μετά την κατάρρευση, προτείνοντάς του την ανάληψη ηγετικών καθηκόντων σε εκκολαπτόμενα ανταρτικά σώματα. Ωστόσο εκείνος αρνήθηκε, χαρακτηρίζοντας σ' αυτήν τη φάση τον αντάρτικο αγώνα ως «κλεφτοπόλεμο» και ως ένα «αναχρονιστικό και μάταιο τόλμημα [...] στην εποχή του τεχνολογικού πολέμου»²⁶⁵. Ένας αξιωματικός που από πολύ μικρός είχε συμμετάσχει σε πολεμικές αναμετρήσεις είχε καταλάβει πως μόνο σε μάχες εκ του συστάδην μπορεί να επιτευχθεί ο οποιοσδήποτε στρατιωτικός σκοπός. Ο ανταρτοπόλεμος εξασθενεί τον αντίπαλο μεν, αλλά πολύ δύσκολα τον καταβάλλει. Επιπροσθέτως ο «κεραυνοβόλος πόλεμος» και η γερμανική στρατιωτική πρωτοκαθεδρία δεν προδίκαζαν αίσιο τέλος σε καμιά ανταρτική ενέργεια. Εξάλλου και ο ίδιος ο Στρατηγός Πλαστήρας σταθμίζοντας τα δεδομένα ως προς την κατάσταση του ελληνικού, του ιταλικού και του γερμανικού στρατού έκρινε ορθά πως ήταν καταστροφική η εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο, παρά το γεγονός ότι αυτό δυσaráεστησε τον εθνικό εγωισμό των Ελλήνων. Εξίσου αναποτελεσματική φαινόταν εκείνη την εποχή και η συγκρότηση ανταρτικών οργανώσεων, οι οποίες πολλές φορές μάχονταν

262. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τόμ. Α', σσ. 144-145.

263. Βιργινία Τσουδερού (Επιμ.), *Εμμανουήλ Ι. Τσουδερού: Ιστορικό Αρχείο 1941-1944*, τόμ. Α', Αθήνα 1990, σ. 181.

264. Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 371.

265. Πέτρος Ρούσος, *Η μεγάλη Πενταετία*, τόμ. Α', Αθήνα 1977, σ. 108. Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 239.

μεταξύ τους, με σκοπό τη στρατιωτική πρωτοκαθεδρία, ώστε μετά την απελευθέρωση να επικρατήσει πολιτικά.

Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος όσο και το ΚΚΕ έθεσαν το ζήτημα της εθνικής επιβίωσης, αντιλαμβανόμενοι το κοινό αίσθημα. Στις συνθήκες της εποχής εκείνης η στρατηγική που ακολούθησε το ΚΚΕ να προβεί στη συγκρότηση μίας ενιαίας πολιτικής οργάνωσης ως αποτέλεσμα συνασπισμού οργανώσεων κεντροαριστερής κατεύθυνσης αποδείχθηκε ορθή και αποτελεσματική, αφού το ΕΑΜ εξελίχθηκε στην πιο μαζική οργανωμένη λαϊκή αντίσταση σε όλη την Ευρώπη. Λίγο αργότερα οι Άγγλοι εκμεταλλεόμενοι όλες αυτές τις ευνοϊκές γι' αυτούς συνθήκες χρηματοδότησαν τις αντιστασιακές οργανώσεις, για την εξυπηρέτηση των δικών τους σκοπών και για τη νίκη κατά του Άξονα. Ο αστικός πολιτικός κόσμος δεν απέβλεπε στην απότομη διακοπή του λήθαργου, στο οποίο είχε περιέλθει από την επιβολή της 4^{ης} Αυγούστου και εντεύθεν, διότι η παραμονή των Γερμανών στη χώρα εθεωρείτο και ήταν όπως αποδείχθηκε πρόσκαιρη. Ο λιμός όμως, που άρχισε να μαστίζει μεγάλα τμήματα του αστικού ελληνικού πληθυσμού, σε συνδυασμό με τα μαρτύρια που υπέστησαν οι ελληνικοί πληθυσμοί στην Ανατολική Μακεδονία και την Ήπειρο από τη δράση των Βουλγάρων και των Τσάμηδων, κατέστησαν τη συγκρότηση ένοπλων ανταρτικών ομάδων ζήτημα εθνικής αναγκαιότητας. Πιο συγκεκριμένα, αξίζει να αναφερθεί πως αμέσως μετά την κατάρρευση του μετώπου αποφασίστηκε από τη Βουλγαρική Βουλή η προσάρτηση της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης στη Βουλγαρία. Η επιδίωξη των Βουλγάρων ήταν η σταδιακή συρρίκνωση του ελληνικού πληθυσμού της περιοχής, που πραγματοποιήθηκε με την καταλήστευση και την προσπάθεια βίαιου εκβουλγαρισμού. Όλα αυτά συνέβησαν σε συνδυασμό με την εισροή Βουλγάρων πολιτών για μόνιμη εγκατάσταση και ανάληψη της οικονομικής δραστηριότητας των Ελλήνων. Η τελική επιδίωξη της Βουλγαρίας ήταν η πλήρης εθνολογική αλλοίωση της περιοχής. Παρόλα τα μαρτύρια που υπέστησαν οι ελληνικοί πληθυσμοί, η προσπάθεια εκβουλγαρισμού της Ανατολικής Μακεδονίας έπεσε στο κενό.

Λίγους μήνες μετά την προσχώρησή του στην οργάνωση «3Α»,

ο Ευριπίδης Μπακιρτζής άρχισε να έρχεται σε επαφή και με άλλους στρατιωτικούς παράγοντες μαζί με τον παλαιοβενιζελικό απότακτο Συνταγματάρχη του κινήματος του 1935 Στέφανο Σαράφη, ο οποίος είχε πρόσφατα αποφυλακιστεί. Οι δύο άνδρες στα μέσα του Οκτωβρίου του 1941 συναντήθηκαν με τον συνάδελφό τους Κωνσταντίνο Βεντήρη στο σπίτι του Κωνσταντίνου Μανέττα²⁶⁶ και συμφώνησαν από κοινού για μελλοντική «αντιστασιακή» δράση. Ανατέθηκε τότε στον βιογραφούμενο η σύνταξη καταστατικού, το οποίο μετά τη συγγραφή του χαρακτηρίστηκε από τους Μανέττα και Βεντήρη ως «κομμουνιστικό», και έτσι οι δύο τελευταίοι αποτάθηκαν στον Νεόκοσμο Γρηγοριάδη²⁶⁷.

Λίγες ημέρες αργότερα επέκειτο συνάντηση με τον Ηλία Τσιριμώκο, αλλά εξαιτίας κάποιου ζητήματος που ενέκυψε από πλευράς του Ευριπίδη Μπακιρτζή η συνάντηση δεν πραγματοποιήθηκε. Ωστόσο στις αρχές Δεκεμβρίου έλαβαν χώρα και άλλες συζητήσεις στο σπίτι του δικηγόρου Αλέξανδρου Σεφεριάδη στο Κολωνάκι, μεταξύ Μπακιρτζή, Σαράφη, του δικηγόρου Γιάννη Κορδάτου, του Πλοίαρχου Τζαννή Βαλασσάκη, του αντιπλοίαρχου Αθανάσιου Ζάγκα, ενός καθηγητή της Πολυτεχνικής Σχολής ονόματι Σκλαβούνου και του Δημήτριου Ψαρρού. Κατά τον Στέφανο Σαράφη, οι παρευρισκόμενοι συμφώνησαν για τη συγκρότηση πολιτικοστρατιωτικής οργάνωσης κομμουνιστικού χαρακτήρα, με την ονομασία «Δημοκρατική Σοσιαλιστική Οργάνωση», εφόσον κατέληξαν στο συμπέρασμα πως εξαιτίας της τροπής που είχαν λάβει τα πράγματα, τα ελληνικά συμφέροντα επέβαλαν τη δημιουργία κλίματος φιλορωσικού προσανατολισμού. Στο ΚΚΕ απέφυγαν να προσχωρήσουν, διότι θεωρήθηκε διαβρωμένο από τον μηχανισμό του Μανιαδάκη²⁶⁸. Και

266. Ήταν ο αδελφός του Θεόδωρου Μανέττα που συνέτασσε μεσοπολεμικά τις ευμενείς εκθέσεις για τον Ευριπίδη Μπακιρτζή. Στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής συνελήφθη και οδηγήθηκε σε καταναγκαστικά έργα σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Γερμανία. Επέστρεψε στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωση.

267. Στέφανος Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1964, σ. 43.

268. *Αυτόθι*, σσ. 48-49. Σύμφωνα με τον Μανώλη Γλέζο, η παρουσία του Γιάννη Κορδάτου και άλλων διανοουμένων που παλαιότερα είχαν εκδιωχθεί από τους μηχανισμούς του κόμματος συνέδραμε καταλυτικά στην υποτίμηση της αναπτυσ-

αυτή η προσπάθεια όμως ατόνησε με τη σειρά της, από τα μέσα του Ιανουαρίου του επομένου έτους. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα ούτε με αυτό το εγχείρημα. Στις συνομιλίες του όμως με τον Κομνηνό Πυρομάγλου, τον Γεώργιο Καρτάλη και τον Δημήτριο Ψαρρό επέδειξε περισσότερο ζήλο.

Στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1941 ο Μπακιρτζής συναντήθηκε στο σπίτι του Κωνσταντίνου Βερενίκου με τον Κομνηνό Πυρομάγλου. Είχε έρθει στην Ελλάδα με εντολή του Στρατηγού Πλαστήρα, με σκοπό να επιδιώξει μια «πολιτική μετριασμού των δεινών του ελληνικού λαού»²⁶⁹. Εξαιτίας της στενής συνεργασίας που είχε όμως με τον Ζέρβα τον προέτρεψαν να εισέλθει στον ΕΔΕΣ. Ο Μπακιρτζής σε πρώτη φάση αρνήθηκε τη συμμετοχή του στον ΕΔΕΣ ως στρατιωτικός ηγέτης μετά τον Πλαστήρα, αλλά ύστερα από λίγες ημέρες τους αντιπρότεινε συνεργασία με την οργάνωση που εκπροσωπούσε και του ΕΔΕΣ²⁷⁰. Στη συζήτηση που διεξήχθη ο Μπακιρτζής χαρακτήρισε το καταστατικό του ΕΔΕΣ ως καταστατικό με «δικτατορικές τάσεις», αλλά εν τέλει επιτεύχθηκε συμφωνία συνεργασίας, που απλά απέκλειε τη συγχώνευση της μίας από την άλλη οργάνωση²⁷¹. Το μόνο στο οποίο είχαν τελικά συμφωνήσει όλοι ανεξαιρέτως ήταν η δράση εναντίον του Βασιλιά Γεωργίου.

σόμενης δύναμης του ΚΚΕ εκείνη την περίοδο. Ιδεολογικός συνοδοιπόρος του Κορδάτου σ' όλο το εγχείρημα ήταν και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής. Για περισσότερα Βλ. Μανώλης Γλέζος, *Εθνική Αντίσταση: 1940-1945*, Αθήνα 2006, σ. 408.

269. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 141. Ο Πλαστήρας είχε αντιταχθεί και αυτός ως παλαιός στρατιωτικός στη δημιουργία αντάρτικου αγώνα. Επιπλέον μετά τη φυγή της ελληνικής κυβέρνησης στη Μέση Ανατολή απέστειλε μια επιστολή προς τον πρεσβευτή της Ελλάδας στο Βουσί Πέτρο Μεταξά, στην οποία εξέφρασε την αντίθεση του προς το ΟΧΙ, τη μάχη της Κρήτης και γενικότερα την Αντίσταση.

270. Δεν αναφερόταν στα «3Α», αλλά στην ομάδα που είχε συγκροτηθεί από τον πολιτευτή Γεώργιο Καρτάλη, στην οποία συμμετείχαν παλιοί δημοκρατικοί αξιωματικοί, όπως ο Δημήτριος Ψαρρός. Ήταν η κατοπινή ΕΚΚΑ.

271. Κομνηνός Πυρομάγλου, *Ο Γεώργιος Καρτάλης και η εποχή του 1934-1957*, τόμ. 1, Αθήνα 1965, σσ. 145-146. Σύμφωνα με τον ιστορικό Heinz Richter ο Μπακιρτζής αρνήθηκε να ενταχθεί στον ΕΔΕΣ, διότι δεν του προτάθηκε η θέση του στρατιωτικού αρχηγού. Βλέπε: Heinz Richter, *1936-1946. Δύο επαναστάσεις και αντεπαναστάσεις στην Ελλάδα*, Αθήνα 1975, σ. 188.

Το 1941 έληξε δραματικά για την Ελλάδα, με την τριπλή κατοχή να γίνεται δυσβάσταχτη για τον ελληνικό λαό. Ο χειμώνας του 1941-42 ήταν πολύ βαρύς με την πείνα να μαστίζει τους πληθυσμούς των πόλεων, ενώ στην περιφέρεια εφαρμοζόταν, κυρίως στην βουλγαροκρατούμενη ζώνη, ένα σαφές σχέδιο εξόντωσης του ελληνικού στοιχείου μέσω της οικονομικής εξαθλίωσης και του εποικισμού της περιοχής με Βουλγάρους. Στη διόγκωση του προβλήματος συνέβαλαν και τα αιματηρά γεγονότα στη Δράμα κατά τον Σεπτέμβριο του 1941. Όλα αυτά έκαναν την ανάγκη της δημιουργίας ένοπλου αντιστασιακού αγώνα ζήτημα εθνικής επιβίωσης. Οι περισσότερες οργανώσεις όμως με τις οποίες ήρθε σε επαφή ο Ευριπίδης Μπακιρτζής φαίνεται πως δεν απέβλεπαν σε κάτι τέτοιο. Όταν όλοι οι υπόλοιποι αντιλήφθηκαν την πραγματικότητα της εποχής, το ΚΚΕ είχε κερδίσει πολύτιμο χρόνο προσηλυτίζοντας τάχιστα τους ελληνικούς ορεινούς πληθυσμούς και εφαρμόζοντας την τακτική της βίαιης αφομοίωσης και της εξόντωσης των αντιπάλων του.

Ήδη από τις αρχές του 1942 όμως ο συγχρονισμός του Ευριπίδη Μπακιρτζή με τους Ναπολέοντα Ζέρβα, Κομνηνό Πυρομάγλου, Ψάρρο και Σαράφη ήταν γεγονός. Ήταν Μάρτιος του 1942, όταν ο «Προμηθέας II» έλαβε ένα σήμα, το οποίο υπονοούσε συγκεκαλυμμένα ότι πλέον ο βρετανικός παράγοντας επεδίωκε τη συγκρότηση ένοπλων ανταρτικών ομάδων στην κατεχόμενη Ελλάδα, που θα διευκόλυναν τις επικείμενες επιχειρήσεις στο αφρικανικό μέτωπο. Ο σκοπός της συγκρότησής τους θα ήταν η διενέργεια στρατιωτικών δολιοφθορών κατά των Γερμανών, που θα εμπόδιζε τον ανεφοδιασμό των δυνάμεων του Άξονα²⁷².

Περίπου έναν μήνα αργότερα έφτασε στην Ελλάδα με μυστική αποστολή ο παλαιός λαθρέμπορος και μετέπειτα δραστήριος σύν-

272. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τόμ. Α', σσ. 191-192. Το σήμα του ΣΜΑ διέτασε τους άνδρες του «Προμηθέα II» να έρθουν σε επαφή με στρατιωτικούς συνδέσμους που διέθεταν γνώσεις οργανώσεως ενόπλων ομάδων για την προστασία του υλικού από τους Γερμανούς και από τους Ιταλούς. Η διαπίστωση επιβεβαιώνεται και από την άδοξη αποστολή Ιωάννη Τσιγάντε τον Αύγουστο του '42, ο οποίος είχε διαταχθεί να συγκροτήσει ένα ενιαίο αντικομμουνιστικό μέτωπο.

δεσμος των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών, Γεράσιμος Αλεξάτος, με εντολή τη δημιουργία κατάλληλων συνθηκών για τη συγκρότηση ανταρτοομάδων. Επιχειρήματά του υπήρξαν το πλούσιο πολεμικό υλικό και ένα σεβαστό ποσό χρυσών λιρών που θα διευκόλυναν τους ενδιαφερόμενους να πειστούν για τη διενέργεια του εγχειρήματος²⁷³.

Πρώτος άνθρωπος με τον οποίο ήρθε σε επαφή ήταν ο Πλούταρχος Λεβίδης, ο οποίος ως αρχηγός οργάνωσης φυγαδεύσεων προσκάλεσε κάποιες εξέχουσες στρατιωτικές προσωπικότητες, προτείνοντάς τους να αναλάβουν την ηγεσία των επικείμενων ενόπλων ανταρτικών ομάδων²⁷⁴. Αρχικά, προσκλήθηκαν σε διαβουλεύσεις οι Κωνσταντίνος Βεντήρης και Κωνσταντίνος Μανέττας, οι οποίοι αρνήθηκαν να συμμετάσχουν σε τέτοιου είδους κίνηση, χαρακτηρίζοντάς την ως πρόωρη και καταστροφική, αφού και οι στρατιωτικές δυνάμεις που επρόκειτο να συγκροτηθούν θα ήταν ανίσχυρες μπροστά στις τακτικές δυνάμεις του Άξονα, αλλά και τα αντίποινα των κατακτητών για τις επιχειρήσεις των ανταρτών προς τους άμαχους πληθυσμούς θα ήταν καταστροφικά για την ύπαιθρο. Αντίθετα ο Μπακιρτζής με τον Δημήτριο Ψαρρό αποδέχθηκαν την πρόταση, δίνοντας αντίστοιχες διαβεβαιώσεις και για τους απόντες της συνεδρίασης, Ζέρβα και Σαράφη. Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο η κατηγορηματική άρνηση και του Μπακιρτζή και του Ψαρρού να ενταχθούν στο ΕΑΜ, ως ανεξάρτητοι αξιωματικοί «δημοκρατικής προέλευσης», αλλά και να συνεργαστούν με αυτό. Το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής είχε αντιληφθεί τους απώτερους στόχους του ΕΑΜ, γι' αυτό και επεχείρησε να χαλιναγωγήσει τη δράση του²⁷⁵.

Μετά από λίγες ημέρες συνήλθαν εκ νέου ο Αλεξάτος με τους Μπακιρτζή και Ψαρρό στο σπίτι του Αντωνόπουλου στην οδό Αριστοτέλους 42. Αυτήν τη φορά ήταν παρόντες και οι Ζέρβας, Πυρομάγλου και Κουτσογιαννόπουλος, για τον καθορισμό των εδαφικών

273. Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 240.

274. Έστειλε και αυτός εκθέσεις σχετικές με τα ελληνικά πράγματα στην εξόριστη κυβέρνηση Τσουδερού. Τσουδερού, *ό.π.*, τόμ. Γ', σσ. 121-122.

275. Α. Λεβίδης, *Intelligence και αντίσταση* (αδημοσίευτο), σσ.23 και εξής. Παράπεμπει ο Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 240.

ζωνών του καθενός εξ αυτών στο εκκολαπτόμενο αντάρτικο. Η συνεδρίαση έληξε με τον Μπακιρτζή να έχει καθορισθεί ως ο «Στρατηγός» όλου του επικείμενου αγώνα. Το σχέδιο προέβλεπε την εγκατάσταση κινητού στρατηγείου στην περιοχή Γκιώνας - Παρνασσού. Σύμφωνα με το ίδιο σχέδιο, στον Ψαρρό ανατέθηκε η συγκρότηση ανταρτοομάδων στην περιοχή της Ρούμελης, ενώ υπό τη δύναμη του ΕΔΕΣ τέθηκε η περιοχή της Ηπείρου και της Δυτικής Στερεάς. Τέλος, ο Στέφανος Σαράφης είχε ήδη αναχωρήσει για την ιδιαίτερη πατρίδα του, τη Θεσσαλία, η οποία αποτέλεσε και την ιδιαίτερη ζώνη που εν τέλει τού παραχωρήθηκε επίσημα. Επιπλέον είχε αποφασιστεί πως μέχρι τον Αύγουστο του ιδίου έτους θα έπρεπε να εκδηλωνόταν το αντάρτικο κίνημα. Πρώτη επίσημη ημέρα σύσκεψής τους ως στρατιωτικών αρχηγών είχε οριστεί η 10^η Σεπτεμβρίου του 1942²⁷⁶.

Ωστόσο οι διαδικασίες προχωρούσαν αργά και η αναβλητικότητα χαρακτηρίζει την ταχύτητα των κινήσεων, σε μια ρευστή εποχή, που το σκηνικό άλλαζε συνεχώς. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής δεν πρέπει εκ πεποιθήσεως να ήταν ιδιαίτερα σύμφωνος με την προσπάθεια, παρά την εκ των προτέρων αποδοχή της θέσης του Γενικού Αρχηγού, εξαιτίας των νέων όπλων που είχε στη διάθεση του ο κατακτητής²⁷⁷. Η πεποίθηση του αυτή μεγάλωνε ακόμη περισσότερο,

276. Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 241. Πυρομάγλου, *Γεώργιος...*, *ό.π.*, σ. 150. Σύμφωνα με τον Heinz Richter η οργάνωση της περιοχής της Δυτικής Θεσσαλίας και του Ολύμπου ανατέθηκε στον Συνταγματάρχη Παπαγεωργίου και η οργάνωση της Ανατολικής Θεσσαλίας στον Λεωνίδα Σπαή. Η συνάντηση της 10ης Σεπτεμβρίου του 1942 δεν πραγματοποιήθηκε, εξαιτίας της φυγής του Μπακιρτζή στη Μέση Ανατολή. Τον Ιούλιο του 1942 οι Ιταλοί συνέλαβαν τον Λεωνίδα Σπαή και τον έστειλαν στην Ιταλία, ενώ ο Συνταγματάρχης Παπαγεωργίου ξεκίνησε να συνεργάζεται με τους Γερμανούς. Βλέπε: Richter, *ό.π.*, σ. 189. Συνεπικουρικά για τη συγκεκριμένη συνάντηση βλ: Σπύρος Γασπαρινάτος, *Η Κατοχή - Η Κατοχική περίοδος μέχρι τον Οκτώβριο 1943*, τόμ. Α', Αθήνα 1998, σσ. 266-267.

277. Οι αξιωματικοί σε γενικές γραμμές υποτιμούσαν τον ανταρτοπόλεμο. Θεωρούσαν περισσότερο ωφέλιμη την ανάληψη δράσης στη Μέση Ανατολή, παρά στα ελληνικά βουνά. Καλύβας - Μαραντζίδης, *ό.π.*, σ. 151. Επίσης Πυρομάγλου, *ό.π.*, σ. 150.

εξαιτίας της κινητικότητας του ΕΑΜ, και των συνθηκών πολιτικής ρευστότητας που είχε δημιουργήσει ο πόλεμος. Έτσι, ο βιογραφούμενος μαζί με τον Ζέρβα και τον Πυρομάγλου θέλησαν να εξασφαλίσουν τα νώτα τους στο μεταπολεμικό καθεστώς ερχόμενοι σε επαφή και με σοβιετικούς παράγοντες, μιας που ακόμη ήταν πολύ πιθανή η ανατροπή των ισορροπιών σε γεωπολιτικό επίπεδο προς όφελος της Σοβιετικής Ένωσης στο μεταπολεμικό καθεστώς που θα ακολουθούσε. Για τον λόγο αυτόν είχε αποφασιστεί η μετάβαση του Μπακιρτζή μαζί με τον Πυρομάγλου στην Κωνσταντινούπολη, για την επίτευξη συμφωνίας με τον εκεί εγκατεστημένο Σοβιετικό Πρόξενο. Σε περίπτωση που αυτό δεν θα καθίστατο δυνατό, το σχέδιο προέβλεπε τη μετάβαση του Μπακιρτζή στη Μόσχα. Ο Πυρομάγλου όμως αρνήθηκε την πρόταση, σύμφωνα με όσα ο ίδιος αφηγείται και ο Μπακιρτζής αναχώρησε μόνος του για την Κωνσταντινούπολη τον Σεπτέμβριο του 1942²⁷⁸. Επιπλέον η παραμονή του στην πρωτεύουσα είχε καταστεί επικίνδυνη, αφού καταζητούνταν και από τις ιταλικές και από τις γερμανικές αρχές κατοχής²⁷⁹. Το ΣΜΑ όμως και

278. *Αυτόθι*, σσ. 153-154. Η ακριβής ημερομηνία αναχώρησης του Μπακιρτζή για τη Σοβιετική Ένωση δεν είναι γνωστή, αλλά από έκθεση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, με ημερομηνία 10 Σεπτεμβρίου πληροφορούμαστε ότι η κυβέρνηση του Καΐρου ήταν ενήμερη για το επικείμενο ταξίδι. Για περισσότερα βλ. Τσουδερού, *ό.π.*, τόμ. Α', σσ. 159-160.

279. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Ε.Μπ., Πηγές - Μαρτυρίες - Αναφορές, αφήγηση Ντόρας Νικοτσάρα, 18 Ιανουαρίου 1981. Σύμφωνα με τη μαρτυρία της Ντόρας Νικοτσάρα, ο Μπακιρτζής έως τον Οκτώβριο του 1941 διέμενε στο σπίτι της στη οδό Σολωμού 48, όπου και πραγματοποιούσε συναντήσεις με διάφορα πρόσωπα. Κάποιο απόγευμα του Οκτωβρίου η ασφάλεια έπιασε τον Λευτέρη Αποστόλου και βρήκε πάνω του ένα μπλοκάκι ανάμεσα στα άλλα σημείωνε δίπλα σε μια ημερομηνία «Ραντεβού με Ε.Μ.». Το μπλοκάκι έφτασε στα χέρια του Διευθυντή της ασφαλείας Άγγελου Έβερτ, ο οποίος αντιλήφθηκε τον συσχετισμό των αρχικών «Ε.Μ.» με τον βιογραφούμενο. Κατά συνέπεια ειδοποίησε τη Νικοτσάρα και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής κατόρθωσε να αλλάξει κρησφύγετο, αλλά όπως φαίνεται ήταν ήδη αργά, γιατί η αστυνομία ξεκίνησε να παρακολουθεί το σπίτι της. Τελικά, η Ντόρα Νικοτσάρα συνελήφθη από τις ιταλικές αρχές κατοχής λίγο μετά τη φυγή του Μπακιρτζή στη Μέση Ανατολή. Δικάστηκε και καταδικάστηκε στην εσχάτη των ποινών από ιταλικό στρατοδικείο, αλλά η ποινή της μετατράπηκε σε ισόβια δεσμά.

ειδικότερα ο βρετανικός παράγοντας ήταν απόλυτα ενήμεροι για το εν λόγω ταξίδι και ήθελαν να αποτρέψουν οπωσδήποτε μια τέτοια κίνηση από πλευράς του.

Β) Το ταξίδι του στη Σοβιετική Ένωση και η εμπλοκή του στα κινήματα της Μέσης Ανατολής

Στα μέσα Σεπτεμβρίου του 1942 ο Ευριπίδης Μπακιρτζής αναχώρησε από την Ελλάδα με προορισμό την Σοβιετική Ένωση. Το σχέδιό του προέβλεπε ως πρώτη στάση την Κωνσταντινούπολη και ο Μπακιρτζής έφυγε από την πρωτεύουσα με την πεποίθηση ότι το σχέδιό του ήταν γνωστό μόνον στον κύκλο των κοντινών συγγενών του. Παρόλα αυτά ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος με όλη την κυβέρνηση ήταν ενήμεροι γι' αυτό το ταξίδι. Ο Κανελλόπουλος μάλιστα πίστευε ότι θα έπρεπε να προσεταιριστούν τον Μπακιρτζή «λόγω ικανότητας και διά τους γνωστούς λόγους», οι οποίοι δεν διευκρινίζονται, με σκοπό να τον στείλουν οι ίδιοι στη Σοβιετική Ένωση ως στρατιωτικό ακόλουθο. Για την πραγμάτωση του σκοπού αυτού δόθηκε εντολή στους Έλληνες πράκτορες, που δραστηριοποιούνταν στα διάφορα μέρη της Τουρκίας, όπου κατέφθαναν πρόσφυγες από την Ελλάδα να είναι σε επιφυλακή.

Μόλις ο Ευριπίδης Μπακιρτζής έφτασε στην Κωνσταντινούπολη, έγινε αντιληπτός από τον εκεί διπλωματικό εκπρόσωπο της Ελλάδας, τον Ραφαήλ. Κατά τη συνάντησή τους ο Μπακιρτζής δήλωσε πως γι' αυτόν δεν υφίστατο πολιτειακό ζήτημα. Στην ερώτηση του Ραφαήλ για το αν μεταβαίνει στη Σοβιετική Ένωση, ώστε να εναρμονίσει τα ελληνικά συμφέροντα με τα σοβιετικά, διαβεβαίωσε πως δεν έφυγε από την Ελλάδα, για να ταξιδέψει στη Σοβιετική Ένωση, αλλά για να μη συλληφθεί, επειδή οι κατοχικές αρχές τον κατεδίωκαν. Ο πρέσβης Ραφαήλ ματαίωσε το ταξίδι στη Σοβιετική

Μεταφέρθηκε στην Ιταλία και παρέμεινε έγκλειστη στις φυλακές της Perugia έως την ιταλική συνθηκολόγηση. Βλ. Αλέξανδρος Ζάννας, *Η Κατοχή: Αναμνήσεις - Επιστολές*, Αθήνα 1964, σ. 165.

Ένωση και φρόντισε για τη μετάβαση του Μπακιρτζή στη Μέση Ανατολή²⁸⁰.

Στις 23 Σεπτεμβρίου ο Ian Piri μετέβη στο γραφείο του Κανελλόπουλου, για να τον βεβαιώσει για την άφιξη του Μπακιρτζή στον Τσεσμέ²⁸¹. Δύο ημέρες αργότερα βρισκόταν σε ένα βενζινόπλοιο μαζί με άλλους πεντακόσιους Έλληνες πρόσφυγες, που περίμεναν τη φυγάδευση τους στη Μέση Ανατολή. Η προγραμματισμένη διαδρομή προέβλεπε την αναχώρηση για τις πηγές του Μωυσέως, με σταθμό μετεπιβίβασης το Χαλέπι. Τα συνεχή κρούσματα ευλογιάς, όμως, είχαν ως αποτέλεσμα την εκεί παραμονή τους για έναν μήνα. Μετά από πιέσεις των τουρκικών αρχών για την εκκένωση του Τσεσμέ το ζήτημα διευθετήθηκε χάρη στην παρέμβαση του Ταγματάρχη Mathius, ο οποίος διέταξε τον απόπλου του πλοίου για τη Βηρυττό με ενδιάμεσο σταθμό το Χαλέπι και από εκεί στις πηγές του Μωυσή.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής έφτασε στην Αίγυπτο στις 12 Οκτωβρίου του 1942. Ο Κανελλόπουλος άριστα ενημερωμένος για το νέο της άφιξής του τον περίμενε στο ξενοδοχείο «Stephears». Πριν προλάβει να συνομιλήσει με τον οποιονδήποτε ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, τον πήρε ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος μαζί του στο υπουργείο, όπου συνομίλησαν για αρκετή ώρα, απαγορεύοντας με την ενεργοποίηση της λογοκρισίας στα δρώντα στην περιοχή ΜΜΕ να δημοσιεύσουν τυχόν τηλεγραφήματα, που αφορούσαν το νέο της άφιξής του. Παρόλα αυτά τα νέα διαδόθηκαν πολύ γρήγορα και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής άρχισε εξίσου γρήγορα τις επαφές με παλιούς συμπορευτές του, που εκείνη την εποχή βρίσκονταν στο Κάιρο²⁸².

Από την πλευρά του Παναγιώτη Κανελλοπούλου φαίνεται πως του είχε προταθεί μια δευτερεύουσα κυβερνητική θέση σε μία ενδεχόμενη πολιτική αναδιάρθρωση, στην οποία προς στιγμήν αρκέστηκε²⁸³. Ωστόσο οι επαφές που είχε με τον Γεώργιο Ρούσσο είχαν

280. Τσουδερού, *ό.π.*, τόμ. Β', σσ. 159-160, 256-258.

281. Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σ. 44.

282. Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σ. 143.

283. Στις ημερολογιακές του σημειώσεις δεν γίνεται μεν άμεσα λόγος ως προς το εν λόγω γεγονός, το οποίο ωστόσο τεκμηριώνεται τόσο από τη συνεργασία που

αμεσότερα αποτελέσματα, μιας που ο τελευταίος εκείνη την περίοδο πρωτοστατούσε στην ίδρυση οργάνωσης αντιστασιακού χαρακτήρα υπό την κωδική ονομασία ΕΑΣ (Ελληνικός Απελευθερωτικός Σύνδεσμος), στην οποία προσχώρησε σχεδόν αμέσως ο Ευριπίδης Μπακιρτζής²⁸⁴. Η οργάνωση αποτελούνταν από αριστερίζουσες προσωπικότητες της παράταξης των Φιλελευθέρων που ασχολούνταν με το μεταπολεμικό καθεστώς και το ζήτημα της επιστροφής ή μη του Γεωργίου στην Ελλάδα, αγνοώντας τον αντάρτικο αγώνα²⁸⁵.

Εκείνη την εποχή είχε ιδρυθεί στην Αίγυπτο η οργάνωση Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση (στο εξής ΑΣΟ) από τους Βασίλη Νεφελούδη και Γιάννη Σάλα, η οποία αποτελούνταν από στρατιώτες και από κατώτερους στρατιωτικούς. Κύριος σκοπός της ήταν ο «αντιφασιστικός αγώνας», αλλά ουσιαστικά δρούσε ως βραχίονας του ΕΑΜ στους κόλπους του αναδιοργανωθέντος ελληνικού στρατού της Μέσης Ανατολής, που απέβλεπε στην κομμουνιστοποίηση του στρατού, μέσω της αμφισβήτησης της παραδοσιακής δομής της ιεραρχίας και λειτουργίας του ελληνικού στρατού²⁸⁶. Από την άλλη η πλειοψηφία των μελών του ΕΑΣ διέπετο μεν από έντονη αντικομμουνιστική συγκρότηση, πλην όμως αναγκαζόταν να συνεργαστεί με την ΑΣΟ, εφόσον από το 1933 και εξής οι παλαιοδημοκρατικοί είχαν απωλέσει τα ερείσματα που διέθεταν στις τάξεις του στρατού, εξαιτίας των αθρόων αποτάξεων από την κυβέρνηση των Λαϊκών για το Κίνημα του 1935 και από την 4^η Αυγούστου²⁸⁷. Επιπλέον η

είχαν οι δύο άνδρες κατά τον πρώτο καιρό της παραμονής του Μπακιρτζή στη Μέση Ανατολή, όσο και από το σχέδιο του Κανελλόπουλου για σταδιακή αντικατάσταση των υπολειμμάτων της 4^{ης} Αυγούστου από τις τάξεις του στρατού. Επίσης η πληροφορία αναφέρεται και από τον Woodhouse. Βλ. Woodhouse, *ό.π.*, σ. 199.

284. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Ευριπίδης Μπακιρτζής, Επιστολές, Επιστολή του Γεωργίου Ρούσσου.

285. Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 282.

286. Γρηγοριάδης, *Ιστορία*, τόμ. Α', σ. 338.

287. Αξίζει να σημειωθεί πως σύμφωνα με τον Στρατηγό Καραγιάννη η αναλογία στο στρατό ξηράς από άποψη πολιτικής τοποθέτησης ήταν στην τάξη των αξιωματικών 70% υπέρ των βασιλικών και 30% υπέρ των προοδευτικών, ενώ στις τάξεις των στρατιωτών το ποσοστό των συντηρητικών οπλιτών ανερχόταν σε 60%

ΑΣΟ ανδρώθηκε γρήγορα και έγινε μία υπολογίσιμη δύναμη, διότι εκμεταλλεύτηκε τις πολιτικές αψιμαχίες των δημοκρατικών με τους βασιλόφρονες. Ο κοινός στόχος όμως και των δύο ήταν η πτώση της κυβέρνησης Τσουδερού. Συνεπώς, οι δύο οργανώσεις κατόρθωσαν να βρουν κοινή πορεία πλεύσης εναντίον του Γεωργίου και του πρωθυπουργού Τσουδερού²⁸⁸.

Οι συντάκτες των εκθέσεων και των μνημονίων που έφθαναν στο γραφείο του Τσουδερού και επηρέαζαν τις σκέψεις και την πολιτική του ταύτιζαν τους παλαιοδημοκρατικούς με τους κομμουνιστές. Ο ίδιος ο Ευριπίδης Μπακιρτζής χαρακτηρίστηκε ως ο κύριος οργανωτής της όλης κομμουνιστικής κίνησης του στρατού, όπως επίσης και ο «ενθουσιωδώς υποδεχθείς» από τα όργανα της ΑΣΟ²⁸⁹. Για τους σκληροπυρηνικούς κομμουνιστές όμως ήταν και αυτός προστάτης του «καθεστώτος του ιδιωνύμου» και των διώξεων που υπέστη το ΚΚΕ από τις κυβερνήσεις των Φιλελευθέρων κατά τον Μεσοπόλεμο²⁹⁰. Η αλήθεια, ωστόσο, βρίσκεται κάπου στο ενδιάμεσο, αφού ο βιογραφούμενος, χρησιμοποιώντας την ιδεολογική του τοποθέτηση στην προοδευτική - αριστερίζουσα πτέρυγα των Φιλελευθέρων, σε συνδυασμό με την αίγλη που τού εξασφάλιζε η φήμη του ως «κόκκινου Συνταγματάρχη», μπορούσε να ισορροπεί ανάμεσα σε δύο κόσμους, και τον αστικό και τον κομμουνιστικό. Έως τη στιγμή της ένταξής του στον ΕΛΑΣ, έλαβε μέρος στις πολιτικές έριδες του αστικού κόσμου στο πλευρό των δημοκρατικών, εμφορούμενος από την ιδεολογική αποστροφή που έτρεφε από παλιά τόσο προς τον θεσμό της Βασιλείας, όσο και από την προσωπική του αντιπάθεια προς το πρόσωπο του ιδίου του Γεωργίου.

Όταν ξέσπασε το κίνημα του Φεβρουαρίου-Μαρτίου του 1943,

και των δημοκρατικών σε 40%. Βλ. Δαφνής, *ό.π.*, σ. 232.

288. Και ο ίδιος ο Κανελλόπουλος επιβεβαιώνει τη συνεργασία δημοκρατικών και κομμουνιστών. Βλ. Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής: 1941-1945*, Αθήνα 1999, σ. 400.

289. Τσουδερού, *ό.π.*, τόμ. Β', σσ. 355, 359.

290. Βασίλης Νεφελούδης, *Η εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, τόμ. Α', Αθήνα [χ.χ], σ. 341.

με αφορμή την αντίθεση των Συνταγματαρχών Κατσώτα και Μπουρδάρρα, ο ίδιος βρισκόταν στο Κάιρο ως ένας από τους εκπροσώπους της οργάνωσης ΕΑΣ, της οποίας κύριο μέλημα, από ίδρυσής της, ήταν η επώαση επαναστατικών συνθηκών με στόχο την ανατροπή της κυβέρνησης Τσουδερού και την επαναφορά των δημοκρατικών στρατιωτικών στο στράτευμα, που με τη σειρά της θα εξασφάλιζε την επαναφορά των παλαιοδημοκρατικών στην εξουσία στο μεταπολεμικό ελληνικό κράτος²⁹¹. Στη βιβλιογραφία έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις σχετικές με το αν το κίνημα αυτό υποκινήθηκε εκ των άνω ή εκ των κάτω. Άσχετα από το ποια είναι η αλήθεια, είναι βέβαιο πως ο Ευριπίδης Μπακιρτζής έλαβε μέρος σ' αυτό, ναί μεν ως εκπρόσωπος του ΕΑΣ, πλην όμως αποτέλεσε και αναμφίβολα τον συνδετικό κρίκο της οργάνωσής του με την ΑΣΟ, όπως κατά τους μεσοπολεμικούς χρόνους αποτελούσε τον σύνδεσμο ανάμεσα στο ΚΚΕ και τους φιλελευθέρους.

Για να κατανοηθούν όλα όσα προηγήθηκαν και όλα όσα έπονται αναφορικά με τις σχέσεις του Ευριπίδη Μπακιρτζή με την ΑΣΟ, θα πρέπει να εκτεθούν συνολικά κάποια ζητήματα. Όπως έχει γίνει ήδη αντιληπτό, στη Μέση Ανατολή οι έριδες ανάμεσα στους αξιωματικούς είχαν τις ρίζες τους στο ταραγμένο πολιτικό κλίμα της δεκαετίας του 1930. Η εξόριστη κυβέρνηση από την αρχή της κατοχής απομάκρυνε βαθμιαία από τον στρατό της Μέσης Ανατολής, όλους όσοι υπήρξαν υποστηρικτές της 4^{ης} Αυγούστου. Στο σημείο αυτό η πολιτική της συνέπιπτε με τους πολιτικούς στόχους της ΑΣΟ και των απότακτων του 1935, μεταξύ των οποίων ήταν και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής. Όλοι αυτοί στοχοποίησαν τους παλαιούς συνεργάτες του Στρατάρχη Παπάγου κατά τη δεκαετία του 1930 και όλους τους θιασώτες του καθεστώτος Μεταξά. Η στάση του Φεβρουαρίου-Μαρτίου του 1943 είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση των αξιωματικών Κατσώτα και Μπουρδάρρα, όπως επίσης και την είσοδο του Ρούσσου, του Καραπαναγιώτη, του Ε. Σοφούλη, του Ναυάρχου Βούλγαρη και του Σοφοκλή Βενιζέλου στην κυβέρνηση. Στο σημείο αυτό άξια μνείας υπήρξε η θέση του Γιάννη Σάλα, ο οποί-

291. Φλάισερ, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 282.

ος εκμεταλλευόμενος τις διχογνωμίες των παλαιοβενιζελικών και των μοναρχικών στήριξε τον Τσουδερό και απαίτησε την ανάληψη της διοίκησης της 4ης Μαραρχίας από τον βασιλόφρονα αξιωματικό Στυλιανό Μανιδάκη. Η αξίωση έγινε δεκτή. Καθώς η κυριαρχία των παλαιοβενιζελικών άρχισε να εδραιώνεται στον στρατό της Μέσης Ανατολής, ξεκίνησε να διαφαίνεται και η αναμενόμενη σύγκρουση των φιλελευθέρων με την ΑΣΟ. Ήδη από τις αρχές του 1943 ξεκίνησε να τονίζεται το αντικομμουνιστικό παρελθόν των παλαιοδημοκρατικών αξιωματικών. Μετά τα γεγονότα του Ιουνίου του 1943, όπου η αντιπειθαρχική στάση στρεφόταν εναντίον της κυβέρνησης, ξεκίνησε μία σταδιακή επαναπροσέγγιση των παλαιοβενιζελικών με τους μοναρχικούς αξιωματικούς σε αντικομμουνιστική βάση. Το πεδίο της αντιπαράθεσης είχε πλέον αλλάξει. Η συμμαχία αυτή φάνηκε κατά το στασιαστικό κίνημα του Απριλίου του 1944, όταν το σώμα των αξιωματικών συσπειρώθηκε κατά των στασιαστών σε μία αντιαμική βάση²⁹².

Μία ημέρα, λοιπόν, πριν από τον ανασχηματισμό της κυβέρνησεως με τη συμμετοχή πολλών δημοκρατικών προσωπικοτήτων σ' αυτήν και ενόσω η αναρχία βασίλευε στους κόλπους των δύο Ταξιαρχιών, το βράδυ της 24^{ης} Μαρτίου του 1943, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής έφερε τον δεκανέα και ιδρυτικό μέλος της ΑΣΟ, Γιάννη Σάλα, σε επαφή με τους Αλέξανδρο Ζάννα, Βύρωνα Καραπαναγιώτη, που μόλις είχε επιστρέψει από το Χαρτούμ, όπου βρισκόταν εξόριστος για να αναλάβει θέση υπουργού, ζητώντας του να παρατείνει την ακυβερνησία στο στρατεύμα, ώστε να στραφούν σε σύμπλευση παλαιοδημοκρατικοί και κομμουνιστές εναντίον του Τσουδερού. Ο Σάλας που γνώριζε πως το υπάρχον καθεστώς της διοίκησης των επαναστατημένων θα κατέρρεε σύντομα, επεδίωξε τον σχηματισμό μιας κυβέρνησης, στην οποία οι εκπρόσωποι του ΕΑΜ θα αποτελούσαν την πλειοψηφία, χωρίς να ενδιαφέρεται για τη συμμετοχή του Εμμανουήλ Τσουδερού. Τότε όμως επακολούθησε μια έντονη λεκτική αψιμαχία μεταξύ του Ευριπίδη Μπακιρτζή και του Γιάννη

292. Σάκης Μουμτζής, *Η κόκκινη βία 1943-1946: Η μνήμη και η λήθη της Αριστεράς*, Θεσσαλονίκη 2016, σσ. 88-89, 100-108.

Σάλα, ο πρώτος αρνούνταν κάθε συμμετοχή του πρωθυπουργού στο νέο κυβερνητικό σχήμα και ο δεύτερος εξανέστη ενθουμούμενος την εποχή των μεσοπολεμικών διώξεων και του ιδιωνύμου του 1929, λέγοντας πως για το καλό της Ελλάδας θύτες και θύματα έπρεπε να συνεργαστούν. Ουσιαστικά, επρόκειτο περί μίας διπλωματικής δολιχοδρομίας του Σάλα, ο οποίος είχε καταλάβει πως η ΑΣΟ επωφελούνταν όσο περισσότερο διαρκούσαν οι διενέξεις των εκπροσώπων του αστικού καθεστώτος²⁹³.

Ποιοι λόγοι ωστόσο ώθησαν τον αποκαλούμενο «κόκκινο Συνταγματάρχη» να στραφεί εναντίον του ΚΚΕ; Από τα συμβάντα του πρότερου βίου του φαίνεται πως ο βιογραφούμενος επεδίωξε για άλλη μια φορά την επικράτηση των δημοκρατικών σε συνεργασία με τους κομμουνιστές. Με άλλα λόγια, όλες αυτές οι επαφές ήταν μια κατά κάποιον τρόπο επανάληψη των αποτυχημένων σχεδίων των κινημάτων του 1926 και του 1935. Ήταν η εποχή που ο Ευριπίδης Μπακιρτζής μπορούσε ακόμη να ακροβατεί. Όταν όμως όλες αυτές οι διαμάχες θα ενσάρκωναν τη μορφή της σύγκρουσης δύο κόσμων με τη μορφή της σύγκρουσης Αριστεράς και της Δεξιάς, τότε θα έπρεπε να επιλέξει ξεκάθαρα στρατόπεδο.

Παρόλα αυτά οι δύο ελληνικές ταξιαρχίες διοικήθηκαν για ένα εικοσαήμερο από Βρετανούς στρατιωτικούς, ώσπου να επανέλθει η τάξη, η οποία αποδείχθηκε βραχύβια. Τα πνεύματα ήταν περισσότερο οξυμένα από πριν, παρά τη φαινομενική ησυχία, εξαιτίας και της παραμονής του Βασιλιά στη Μέση Ανατολή. Τον Ιούλιο ξέσπασε νέα ανταρσία με αφορμή την τιμωρία ενός στρατιώτη της I Ταξιαρχίας. Τα έως σήμερα στοιχεία, που έχουν έρθει στο φως της δημοσιότητας, δεν φαίνεται να τεκμηριώνουν τη συμμετοχή του Ευριπίδη Μπακιρτζή στο κίνημα, το οποίο μάλλον προήλθε από τις συνωμοτικές ενέργειες κατώτερων αξιωματικών. Παρόλα αυτά φαίνεται πως η κυβέρνηση Τσουδερού, συνεπικουρούμενη από τους Άγγλους εν όψει της επικείμενης απόβασης των συμμαχικών δυνάμεων στη Μεσόγειο, είχε αποφασίσει να εξορίσει επικίνδυνους ή ανεπιθύμητους εν ώρα πολέμου, για να επιτευχθεί η επανασύσταση των δύο

293. Νεφελούδης, *ό.π.*, σσ. 340-341.

ελληνικών Ταξιαρχιών, που θα επέβαλαν τον Γεώργιο στην Ελλάδα, ως σύμβολο σταθερότητας και συνοχής του στρατεύματος, εν όψει της επικείμενης συμμαχικής απόβασης στη Μεσόγειο²⁹⁴.

Στο πλαίσιο αυτό η βρετανική Military Security αποφάσισε να προβεί σε μέτρα εκτοπισμού ανεπιθύμητων προσωπικοτήτων, μία από τις οποίες ήταν και ο Μπακιρτζής. Η απόφαση για τον εκτοπισμό του Μπακιρτζή στην Κένυα πρέπει να είχε παρθεί στα μέσα Ιουλίου, αλλά στον Παναγιώτη Κανελλόπουλο γνωστοποιήθηκε στις 29 Ιουλίου. Σύμφωνα πάντα με την ίδια πηγή, ο Μπακιρτζής και ο Ζάννας που τον επισκέφθηκαν τού ανέφεραν πως το σχέδιο του εκτοπισμού του είχε υπαγορευθεί από τους Άγγλους²⁹⁵.

Η απόφαση του εκτοπισμού του Ευριπίδη Μπακιρτζή δεν είχε τόσο σχέση με τη συμμετοχή του στα κινήματα της Μέσης Ανατολής, αλλά με το μυστικό του ταξίδι στη Σοβιετική Ένωση. Αρχικά, ο πρέσβης Ραφαήλ ματαίωσε το ταξίδι του κατά το 1942, για να τον στείλει στην Μέση Ανατολή, ώστε να χρησιμοποιηθεί από την εξόριστη κυβέρνηση του Καΐρου για τον ίδιο σκοπό. Στην ιστοριογραφία της περιόδου το ταξίδι υπαινίσσεται με επιφυλάξεις. Τον Απρίλιο του 1943 ο πρωθυπουργός Τσουδερός είχε ζητήσει από τη Μόσχα την τυπική άδεια για τη μετάβαση του Μπακιρτζή στη Σοβιετική Ένωση. Το ταξίδι αυτό ματαιώθηκε από τη σοβιετική κωλυσιεργία και από την επέμβαση των αγγλικών μυστικών υπηρεσιών. Η Μόσχα έδινε προτεραιότητα στη Γιουγκοσλαβία και τη Βουλγαρία, θεωρώντας το ελληνικό ζήτημα ως έλασσον. Η Αγγλία, όμως, δεν θα μπορούσε ποτέ να εκλάβει το ελληνικό ζήτημα με την ίδια οπτική. Και αυτό συνέβαινε διότι η Ελλάδα αποτελούσε πάντα, εξαιτίας

294. Τσουδερού, *ό.π.*, τόμ. Ε', σ. 33. Οι εκτοπισμοί των ανεπιθύμητων από την Αίγυπτο στη διάρκεια της Κατοχής ήταν συνήθης τακτική που αποτελούσε υπόλειμμα της πολιτικής συμπεριφοράς της 4ης Αυγούστου, που αναπότρεπτα κληρονόμησε η κυβέρνηση του Καΐρου. Χαρακτηριστικά μπορεί να αναφερθεί η περίπτωση του Βύρωνα Καραπαναγιώτη που στις αρχές του 1942 εξορίστηκε στο Χαρτούμ του Σουδάν, για να επανέλθει Υπουργός τον Μάρτιο του 1943...

295. Μαζί του θα εκτοπιζόνταν ο Σωτήριος Ζάννας με τη σύζυγό του, ο στρατηγός Καλλέργης, ο Χατζησταυρής, οι Ταγματάρχες Κώνστας και Σταυρουλάκης και άλλοι τριάντα επιπλέον. Βλ. Κανελλόπουλος, *ό.π.*, σ. 474.

της γεωγραφικής της θέσης, μείζονα σταθμό των θαλάσσιων μεταφορών²⁹⁶.

Λίγες ημέρες αργότερα, και συγκεκριμένα στις 4 Αυγούστου του 1943, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής απέστειλε επιστολή προς τον Πρωθυπουργό, στην οποία δήλωνε αμέτοχος των Ιουλιανών του 1943, αλλά και όλων των υπόλοιπων αναταραχών που συντάραζαν τον εναπομείναντα ελληνικό στρατό, εκφράζοντας την πεποίθηση πως θα έπρεπε: «[...] νά εύρεθούν αί αιτίαι τῶν ἀνησυχιῶν καί τῶν καταστρεπτικῶν ταραχῶν καί ριζοσπαστικά νά ἐξουδετερωθούν ἤ καί νά παταχθούν [...]». Επιπροσθέτως ανέφερε πως εξορίζεται ανυπόλογος και μόνον «μέ ἀπλάς ὑποψίας» στιγματίζεται, παρόλο που μοναδικός σκοπός της παραμονής του στη Μέση Ανατολή ήταν να συμμετάσχει στον Πόλεμο²⁹⁷.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής φαίνεται πως δεν πλήρωσε μόνον το τίμημα της συμμετοχής του στα κινήματα της Μέσης Ανατολής, αλλά και την προγραμματισμένη αποστολή του στη Σοβιετική Ένωση, που όμως δεν πραγματοποιήθηκε. Μπορεί και να τον φόβισε το ενδεχόμενο της εξορίας στην άγνωστη Κένυα, γι' αυτό και έσπευσε να διαφεύσει, για όσα κατηγορούνταν από τους πολιτικούς κύκλους του Καΐρου, ζητώντας από τη Military Security, τη μεσολάβησή της, ώστε να ανασταλεί η εξορία του. Μολονότι είχε αποφασιστεί η συμμαχική απόβαση στη Σικελία, ο βρετανικός παράγοντας συμπεριφερόταν στους Έλληνες πολιτικούς ωσάν η συμμαχική απόβαση να επρόκειτο να πραγματοποιηθεί σε ελληνικό έδαφος. Τα ανταλλάγματα, που του ζητήθηκαν γι' αυτήν την παρέμβαση δεν μας είναι γνωστά, αλλά οπωσδήποτε δεν είναι άσχετα με τη φυγή του στην Ελλάδα, την υποστήριξή του από τους Άγγλους καθ' όλη την κατο-

296. Το ζήτημα διαλευκάνθηκε από τον πρώην Γενικό Γραμματέα του ΚΚΕ Γρηγόρη Φαράκο. Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε: Γρηγόρης Φαράκος, *Ο ΕΛΑΣ και η εξουσία: Το αντάρτικο - στρατός για «τώρα» και για μετά*, τόμ. Α', Αθήνα, 2000, σσ. 347-348. Επίσης έχουν δημοσιευθεί και τα αρχειακά τεκμήρια, που αποδεικνύουν τον δάκτυλο των αγγλικών μυστικών υπηρεσιών στη ματαίωση του εγχειρήματος. Βλ. Γρηγόρης Φαράκος, *Ο ΕΛΑΣ και η εξουσία: Μυστική Έκθεση [1946] και άλλα ντοκουμέντα*, Αθήνα 2000, σσ. 389-390.

297. Τσουδερός, *ό.π.*, τόμ. Ε', σσ. 33-34.

χική περίοδο και την ανάληψη τόσο σημαντικών θέσεων στο αντιστασιακό ελληνικό κίνημα.

Τέσσερις ημέρες αργότερα (10 Αυγούστου 1943) έφτασε από την Ελλάδα αντιπροσωπεία των αντιστασιακών οργανώσεων με κύριο της εκπρόσωπο τον Γεώργιο Εξηντάρη. Εννέα ημέρες μετά κατέληξαν στην υπογραφή του μνημονίου που απέβλεπε στη μεταπελευθερωτική επιστροφή του Γεωργίου κατόπιν δημοψηφίσματος. Ο Γεώργιος όμως επρόκειτο να παραμείνει ακλόνητος στη θέση του απολαμβάνοντας την υποστήριξη και της Μεγάλης Βρετανίας και των ΗΠΑ²⁹⁸. Παρόλα αυτά τα συνεχή κινήματα από τον Μάρτιο έως τον Ιούλιο του 1943 εξαθλίωσαν τις δύο ελληνικές ταξιαρχίες, που θα έπρεπε να εγγυηθούν την ασφαλή μετάβαση του Γεωργίου στη χώρα. Επιπλέον το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, μετά την ιταλική συνθηκολόγηση (3 Σεπτεμβρίου 1943) και τη συνακόλουθη ενθουσίαση του οπλισμού της Μεραρχίας Πινερόλλο, είχε ήδη αποκτήσει σημαντική δύναμη στο εσωτερικό, έχοντας καταστεί ακόμη επικινδυνότερος αντίπαλος των αγγλικών συμφερόντων στην Ελλάδα, οι οποίοι ήθελαν σ' αυτό το σημείο να εφαρμόσουν πολιτική ενίσχυσης των αντιπάλων του στρατιωτικών οργανώσεων. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Κομνηνού Πυρομάγλου, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής έδωσε το λόγο της στρατιωτικής του τιμής πως θα παρέμενε στρατιωτικός διοικητής της ΕΚΚΑ και του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων²⁹⁹.

Τη 17^η Σεπτεμβρίου του 1943 ο Ευριπίδης Μπακιρτζής επέβαινε σε αεροσκάφος ντακότα, μαζί με τους υπόλοιπους αντιπροσώπους των αντιστασιακών οργανώσεων επιστρέφοντας στην Ελλάδα μετά από περίπου ένα έτος. Στο διάστημα της απουσίας του όμως συνέβησαν πάρα πολλά που τον έφεραν σε δύσκολη θέση...

298. Γρηγοριάδης, *Ιστορία...*, τόμ. Α', σσ. 408-410.

299. Πυρομάγλου, *ό.π.*, σ. 207.

Γ) Από συναρχηγός της ΕΚΚΑ πρωθυπουργός της ΠΕΕΑ

Η φυγή του Ευριπίδη Μπακιρτζή στη Μέση Ανατολή συνέπεσε με την αναβολή της αναχώρησης του Δημητρίου Ψαρρού για τη Γκιώνα και την καθυστέρηση της συγκρότησης του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων. Ήδη από τον Ιούνιο του 1942 είχαν προετοιμαστεί για τα βουνά ο Ναπολέων Ζέρβας, ο Κομνηνός Πυρομάγλου και ο Δημήτριος Ψαρρός. Στην ιστοριογραφία της εποχής η αναβλητικότητα του Ψαρρού έχει εξηγηθεί με διάφορους τρόπους. Πολλοί θεωρούν πως ο Δημήτριος Ψαρρός ως επιτελικός αξιωματικός δεν γνώριζε τη φύση του ανταρτοπολέμου και περίμενε εσφαλμένα τόσο τις διαταγές των ανωτέρων του από το Κάιρο, όσο και την άφιξη του οπλισμού από το ΣΜΑ, ενώ η φύση του ανταρτοπολέμου απαιτούσε διαφορετικούς χειρισμούς. Στον νου του κυριαρχούσε πάντα το δεδομένο του συσχετισμού των δυνάμεων και των όπλων, που είχαν στη διάθεσή τους οι κατακτητές. Με βάση αυτήν τη συλλογιστική ορθά δίσταζε να προχωρήσει δίχως την απαραίτητη βοήθεια στη συγκρότηση ανταρτικού σώματος. Επίσης στην απόφασή του αυτή επέδρασαν και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής με τον Ιωάννη Τσιγάντε, οι οποίοι τον συμβούλευαν να περιμένει έως την ώρα που θα επέστρεφε ο Μπακιρτζής από τη Μέση Ανατολή, για να ανακηρυχθεί αρχηγός των ανταρτικών ομάδων³⁰⁰.

Στο διάστημα αυτό όμως ο ΕΛΑΣ είχε κατορθώσει να επιβληθεί σε ένα πολύ μεγάλο μέρος της χώρας. Ο ΕΛΑΣ στα πρώτα του βήματα δεν είχε κατορθώσει να προσελκύσει πολλούς επιτελικούς αξιωματικούς, που θα μπορούσαν να τον οργανώσουν κατάλληλα στρατιωτικά, ώστε να επιβληθεί και να απορροφήσει και τις υπόλοιπες αντιστασιακές οργανώσεις. Τα πράγματα όμως άλλαξαν μετά τον προσεταιρισμό του Στρατηγού Σαράφη, που είχε μεταβεί στη Θεσσαλία, για να εφαρμόσει το σχέδιο, που αναφέρθηκε παραπάνω.

300. Βασιλική Κομπιλιάκου, *Το χαμένο χειρόγραφο: Ο Καπετάνιος του ΕΛΑΣ Νικηφόρος, μέσα από τα μονοπάτια της προφορικής και συναισθηματικής ιστορίας*, Αθήνα 2017, σσ. 223-224. Επίσης βλ: Richter, *ό.π.*, σ. 189.

Η ένταξη μάλιστα μίας σειράς ακόμη μονίμων αξιωματικών στον ΕΛΑΣ, όπως του Στρατηγού Οθωναίου, του Μάντακα και εν τέλει του Μπακιριτζή, συνέβαλε στην προσέλκυση πολλών αξιωματικών. Στα τέλη του 1943 είχε προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ το 31% του σώματος των αξιωματικών που βρίσκονταν στην Ελλάδα³⁰¹.

Με την άφιξή του στη Νεράιδα Καρδίτσας ο Ευριπίδης Μπακιριτζής αναχώρησε γρήγορα για το Γενικό Στρατηγείο της ΕΚΚΑ, ώστε τη στιγμή της επικείμενης απελευθέρωσης να αποτελέσει η οργάνωσή του -τυπικά ήταν συναρχηγός της ΕΚΚΑ- αντίβαρο της στρατιωτικής πρωτοκαθεδρίας του ΕΛΑΣ. Παρ' ελπίδα, η ώρα της απελευθέρωσης δεν επήλθε για την Ελλάδα, γιατί η συμμαχική απόβαση έγινε εν τέλει τον Ιούλιο του 1943 στη Σικελία, ώσπου στις 3 Σεπτεμβρίου η Ιταλία συνθηκολόγησε. Ως αποτέλεσμα, ο οπλισμός της Μεραρχίας Πινερόλο ενθυλακώθηκε στο μεγαλύτερο μέρος του από τον ΕΛΑΣ, ο οποίος πλέον μπορούσε να προσδοκεί στην ολοκληρωτική επικράτησή του σε όλη τη χώρα. Με αυτήν τη συλλογιστική το ΕΑΜ αποφάσισε τον προσεταιρισμό ή την εξολόθρευση όλων των αντίπαλων αντιστασιακών οργανώσεων. Πρώτος και κύριος εχθρός ήταν βέβαια ο ΕΔΕΣ του Ζέρβα, εναντίον του οποίου προκλήθηκε γενική επίθεση την 10^η Οκτωβρίου του 1943, η οποία θα εξελισσόταν λυσσώδης για τους επόμενους μήνες έως την κατάπαυση των εχθροπραξιών την 4^η Φεβρουαρίου του επόμενου έτους.

Στο διάστημα αυτό η ΕΚΚΑ προσπάθησε να τηρήσει στάση ουδετερότητας, επειδή ήταν και η μικρότερη εκ των τριών αντιστασιακή οργάνωση. Η άφιξη του Ευριπίδη Μπακιριτζή, ωστόσο, δεν είχε θετικά αποτελέσματα. Από τη μία πλευρά οι αλλεπάλληλες διαλύσεις του Συντάγματος είχαν ως αποτέλεσμα την απώλεια της ιδεολογικής του συνοχής και από την άλλη η φήμη του ιδίου ως «κόκκινου Συνταγματάρχη» όξυναν τα πάθη των αντιεαμιτών μελών που είχαν συσπειρωθεί στο πλευρό του βασιλικών πεποιθήσεων Λοχαγού, Θύμιου Δεδούση. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρώτη διάλυ-

301. Για την ίδρυση, την οργάνωση, την επέκταση και τελικά επικράτηση του ΕΑΜ έναντι των υπολοίπων αντιστασιακών οργανώσεων. Βλ. Καλύβας - Μαραντζίδης, *ό.π.*, σσ. 135-166.

ση της ΕΚΚΑ συνέβη τον Μάιο του 1943 και η δεύτερη τον Ιούνιο του ιδίου έτους, μετά από διαταγή του Ψαρρού, ύστερα από μία σύγκρουση της ΕΚΚΑ με τον ΕΛΑΣ στην Ταράτσα της Γκιώνας στις 23 Ιουνίου του 1943. Ο Ψαρρός μάλιστα με άλλους αξιωματικούς κατέφυγαν στο Αίγιο³⁰².

Τα βαθύτερα αίτια της ματαίωσης της εξορίας του Ευριπίδη Μπακιρτζή, της τρίτης συγκρότησης της ΕΚΚΑ και της συνακόλουθης σύγκρουσης του ΕΛΑΣ πρώτα με τον ΕΔΕΣ και μετά με το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων, θα πρέπει να αναζητηθούν στη μεταστροφή της βρετανικής πολιτικής εναντίον του ΕΛΑΣ από το 1943 και εξής³⁰³. Η ΕΚΚΑ συστάθηκε τον Μάρτιο του 1943, υπό την επιρροή των πιέσεων των Βρετανών πρακτόρων στην Αθήνα προς τον Ψαρρό και τον Καρτάλη. Θα πρέπει να ειπωθεί ότι την ίδια ώρα που επέστρεφε ο Ευριπίδης Μπακιρτζής από τη Μέση Ανατολή, οι Άγγλοι πίεζαν τους Ψαρρό και Καρτάλη να αυξήσουν τον αριθμό των ανταρτών του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων από 500 σε 1000, για να λάβουν περισσότερα πολεμοφόδια από τη Μέση Ανατολή, ώστε να αυξηθεί η αξιοπιστία του Συντάγματος στο πεδίο της μάχης, με απώτερο σκοπό να αποτελέσει η ΕΚΚΑ αντίποδα στον ΕΛΑΣ. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τα προβλήματα συνοχής της ΕΚΚΑ και της γενικότερης αδυναμίας του Ψαρρού να αντιπαραταχθεί με τον ΕΛΑΣ είχαν ως αποτέλεσμα τη διάλυση της ΕΚΚΑ και τη δολοφονία του Δημητρίου Ψαρρού³⁰⁴.

Μόλις εξαπολύθηκε η επίθεση του ΕΛΑΣ εναντίον του ΕΔΕΣ, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής διέμενε στο Γενικό Στρατηγείο της ΕΚΚΑ στην Άμφισσα. Μόλις ο ΕΛΑΣ παρέδωσε στρατιωτικό τελεσίγραφο απαιτώντας δήλωση συμπαράστασης της ΕΚΚΑ προς αυτόν, ο Μπακιρτζής έσπευσε να υπερθεματίσει τη λύση της ευμενούς ουδετερότητας, που εν τω μεταξύ είχε υιοθετηθεί εξ ανάγκης από τον

302. Για τη συγκρότηση και τη διάλυση της ΕΚΚΑ τον Μάρτιο και τον Ιούνιο του 1943 βλέπε ενδεικτικά Φαράκος, *ό.π.*, τόμ. Α', σσ. 183-194.

303. Γενικά, για τη βρετανική πολιτική κατά την Κατοχή και τον Εμφύλιο βλέπε: Μαραντζίδης - Καλύβας, *ό.π.*, σσ. 347-386.

304. Κομπιλάκου, *ό.π.*, σ. 248.

Δημήτριο Ψαρρό και τον Γεώργιο Καρτάλη³⁰⁵. Δέκα ημέρες αργότερα (20 Οκτωβρίου) αναχώρησε με τον Γεώργιο Καρτάλη για το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ, αφήνοντας πίσω του ένα γράμμα, στο οποίο εξέφραζε την άποψη πως η ΕΚΚΑ θα έπρεπε να προσχωρήσει στο ΕΑΜ, ώστε να εμποδιστεί το ΚΚΕ μετά την απελευθέρωση να επιβάλλει δικτατορία του προλεταριάτου³⁰⁶.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής ως καλός γνώστης των στρατιωτικών ζητημάτων πρέπει να είχε αντιληφθεί πως κάθε αντίσταση στην πρωτοκαθεδρία του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ήταν μάταιη. Η αποστολή του στην Ελλάδα και η στάση του αυτή συνδέεται βέβαια με την προσπάθειά του να συντηρητικοποιήσει το αντιστασιακό κίνημα. Σε μια ενδεχόμενη σύγκρουση τα δεδομένα δεν προδίκαζαν νίκη για την ΕΚΚΑ. Εξάλλου και ο ίδιος ως Πρόεδρος της ΠΕΕΑ ήταν αντίθετος με τις εμφύλιες διαμάχες, που είχαν ξεσπάσει ανάμεσα στις αντιστασιακές οργανώσεις και οι πράξεις του ήταν βασικά συναινετικές. Τη στιγμή εκείνη βρέθηκε ενώπιον ενός μεγάλου διλήμματος. Η πρώτη του επιλογή ήταν να παραμείνει μέχρι τέλους στην ΕΚΚΑ και η δεύτερη ήταν να στραφεί προς το ΕΑΜ τόσο για τη δική του επιβίωση, όσο και για να αγωνιστεί μέσα από τις τάξεις του για όσα ο ίδιος πίστευε. Το ΕΑΜ ήταν γνωστό πως καθοδηγούνταν από τον συνωμοτικό μηχανισμό του ΚΚΕ. Όμως η θέληση πολλών Ελλήνων να συμμετάσχουν στην αντίσταση κατά των κατακτητών είχε ως αποτέλεσμα τη συσπείρωση πολλών πατριωτικών στοιχείων στους κόλπους του. Από εκεί και πέρα όμως η πόλωση που θα ακολουθούσε δεν θα τού επέτρεπε άλλες δυνατότητες ευέλικτων αλλαγών. Από τότε μέχρι τέλους θα ταυτιζόταν αναγκαστικά με την Αριστερά και επιπλέον η επιλογή του αυτή θα σφράγιζε τον προπολεμικό θρύλο του «κόκκινου Συνταγματάρχη».

Μόλις κατέπαυσε η σύρραξη ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ με τον τελευταίο να έχει επιβιώσει από την επίθεση, οι δύο οργανώσεις προχώρησαν στη συνδιάσκεψη Μυροφύλλου - Πλάκας, όπου υπό το πρόσχημα της εθνικής ενότητας, θέλησαν να προβούν στην αναδι-

305. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τόμ. Β', σ. 91.

306. Πυρομάγλου, *ό.π.*, σσ. 219-220.

οργάνωση των δυνάμεών τους τη στιγμή της απελευθέρωσης. Στη φάση αυτή οι συγκρούσεις ανάμεσα στις δύο αυτές αντιστασιακές οργανώσεις ήταν ουσιαστικά η σύγκρουση δύο διαφορετικών συστημάτων διακυβέρνησης, που μάχονταν για την επικράτησή τους στην Ελλάδα μετά την επερχόμενη απελευθέρωση. Από τη μία ο ΕΔΕΣ, που πλέον διέθετε την υποστήριξη του παλαιού αστικού κόσμου και την αγγλική υποστήριξη, όπως αυτή μεταφραζόταν με την καταβολή πολλών χιλιάδων αγγλικών λιρών προς τον Ζέρβα και τους οπλαρχηγούς του, και από την άλλη ο ΕΛΑΣ που καθοδηγούμενος από το ΚΚΕ ήταν ο φορέας του νεοπαγούς ελληνικού κομμουνισμού, που και αυτός όμως έλαβε για τις ανάγκες της αντίστασης πολλές χιλιάδες λίρες.

Ένα από τα ζητήματα που ετέθησαν τότε ήταν και ο διορισμός Αρχιστράτηγου. Ακούστηκαν διάφορα ονόματα όπως των γηραιών Στρατηγών, Μανέττα και Οθωναίου, του Δημήτριου Ψάρρου από πλευράς του Γεωργίου Καρτάλη, του Στέφανου Σαράφη από τους εκπροσώπους του ΕΑΜ, αλλά και του Ευριπίδη Μπακιρτζή από τον Βρετανό σύνδεσμο Συνταγματάρχη Chris Woodhouse³⁰⁷. Τελικά, η διαφωνία τους και σε αυτό το θέμα υπήρξε πλήρης. Το κυρίως πρόσκομμα ωστόσο το έφερε ο αντιπρόσωπος του ΕΔΕΣ, Κομνηνός Πυρομάγλου, ο οποίος παρέμεινε σε όλο το διάστημα των συνομιλιών αμετακίνητος στη θέση του για την ανάληψη της αρχιστρατηγίας από τον Σαράφη³⁰⁸.

Ο σύνδεσμος των Άγγλων στην Ελλάδα όμως Chris Woodhouse πρότεινε την ανάληψη της αρχιστρατηγίας από τον Ευριπίδη Μπακιρτζή και για κάποιο λόγο δεν υπερθεματίστηκε η πρόταση αυτή από τον Γεώργιο Καρτάλη. Ο ίδιος ο Chris Woodhouse αιτιολόγησε την επιλογή του αναφέροντας πως ο Μπακιρτζής δεν θα μπορούσε να πέσει θύμα των δολοπλοκιών του ΚΚΕ, εκφράζοντας έτσι και την εμπιστοσύνη του προς το πρόσωπο του βιογραφούμενου. Εξάλλου, λίγο καιρό πριν οι Άγγλοι ακύρωσαν την καταδικαστική απόφαση, που αφορούσε τη συμμετοχή του στα κινήματα της Μέσης Ανατο-

307. Woodhouse, *ό.π.*, σ. 250.

308. Πυρομάγλου, *ό.π.*, σ. 259.

λής, για την οποία θα έπρεπε να εξοριστεί στην Κένυα³⁰⁹. Από τα διαθέσιμα στοιχεία όμως φαίνεται πως ο Woodhouse θέλησε να αποτρέψει την προσυνεννόηση ανάμεσα σε Μπακιρτζή και Σιάντου που ήθελε τον Μπακιρτζή στην ΕΚΚΑ, ώστε αυτή να μεταφερθεί σύσσωμη στον ΕΛΑΣ³¹⁰. Οι Άγγλοι μπορεί στην αρχή της Κατοχής να ενίσχυσαν τόσο τον ΕΛΑΣ, όσο και τις υπόλοιπες αντιστασιακές οργανώσεις, αλλά γνώριζαν πως το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ εργαζόταν υπέρ της σταδιακής κομμουνιστικοποίησης της Ελλάδας, την οποία δεν θα επέτρεπαν. Το γεγονός αποδεικνύεται και από την έκπληξη του Στρατηγού Σαράφη, ο οποίος ζήτησε προθεσμία μίας ημέρας, για να ζητήσει την έγκριση του Σιάντου. Ο τελευταίος στην απάντησή του προς τον βιογραφούμενο αναφέρει στο «υπερεπίγον» τηλεγράφημά του: «*Διαπραγματεύσεις μετά Γιώργου αντιπροσώπου ΕΚΚΑ έμμέσως σαμποτάρει προσπάθεια ένοποιήσεως άνταρτών και συγκρότηση κυβέρνησης. Ανάγκη έλθετε γρηγορότερα. Γέρος*»³¹¹. Από την άλλη πλευρά ο Γεώργιος Καρτάλης γνώριζε το περιεχόμενο της επιστολής που είχε αφήσει ο Ευριπίδης Μπακιρτζής προς τον Ψαρρό και έντιμα διαχώρισε τη θέση της ΕΚΚΑ.

Ο Μπακιρτζής τελικά αποφάσισε να ενταχθεί στον ΕΛΑΣ κατά το τρίτο δεκαήμερο του Φεβρουαρίου του 1944 και απέστειλε μια επιστολή προς τον Επιτελάρχη της ΕΚΚΑ Κωνσταντίνο Λαγγουράνη, λέγοντάς του πως θα έκανε το καθήκον του για τη συγκρότηση κυβέρνησης και τη δημιουργία εθνικού στρατού. Και συνεχίζει δηλώνοντας πως:

309. Woodhouse, *ό.π.*, σ. 279.

310. Η προσπάθεια ένταξης της ΕΚΚΑ στον ΕΛΑΣ με την παρότρυνση του Στρατηγού Σαράφη έχει επισημανθεί και από τον Γρηγόρη Φαράκο. Βλέπε: Φαράκος, *Άρης Βελουχιώτης, ό.π.*, σ. 181. Για περισσότερες πληροφορίες για τις προσπάθειες συνένωσης των δύο οργανώσεων βλ: Κομπιλάκου, *ό.π.*, σσ. 224-228. Είναι γεγονός ότι οι Βρετανοί είχαν ξεκινήσει να εφαρμόζουν το σχέδιό τους για την επαναφορά του Βασιλιά Γεωργίου, ο οποίος όμως είχε χάσει τη δημοτικότητα του σε ένα μεγάλο τμήμα του ελληνικού λαού. Η στρατιωτική πρωτοκαθερία του ΕΛΑΣ και μία ενδεχόμενη συνεργασία του με τις άλλες δύο αντιστασιακές οργανώσεις δεν τους συνέφερε.

311. *Τα Νέα*, 10 Νοεμβρίου 1975.

«θα φύγω από την ΕΚΚΑ και θα πάω να προσφέρω τις υπηρεσίες μου στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ που 'ναι η μόνη πραγματική δύναμη και πρωτοπορία του Εθνικο-Απελευθερωτικού και Λαϊκό - Επαναστατικού Κινήματος. Μία ακόμη φορά κάνω έκκληση στα επαναστατικά και λαϊκά φρονήματά σου για να δώσεις τη λύση, έστω η κυβέρνηση να γίνει με δύο οργανώσεις»³¹².

Τα πράγματα εξελίχθηκαν γρήγορα και στις 2 Μαρτίου 1944 η Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ τηλεγράφησε στους Σιάντο, Τσιριμώκο και Γαβριηλίδη ζητώντας τους έγκριση για τον σχηματισμό της ΠΕΕΑ, υπό την προεδρία του Μπακιρτζή, εξαιτίας της αναβλητικότητας του Σβώλου. Ωστόσο η «αναβλητικότητα» δεν ήταν ο λόγος της αντικατάστασης του Σβώλου από τον Μπακιρτζή, αλλά η μη αποδοχή των όρων που έθεσε ο Σβώλος στην ηγεσία του ΕΑΜ. Αμέσως προτάθηκε η ίδια θέση του πρωθυπουργού στην κυβέρνηση του βουνού στον Ευριπίδη Μπακιρτζή, ο οποίος την αποδέχθηκε. Όταν τελικά επήλθε η συνεννόηση ανάμεσα στον Αλέξανδρο Σβώλο και το ΕΑΜ την 29^η Απριλίου 1944, ο Ευριπίδης Μπακιρτζής αντικαταστάθηκε από τον Σβώλο³¹³.

Τόσο τα Πρακτικά Συνεδριάσεων, που έχουν δημοσιευθεί, όσο και τα Δελτία Πράξεων και Αποφάσεων της ΠΕΕΑ μπορούν να τεκμηριώσουν πως η κυβέρνηση της ΠΕΕΑ αποτέλεσε ένα πρόπλασμα κυβερνητικού σχήματος, που φιλοδοξούσε να αντικαταστήσει την επίσημη κυβέρνηση του Καΐρου στα ελληνικά βουνά αποσυμφωνώντας τον ΕΛΑΣ από την εκτέλεση των μη στρατιωτικών του καθηκόντων. Εξ ου και η ίδρυση των διαφόρων γραμματειών δικαιοσύνης, επισιτισμού, στρατιωτικών κ.λπ.³¹⁴. Η παραμονή του Ευριπίδη Μπακιρτζή στην πρωθυπουργία της ΠΕΕΑ τον επιβαρύνει και με τη

312. *Τα Νέα*, 10 Νοεμβρίου 1975.

313. Θανάσης Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε (1941-1945)*, Αθήνα 1980, τόμ. Α', σσ. 322-324.

314. Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ): Πρακτικά Συνεδριάσεων, Αθήνα 1990, σ. 71.

διάλυση του 5/42 ΣΕ, διότι επί των ημερών του διαλύθηκε η οργάνωση και δολοφονήθηκε ο αρχηγός της.

Ο βιογραφούμενος μετά την επάνοδό του στο Γενικό Στρατηγείο της ΕΚΚΑ στην Άμφισσα προσπάθησε να εντάξει την οργάνωση και το Σύνταγμα στον ΕΛΑΣ, αλλά δεν τα κατάφερε³¹⁵. Ναι μεν φαίνεται από τις υπάρχουσες μαρτυρίες πως ο ίδιος είχε αρνητική άποψη για τους αντάρτες του ΕΛΑΣ, τους οποίους και αποκαλούσε «βαζιβουζούκους»³¹⁶, πλην όμως ήταν αποφασισμένος να ακολουθήσει την απόφασή του³¹⁷. Ο Δημήτριος Ψαρρός όμως δεν πείστηκε και αποφάσισε τη διατήρηση της αυτονομίας του Συντάγματος. Το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ από την άλλη, μετά τη ρήξη με τον Ζέρβα, έθεσε ως στόχο του την εξολόθρευση του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων.

Από τις αρχές Μαρτίου οι επιθέσεις εναντίον του Συντάγματος του Ψαρρού άρχισαν να κλιμακώνονται. Ο Δημήτριος Ψαρρός βρέθηκε σε απόγνωση, όταν έναν ακριβώς μήνα μετά ο υποδιοικητής του Συντάγματος Κωνσταντίνος Λαγγουράνης, επηρεασμένος από τον Ευριπίδη Μπακιρτζή, αποφάσισε να αποχωρήσει από την ΕΚΚΑ και να προσχωρήσει στο ΕΑΜ, όταν στις 4 Απριλίου 1944 οι κατά πολύ υπέρτερες δυνάμεις του ΕΛΑΣ περικύκλωσαν τις δυνάμεις του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων στο Παλαιοξάρι³¹⁸. Και οι δύο τότε προσπάθησαν να πείσουν εκ νέου τον Ψαρρό να εντάξει το Σύνταγμα στον ΕΛΑΣ. Ο τελευταίος απαντώντας την 9η Απριλίου σε επιστολή του Μπακιρτζή της 3^{ης} Απριλίου αποφάσισε να προβεί σε διαπραγματεύσεις ζητώντας να σταματήσουν οι επιθετικές ενέργει-

315. Σύμφωνα με τον Αθανάσιο Κούτρα ο Ευριπίδης Μπακιρτζής προσπάθησε ήδη από τις πρώτες ημέρες της άφιξής του να πείσει τον Δημήτριο Ψαρρό να προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ μαζί με όλο το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων. Αθανάσιος Κούτρας, *Εθνική Αντίσταση 1941-1944*, Αθήνα 1992, σ. 94.

316. Οι βαζιβουζούκοι ήταν άτακτοι στρατιώτες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που ήταν γνωστοί για τις σκληρές πρακτικές τους εναντίον όσων επαναστατούσαν κατά της οθωμανικής κυριαρχίας.

317. Γεώργιος Καϊμάρας, *Το χρονικό μίας θυσίας: Δημ. Ψαρρός και το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων*, Αθήνα 1984, σ. 166.

318. Κούτρας, *ό.π.*, σ. 95.

ες από πλευράς του ΕΛΑΣ³¹⁹. Η προσπάθεια δεν απέδωσε όμως τα ενδεδειγμένα αποτελέσματα και ο Δημήτριος Ψαρρός δεν μπόρεσε να επιβάλλει την πειθαρχία στους άνδρες του Συντάγματός του, οι οποίοι, παρά την υπερπληθώρα των τμημάτων του ΕΛΑΣ, δεν σταμάτησαν τις επιθετικές ενέργειες. Τελικά, η V Ταξιαρχία ζήτησε στις 14 Απριλίου την άνευ όρων παράδοση του Συντάγματος. Η απόφαση ήταν υπαγορευμένη από την ίδια την ΠΕΕΑ, αφού ο ονομασθείς πλέον ως «Εθνικός Στρατός - ΕΛΑΣ» υπαγόταν επίσημα σε αυτήν³²⁰. Ο Ψαρρός, στην προσπάθειά του να αποφύγει την αιματοχυσία, ζήτησε την έναρξη διαπραγματεύσεων, δηλώνοντας τελικά επιθυμία ένταξης στην ΠΕΕΑ³²¹. Η αδυναμία που επέδειξε ο Συνταγματάρχης Ψαρρός να απομονώσει από την ΕΚΚΑ τον Λοχαγό Θύμιο Δεδούση ήταν η μία από τις αιτίες της επίθεσης του ΕΛΑΣ, που οδήγησε τελικά στην τρίτη και τελευταία διάλυση του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων, αλλά δεν ήταν η πρωταρχική. Η πολιτική που ακολουθούνταν από το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ήθελε ή τον προσεταιρισμό των αντίπαλων αντιστασιακών οργανώσεων ή τη βίαιη διάλυσή τους. Η μάχη που επακολούθησε ύστερα από δύο ημέρες σήμανε την τρίτη διάλυση του Συντάγματος και τη δολοφονία του αρχηγού του. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, αν και φαίνεται από τις πράξεις του καθ' όλη την περίοδο της Κατοχής ότι ήταν εναντίον των εμφύλιων συγκρούσεων, δεν μπόρεσε ως πρωθυπουργός της ΠΕΕΑ να αποτρέψει τη διάλυση της ΕΚΚΑ. Ο Θύμιος Ζούλας, που ήταν ο άνθρωπος που σκότωσε τον Δημήτριο Ψαρρό, είχε την άποψη πως ο Ευριπίδης Μπακιρτζής επεδίωκε τη διάσωσή του, αλλά μετά από συνεννόηση με τον Άρη Βελουχιώτη και τον καπετάν Νικηφόρο, που διέλυσε την ΕΚΚΑ, δολοφόνησε τον Ψαρρό, μαζί με άλλους αξιωματικούς της

319. Καϊμάρας, *ό.π.*, σ. 169, όπου δημοσιεύεται όλο κείμενο της επιστολής.

320. Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης, *ό.π.*, σ. 78. Αξίζει να σημειωθεί πως ο ΕΛΑΣ ονομάστηκε ως Εθνικός Στρατός - ΕΛΑΣ στη συνεδρίαση της 10^{ης} Απριλίου του 1944.

321. Ιωάννης Δεδούσης, *Θύμιος Δεδούσης: Λοχαγός, βουλευτής: Ο εθνομαρτυς αγωνιστής (Μάιος 1941-Απρίλιος 1947)*, Αθήνα 1949, σσ. 76-77.

ΕΚΚΑ³²². Μετά τη διάλυση του Συντάγματος, κάποιιοι απ' όσους επέζησαν, εντάχθηκαν στον ΕΛΑΣ και κάποιιοι άλλοι στα Τάγματα Ασφαλείας.

Στη 15^η Συνεδρίασή της (19 Απριλίου) η ΠΕΕΑ ανασχηματίστηκε μόλις τελικά βρέθηκε η χρυσή τομή ανάμεσα στην ομάδα Σβώλου και το ΕΑΜ. Έτσι, κατέλαβε θέση αντιπροέδρου χαιρετίζοντας τη νέα σύνθεση της κυβερνήσεως και αναπτύσσοντας διεξοδικά τους σκοπούς και το έργο της ΠΕΕΑ σε εσωτερικό και εξωτερικό. Στην ομιλία του έγινε επίσης λόγος στο επωφελές έργο του ΕΛΑΣ ως προς το ζήτημα του επισιτισμού του πληθυσμού της «ελεύθερης Ελλάδας»³²³. Οι αντιπρόσωποι των βουνών όμως είχαν αρχίσει να καταφθάνουν στον Λίβανο εκείνες τις ημέρες για την έναρξη των διαπραγματεύσεων και το γεγονός του αιφνίδιου θανάτου του Ψαρρού επεσκίασε μαζί με άλλα τη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων. Τελικά, στις 20 Μαΐου υπογράφηκε το Εθνικό Συμβόλαιο, το οποίο ούτε λίγο ούτε πολύ εκμηδένιζε σε πολιτικό επίπεδο τη δύναμη των όπλων της Αριστεράς. Σ' αυτήν τη φάση οι εκπρόσωποι της ΠΕΕΑ και κατ' επέκταση ο Ευριπίδης Μπακιρτζής έμειναν πολύ δυσαρεστημένοι με την πορεία των διαπραγματεύσεων. Γι' αυτό και δεν απέστειλαν εκπροσώπους από τα βουνά για να συμμετάσχουν στην κυβέρνηση Παπανδρέου.

Η καθυστέρηση εν όψει της επικείμενης απελευθέρωσης ήταν παροιμιώδης, για αυτό και την 28^η Ιουνίου ο Πρωθυπουργός κατήγγειλε σε δημόσια ραδιοφωνική ομιλία του την εσκεμμένη αναβλητικότητα του ΕΑΜ³²⁴. Τότε σύμφωνα με τη γνώμη του Ευριπίδη Μπακιρτζή³²⁵, αποφασίστηκε η αποστολή τηλεγραφήματος που ουσιαστικά αναιρούσε το έργο των αντιπροσώπων και την ίδια τη

322. Γρηγόρης Φαράκος, *Άρης Βελουχιώτης: Το χαμένο αρχείο - Άγνωστα κείμενα: Η στάση της ηγεσίας του ΚΚΕ απέναντι στον Άρη Βελουχιώτη, 1941-1945*, Αθήνα 1997, σ. 296.

323. Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης, *ό.π.*, σ. 78.

324. Γεώργιος Παπανδρέου, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος: Αθήναι, Κάϊρον, Λίβανος, Ιταλία, Αθήναι*, Αθήνα 1945, σ. 83.

325. Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης, *ό.π.*, σσ. 126-127.

Συμφωνία του Λιβάνου. Η απάντηση του Γεωργίου Παπανδρέου προς τους Μπακιρτζή, Σιάντο και Χατζή υπήρξε κατηγορηματική³²⁶. Αποτέλεσμα ήταν η απομόνωση των αδιαλλάκτων του ΚΚΕ. Τελικά, στις 17 Αυγούστου μετά από διάφορες δολιχοδρομίες αποφασίστηκε η αποστολή των τεσσάρων αντιπροσώπων. Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλε και ο ίδιος ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, ο οποίος σε ομιλία του στην 45^η Συνεδρίαση της ΠΕΕΑ στις 28 Ιουλίου ετέθη υπέρμαχος της εισόδου της ΠΕΕΑ στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας λέγοντας πως: « [...] Έγώ από την αρχή είχα την γνώμη πώς θα έπρεπε να μπούμε στην κυβέρνηση, γιατί ή είσοδος θα έξυπηρετούσε τους σκοπούς του άπελευθερωτικού κινήματος που είναι ή ύπονομευση και ή συντριβή των αντιδραστικών κυβερνήσεων [...]»³²⁷. Επιπροσθέτως σχολιάζοντας τις τέσσερις λύσεις που πρότεινε ο Σβώλος για τη διευθέτηση του εν λόγω ζητήματος, απέρριψε την πρώτη και την τέταρτη που προέβλεπαν την αναμονή του υπάρχοντος πολιτικού αδιεξόδου, με σκοπό την καιροσκοπική εκμετάλλευσή του από την ΠΕΕΑ με την ευόδωση των συνθηκών και την πρόταση νέων διαπραγματεύσεων υπό άλλη αντιπροσωπεία αντιστοίχως³²⁸. Το σημαντικότερο τμήμα της ομιλίας του είχε ως εξής:

«[...] Ξέρουμε την πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας στό ζήτημα της Ελλάδας και έχουμε και τις αντιλήψεις της πολιτικής των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης. Μέ τα καινούργια αυτά δεδομένα και ιδιαίτερα τις συστάσεις της Πρεσβείας της Σοβιετικής Ένωσης, νομίζω πώς πρέπει να αποφασίσουμε και από τις τέσσερις λύσεις που υπέδειξε ο συν. Πρόεδρος, την πρώτη και την τέταρτη να απορρίψουμε και να αποφασίσουμε για τη συμμετοχή μας στην κυβέρνηση

326. Παπανδρέου, *ό.π.*, σσ. 101-105.

327. Μάργαρης, *ό.π.*, σ. 159.

328. Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης, *ό.π.*, σσ. 154-155. Αξίζει να σημειωθεί πως η δεύτερη και η τρίτη πρόταση του Σβώλου προς τις οποίες ο Μπακιρτζής ετέθη αλληλέγγυος αφορούσαν την απομάκρυνση του Γεωργίου Παπανδρέου από το πρωθυπουργικό αξίωμα, με τη δικαιολογία της έλλειψης εμπιστοσύνης προς το πρόσωπο του. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής θεωρούσε πως ο Γεώργιος Παπανδρέου δεν μπορούσε να επιλύσει τα εκκρεμή ζητήματα.

Ἐθνικοῦ Συνασπισμοῦ μέ βάση τή συμφωνία τοῦ Λιβάνου. Ἡ σωστότερη λύση εἶναι νά αποκλειστεῖ ἀπό Πρωθυπουργός ὁ Παπανδρέου. Ἐγὼ ἐπιμένω στή συμμετοχή μας, γι' αὐτό καί πρέπει νά πάρουμε τάς ἀποφάσεις μας, ἀφοῦ ἡ ραγδαία ἐξέλιξη τῶν πολεμικῶν καί πολιτικῶν γεγονότων ἐπιβάλλουν νά μάς βρoύν μέ κυβέρνηση Ἐθνικῆς Ἐνότητος [...]»³²⁹.

Αυτήν τη φορά ο Ευριπίδης Μπακιρτζής εξέφρασε τη δική του μετριοπαθή άποψη, που ήθελε τη συμμόρφωση του ΕΛΑΣ στη συμφωνία του Λιβάνου³³⁰. Ως οξυδερκής επιτελικός και έμπειρος μάχιμος αξιωματικός του Πυροβολικού αντιλήφθηκε την πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας και των ΗΠΑ στην Ελλάδα και διέγινωσε πως δεν υπήρχε περίπτωση βοήθειας των Σοβιετικῶν προς τον ΕΛΑΣ. Διέγινωσε επίσης πως η επιβίωση της Αριστεράς στην Ελλάδα περνούσε από την ομαλή πορεία προς την απελευθέρωση. Τα γεγονότα δυστυχώς επιβεβαίωσαν τους φόβους του. Ο ίδιος, ωστόσο, έμελλε να συνεχίσει την εθνική του δράση στην ιδιαίτερη πατρίδα του, τη Μακεδονία, της οποίας η παραμονή στον μεταπολεμικό ελληνικό εθνικό κορμό δεν ήταν απολύτως βέβαιη.

329. Μάργαρης, *ό.π.*, σ. 159.

330. Σύμφωνα με τον Πέτρο Ρούσσο του ΚΚΕ, από τους 10 της ΠΕΕΑ, τέσσερις εφάρμοζαν κατά γράμμα την πολιτική του κόμματος. Ο Μπακιρτζής την αποδεχόταν με επιφυλάξεις. Για περισσότερα βλ. Ρούσος, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 61.

Δ) Διοικητής της Ομάδας Μεραρχιών Μακεδονίας:
Η συντριβή των Ταγμάτων του Γκότσε και
η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης

Στις 9 Σεπτεμβρίου του 1944 ο Ευριπίδης Μπακιριτζής ορίστηκε αρχηγός της Ομάδας Μεραρχιών Μακεδονίας (ΟΜΜ) του ΕΛΑΣ και την ίδια κιόλας ημέρα αναχώρησε, για να αναλάβει τα νέα του καθήκοντα συνοδευόμενος από τον αδελφό του Στρατηγού Νικόλαου Πλαστήρα, τον Γεώργιο, ο οποίος είχε καταταγεί λίγο καιρό πριν στον ΕΛΑΣ. Η Ομάδα Μεραρχιών Μακεδονίας περιελάμβανε την ΙΧ Μεραρχία Δυτικής Μακεδονίας, την Χ της Κεντρικής και την VI της Ανατολικής Μακεδονίας - Θράκης. Λίγο αργότερα εντάχθηκε σε αυτήν η I Μεραρχία και η Ταξιαρχία Ιππικού³³¹. Η δύναμη των Μεραρχιών τόσο σε επίπεδο ανθρωπίνου δυναμικού, όσο και σε επίπεδο οπλισμού ήταν οπωσδήποτε αρκετά μεγάλη, για να καταστήσει τον ΕΛΑΣ ως τον κύριο όλη της Μακεδονίας³³².

Στη διάρκεια της Κατοχής μέσα στον ΕΛΑΣ είχε ιδρυθεί και αναπτυχθεί το ΣΝΟΦ, στο πλαίσιο της ένταξης των σλαβόφωνων πληθυσμών στον ανταρτικό αγώνα, το οποίο διαλύθηκε τον Μάιο του 1944³³³. Λίγο αργότερα το ΕΑΜ επέτρεψε, πάλι για τους ίδιους λόγους, τον σχηματισμό δύο αμιγώς σλαβόφωνων Ταγμάτων, το πρώτο εντός του 28^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ που δρούσε στην περιοχή Φλώρινας-Καστοριάς και το δεύτερο στο πλαίσιο του 30^{ου} Συντάγματος που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή Έδεσσας-Αριδαίας³³⁴.

331. Σαράφης, *ό.π.*, σ. 277.

332. Κατά προσέγγιση η δύναμη της ΟΜΜ πρέπει να προσέγγιζε περίπου τις 20.000, χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν ο ακαθόριστος αριθμός του εφεδρικού ΕΛΑΣ που ήταν χωρικοί που συνήθως επιστρατεύονταν εύκολα με τη χρήση διαφόρων μέσων.

333. Ιωάννης Κολιόπουλος, Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία: Ιστορία - οικονομία - κοινωνία - πολιτισμός: Η Μακεδονία από την απελευθέρωση ως τις μέρες μας*, Θεσσαλονίκη 1998, τόμ. Β', σ. 122.

334. Εκθέσεις Πεπραγμένων του 30^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ έχουν έρθει στο φως της δημοσιότητας και τεκμηριώνουν του λόγου το αληθές. Φερ' ειπείν στην έκ-

Μετά την ανακήρυξη της Ομόσπονδης Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (2 Αυγούστου 1944) το 2/28 Τάγμα υπό την καθοδήγηση του Ηλία Δημάκη (Γκότσε) άρχισε να εντείνει την αυτονομιστική του προπαγάνδα, στο πλαίσιο της εκπροσώπησης της επεκτατικής πολιτικής του Τίτο στην ελληνική Μακεδονία. Τον Σεπτέμβριο μάλιστα η προσέλευση των χωρικών αυξήθηκε σε τέτοιο βαθμό, ώστε ο ίδιος ο Γκότσε παρουσίαζε το Τάγμα του ως Ταξιαρχία ζητώντας να απελευθερώσει την Καστοριά και τη Φλώρινα, για να επιβάλλει μετά την απελευθέρωση φιλογιουγκοσλαβικό status quo³³⁵.

Τον Οκτώβριο η κατάσταση είχε φτάσει στα άκρα και ο Γκότσε αποφάσισε να κηρύξει την αυτονομία της Μακεδονίας. Παρόμοια πολιτική ακολούθησε την ίδια χρονική περίοδο και το Τάγμα του Ούρντοφ στην περιοχή της Έδεσσας³³⁶. Η προσπάθειά τους όμως συνάντησε την άμεση αντίδραση του Ευριπίδη Μπακιριτζή, ο οποίος ως Ανώτατος Διοικητής της ΟΜΜ διέταξε τη διάλυσή τους. Η κρίση με τον Γκότσε έφτασε στο οξύτατό της σημείο την ώρα που προετοιμαζόταν από τον ΕΛΑΣ η κατάληψη της Θεσσαλονίκης. Ο

θεση του μηνός Αυγούστου αναφέρεται πως: «[...] ένας λόχος του Ιου Τάγματος με τον λόχον Μακεδόνων, ένας μπαζούκας και τέσσερα όπλα του κομμάντος με ένα συνεργείο πήρε έντολή να εγκαταστήση ένεδρας επί της δημοσίας οδοῦ Γιαννιτσών - Πέλλας και να κτυπήση οϊανδήποτε ένίσχυσιν του έχθρου πού θά κινηθῆ από κατεύθυνση προς τά Γιαννιτσά. [...]». Στην Έκθεση πάλι του Σεπτεμβρίου αναφέρεται πως: «[...] Τὴν 10-10-44 τμημα Μακεδόνων μεταξύ Μαυροβουνίου και [λείπει κείμενο] κτύπησε δύο φυλάκια με αποτέλεσμα 2 Γερμανούς νεκρούς [...]». Από τα ίδια έγγραφα πληροφορούμαστε πως οι «μακεδονικής» καταγωγής αντάρτες του εν λόγω Συντάγματος αριθμούσαν τους 300. Βλ. Γενικά Αρχεία (του) Κράτους (στο εξής ΓΑΚ), Γενική Διοίκηση Δυτικής Μακεδονίας, Φάκελος 140, Εκθέσεις Πεπραγμένων του 30^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ (Νομού Πέλλας), σσ. 112, 116, 126, 133. Επίσης σώζονται και οι Εκθέσεις πεπραγμένων του 16^{ου} Συντάγματος. Βλ: ΓΑΚ Γενική Διοίκηση Δυτικής Μακεδονίας, Φάκελος 140, Εκθέσεις Πεπραγμένων του 30^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ.

335. Ιωάννης Κολιόπουλος, Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *ό.π.*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 122.

336. Σπύρος Κουζινόπουλος, *Τα παρασκήνια του Μακεδονικού ζητήματος: Μαρτυρίες αγωνιστών, άγνωστα έγγραφα και ντοκουμέντα*, Αθήνα 2008, σ. 294.

Ευριπίδης Μπακιρτζής, όμως, έδωσε προτεραιότητα στο ζήτημα της προστασίας των βορείων συνόρων και παρά τις πιέσεις που του ασκήθηκαν έστρεψε τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ εναντίον των δυνάμεων του Γκότσε³³⁷. Από τις 7 έως τις 10 Οκτωβρίου το Τάγμα του Γκότσε κατέφυγε σε γιουγκοσλαβικό έδαφος, προτού συνθλιβεί από τον ΕΛΑΣ³³⁸. Έξι ημέρες αργότερα η στάση του Μπακιρτζή έγινε σκληρότερη, διατάσσοντας την πλειοψηφία των δυνάμεων της ΙΧ Μεραρχίας, πλην δύο Ταγμάτων, να ενεργήσουν «[...] προς ριζικήν πάταξιν τῶν στασιασάντων σλαβοφώνων [...]»³³⁹, με σκοπό την καλύτερη διαφύλαξη των συνόρων που θα διευκόλυνε την ομαλή απελευθέρωση της Δυτικής Μακεδονίας. Εν τω μεταξύ στο Μοναστήρι είχε συγκροτηθεί μία Ταξιαρχία από στασιάσαντες σλαβοφώνους, η οποία εισήλθε στις 2 Νοεμβρίου σε ελληνικό έδαφος αρχίζοντας να δρα στην περιοχή της Φλώρινας³⁴⁰. Η στάση του Μακεδόνα στρατιωτικού Ευριπίδη Μπακιρτζή υπήρξε άτεγκτη για ακόμη μία φορά με διαταγή που προέβλεπε πως «[...] Ἡ σύνθεσις τῶν τμημάτων τῶν τομέων νά εἶναι τοιαύτη ὥστε νά μήν ὑπάρχει περιπτώσις ἀσκήσεως προπαγάνδας ὑπό τῶν αὐτονομιστῶν τῆς Μακεδονίας. [...]»³⁴¹. Ο ίδιος μάλιστα στον λόγο του προς τιμήν της απελευθέρωσης της Θεσσαλονίκης έθεσε το ζήτημα της στάσης των σλαβοφώνων εκφράζοντας μ' αυτόν τον τρόπο τις προσωπικές του πεποιθήσεις. Ο λόγος στα κύριά του σημεία έχει ως εξής:

337. Γρηγόρης Φαράκος, «Απελευθέρωση με ένοπλη σύγκρουση. Η στάση και οι θέσεις του ΚΚΕ», Δεκέμβρης του '44. Νεότερη έρευνα - Νέες προσεγγίσεις, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Επιμ. Γρηγόρης Φαράκος, Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σ. 83.

338. *Αυτόθι*, σσ. 301-302.

339. Risto Kyriazovsky, Basil Pjov, Todor Simovsky (pod pedakcia), *Dokumenti za ycestvotona Makedonskot narod od Egeisniot del na Makedonia bo antifasistitskata boina 1940-1945 Godina*, τόμ. Ι, Σκόπια 1971, σ. 497.

340. Κολιόπουλος, Χασιώτης (επιμ.), *ό.π.*, σ. 122.

341. Risto Kyriazovsky, Basil Pjov, Todor Simovsky (pod pedakcia), *Dokumenti za...*, *ό.π.*, τόμ. Ι, σσ. 520-521, Σκόπια 1971. Επίσης βλέπε: Σπυρίδων Σφέτας, *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 147.

«Ένα άλλο σοβαρό πρόβλημα παρουσιάστηκε στον Εθνικό Στρατό, στις πολιτικές οργανώσεις και τον μακεδονικό λαό. Ενώ ολονών η προσοχή και οι δυνάμεις συγκεντρώθηκαν για το διώξιμο των επιδρομέων, εκδηλώθηκε η στάση των δύο Ταγμάτων του ΕΛΑΣ, που τα αποτελούσαν Έλληνες σλαβόφωνοι.

Ενώ από την αρχή του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος, πολλοί Σλαβομακεδόνες ενίσχυσαν ενεργά το ΕΑΜ και πολέμησαν κατά των επιδρομέων Γερμανών, Ιταλών, Βουλγάρων και των Κομιτατζήδων, στην κρίσιμη στιγμή της γενικής επίθεσης του εθνικού στρατού, παρασύρθηκαν από την προπαγάνδα των Βουλγάρων φασιστών και των Σερβομακεδόνων και εστασίασαν με το σύνθημα «Ελεύθερη Μακεδονία». Πάρθηκαν γρήγορα πολιτικά και στρατιωτικά μέτρα, για τον περιορισμό, τη διάσπαση και τον περιορισμό της στάσης, οι πρωταίτιοι κατέφυγαν στη Σερβική Μακεδονία και μερικοί λόχοι αποπλίστηκαν. [...]

Δεν θέλουν οι Βούλγαροι φασίστες και οι Σερβομακεδόνες να καταλάβουν την πραγματικότητα, για αυτό δημιουργούν πολιτικά ζητήματα, που εξυπηρετούν το χιτλερισμό. Το ζήτημα της Μακεδονίας και της Δ. Θράκης είναι ξεκάθαρο [...] Η σύγχρονη Ελλάδα, αποτέλεσμα ορισμένων ιστορικών γεγονότων και γεωπολιτικών δεδομένων, είναι η πιο ομοιογενής χώρα της Ευρώπης, 2,5% με 3% μονάχα του πληθυσμού της είναι αλλοεθνείς. Οι φασιστικές κραυγές κι οι αστήριχτες απαντήσεις της Βουλγαρίας είναι σοβινιστικά κηρύγματα που δεν ανταποκρίνονται στην ακλόνητη εθνολογική σύνθεση των βορείων ελληνικών επαρχιών, οπωσδήποτε κι αν προσπάθησαν να τη μεταβάλλουν τα τέρατα του βουλγαρικού φασισμού, με τις διώξεις, τις δολοφονίες κι εξόντωση του ελληνικού στοιχείου. Η Μακεδονία και η Δ. Θράκη ήταν και θα παραμείνουν ελληνικές επαρχίες. [...]»³⁴².

342. Μάρφαρης, ό.π., σσ. 166-167. Τμήματα του λόγου έχουν προκαλέσει εντύπωση και έχουν δημοσιευτεί από τους Σπύρο Κουζινόπουλο και Νίκο Μέρτζο.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής ενεπλάκη σ' αυτήν τη φάση του Μακεδονικού Ζητήματος συμβάλλοντας στη διαφύλαξη του τμήματος της ελληνικής Μακεδονίας στον μεταπελευθερωτικό εθνικό ελληνικό κορμό. Η στάση του τίμησε τον πρότερο στρατιωτικό του βίο, τη συμμετοχή του στους Βαλκανικούς και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, επεξηγώντας παράλληλα και τη μετριοπαθή φιλοβρετανική του στάση κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών.

Κατά τον Οκτώβριο και εν όσω ο Ευριπίδης Μπακιρτζής ασχολούνταν από το αρχηγείο του στη Νάουσα με την καταπολέμηση των στασιαστών του Γκότσε και του Ούρντοφ, ο Μάρκος Βαφειάδης, παραβλέποντας την εντολή του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, που προέβλεπε την παραμονή της ΟΜΜ στην έδρα του, με τη θετική συνηγορία του Μπακιρτζή προετοίμασε την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον ΕΛΑΣ³⁴³. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής τάχθηκε υπέρ του στρατηγήματος, γιατί έδινε μεγάλη βάση στη Θεσσαλονίκη, την οποία θεωρούσε στις μελέτες του ως «[...] Το σταυροδρόμι [...] που στηρίζεται στον μεγάλο θύλακα της Χαλκιδικής Χερσονήσου, που αποτελεί τον στρατηγικό άξονα, το πολεμικό κέντρο κάθε πολεμικής δράσης στην περιοχή του Αιγαίου. Ήταν πάντα ο αντικειμενικός σκοπός κάθε επιθετικής ενέργειας, που προερχόταν από τον Βορρά, και η βάση κάθε αμυντικής και επιθετικής ενέργειας που ξεκινούσε από τη θάλασσα. [...]»³⁴⁴. Τελικά, στις 30 Οκτωβρίου του 1944 στις 15:00 τμήματα του ΕΛΑΣ εισήλθαν στη Θεσσαλονίκη³⁴⁵.

Για περισσότερα βλ. Κουζινόπουλος, *ό.π.*, σσ. 304-305. Νίκος Μέρτζος, *Τα δέκα θανάσιμα αμαρτήματα του ΚΚΕ*, Αθήνα 1984, σσ. 335-336. Ο Μέρτζος θεωρεί τον βιογραφούμενο ως μία ισχυρή πατριωτική φωνή μέσα στους κόλπους του ΕΛΑΣ.

343. Μάρκος Βαφειάδης, *Απομνημονεύματα*, τόμ. Β', Αθήνα 1990, σ. 220. Για περισσότερα βλ. Γιάννης Στεφανίδης, «Η «ερυθρά συμπρωτεύουσα». Η κυριαρχία του ΕΑΜ στη Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 1944 - Ιανουάριος 1945», Διεθνές Συνέδριο (9-11 Δεκεμβρίου), Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 357-361. Φαράκος, *Άρης Βελουχιώτης...*, *ό.π.*, σ. 311.

344. Μάργαρης, *ό.π.*, σ. 59.

345. Φαράκος, *Άρης Βελουχιώτης...*, *ό.π.*, σ. 310.

Όλα όσα επακολούθησαν, όμως, σχετίζονταν όχι μόνο με τη δι-εκδίκηση της εξουσίας από το ΚΚΕ, μέσω του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, αλλά με τη δράση των Ταγμάτων Ασφαλείας και των πάσης φύσεως συνεργατών των Γερμανών κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Η Μακεδονία σε γενικές γραμμές αποτέλεσε γόνιμο έδαφος ένοπλων αναμετρήσεων. Από την έναρξη της γερμανικής κατοχής έως και το φθινόπωρο του 1944 τυχοδιωκτικά στοιχεία, που εκμεταλλεύθηκαν τις ρευστές συνθήκες της εποχής, όπως ο Γεώργιος Πούλος, ο Αντώνιος Δάγκουλας, ο Κισά Μπατζάκ (Κυριάκος Παπαδόπουλος), ο Γεώργιος Σπυρίδης, ο Αντώνιος Βήχος κ.ά. είχαν καταστήσει τη Θεσσαλονίκη έδρα των πάσης φύσεως ληστρικών ενεργειών και μαζικών εκτελέσεων αθώων, με την υποστήριξη των Γερμανών. Από τις αρχές του 1944, μάλιστα, η Θεσσαλονίκη είχε καταστεί έδρα των Ταγμάτων Ασφαλείας. Από το καλοκαίρι του 1944 ξεκίνησαν οι πολιτικές μεθοδεύσεις που αφορούσαν το μέλλον της πόλης, όσο και την τύχη των Ταγμάτων Ασφαλείας. Το ζήτημα ήταν τι θα συνέβαινε μετά την αποχώρηση των Γερμανών. Στις αρχές Οκτωβρίου ο Δάγκουλας εντάχθηκε στον ΕΔΕΣ και στις 18 Οκτωβρίου ο τουρκόφωνος πόντιος οπλαρχηγός Κισά Μπατζάκ μετέφερε το σώμα του στον Άγιο Αθανάσιο. Τις ίδιες ημέρες μεταφέρθηκαν στο ίδιο σημείο και άλλα ετερόκλητα σώματα, ώστε να εμποδίσουν την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον ΕΛΑΣ. Κάποιοι άλλοι ιθύνοντες των Ταγμάτων Ασφαλείας μεταφέρθηκαν στη Γερμανία ενόψει της επικείμενης απελευθέρωσης³⁴⁶. Καθώς ο ΕΛΑΣ συγκέντρωνε τις δυνάμεις του για την τελική αναμέτρηση είχε εκπονηθεί μάλιστα σχέδιο κατάληψης της πόλης για την 28^η Οκτωβρίου του 1944 από τις ομάδες των αντικομμουνιστών οπλαρχηγών, οι οποίοι φοβούνταν τα αντίποινα του ΕΛΑΣ εις βάρος τους. Το σχέδιο προέβλεπε την κατάληψη της Θεσσαλονίκης έως την ώρα της άφιξης των Άγγλων στην πόλη. Τελικά το σχέδιο απορρίφθηκε ως ανεδαφικό, εξαιτίας των υπέρτερων

346. Για τη δράση των Ταγμάτων Ασφαλείας στη Θεσσαλονίκη βλέπε τη μονογραφία του Στράτου Δορδανά: Στράτος Ν. Δορδανάς, *Έλληνες εναντίον Ελλήνων: Ο κόσμος των ταγμάτων ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 439-514.

δυνάμεων του ΕΛΑΣ. Τελικά, ο Κισά Μπατζάκ μαζί με άλλους αντικομμουνιστές οπλαρχηγούς, μετά από διάφορες δολιχοδρομίες, διέπραξε το μοιραίο λάθος και όλοι αυτοί συγκεντρώθηκαν στο Κιλκίς. Λίγες μέρες αργότερα και συγκεκριμένα στις 4 Νοεμβρίου του 1944 ο ΕΛΑΣ συνέτριψε τα Τάγματα Ασφαλείας μετά από μία πολύνεκρη μάχη³⁴⁷.

Στη Θεσσαλονίκη αν και υφίστατο σοβαρός κίνδυνος αιματηρών επεισοδίων εξαιτίας της παρουσίας των Ταγμάτων Ασφαλείας στην πόλη, η υπεροχή των δυνάμεων του ΕΛΑΣ αποτέλεσε αποτρεπτικό παράγοντα αναμέτρησης, όπως έχει ήδη λεχθεί. Μέσα στον Οκτώβριο του 1944 η πόλη περιήλθε στην κυριαρχία του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής έφτασε στη Θεσσαλονίκη στις 6/7 Νοεμβρίου του 1944 ως επικεφαλής της ΟΜΜ και εγκαταστάθηκε στο Στρατηγείο του Γ΄ Σώματος Στρατού³⁴⁸. Όλες οι αρχές πέρασαν τάχιστα στα χέρια του ΕΑΜ. Η κυβέρνηση Παπανδρέου διόρισε Διοικητή Κεντρικής Μακεδονίας τον γηραιό Μακεδονομάχο Γεώργιο Μόδη και στρατιωτικό διοικητή Μακεδονίας τον Στρατηγό Χρήστο Αβραμίδη. Η εξουσία τους ήταν καθαρά τυπική. Η μοναδική αρχή που δεν τελούσε υπό την εξουσία του ΕΑΜ ήταν το Λιμεναρχείο Θεσσαλονίκης, που τελούσε υπό βρετανική διοίκηση. Αν και από την αρχή η εξουσία βρισκόταν εξ ολοκλήρου στα χέρια του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ η συνεργασία με τους Βρετανούς υπήρξε απρόσκοπτη. Στις 24 Νοεμβρίου ξεκίνησε η διαδικασία της κατάταξης των κληρωτών της τάξης του 1936, με σκοπό τον σχηματισμό προσωρινής Εθνικής Φρούρας. Ο στρατωνισμός των κληρωτών ενέπιπτε στη δικαιοδοσία του Ευριπίδη Μπακιρτζή, παρά το γεγονός ότι οι παράγοντες του ΚΚΕ μεθόδευσαν κατά τέτοιο τρόπο το ζήτημα, ώστε η πλειοψηφία των κληρωτών να προέρχεται από τις τάξεις του³⁴⁹.

Όταν ξέσπασαν τα Δεκεμβριανά, επικράτησε συναινετική διάθεση και δεν επιλέχθηκε η λύση της άμεσης σύγκρουσης με τους Βρετανούς, παρά το γεγονός ότι σε αυτήν τη φάση υπήρχε το ενδε-

347. Δορδανάς, *ό.π.*, σσ. 439-514.

348. Στεφανίδης, *ό.π.*, σ. 361.

349. Στεφανίδης, *ό.π.*, σ. 365.

χόμενο της επικράτησης του ΕΛΑΣ. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής τάχθηκε υπέρ του αφοπλισμού και του περιορισμού των βρετανικών αποσπασμάτων, που βρίσκονταν διάσπαρτα στα αστικά κέντρα της Μακεδονίας και της Θράκης, αλλά δεν αναφερόταν στις δυνάμεις της 6^{ης} Μεραρχίας, που στρατοπέδευε στη Θεσσαλονίκη για στρατιωτικούς λόγους. Ο Μπακιρτζής θεωρούσε πως η Θεσσαλονίκη ήταν εκτεθειμένη στη δράση των βρετανικών πολεμικών πλοίων. Εκ ποιοτήσεως ήταν κατά των εμφυλίων συρράξεων και είχε καταλάβει πως η εμπλοκή των βρετανών θα προκαλούσε μεγάλη αιματοχυσία. Στις 4 Δεκεμβρίου 1944 ο Γενικός Πρόξενος της Μεγάλης Βρετανίας αξίωσε την παραμονή των Βρετανών στρατιωτών στις θέσεις που κατείχαν έως την 3η Δεκεμβρίου. Η σύγκρουση ΕΛΑΣ και Βρετανών αποφεύχθηκε στη Θεσσαλονίκη για τους εξής λόγους: Κατά πρώτον, ο Γιώργης Σιάντος παρά τα αιτήματα του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ συνιστούσε την αποφυγή των συγκρούσεων του ΕΛΑΣ με τους Βρετανούς. Κατά δεύτερον, την επιλογή της σύγκρουσης δεν την ενστερνίζονταν ούτε οι εκπρόσωποι του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδας, όπως επίσης δεν την ενστερνιζόταν ούτε ο Ευριπίδης Μπακιρτζής³⁵⁰.

Στις αρχές Δεκεμβρίου στρατοπέδευαν στη Θεσσαλονίκη περίπου 5.000 Άγγλοι στρατιώτες. Λίγες ημέρες αργότερα η δύναμη αυτή ενισχύθηκε και από τις φρουρές της Καβάλας και του Βόλου, που κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη μετά από συγκρούσεις με τον ΕΛΑΣ. Όταν στις 30 Δεκεμβρίου ζητήθηκε από τον Γιώργη Σιάντο η έναρξη επιθετικών ενεργειών κατά των Βρετανών στη Θεσσαλονίκη ήταν ήδη πολύ αργά, διότι εκτός του ότι είχαν αυξηθεί κατά πολύ οι βρετανικές δυνάμεις στη Θεσσαλονίκη, η 11^η Μεραρχία του ΕΛΑΣ είχε αποδυναμωθεί, διότι τμήματά της διατέθηκαν για την κάλυψη άλλων φρουρών σε άλλες πόλεις της Μακεδονίας³⁵¹.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής συνέβαλε στο μέτρο που μπορούσε στην αποφυγή επεισοδίων παρόμοιων με αυτά που συνέβησαν στην Αθήνα. Εξάλλου, είχε προηγηθεί η μάχη στο Κιλκίς, αλλά είχαν γίνει

350. Στεφανίδης, *ό.π.*, σσ. 366-368.

351. Μούμτζης, *ό.π.*, σσ. 220-221.

και πολλές άλλες συγκρούσεις σε πολλά μέρη της Μακεδονίας. Οι Άγγλοι προετοιμάζαν το έδαφος για την επικείμενη σύγκρουση από καιρό, ενώ και το ίδιο το ΚΚΕ από την πλευρά του είχε ετοιμάσει στον αντίποδα ένα σχέδιο κατάληψης της Αττικής ήδη από το φθινόπωρο του 1943³⁵². Οι βρετανικές πηγές που έχουν έρθει στο φως της δημοσιότητας παρουσιάζουν τον Ευριπίδη Μπακιρτζή ως μία δυναμική και ταυτόχρονα μετριοπαθή προσωπικότητα, που σαφώς θα έπρεπε να διαχωριστεί από την πλειοψηφία του κομμουνιστών, ενώ οι ιθύνοντες του ΚΚΕ είχαν αποδεχθεί τη συνεργασία μαζί του, στο πλαίσιο του προσεταιρισμού προσωπικοτήτων κύρους με την προσδοκία αποκόμισης, όσο το δυνατόν μεγαλύτερων οφελών³⁵³. Ο ίδιος ωστόσο φαίνεται πως δεν ταυτιζόταν ολοκληρωτικά με καμία από τις δύο παρατάξεις.

Από τα όσα συνέβησαν στη Θεσσαλονίκη εκείνο το διάστημα μπορεί τεκμηριωθεί πως ο Σερραίος στρατιωτικός δεν απέβλεπε στην επικράτηση κομμουνιστικού καθεστώτος στο μεταπολεμικό ελληνικό κράτος και πως ήθελε την Ελλάδα στην αγγλική ζώνη επιρροής. Η διαπίστωση ισχύει αν ληφθεί υπ' όψιν το γεγονός πως επέτρεψε αβίαστα την εγκατάσταση την αγγλοϊνδικής Μεραρχίας στη Θεσσαλονίκη και πως δεν ανελήφθη καμία απολύτως επιθετική ενέργεια του ΕΛΑΣ καθ' όλη τη διάρκεια των Δεκεμβριανών, τη στιγμή που όλη η μακεδονική ενδοχώρα ήταν στα χέρια του ΕΛΑΣ. Επιπλέον και στην ίδια την πόλη της Θεσσαλονίκης, οι εκπρόσωποι της κυβέρνησης Παπανδρέου, ο Γεώργιος Μόδης και ο Στρατηγός Αβραμίδης, διέθεταν εξουσία καθόλα τυπική, σύμφωνα και με τη μαρτυρία του Μόδη, παρόλα αυτά δεν τους πείραξε κανείς³⁵⁴. Ακόμη ο Ευριπίδης Μπακιρτζής δέχθηκε και ανέλαβε να εξασφαλίσει το στρατωνισμό όσων θα προσέρχονταν στην κατάταξη των κληρωτών της τάξης του 1936, για τον σχηματισμό προσωρινής εθνικής φρου-

352. Γρηγόρης Φαράκος, *Ο ΕΛΑΣ και η εξουσία: Μυστική Έκθεση [1946] και άλλα ντοκουμέντα*, τόμ. Β', Αθήνα 2000, σσ. 105-121.

353. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Ευριπίδης Μπακιρτζής, Επιστολές, Επιστολή στα αγγλικά με τον τίτλο *Ευριπίδης Μπακιρτζής*.

354. Μόδης, *ό.π.*, σ. 421.

ράς. Συνεπώς, αν ο Ευριπίδης Μπακιρτζής απέβλεπε στην πρόσδεση της Ελλάδας στο άρμα των κομμουνιστικών χωρών της εποχής, θα εξωθούσε την κατάσταση προς την ένοπλη ρήξη και μάλιστα θα ζητούσε βοήθεια από τα γειτονικά κράτη. Ωστόσο τίποτε από όλα αυτά δεν συνέβη. Στη Θεσσαλονίκη επικράτησε πνεύμα μετριοπάθειας και συνεργασίας σε όλους τους τομείς. Η παρουσία του Ευριπίδη Μπακιρτζή στη διοίκηση της ΟΜΜ συνέβαλε στην αποφυγή αιματηρών επεισοδίων, ανάμεσα σε ΕΛΑΣ και Άγγλους. Ο Μακεδόνας στρατιωτικός βρέθηκε στο μεταίχμιο δύο κόσμων κατά τη διάρκεια της σύγκρουσής τους, κατορθώνοντας να επιβιώσει τόσο ο ίδιος όσο και η πόλη της Θεσσαλονίκης. Οι άλλες επιμέρους τοποθετήσεις του, όπως η άρνηση της αποδοχής της κυβέρνησης Πλαστήρα μετά τη λήξη των Δεκεμβριανών, μπορούν να λογιστούν μόνον ως ευκαιριακές επιλογές του.

Κατά τη διάρκεια της ηγεσίας του στην ΟΜΜ συνέβησαν από την πλευρά του ΕΛΑΣ μια σειρά δολοφονιών των αντιπάλων του, τις οποίες γνώριζε εκ της θέσεώς του ο Ευριπίδης Μπακιρτζής. Αρχικά, με την εγκατάσταση του στρατηγείου στη Θεσσαλονίκη συνέβησαν αυθαίρετες συλλήψεις πολλών μη Εαμιτών, που προσήχθησαν με συνοπτικές διαδικασίες σε δίκες, οι οποίες σχεδόν πάντα οδηγούσαν τους δικαζόμενους στο εκτελεστικό απόσπασμα. Το ΕΑΜ δικαιολογούσε τα γεγονότα ως συλλήψεις δοσίλογων και φασιστών, αν και εκτός από τις δολοφονίες των ανδρών των Ταγμάτων Ασφαλείας εκτελέστηκαν και άνθρωποι που δεν είχαν σχέση με αυτά. Στις 19 Νοεμβρίου ο Στρατηγός Σκόμπυ διαμαρτυρήθηκε στον Μπακιρτζή, ο οποίος καταδίκασε την πρακτική, με την υπόσχεση πως οι ενέργειες αυτές θα σταματούσαν³⁵⁵. Τις ίδιες ακριβώς υποσχέσεις έδινε και στον Γεώργιο Μόδη, αλλά οι εκτελέσεις κάθε άλλο παρά μειώνονταν³⁵⁶. Απεναντίας εντεινόταν εναντίον «πραγματικών και εν-

355. Στεφανίδης, *ό.π.*, σσ. 362-365.

356. Μόδης, *ό.π.*, σσ. 429, 431, 432. Βλ. του ιδίου, *Ο Μακεδονικός Αγών και η νεώτερη μακεδονική Ιστορία*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 353. Επίσης του ιδίου, *Μακεδονικές Ιστορίες: Ντόκτορ Γιάννη*, Αθήνα 1957, σσ. 212-219.

δεχόμενων αντιπάλων του ΕΑΜ»³⁵⁷. Τα θύματα του ΕΑΜ υπήρξαν πολλά στη Θεσσαλονίκη εκείνη την περίοδο, παρόλο που δεν έγιναν συγκρούσεις παρόμοιες με αυτές των Αθηνών. Ωστόσο η επιλογή της ανάληψης της ανώτατης ηγεσίας της ΟΜΜ από τον Ευριπίδη Μπακιρτζή είναι αρκετή, για να του καταλογίσει μερίδιο ευθύνης για τις δολοφονίες που συνέβησαν εκείνη την περίοδο στη Μακεδονία. Παρά τις προσπάθειές του δεν μπόρεσε να αντιστρέψει την εξέλιξη των γεγονότων. Από την άλλη πλευρά αν αναλογιστεί κάποιος τα εγκλήματα που διέπραξαν τα Τάγματα Ασφαλείας και διάφορες φιλοναζιστικές οργανώσεις που δρούσαν στη Βόρεια Ελλάδα, μπορεί έως έναν μεγάλο βαθμό να αιτιολογήσει και τα αντίποινα αυτά από τον ΕΛΑΣ. Από την εν γένει στάση του ο Ευριπίδης Μπακιρτζής μπορεί να καταχωρηθεί στους μετριοπαθείς ανθρώπους. Δυστυχώς όμως η μετριοπαθείά του δεν ακούσε τη συγκεκριμένη στιγμή για να αποτρέψει αυτού του είδους τις ακρότητες. Ο τότε Βρετανός Πρόξενος στη Θεσσαλονίκη τόνισε την καταλυτική συνεισφορά του Ευριπίδη Μπακιρτζή στην αποφυγή ωμοτήτων παρόμοιων με αυτές των Αθηνών και καταλόγισε τις πράξεις αυτές στη δράση των ανδρών της ΟΠΛΑ, η οποία δεν ελεγχόταν από την Ανώτατη Ηγεσία της ΟΜΜ³⁵⁸. Η αποτίμηση αυτή θέτει τη συνεισφορά του Ευριπίδη Μπακιρτζή, μέσα στον κυκεώνα τόσων πολλών γεγονότων, στην ορθή της βάση. Χρόνια αργότερα σε επιστολή του ο Βρετανός Πρόξενος σημείωνε:

«Ήμουν ο Βρετανός Γενικός Πρόξενος στη Θεσσαλονίκη κατά το 1944-1945 και υπηρετούσα στην Αθήνα με τη βρετανική οικονομική αποστολή, όταν άκουσα για τον θάνατο του Στρατηγού Μπακιρτζή. Θρήνησα και συγκλονίστηκα και, καθώς τον γνώριζα καλά κατά τη διάρκεια της ταραχώδους περιόδου στη Θεσσαλονίκη, επιθυμούσα να αποτίσω

357. Στεφανίδης, *ό.π.*, σ. 365.

358. Για τη δράση της ΟΠΛΑ στη Θεσσαλονίκη βλέπε: Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, «Μέρες» της ΟΠΛΑ στη Θεσσαλονίκη: Τα χρώματα της βίας (1941-1945): Μέσα από το αρχείο του Ν. Τσιρώνη, Θεσσαλονίκη 2013. Συνεπικουρικά, βλέπε: Μουμτζής, *ό.π.*, σσ. 213-224.

φόρο τιμής στη μνήμη του. Είχα ελπίσει πως διαμέσου του Στρατηγού Μεραντίτη αυτό θα ήταν δυνατόν σε αθηναϊκή εφημερίδα, αλλά για διάφορους λόγους δεν κατέστη εφικτό. Έχω ωστόσο κρατήσει ένα αντίγραφο της ανώνυμης τιμητικής αναφοράς μου στη μνήμη του. Ακολουθεί το κείμενο.

Ως Βρετανός που υπηρέτησε στη Βόρειο Ελλάδα, από την απελευθέρωσή της από τους Γερμανούς μέχρι και μετά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, θα ήθελα να αποτίσω φόρο τιμής στη μνήμη του Στρατηγού Ευριπίδη Μπακιρτζής, του οποίου το τραγικό τέλος μόλις έχει ανακοινωθεί.

Όταν έφτασα στη Θεσσαλονίκη, ο Μπακιρτζής ήταν ήδη εγκατεστημένος στο στρατηγείο ως επικεφαλής της 6ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ και για τους επόμενους τρεις μήνες τα καθήκοντά μου με φέρνανε σε συνεχή επαφή μαζί του. Το πόσο κοντά, πόσο πολύ κοντά, η βόρεια Ελλάδα κόντεψε να βυθιστεί στην αιματοχυσία του Εμφυλίου Πολέμου, όπως και η Αθήνα, είναι ένα μυστικό, το οποίο ο Μπακιρτζής, πιθανόν, τουλάχιστον εν μέρει, πήρε μαζί του στον πρόωρο τάφο του. Αλλά η απόδοση αξίας [για το γεγονός ότι δε χύθηκε τόσο αίμα] ήταν κυρίως δική του, κατά τη γνώμη αυτών που βρίσκονταν εκεί και ήταν οι καθ' ύλην αρμόδιοι να εκφράσουν γνώμη. Ο Μπακιρτζής ήταν αναμφίβολα ένας πολιτικός στρατιώτης, ένα ανήσυχο πνεύμα με απροσδιόριστες φιλοδοξίες. Ωστόσο αυτές οι φιλοδοξίες ήταν συνδεδεμένες με την Ελλάδα και με ένα πιο ευτυχισμένο μέλλον. Μπορεί να έσφαλε ως προς την πολιτική του τοποθέτηση, αλλά εγώ, όπως και οι περισσότεροι συμπατριώτες μου, δεν αμφισβήτησα ποτέ την καλή του πρόθεση και τον ουσιώδη πατριωτισμό του.

Ο Μπακιρτζής δε λειτουργούσε βεβαίως αυτόνομα. Ο πολιτικός του επίτροπος ήταν ο Μάρκος Βαφειάδης και οι αντίστοιχες δυνάμεις ήταν η πηγή συνεχούς υποδαύλισης. Παρόλα αυτά, είναι σίγουρο πως μόνο επιρροή, και μάλι-

στα επιτυχώς, προς την πλευρά της ειρήνης, παρόλη την ισχυρή πίεση να αναλάβει επιθετική δράση. Επιπλέον πέραν κάθε αμφιβολίας ο Μπακιρτζής τηρούσε ένα υψηλό επίπεδο πειθαρχίας στις τάξεις του στρατεύματος, που βρισκόταν υπό τις διαταγές του και πως οι όποιες ακρότητες που συνέβησαν έγιναν κυρίως υπ' ευθύνη της ΟΠΛΑ. Ήταν κυρίως χάρη στην προσωπική παρέμβαση του Μπακιρτζή, που οι ζωές των πολλών ομήρων σώθηκαν, συμπεριλαμβανομένης και της μεγάλης ομάδας των αξιωματικών του στρατού και της χωροφυλακής που ήταν υπό περιορισμό στην Αριδαία.

Τον καιρό που πολλοί παρτιζάνοι θεωρούσαν ότι τους ανήκαν οι καρποί της νίκης, ο Μπακιρτζής διατηρούσε τις υψηλές αρχές της προσωπικής του συμπεριφοράς και συνέχιζε να ζει μία ζωή αυστηρής λιτότητας χωρίς σκέψη προσωπικού πλουτισμού. Στη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας παρέμεινε ακηλίδωτος. Εκτελούσε άψογα τις αποστολές που αναλάμβανε. Μου έρχεται στο νου συγκεκριμένα η εκκένωση της Θεσσαλονίκης και η τελική αποστράτευση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ στον Βορρά. Και τα δύο πραγματοποιήθηκαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, με πληρότητα, αφοσίωση και χωρίς σοβαρά επεισόδια. Το έβλεπα συχνά εκείνον τον καιρό, αν και ήταν βαθιά απογοητευμένος με την εξέλιξη των πραγμάτων, τυραννισμένος από αμφιβολίες και συγκρουόμενα πιστεύω, σε σημείο που βρισκόταν στα πρόθυρα νευρικής κατάρρευσης, και παρόλα αυτά διέβλεψε σαφώς πως ήταν το καθήκον του να παραμείνει στη διοίκηση [της ΟΜΜ] μέχρι να φέρει εις πέρας τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει.

Στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έλαβε Παράσημο Διακεκριμένων Υπηρεσιών για την ευφυή και θαρραλέα συμμετοχή στην εκδίωξη των Βουλγάρων στην εκστρατεία τους για την κατάληψη της Θεσσαλονίκης. Ήταν περήφανος γι' αυτό το παράσημο που ήταν το μόνο, που φορούσε στο τραχύ στρατιωτικό του αμπέχονο όλο τον καιρό που τον γνώριζα. Πολλοί

Βρετανοί αξιωματικοί, που τον γνώριζαν στη Θεσσαλονίκη, θα είναι πολύ λυπημένοι. Μπορώ να σκεφτώ δύο συγκεκριμένους, όπως τον Στρατηγό Lovett, τον Διοικητή των Βρετανικών δυνάμεων, και τον Ταγματάρχη Dodson, που ήταν βρετανικός στρατιωτικός σύνδεσμος, πριν και μετά την απελευθέρωση. Είμαι βέβαιος πως ο λαός της Βορείου Ελλάδος ακόμα και τώρα, παρόλες τις δοκιμασίες του, θα σκέφτεται με ευγνωμοσύνη τον άντρα που τον έσωσε από τη φρίκη του Εμφυλίου Πολέμου πριν δύο χρόνια και στον οποίο πάρα πολλοί, όλων των τάξεων, είναι υποχρεωμένοι για την ίδια τους τη ζωή. Για έναν Βρετανό η υπέρτατη τραγωδία της Ελλάδος είναι ότι οι ικανότητες και η ακατάπαυστη ενέργεια ανδρών σαν τον Μπακιρτζή δε μπόρεσε να χαλιναγωγηθεί σε μία προσπάθεια για την αναγέννηση της πατρίδας, αλλά κατασπαταλήθηκε σε αδελφοκτόνα διαμάχη, της οποίας το μοναδικό αποτέλεσμα είναι η αναίρεση όλων όσων οι καλόπιστοι Έλληνες οποιασδήποτε παράταξης και οι φίλοι τους στο εξωτερικό τόσο πολύ ποθούν»³⁵⁹.

Μετά τη λήξη των Δεκεμβριανών τηρήθηκε πιστά η ανακωχή και οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ αποχώρησαν από την πόλη της Θεσσαλονίκης. Τη 16^η Ιανουαρίου αναχώρησε και ο ίδιος για τη Βέροια μαζί με το επιτελείο της ΟΜΜ, όπου και παρέμεινε έως την 1^η Μαΐου του 1945. Κατόπιν μετέβη για ένα μικρό χρονικό διάστημα στη Θεσσαλονίκη, όπου διέμενε και η οικογένειά του, και από εκεί στην Αθήνα, από όπου εξορίστηκε για δεύτερη και τελευταία φορά³⁶⁰.

359. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Ευριπίδης Μπακιρτζής, Επιστολή στα αγγλικά με τίτλο «Ευριπίδης Μπακιρτζής».

360. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Ευριπίδης Μπακιρτζής, Νέα Ικαρία, 18 Οκτωβρίου 1946.

Ε) Η δεύτερη εξορία του στον Άγιο Κήρυκο και τους Φούρνους της Ικαρίας

Αμέσως μετά την αποστράτευση του ΕΛΑΣ ξεκίνησε η αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων της χώρας, όπου εκτός των άλλων προβλημάτων, έπρεπε να βρεθεί και κάποιος τρόπος διαχείρισης του προβλήματος της πλειάδας των αξιωματικών που δημιούργησε η αναγκαστική ένταξη των Ελλήνων αξιωματικών (ΕΛΑΣ και κυβερνητικών δυνάμεων) σε έναν ενιαίο στρατό. Το ελληνικό κράτος στην προσπάθειά του να εξοβελίσει τα αριστερά στοιχεία από τον στρατό, εφηύρε το πολιτικό τέχνασμα των τριών πινάκων. Για τον λόγο αυτό δημιουργήθηκαν τρεις Πίνακες υπό την κωδική ονομασία Α', Β' και Γ', όπου όσοι εντάσσονταν στον Α' θα αναλάμβαναν άμεσα ενεργή υπηρεσία στις τάξεις του νεοσυγκροτηθέντος στρατεύματος, ενώ όσοι θα καταχωρούνταν στον Πίνακα Β' θα παρέμεναν στο στράτευμα με πλήρεις αποδοχές, δίχως όμως να εκτελούν υπηρεσίες, εξαιτίας του ότι υστερούσαν από ηθική και εθνική άποψη ως προς αυτούς που είχαν καταχωρηθεί με υποκειμενικά κριτήρια στον Πίνακα Α'. Το σχέδιο προέβλεπε πως θα ξανακρίνονταν στο μέλλον, αλλά ουσιαστικά οι κρατικοί φορείς ανέμεναν τη στιγμή δημιουργίας αυτεπαγγέλτων προϋποθέσεων αποστρατείας τους. Τέλος, όσοι θα καταχωρούνταν στον Πίνακα Γ' θα αποστρατεύονταν αμέσως³⁶¹. Η επίλυση της υπόθεσης του Ευριπίδη Μπακιρτζή εκτός των άλλων προσέκρουε και στο Βασιλικό Διάταγμα της εκδίωξής του για τη συμμετοχή του στο Κίνημα του 1935.

Πιο συγκεκριμένα, αφού αναιρέθηκαν οι αποφάσεις και τα Διατάγματα της 21^{ης} Μαρτίου του 1936 και της 22^{ης} Ιανουαρίου του 1937 που προέβλεπαν τη διαγραφή του από τις τάξεις των αξιωματικών, την απώλεια των στρατιωτικών του βαθμών και την έκπτωσή του στην τάξη του στρατιώτη ο χρόνος από το 1935 έως το 1944 προσμετρήθηκε ως χρόνος ενεργούς υπηρεσίας και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής έλαβε αυτόματα τον βαθμό του Υποστρατήγου

361. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τόμ. Γ', σσ. 171-172. Βλ. επίσης και Στέφανος Σαράφης, *Μετά τη Βάρκιζα*, Αθήνα 1979, σσ. 22-23.

του Πυροβολικού. Δεν άσκησε όμως το αξίωμα, αφού καταχωρήθηκε στον Πίνακα Β³⁶². Αν και η τυπική του δικαίωση επήλθε κάπως αργά, ο Μπακιρτζής θα έμπαινε ξανά σε καινούργιες περιπέτειες...

Λίγο μετά τη διάλυση του ΕΛΑΣ μετέβη στην Αθήνα. Μόνιμη κατοικία δεν διέθετε, γι' αυτό και φιλοξενούταν κατά καιρούς σε διάφορους φίλους. Τον Σεπτέμβριο του 1946 έλαβε φύλλο πορείας, βάσει του οποίου διατασσόταν να μεταβεί την 21η του τρέχοντος μηνός στην Ικαρία και συγκεκριμένα στον Άγιο Κήρυκο³⁶³. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής θα ξαναζούσε την πικρία της εξορίας. Λίγο καιρό πριν είχε αρνηθεί τις προτάσεις που τού είχαν γίνει από πρόσωπα που σχετιζόνταν με το οικογενειακό του περιβάλλον για αποχώρηση από την Ελλάδα και την ανάληψη εργασίας στο εξωτερικό³⁶⁴. Έτσι, την 21^η Σεπτεμβρίου συγκέντρωσε τα πράγματά του από την οικία του ιατρού Μικέ Παϊδούση, όπου διέμενε, και έφυγε για τον τόπο της εξορίας του.

Στον Άγιο Κήρυκο διέμεινε στο σπίτι του φαρμακοποιού Γιάννη Αδάμου με σύσταση κάποιου παλιού αντάρτη του ΕΛΑΣ που ονομαζόταν Ιπποκράτης Ζαΐμης και καταγόταν από τη Σάμο³⁶⁵. Από την αλληλογραφία που διατηρούσε με την παλαιά του φίλη Ντόρα Νικοτσάρα πληροφορούμαστε τις συνθήκες παραμονής του στο νησί. Σε επιστολή του λοιπόν στις 22 Οκτωβρίου του 1946 ο ίδιος

362. ΥΣΑ, Μικροφίλμ ΔΝΣΗ ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΙΑΣ ΓΕΣ/ Α - Α 12 - 34/ Φ 81 τόμος 22, Απόστρατοι, Από 475 έως 950, Φύλλον του Υποστρατήγου Μπακιρτζή Ευριπίδου.

363. *Ελευθερία*, 21 Σεπτεμβρίου 1946. Εκτός από τον Ευριπίδη Μπακιρτζή, φύλλο πορείας για διάφορα νησιά του Αιγαίου έλαβαν και άλλοι 31 αξιωματικοί του ΕΛΑΣ, συμπεριλαμβανομένου και του Σαράφη, που είχαν καταχωρηθεί στον Πίνακα Β'. *Ριζοσπάστης*, 20 Σεπτεμβρίου 1946. Σύμφωνα με επίσημα στρατιωτικά αρχεία της περιόδου, ο Μπακιρτζής εκτοπίστηκε προληπτικά, διότι υπήρχαν στοιχεία εις βάρος του και εις βάρος άλλων 100 αξιωματικών που ανήκαν στον ΕΛΑΣ πως ετοιμάζονταν να ηγηθούν κάποιων ανταρτοομάδων. Αρχείο Αθανασίου Καλλιανιώτη, ΓΕΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου.

364. Κλειώ Νάτση, *Συνέντευξη στη Θεσσαλονίκη*, 2010.

365. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Ευριπίδης Μπακιρτζής, *Μαρτυρία, Χρήστος Θάνος*, τ. *Ειρηνοδίκης - Δικηγόρος*, Αθήνα, 20 Μαΐου 1982.

έγραφε μεταξύ των άλλων: «[...] Καί σέ σένα τό έπαναλαμβάνω πώς περνάω σχετικά καλά. Γνώρισα παληότερα τά νησιά τών έκτοπισμένων καί σέ βεβαιώ πώς έδώ ήμαστε πολύ καλά. Κόσμος άρκετά καλός καί περιποιητικός, φύση άρκετά καλή καί κατάλληλη για έκδρομές, άκόμα καί ψάρια φτηνά καί έκλεκτά. [...], μέ τόν Πειραιά έχουμε τακτική έπικοινωνία καί ότι μέ χρειάζεται δέν έχω παρά νά τό παραγγέλνω. [...]»³⁶⁶. Μάλιστα, είχε καταλήξει στον καθορισμό του καθημερινού του προγράμματος και διέθετε δύο απογεύματα τη βδομάδα για την προσωπική του αλληλογραφία. Ακόμη είχε πάρει μαζί του ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία, που θα του χρησίμευε στη συγγραφή μίας νέας μελέτης³⁶⁷. Από τα ίδια τα κείμενα του Ευριπίδη Μπακιρτζή πληροφορούμαστε πως οι συνθήκες κράτησης των κρατουμένων στον Άγιο Κήρυκο ήταν καλύτερες από άλλους αντίστοιχους τόπους εξορίας. Στο ίδιο μέρος θα παρέμενε για τους επόμενους τρεις μήνες, έως την 13^η Ιανουαρίου. Από εκεί θα μεταφερόταν στους Φούρνους της Ικαρίας³⁶⁸.

Από την παραμονή του όμως εκεί ήταν λιγότερο ικανοποιημένος, τόσο εξαιτίας του κακού καιρού, όσο και εξαιτίας του ίδιου του τοπίου που τον περιέβαλε. Οι Φούρνοι είναι ένα μικρό νησί του Αιγαίου πελάγους, όπου η κρατική μέριμνα εκείνη την εποχή απουσίαζε. Σύμφωνα με τις ίδιες τις περιγραφές του Ευριπίδη Μπακιρτζή, επρόκειτο περί ενός ξερότοπου, χωρίς ιδιαίτερη βλάστηση, που χρησιμοποιήθηκε ως τόπος περιορισμού πολιτικών κρατουμένων³⁶⁹. Παρόλα αυτά οι επιστολές του απέπνεαν μία αισιοδοξία και ο ίδιος δεν είχε πάψει ούτε στιγμή να ασχολείται με τα στρατιωτικά ζητήματα. Αλληλογραφούσε με φίλους του στην Αθήνα ζητώντας τους να

366. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Επιστολές από την εξορία, Επιστολή προς την Ντόρα Νικοτσάρα της 22^{ης} Οκτωβρίου 1946.

367. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Επιστολές από την εξορία, Επιστολή προς την Ντόρα Νικοτσάρα της 8^{ης} Νοεμβρίου 1946. Ως προς τα οικονομικά αναφορά γίνεται στο: Νίκος Μάργαρης, *Ιστορία της Μακρονήσου*, τόμ. Α', Αθήνα 1966, σ. 431.

368. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Επιστολές από την εξορία, Επιστολή προς την Ντόρα Νικοτσάρα της 18^{ης} Ιανουαρίου 1947.

369. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Επιστολές από την εξορία, Επιστολή προς την Ντόρα Νικοτσάρα της 4^{ης} Απριλίου 1947.

του αποστέλουν βιβλία που τους είχε παραγγείλει³⁷⁰. Επιπλέον το ενδιαφέρον του και για τις πολιτικές εξελίξεις της εποχής παρέμενε αμείωτο. Μάλιστα, μετά από εισήγηση του Αλκιβιάδη Λούλη κατέθεσε και την άποψή του στη βρετανική αποστολή που διερευνούσε τις συνθήκες κράτησης των πολιτικών εξοριστών. Η κατάθεση διέρρηξε στον τύπο της εποχής και σε γενικές γραμμές ο Ευριπίδης Μπακιρτζής κατήγγειλε την πολιτική της τότε κυβέρνησης και τις συνθήκες κράτησης των κρατουμένων. Όλα κυλούσαν με σχετική ομαλότητα με βάση τα δεδομένα της εποχής έως την ώρα όμως που ένα γεγονός θα τάραζε τα λιμνάζοντα ύδατα...

ΣΤ) Το άδοξο τέλος

Την 9η Μαΐου του 1947 ο Ευριπίδης Μπακιρτζής σηκώθηκε νωρίς και άρχισε να ετοιμάζεται για τον καθημερινό του περίπατο. Από τις μαρτυρίες των ανθρώπων που τον έζησαν γνωρίζουμε ότι πρόσεχε τη φυσική του κατάσταση και γυμναζόταν καθημερινά. Κατά τις 9:00 ήρθε ένας συνεξοριστός του ονόματι Τάκης Μυτιληνιός να τον ενημερώσει για τα τρέχοντα πολιτικά δρώμενα που αφορούσαν το ενδεχόμενο της αμνηστίας, κ.τ.λ.³⁷¹. Λίγο αργότερα, και συγκεκριμένα στις 10:00 ακριβώς, είχαν περάσει οι φίλοι του να τον πάρουν για τον καθημερινό τους περίπατο. Ο ίδιος όμως είχε κοπεί στο ξύρισμα και τους έκανε νεύμα να προχωρήσουν, λέγοντάς τους ότι θα τους προλάβαινε καθ' οδόν³⁷². Περίπου όμως πέντε λεπτά μετά ακούστηκε πυροβολισμός από το σπίτι που διέμενε. Γρήγορα έτρεξαν προς τα εκεί... Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής βρισκόταν νεκρός στο κρεβάτι του με μία σφαίρα στο λευκό του πουκάμισο. Ο «κόκκινος Συνταγματάρχης», ο Στρατηγός Μπακιρτζής του ΕΛΑΣ,

370. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Επιστολές από την εξορία, Επιστολή προς την Ντόρα Νικοτσάρα της 4^{ης} Απριλίου 1947.

371. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Επιστολές από την εξορία, Επιστολή του Αναστασίου Λάμπρου προς τον Α. Δημητριάδη.

372. Νίκος Μάργαρης, *Ιστορία της Μακρονήσου*, τόμ. Α', Αθήνα 1966, σ. 431.

ήταν νεκρός, τρυπημένος με μία σφαίρα στην καρδιά. Από εκείνο το σημείο και έπειτα το γεγονός έγινε προϊόν εκμετάλλευσης από πολλούς.

Αμέσως μετά το άκουσμα του πυροβολισμού οι συνεξόριστοί του έτρεξαν στο σπίτι του, για να διαπιστώσουν τι συνέβη. Τον βρήκαν ξαπλωμένο στο κρεβάτι. Ανακοίνωσαν το γεγονός στις αρμόδιες αρχές χωροφυλακής που βρίσκονταν στο νησί και επιφορτίστηκαν με τη φύλαξη του πτώματος. Το μεσημέρι το γεγονός μαθεύτηκε στον Άγιο Κήρυκο και ο Ανθυπομοίραρχος Σερμόπουλος, που ως διευθυντής της υποδιοίκησης Χωροφυλακής της Ικαρίας ήταν ο αρμόδιος για τη διαλεύκανση της υπόθεσης, μετέβη στους Φούρνους μαζί με τους Αναστάσιο Λάμπρου, Κ. Παπαδογιάννη και Κ. Μουστεράκη, όλοι τους στρατιωτικοί και παλιοί φίλοι του Μπακιρτζή³⁷³. Το νέο όμως διαδόθηκε αστραπιαία και σε ελάχιστο χρονικό διάστημα μετά την αναχώρηση των αστυνομικών αρχών ο Παντελής Δαμακός, παλιός κομμουνιστής και μέλος της ΟΣΠΕ³⁷⁴, αποφάσισε και εκείνος να μεταβεί στον τόπο του εγκλήματος, για να διαπιστώσει ο ίδιος τι είχε γίνει. Μαζί του πήγε και ο τ. Ειρηνοδίκης, Χρήστος Θάνος³⁷⁵.

Οι Δαμακός και Θάνος έφθασαν στον τόπο του εγκλήματος λίγο αργότερα από το επίσημο απόσπασμα της χωροφυλακής και εισήλθαν στο δωμάτιο του Μπακιρτζή. Ο διευθυντής της χωροφυλακής είχε σχεδόν καταλήξει πως επρόκειτο για αυτοκτονία, αλλά ο

373. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Επιστολές από την εξορία, Επιστολή του Αναστασίου Λάμπρου προς τον Κ. Δημητριάδη.

374. Η ΟΣΠΕ ήταν ένα καθοδηγητικό όργανο συγκροτημένο από το ΚΚΕ με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξασφαλίζει τον άμεσο έλεγχο στη ζωή και τις εκδηλώσεις των εξορίστων. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Ευριπίδης Μπακιρτζής, Συνέντευξη του Γιώργη Βασιλόπουλου, Μια εκτέλεση στο βουνό, Πολιτικοί εξόριστοι στην Ικαρία, Ο θάνατος του Ευριπίδη Μπακιρτζή.

375. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Ευριπίδης Μπακιρτζής, Μαρτυρία Χρήστου Θάνου, τ. Ειρηνοδίκης - Δικηγόρος, Αθήνα, 20 Μαΐου 1982. Ο Χρήστος Θάνος ασκούσε προπολεμικά το επάγγελμα του Ειρηνοδίκη και στη διάρκεια της Κατοχής είχε ταχθεί στο πλευρό του ΕΑΜ. Ήταν αριστερών πεποιθήσεων και έθρεφε βαθιά εκτίμηση για τον Ευριπίδη Μπακιρτζή. Για αυτό και μετέβη στους Φούρνους, μόλις έμαθε το νέο του θανάτου του.

Χρήστος Θάνος συγκρούστηκε με τον Ανθυπομοίραρχο Σερμόπουλο, έχοντας σχηματίσει την άποψη πως ο ξαφνικός θάνατος ήταν προϊόν δολοφονικής ενέργειας³⁷⁶. Η αντιπροσωπεία των συγκρατούμενων, όπως τεκμηριώνεται από επιστολή του Αντισυνταγματάρχη Λάμπρου προς την οικογένεια του θανόντος, συμμερίστηκε την άποψη των επισήμων αρχών της Χωροφυλακής³⁷⁷. Η διαφοροποίηση ωστόσο των δύο ανδρών είχε πάρει διαστάσεις και στον τύπο, με αποτέλεσμα ο κόσμος της Αριστεράς να πιστέψει πως ο Στρατηγός Μπακιρτζής έπεσε θύμα των εχθρών της Αριστεράς. Επιπλέον οι ιθύνοντες του ΚΚΕ άφησαν να διαδοθεί η άποψη στις τάξεις των κομμουνιστών πως ο Μπακιρτζής ήταν ένα ακόμη θύμα της Intelligence Service³⁷⁸.

Ο Φοίβος Γρηγοριάδης στην αφήγησή του δέχεται το γεγονός ως πράξη αυτοχειρίας, αλλά υποστηρίζει παράλληλα πως η βρετανική επιτροπή που διερευνούσε τις συνθήκες κράτησης των πολιτικών εξορίστων ζήτησε απευθείας από τον Ευριπίδη Μπακιρτζή να καταθέσει, όταν μετέβη στους Φούρνους στις αρχές Μαρτίου και πως μετά την αιχημηρή του κατάθεση απομονώθηκε στους Φούρνους, χωρίς να δίνει περαιτέρω εξηγήσεις³⁷⁹. Έτσι, ο αναγνώστης παραμένει με την άποψη πως ο βρετανικός παράγοντας συνέβαλε στην εξόπλωσή του. Η τοποθέτηση αυτή αναπαράχθηκε, διότι ο Γρηγοριάδης ήταν ένας από τους καλύτερους ιστορικούς της Εθνικής Αντίστασης.

Από τα στοιχεία που συνέλεξε ο Νίκος Μάργαρης προκύπτει ότι ο Μπακιρτζής δεν μεταφέρθηκε από τον Άγιο Κήρυκο μετά την

376. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Ευριπίδης Μπακιρτζής, Μαρτυρία Χρήστου Θάνου, τ. Ειρηνοδίκης - Δικηγόρος, Αθήνα, 20 Μαΐου 1982.

377. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Επιστολές από την εξορία, Επιστολή του Αναστασίου Λάμπρου προς τον Α. Δημητριάδη.

378. Υπάρχει μία ανυπόγραφη απόφαση του πολιτικού γραφείου του ΚΚΕ, η οποία γράφτηκε στις 23 Ιουνίου του 1947 και στάλθηκε από την Αθήνα στον Γιάννη Ιωαννίδη, όπου σημειώνεται πως σύμφωνα με τα συγκεντρωθέντα στοιχεία «προκύπτει πως ο Μπακιρτζής δολοφονήθηκε από ξένους πράκτορες». Βλ. Φίλιππος Ηλιού, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος: Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Αθήνα 2005, σ. 170.

379. Φοίβος Γρηγοριάδης, *Εμφύλιος πόλεμος 1944-1949: Το δεύτερο αντάρτικό*, τόμ. 10, Αθήνα 1975, σσ. 156-157.

κατάθεσή του στην επιτροπή, αλλά βρισκόταν ήδη τρεις μήνες στους Φούρνους, όταν κατέθεσε, όπως ο ίδιος σημειώνει στην επιστολή του προς την Ντόρα Νικοτσάρα. Επιπλέον η επιτροπή δεν ζήτησε να πάρει συνέντευξη από τον Ευριπίδη Μπακιρτζή, αλλά από τον Αλκιβιάδη Λούλη της ΟΣΠΕ, ο οποίος αρνήθηκε να καταθέσει προτείνοντας στη θέση του τον βιογραφούμενο, ο οποίος και δέχθηκε³⁸⁰.

Από όλες τις αντικρουόμενες απόψεις που εκφράστηκαν εγκρίνεται το ζήτημα για το αν ήταν όντως ο θάνατός του πράξη αυτοχειρίας ή όχι. Από τα στοιχεία που συγκέντρωσε ο Νίκος Μάργαρης προκύπτει μόνο μία διχογνωμία σχετικά με την ύπαρξη μαρτύρη στο λευκό του πουκάμισο³⁸¹. Οι καταθέσεις των κατοίκων των Φούρνων που ζούσαν καθημερινά τον βιογραφούμενο συγκλίνουν στο συμπέρασμα πως η συμπεριφορά του δεν προσιδιάζε καθόλου με συμπεριφορά ανθρώπου που σκεφτόταν το ενδεχόμενο της αυτοκτονίας. Ο τσαγγάρης Στέλιος Κόνδυλας κατέθεσε στον Νίκο Μάργαρη πως μία ημέρα πριν από τον θάνατό του ο Στρατηγός πήγε στο πανηγύρι της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη μαζί με τους ντόπιους και πως είχε προγραμματίσει να ξαναπάει μαζί του δύο μέρες μετά στην τοποθεσία «Στάνες», για να φάει μυζήθρα με μέλι. Επιπλέον την ίδια μέρα τού ζήτησε να τού φτιάξει ένα ζευγάρι πέδιλα, λόγω της ζέσθης³⁸². Ακόμη συνέχιζε κανονικά τη συγγραφή της μελέτης του, με την έκδοση της οποίας σκόπευε να βελτιώσει τα οικονομικά του. Επιπροσθέτως παρακολουθούσε ανελλιπώς τα πολιτικά δρώμενα εντός και εκτός Ελλάδας με αμείωτο ενδιαφέρον, όπως έπραττε πάντα. Τέλος, λίγο πριν το άδοξο τέλος του ο Ευριπίδης Μπακιρτζής τεκμηριώνεται πως αστειευόταν μάλιστα με τον

380. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Επιστολές από την εξορία, Επιστολή προς την Ντόρα Νικοτσάρα της 18^{ης} Ιανουαρίου 1947.

381. Από τη μία ο θάνατος υποστήριξε πως δεν υπήρχε μαρτύρι στο πουκάμισο του Μπακιρτζή, πράγμα που αποδείκνυε το γεγονός πως ο βιογραφούμενος πυροβολήθηκε από κάποια απόσταση. Από την άλλη τόσο το επίσημο πόρισμα, όσο και η επιστολή του Αντισυνταγματάρχη Λάμπρου αρνούνται την προαναφερθείσα εκδοχή.

382. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Ευριπίδης Μπακιρτζής, Φούρνοι Ικαρίας, «Το σπίτι που πέθανε ο Ευριπίδης Μπακιρτζής».

γεωπόνου που ασχολούνταν με τον κήπο της σπιτονοικοκυράς του³⁸³. Επιπλέον διέμενε μόνος του σε ανώγειο που δεν επικοινωνούσε με εσωτερική σκάλα με το σπίτι του ισογείου και του οποίου η πόρτα βρισκόταν βόρεια, απ' όπου κάποιος θα μπορούσε να διαφύγει. Επομένως, όλα αυτά δείχνουν έναν άνθρωπο γεμάτο ενέργεια, που κάθε άλλο παρά είχε παραιτηθεί από τα συμβάντα της ζωής και ήθελε μέσω της αυτοκτονίας του να βρεί κάποια διέξοδο.

Οι εκπρόσωποι της νικήτριας παράταξης του Εμφυλίου Πολέμου θεώρησαν τον θάνατό του πράξη αυτοχειρίας και με δεδομένες τις συνθήκες της εποχής τα πραγματικά αίτια του θανάτου του διερευνήθηκαν ποτέ. Από τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από τον Νίκο Μάργαρη ο ισχυρισμός περί αυτοχειρίας απορρίπτεται. Το ενδεχόμενο να είχε εκτελεστεί από τους Άγγλους την ώρα που η επιρροή τους στη χώρα ήταν αμυδρή, αφού πλέον η Ελλάδα περνούσε βαθμιαία στην επικυριαρχία των Αμερικανών προκαλεί αμφιβολίες, αφού δεν είχε μεταφερθεί στους Φούρνους εξαιτίας της κατάθεσής του στη Διεθνή Επιτροπή, που διερευνούσε τις συνθήκες κράτησης των πολιτικών εξορίστων. Στη διάρκεια της Κατοχής η κίνησή του να ενταχθεί στον ΕΛΑΣ και να γίνει στρατιωτικός διοικητής της ΟΜΜ μπορεί να είχε δυσαρεστήσει τους Άγγλους, αλλά η καταλυτική του στάση στα Δεκεμβριανά επεσκίασαν αυτό το γεγονός.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, όπως και η πλειοψηφία των μονίμων αξιωματικών, που είχαν προσχωρήσει στην Αριστερά κατά τη διάρκεια της Κατοχής, είχε περιθωριοποιηθεί κατά τον Εμφύλιο, όχι μόνο εξαιτίας της πολιτικής του Νίκου Ζαχαριάδη, αλλά και εξαιτίας της υπάρχουσας προϊστορίας. Ο ίδιος είχε εκφράσει τη διαφωνία του για τον Εμφύλιο, όπως επίσης είχε προσπαθήσει με τον Γιάννη Πετσόπουλο να αναμιχθεί στα εσωτερικά του ΚΚΕ, γεγονός που είχε προκαλέσει αντιδράσεις³⁸⁴.

383. ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Επιστολές από την εξορία, Επιστολή του Αναστασίου Λάμπρου προς τον Κ. Δημητριάδη.

384. Αλέκος Παπαπαναγιώτου (επιμ.), Γιάννης Ιωαννίδης, *Αναμνήσεις: Προβλήματα της πολιτικής του ΚΚΕ στην εθνική αντίσταση 1940-1945: Το πρακτικό μιάς συζήτησης*, Αθήνα 1980, σσ. 350-351, 534.

Οι ιδιάζουσες συνθήκες της Κατοχής και το γεγονός ότι έως το 1944 η πλειοψηφία του σώματος των αξιωματικών είχαν πειστεί για την αναγκαιότητα της αντίστασης είχαν ως αποτέλεσμα τη συσσώρευση πολλών αξιωματικών στις τάξεις του ΕΛΑΣ, αφού ο αγώνας του ήταν ένας αγώνας με εθνικό και όχι με ταξικό πρόσημο, όπως ήταν ο Εμφύλιος. Γι' αυτό στον ΕΛΑΣ δεν προσχώρησαν μόνο δημοκρατικοί αξιωματικοί³⁸⁵. Επίσης και οι αξιωματικοί των υπόλοιπων ανταρτικών οργανώσεων ήθελαν τη διάλυση των ανταρτικών οργανώσεων και την ένταξή τους σε έναν ενιαίο εθνικό στρατό μετά τη λήξη της Κατοχής. Παρόλα αυτά είναι γεγονός πως ακόμη και τότε οι παλιοί κομμουνιστές, που είχαν ζήσει όλους τους προπολεμικούς διωγμούς εις βάρος τους, τηρούσαν πολύ επιφυλακτική στάση προς τους αξιωματικούς του στρατού³⁸⁶. Ο Ανδρέας Τζήμας σε έκθεση που συνέταξε χρόνια αργότερα, όταν βρισκόταν πολιτικός εξόριστος στην Τσεχοσλοβακία, περιγράφει ανάγλυφα μέσα σε λίγες αράδες τη στάση του ΚΚΕ απέναντι στους μόνιμους αξιωματικούς και ειδικότερα προς τον Ευριπίδη Μπακιρτζή:

«...Εμείς από την πρώτη μέρα της εξόδου μας από την Αχρωναυπλία και τα νησιά κάναμε μια απεγνωσμένη και λίγο πολύ παρακινδυνευμένη προσπάθεια για τη συγκρότηση ενός πλατιού απελευθερωτικού Μετώπου. Έτσι, πλησιάζουμε και ανθρώπους, που αργότερα συγκροτούν αυτές τις οργανώσεις. Π.χ. ο Αποστόλου έχει επαφές με τον Μπακιρτζή και αυτός με τη σειρά του με έναν σωρό αξιωματικούς και στρατιωτικούς, που αργότερα ανήκουν σε αυτές τις οργανώσεις. Εδώ φαίνεται πως η δουλειά μπλέκεται με εκείνη που κάνει η παλιά Κεντρική Επιτροπή που δεν παραδίδει σε μας. Πρωταγωνιστεί μέσα σ' αυτήν την κίνηση ο Καρ-

385. Παρά τις ενστάσεις και τις καταγγελίες του Θόδωρου Μακρίδη ότι το ΚΚΕ ουσιαστικά δεν αξιοποίησε έγκαιρα τους μόνιμους αξιωματικούς που βρίσκονταν σε Αθήνα και Πειραιά, ο αριθμός των αξιωματικών που προσήλθαν στον ΕΛΑΣ, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ήταν μεγάλος. Γρηγόρης Φαράκος, *Ο ΕΛΑΣ και η εξουσία: Μυστική έκθεση και άλλα ντοκουμέντα*, τόμ. Β', Αθήνα 2000, σσ. 51-58.

386. Φαράκος, *Άρης Βελουχιώτης...*, ό.π., σ. 47.

βούνης, αλλά εμείς δεν ξέραμε τίποτα. Όποιος διαβάσει τις πρώτες σελίδες του βιβλίου του Σαράφη «Ο ΕΛΑΣ» θα δει τι μύλος γινότανε από μέσα σ' αυτούς τους κύκλους των αξιωματικών της ΕΚΚΑ και του ΕΔΕΣ που 'ταν τότε υπό διαμόρφωσιν. Ο Μπακιρτζής και ένας παράγοντας της ΕΚΚΑ, ίσως ο αξιωματικός του ναυτικού Ζάγκας, με τον οποίο και ο Μπακιρτζής και ο Αποστόλου είχαν επαφή από τον Δεκέμβρη του '41, εξαφανίζονται και ξαφνικά εμφανίζονται στην Αίγυπτο. Εγώ δεν είχα καμία επαφή με τον Μπακιρτζή. Οι δικοί μας στρατιωτικοί ήτανε πολύ επιφυλακτικοί απέναντι σ' αυτούς τους κύκλους. Και είχανε δίκηο. Γιατί όλοι αυτοί οι στρατιωτικοί και πολιτικοί δεν είχαν και δε θα μπορούσαν να χουνε τη συνωμοτική εκείνη πείρα που χρειαζότανε για μια δουλειά μέσα σε εκείνες τις συνθήκες της κατοχής. Γι' αυτό το ένα χτύπημα διαδεχόταν το άλλο. Πολύ περισσότερο θα καταλάβουμε πόσο δύσκολη ήταν η κατάσταση αν βάλουμε ερωτηματικά για ορισμένους απ' αυτούς, για τον πατριωτισμό τους και την ειλικρίνεια και διάθεση. [...]»³⁸⁷.

Τέλος, και ο Μάρκος Βαφειάδης, που ήταν ο ουσιαστικός διοικητής της ΟΜΜ, σε συνέντευξη που έδωσε και εκείνος στη διάρκεια της πολιτικής του προσφυγιάς στο Βουκουρέστι, φαίνεται πως και μεν δεν τον θεωρούσε πράκτορα των Βρετανών, αλλά δεν τον αντιμετώπιζε και ως ισάξιο κομμουνιστή εμφορούμενο από ιδεώδη κομματικότητας. Μιλώντας στον δημοσιογράφο Νίκο Μέρτζο τον Ιούλιο του 1978 δήλωσε τα εξής στην ερώτηση του δημοσιογράφου, για το αν θεωρούσε τον Ευριπίδη Μπακιρτζή παλιό πράκτορα της Intelligence Service:

«[...] Ξέρεις τι γίνεται Νίκο! Και πολύς δικός μας κόσμος έχει αυτήν την άποψη για τον Μπακιρτζή. Αλλά απ' όσα εγώ έχω πληροφορηθί, ο Μπακιρτζής φυσικά δεν είχε μια σταθερή κομματική ζωή στο Κίνημα έτσι σαν μέλος του κομμου-

387. Αρχείο Κωφού, Κούτα Θ, Ανδρέα Τζήμα, Εκθέσεις γράμματα για εθνική αντίσταση, Απάντηση στις ερωτήσεις 6 και 7.

νιστικού κόμματος. Από την άποψη της ιδεολογίας πάντα υπήρξε ταγμένος στην αριστερά. Στην Κατοχή, στην αρχή, δημιούργησε κάποιο δίκτυο, όπως εγώ έμαθα στην Αθήνα. Είχε έλθει σε σύνδεση με το Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής. Όταν όμως γύρισε πίσω με την ΕΚΚΑ κ.τ.λ. (Καρτάλης, Ψαρρός) και τελικά ήρθε στην ΠΕΕΑ (κυβέρνηση του ΕΑΜ) όχι μόνο δεν έδειξε καμία ύποπτη εκδήλωση, αλλά πολύ τίμια και ανοιχτά εντάχθηκε στο κίνημα [...] και πολύ ειλικρινά συνεργαστήκαμε οι δυό μας χωρίς να υπάρχει η ελάχιστη διαφωνία μεταξύ μας [...]»³⁸⁸.

Παρόλα αυτά από τα υπάρχοντα δημοσιευμένα σοβιετικά αρχεία προκύπτει το συμπέρασμα πως ο Ευριπίδης Μπακιρτζής εθεωρείτο κομμουνιστής από τους σοβιετικούς παράγοντες, σύμφωνα με τις πληροφορίες που είχε δώσει στους Σοβιετικούς ο Γιώργης Σιάντος³⁸⁹.

Στον Δημοκρατικό Στρατό, που ήταν ένας στρατός ταξικός, συμμετείχαν λίγοι αξιωματικοί της Στρατιωτικής Σχολής των Ευελπίδων, οι οποίοι πάντα έφεραν το στίγμα του αστισμού³⁹⁰. Στον ΔΣΕ υπηρέτησαν έφεδροι αξιωματικοί, που είχαν προηγούμενη

388. Νίκος Μέρτζος, *Σβαρνούτ: Το προδομένο αντάρτικο*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 186. Περισσότερα στοιχεία παρουσιάστηκαν στο συνέδριο ιστορίας στην Αιανή Κοζάνης. Βλέπε: Σπυριδόπουλος Αριστοτέλης, «Ευριπίδης Μπακιρτζής: Από τον “κόκκινο συνταγματάρχη” στον πρόεδρο της ΠΕΕΑ», Συνέδριο Ιστορίας: Αιανή (Κάλιανη) και περίχωρα, Αιανή 2014. <https://docs.google.com/file/d/0B0nFJ7A1fhyDWCJmakdqM011Y1U/edit> (πρόσβαση στις 8.1.2018).

389. Δημήτρης Κωνσταντακάκος, Παναγιώτης Ματέρης, Δημήτρης Πατέλης (Επιμ. - Μετ.), 1931-1944: *Φάκελος Ελλάς: Τα αρχεία των μυστικών σοβιετικών υπηρεσιών*, Αθήνα 1993, σ. 98.

390. Οι παλιοί κομμουνιστές, που είχαν ζήσει όλες τις προπολεμικές διώξεις, αντιμετώπιζαν με έχθρα και σκεπτικισμό τους Έλληνες αξιωματικούς. Φερ' ειπείν ο Πολύδωρος Δανιηλίδης, αναφερόμενος στην επιφυλακτικότητα του ΚΚΕ απέναντι στους αξιωματικούς, αποκαλούσε τον Θεόδωρο Μακρίδη πάντα ως «ταγματάρχη του αστικού στρατού», την ίδια ώρα που ο ίδιος είχε θυσιάσει τη στρατιωτική του σταδιοδρομία για τη συμμετοχή του στα οράματα της Αριστεράς. Βλέπε: Πολύδωρος Δανιηλίδης, *Ο Πολύδωρος θυμάται*, Αθήνα 1992, σσ. 130-133.

εμπειρία από τον πόλεμο στην Αλβανία και τον ΕΛΑΣ³⁹¹. Μόνιμοι αξιωματικοί του ελληνικού στρατού, όπως ο Ντίνος Ροζάκης³⁹² και ο Στέφανος Παπαγιάννης³⁹³, που και αυτοί θυσίασαν, όπως και ο Θεόδωρος Μακρίδης, μία βέβαιη στρατιωτική σταδιοδρομία για την πραγμάτωση του οράματος της Αριστεράς ήταν στην κυριολεξία μετρημένοι στα δάκτυλα. Αυτό συνέβαινε, διότι η συμβίωση μεταξύ των κομμουνιστών και των μόνιμων αξιωματικών στον ΕΛΑΣ ήταν επιβαλλόμενη εξαιτίας των ιδιαιτεροτήτων συνθηκών της Κατοχής και δεν είχε σταθερά θεμέλια στον χρόνο.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής ενδέχεται να θεωρούνταν ως δύναμη κίνδυνος, αλλά αυτό θα συνέβαινε μόνο σε περίπτωση που θα έληγε η παραμονή του στην εξορία. Η βασική του ένσταση ως προς τη διεξαγωγή ενός δεύτερου αντάρτικου έγκειτο στο γεγονός ότι αυτό θα ακύρωνε τον ανταρτικό απελευθερωτικό αγώνα κατά τη διάρκεια της Κατοχής και αυτό θα προκαλούσε ενδεχομένως προβλήματα στην τότε ηγεσία της Αριστεράς³⁹⁴.

Αξίζει όμως να σημειωθεί πως το ΚΚΕ, αν και αρχικά δεν έλαβε κάποια επίσημη θέση για το ζήτημα του θανάτου του, αποδεχόμενο επίσημα το ενδεχόμενο της αυτοχειρίας, εν τέλει σε ανύποπτο

391. Νίκος Μαραντζίδης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας (ΔΣΕ) 1946 - 1949*, Αθήνα 2010, σσ. 101-102.

392. Ο Ντίνος Ροζάκης σπούδασε στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων και ήταν από τους πρώτους αξιωματικούς που προσχώρησαν στο ΚΚΕ. Συμμετείχε σε όλες τις πολεμικές αναμετρήσεις της δεκαετίας του 1940 και ήταν ένας από τους ελάχιστους μόνιμους αξιωματικούς στον Εμφύλιο. Μεταπολεμικά έζησε στην Τασκένδη και επαναπατρίστηκε το 1976. Για περισσότερα βλέπε: Ντίνος Ροζάκης, *Σαραντάχρονη πορεία 1936-1976: Ταΰγετος - Γράμμος - Τασκένδη*, Αθήνα 2008.

393. Ο Στέφανος Παπαγιάννης ακολούθησε παρόμοια πορεία με αυτήν του Ντίνου Ροζάκη. Εντάχθηκε νωρίς στην Αριστερά, την οποία ενίσχυσε σε όλες τις πολεμικές αναμετρήσεις κατά τη δεκαετία του 1940. Μεταπολεμικά συνελήφθη και έζησε εξόριστος σε διάφορα κέντρα συγκέντρωσης κρατουμένων κομμουνιστών. Στέφανος Παπαγιάννης, *Από Εύελπις αντάρτης: Αναμνήσεις ενός κομμουνιστή αξιωματικού*, Αθήνα 1991.

394. Κλειώ Νάτση, *Συνέντευξη στη Θεσσαλονίκη*, 2010. Το γεγονός υποστηρίζεται και από τον Φοίβο Γρηγοριάδη, ο οποίος δημοσιεύει και μία επιστολή προς τον καπετάν Ορέστη του ΕΛΑΣ. Φοίβος Γρηγοριάδης, *ό.π.*, σ. 104.

χρόνο κατονόμασε ως οργανωτή της δολοφονίας τον Χριστόδουλο Τσιγάντε³⁹⁵. Σύμφωνα με την είδηση που μετέδωσε το πρακτορείο «Ελεύθερη Ελλάδα» στις 17 Ιουλίου του 1949, το ειδικό έργο ανατέθηκε στον Κουρεμέτη Τσαγγλή, ο οποίος υπήρξε αστυνόμος στον Πειραιά και στον αξιωματικό Γιάννη Ζέρβα. Σύμφωνα με την ίδια πηγή κάποιος Αλέξης Παπαγεωργίου ναύλωσε ένα καΐκι που έφερε το όνομα «Σόλων» και οι προαναφερόμενοι μετέβησαν στους Φούρνους. Εκεί, οι αστυφύλακες, Δ. Τσιγγιλάκης και Γ. Σταυρόπουλος διαφώτισαν περί του πρακτέου τον Παπαγεωργίου και τέλος, σύμφωνα πάντα με την ίδια πηγή, τον πυροβολισμό που πήρε τη ζωή του Ευριπίδη Μπακιρτζή τον έριξε ο Γ. Σταυρόπουλος κατ' εντολήν της Intelligence Service³⁹⁶.

Ο θάνατος του στρατιωτικού Ευριπίδη Μπακιρτζή υπήρξε αινιγματικός, όπως υπήρξε και η ζωή του, σε έναν μεγάλο βαθμό. Έμελλε να κηδευτεί χωρίς την παρουσία των δικών του ανθρώπων την επομένη του θανάτου του. Ήταν άξιος καλύτερης τύχης. Στην κηδεία του παρευρέθηκαν όλοι οι ντόπιοι και οι εξόριστοι. Τον επικήδειό του εκφώνησε ο δάσκαλος Κατσάνος με καταγωγή από την Ήπειρο. Το γεγονός του θανάτου του ήταν απώλεια όχι μόνο για το συγγενικό του περιβάλλον, αλλά και για την παράταξη της Αριστεράς, διότι για τους οπαδούς της ο Ευριπίδης Μπακιρτζής αποτέλεσε οπωσδήποτε μία θρυλική μορφή...

395. Σύμφωνα με τον Heinz Richter οι αδελφοί Τσιγάντε, Χριστόδουλος και Ιωάννης ήταν έμμισθοι πράκτορες της Secret Service. Richter, *ό.π.*, σ. 190.

396. Αρχείο Κωφού, Κούτα Α., Εφημερίδες, *Προς τη Νίκη*, 17 Ιούλη 1949.

Επίλογος

Η ζωή του Ευριπίδη Μπακιρτζή υπήρξε σε ένα μεγάλο βαθμό μία μικρογραφία της ιστορίας του ελληνικού στρατού. Από τη φοίτησή του στη Σχολή Ευελπίδων έως την απόταξή του το 1935, η στρατιωτική του σταδιοδρομία αποτέλεσε αντανάκλαση των παθών, των διχαστικών τάσεων και του συστήματος πελατείας και προστασίας που χαρακτήριζε την τάξη των Ελλήνων στρατιωτικών. Ήταν ένας άνθρωπος οξυδερκής, που διέθετε ευρεία αντίληψη και καλή στρατιωτική για την εποχή του κατάρτιση. Ήταν ένας μάχιμος αξιωματικός των χαρακωμάτων και των επάλξεων, που όμως συμμετείχε αρκετές φορές σε πραξικοπηματικές ενέργειες κατά των εκάστοτε πολιτικών ηγεσιών της εποχής. Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής υπήρξε μία δυναμική προσωπικότητα, που ασφυκτιούσε στα στενά όρια των στρατοπέδων, με απροσδιόριστες φιλοδοξίες. Ταλαντούχος, ριψοκίνδυνος όσο λίγοι και πολλές φορές τυχερός.

Παιδί μακεδονικής οικογένειας από την πόλη των Σερρών ο μικρός Ευριπίδης, εξαιτίας ασήμαντων περιστατικών, μετακόμισε με την οικογένειά του στην Αθήνα. Φοίτησε στη Σχολή Ευελπίδων, όταν η συγκεκριμένη σχολή βρισκόταν ακόμη στο απόγειο της δόξας της. Συμμαθητές του εκείνη την εποχή ήταν γόννοι επιφανών οικογενειών. Επέδειξε τις ικανότητές του ήδη από μαθητής έχοντας κερδίσει, με τον βαθμό του Ανθυπολοχαγού, δύο πολεμικά μετάλλια. Συγκινήθηκε και επιδόθηκε με ζήλο, στο πλαίσιο των δυνατοτήτων του, στην πραγμάτωση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας, συνεπαρμένος παράλληλα από την ισχυρή προσωπικότητα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Μετά τη συμμετοχή του στους Βαλκανικούς Πολέμους υπηρέτησε ως Ανθυπολοχαγός στη Μακεδονία. Το 1916 δεν δέχθηκε τη μεταφορά του Δ' Σώματος Στρατού στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας και αποφάσισε να αγωνιστεί στον στρατό της Εθνικής Άμυνας. Ήταν ένας από τους πρώτους αμυνίτες και στον Α' Παγκόσμιο Πό-

λεμο διακρίθηκε στη μάχη του Σκρά Ντι Λέγκεν κερδίζοντας και το βρετανικό παράσημο D.S.O..

Η εύνοια της τύχης συνεχίστηκε προς το πρόσωπό του με τη χορήγηση της υποτροφίας που τού εξασφάλισε μία άνετη παραμονή στη Γαλλία. Με την επιστροφή του όμως στην Ελλάδα το 1921 έμελλε να ξανακούσει το κελάηδισμα του Μάνλιχερ, όπως ο ίδιος έλεγε, με την προσπάθεια ολοκλήρωσης του οράματος της Μεγάλης Ιδέας. Ένα έτος μετά έζησε την κατάρρευση του οράματος και από εκεί και πέρα η ζωή του έλαβε άλλη πορεία, που χαρακτηρίστηκε από μία συνεχή εμπλοκή στα στρατιωτικά κινήματα του Μεσοπολέμου και παράλληλα αδιαφορία ως προς την άσκηση των στρατιωτικών του καθηκόντων.

Το πρώτο κίνημα στο οποίο συμμετείχε ήταν αυτό του Σεπτεμβρίου του 1922 ως ο υπεύθυνος του επιτελείου του τότε Συνταγματάρχη Νικόλαου Πλαστήρα. Ήταν ο εκπονητής του σχεδίου του κινήματος και ο επίσημος απολογητής του εγχειρήματος. Παράλληλα, έγινε ένας από τους αδιάλλακτους του βενιζελισμού, άκρως αντιβασιλικός, που η γνωριμία του με τον γενικό γραμματέα του ΚΚΕ, Γιάννη Κορδάτο, τον έφερε σταδιακά σε επαφή με τον μαρξισμό, από τον οποίο επηρεάστηκε ως έναν βαθμό. Τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας μάς επιτρέπουν να καταλήξουμε στο συμπέρασμα πως αρθρογραφούσε και αυτός στον «Ριζοσπάστη» υπό την ψευδωνυμία του «κόκκινου Συνταγματάρχη», εν τέλει ιδιοποιήθηκε μόνο αυτός τον συγκεκριμένο τίτλο, παρά το γεγονός ότι στο ΚΚΕ χρησιμοποιούσαν το συγκεκριμένο ψευδώνυμο, για να προπαγανδίζουν τις θέσεις τους μέσω του «Ριζοσπάστη». Υπήρξε επιτελάρχης των Στρατηγών Γεωργίου Κονδύλη και Θεόδωρου Πάγκαλου κατά τη διάρκεια του κινήματός του στη Μακεδονία. Γρήγορα όμως έμεινε δυσαρεστημένος από τη συμπεριφορά του δικτάτορα και θέλησε να τον ανατρέψει, επαναφέροντας τον Νικόλαο Πλαστήρα στην εξουσία, που βρισκόταν εξόριστος στο ΒΣΚΣ. Η προσπάθεια ανατροπής κατέληξε σε ένα απονενομημένο εγχείρημα, το οποίο εσφαλμένα έλαβε το όνομα του βιογραφούμενου, ενώ στην πραγματικότητα υποκινήθηκε από τον Στρατηγό Πλαστήρα. Για αυτήν του την πράξη ο Ευριπίδης Μπακιρτζής αντιμετώπισε τη

στρατιωτική δικαιοσύνη και καταδικάστηκε στην εσχάτη των ποινών, αλλά εν τέλει τού απονεμήθηκε χάρη εξαιτίας της επικείμενης άφιξης του τότε γενικού γραμματέα της ΚτΕ Eric Drummond.

Μετά την πτώση του δικτάτορα ασχολήθηκε απερίσπαστος για ένα μικρό χρονικό διάστημα με τα στρατιωτικά του καθήκοντα και το 1929 μετατέθηκε ως στρατιωτικός ακόλουθος στη Σόφια, όπου παρέμεινε έως το 1931. Από αυτήν τη θέση μετεβίβαζε πολύτιμες πληροφορίες προς το Υπουργείο των Εξωτερικών για τον εξοπλισμό και τη σύνθεση του βουλγαρικού στρατού, την πολεμική αεροπορία και το ρόλο των διάφορων στρατιωτικών οργανώσεων στη γαλούχηση των νέων Βουλγάρων. Πολύτιμες στάθηκαν επίσης και οι πληροφορίες του για τη συγκρότηση των ουγγρικών αυτονομιστικών μονάδων κατά το πρότυπο της VMRO. Λίγα χρόνια αργότερα έλαβε μέρος στο βενιζελικό κίνημα του 1935, που στάθηκε και το κύκνειο άσμα της προπολεμικής στρατιωτικής του σταδιοδρομίας. Αντιμετώπισε για δεύτερη φορά τη στρατιωτική δικαιοσύνη και καταδικάστηκε ξανά σε θάνατο. Και αυτήν τη φορά όμως απαλλάχθηκε από την ποινή με την απονομή χάριτος, αλλά εξέπεσε στον βαθμό του στρατιώτη, εξαιτίας ψευδών καταθέσεων για τον ίδιο και για μέλη της οικογένειάς του. Στερήθηκε μάλιστα και τη σύνταξή του για πολιτικούς λόγους. Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου τον εξόρισε αρχικά στον Άγιο Ευστράτιο, όπου διέμεινε για έναν περίπου χρόνο. Κατόπιν βρέθηκε εξόριστος στη Ρουμανία μετά το ξέσπασμα του ελληνοϊταλικού Πολέμου. Στη διάρκεια της παραμονής του στο Βουκουρέστι συνέγραψε και τις τρεις μελέτες που καταδεικνύουν την άριστη επιτελική του συγκρότηση ως προς τα ζητήματα της βαλκανικής γεωπολιτικής πραγματικότητας.

Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος δεν τον άφησε απαθή, γι' αυτό και επεδίωξε την επιστροφή του στη χώρα. Η συνακόλουθη κατάρρευση και η ρευστότητα των πολιτικών πραγμάτων κατά τη διάρκεια της Κατοχής τον βρήκαν στο κέντρο των στρατιωτικοπολιτικών ζυμώσεων εντός Ελλάδας. Ως παλαιός Συνταγματάρχης του Πυροβολικού, υποτιμούσε αρχικά τον ανταρτοπόλεμο, που τον θεωρούσε ως άσκοπη και αναποτελεσματική απώλεια χρόνου, εξαιτίας της παντοδυναμίας του κεραυνοβόλου πολέμου του Άξονα. Για τον Ευριπίδη

Μπακιρτζή αντίσταση κατά του κατακτητή ήταν οι στρατιωτικές δολιοφθορές περιορισμένης κλίμακας και η δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών, που θα απέτρεπαν την επάνοδο του Βασιλιά στη χώρα μετά την απελευθέρωση.

Στην πρώτη φάση της Κατοχής είχε σχηματίσει την άποψη πως η Σοβιετική Ένωση θα έπαιζε καίριο ρόλο στην περιοχή των Βαλκανίων μετά τον πόλεμο, γι' αυτό και προσπάθησε να μεταβεί στη Μόσχα κατά το 1942. Μετά από διάφορες πολιτικές μεθοδεύσεις, όμως, βρέθηκε στην Αίγυπτο, όπου συστρατεύθηκε με τον ΕΑΣ, μία πολιτική οργάνωση από προοδευτικά παλαιοδημοκρατικά στοιχεία, που αγωνιζόταν για την πτώση της κυβέρνησης Τσουδερού. Συμμετείχε ενεργά στα κινήματα του Μαρτίου και του Ιουνίου του 1943 στο πλευρό του ΕΑΣ, αλλά συνεργάστηκε και με την ΑΣΟ, που ήταν ο στρατιωτικός βραχίονας του ΕΑΜ στη Μέση Ανατολή. Συνελήφθη από την Military Service, η οποία αποφάσισε να τον εξορίσει στην Κένυα ως ανεπιθύμητο.

Εν όψει όμως της επικείμενης απελευθέρωσης ζήτησε την αναστολή της εξορίας του και υπό μυστηριώδεις συνθήκες αφέθηκε ελεύθερος, για να έρθει στην Ελλάδα με τους εκπροσώπους των υπόλοιπων αντιστασιακών οργανώσεων. Αρχικά, αγωνίστηκε στο πλευρό της ΕΚΚΑ, στην οποία τυπικά ήταν συναρχηγός, για να αποτελέσει η οργάνωση αντίποδα της στρατιωτικής πρωτοκαθεδρίας του ΕΛΑΣ τη στιγμή της απελευθέρωσης. Η ιταλική συνθηκολόγηση όμως άλλαξε το πλαίσιο και ο ΕΛΑΣ με τον προσεταιρισμό του οπλισμού της Μεραρχίας Πινερόλλο (Pinerollo) έγινε ο αποκλειστικός κύριος της ελληνικής υπαίθρου. Τότε ο Ευριπίδης Μπακιρτζής αποφάσισε την προσχώρησή του στον ΕΛΑΣ και εγκατέλειψε τον Συνταγματάρχη Ψαρρό, αντιλαμβανόμενος τη στρατιωτική πρωτοκαθεδρία της οργάνωσης. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη συνακόλουθη διάλυση του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων από τον ΕΛΑΣ, αμαύρωσε την έως τότε πορεία του στο αντιστασιακό κίνημα. Από τα διαθέσιμα στοιχεία φαίνεται πως ήθελε να εντάξει την ΕΚΚΑ στον ΕΛΑΣ, ώστε να αποφευχθεί η αιματοχυσία, αλλά δεν το κατόρθωσε. Τα προβλήματα εσωτερικής συνοχής της οργάνωσης, η πολιτική του ΚΚΕ, που αποσκοπούσε στον προσεταιρισμό ή τη διά-

λυση κάθε αντίπαλης οργάνωσης, όπως επίσης και η βρετανική πολιτική, που ήθελε τον ΕΛΑΣ αποδυναμωμένο την ώρα της απελευθέρωσης ήταν οι βασικές αιτίες της αποτροπής αυτού του σχεδίου.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής εγκλωβίστηκε στην κυβέρνηση της ΠΕΕΑ, η οποία καθοδηγούνταν από το ΚΚΕ, το οποίο είχε ως τελικό του σκοπό την κομμουνιστικοποίηση της χώρας. Ο ίδιος διαφοροποιήθηκε από την πολιτική της ΠΕΕΑ, αλλά σε κάθε περίπτωση φέρει μερίδιο ευθύνης στην άσκηση της πολιτικής της. Λίγο πριν την απελευθέρωση διορίστηκε Ανώτατος Διοικητής της ΟΜΜ του ΕΛΑΣ. Ως Στρατηγός του ΕΛΑΣ προασπίστηκε την ελληνικότητα της Μακεδονίας, όταν ενεπλάκη σε μία καταλυτική φάση στην πορεία του Μακεδονικού Ζητήματος, διαφυλάσσοντας τα εθνικά προπολεμικά σύνορα της χώρας. Έπειτα, στη διάρκεια των Δεκεμβριανών, απέτρεψε στη Θεσσαλονίκη μία αιματοχυσία παρόμοια με εκείνη της Αθήνας. Σε όλην τη δεκαετία του 1940 η ζωή του παρουσιάζει μια σειρά μετεστραμμένων θέσεων. Έζησε όμως λιτά και δεν απέκτησε προσωπική περιουσία. Ανήκε σε εκείνους τους Έλληνες αξιωματικούς, ανεξαρτήτως πολιτικών αποχρώσεων, που δεν συμμετείχαν στην Εθνική Αντίσταση, με απώτερο σκοπό τον προσωπικό πλουτισμό. Η πόλωση μεταξύ των δύο αντιμαχόμενων παρατάξεων και η τελική ένταξή του στην Αριστερά τον κατέστησε θύμα του βεβαρημένου πολιτικού κλίματος. Έσβησε με μία σφαίρα στην καρδιά το 1947.

Τα αίτια θανάτου του δεν έχουν ξεκαθαριστεί έως σήμερα. Από τις καταθέσεις των αυτοπτών μαρτύρων φαίνεται πως ο θάνατός του δεν ήταν προϊόν αυτοχειρίας. Οι απόψεις των ανθρώπων που τον ζούσαν καθημερινά συγκλίνουν στο γεγονός πως η συμπεριφορά του Ευριπίδη Μπακιρτζή δεν ήταν συμπεριφορά ανθρώπου που βρισκόταν στα πρόθυρα της αυτοκτονίας. Ο θάνατός του έγινε αντικείμενο εκμετάλλευσης και από τις δύο παρατάξεις του Εμφυλίου. Η Αριστερά καταλόγισε τις αιτίες του θανάτου του στην Intelligence Service, ενώ οι νικητές επέρριψαν τις ευθύνες στον Νίκο Ζαχαριάδη, εξαιτίας της αυταρχικότητας και απέχθειάς του προς τους Έλληνες αξιωματικούς. Ωστόσο δύο χρόνια μετά τον θάνατό του το ΚΚΕ, λίγο πριν τη λήξη του Εμφυλίου κατονόμασε και τους

φυσικούς, αλλά και τους ηθικούς αυτουργούς του θανάτου του.

Όποια και αν είναι η αλήθεια, το μόνο βέβαιο είναι πως ο Ευριπίδης Μπακιρτζής υπήρξε μόνο ένα από τα πολλές χιλιάδες θύματα των πολιτικών παθών, που συντάραξαν την Ελλάδα στην δεκαετία 1940-1949...

Summary

Euripides Bakirtzis: The Enigmatic General

Euripides Bakirtzis' military career reflects the turbulent history of the Greek army throughout the Interwar Period. Bakirtzis belongs to a special breed of Greek Army officers, who not only spent most of their lives on the battlefields, but also had a long-standing participation in the political affairs of the nation.

He spent his childhood in his native town of Serres, until his family moved to Athens. On completion of his compulsory education, he pursued the noble profession of arms. He studied at the Hellenic Army Academy at a time when it was honorable to have a military vocation, since those generations of Greeks were raised on the vision of the Great Idea, anticipating the liberation of their compatriots still enslaved under the Ottoman yoke.

This moment was not long in coming for Euripides Bakirtzis, who, from the third year of his studies, experienced the hardships of battle as a Sergeant in the First Balkan War. He graduated from the Hellenic Army Academy in 1914 with the rank of Lieutenant of Artillery and was sent to Kavala, where he served up until joining the Army of National Defence (1916). He managed to escape to Thassos and from there to Thessaloniki just before the Fourth Army Corps surrendered and was transported to Görlitz, Germany.

After the reunification of the state, he served on the Macedonian Front, taking part in the Battle of Skra-di-Legen, where he excelled. At the end of the First World War he was awarded a scholarship to study for two years at the French Military Academy, where he supplemented his knowledge on modern war methods. On his return to Greece he received orders for the Asia Minor Front, where he remained until the collapse of the Greek army.

It was from this point onwards that he began his intense

involvement with the political affairs of that period, initially as chief of staff and organiser of the 11 September 1922 Revolution, and later as a hard-line member of the Military League. He followed General Theodoros Pangalos in his 25 June Movement in 1925. However, a year later, on the instigation of General Plastiras, Bakirtzis attempted to overthrow Pangalos in a Movement that in fact bears his name. Throughout this period of his military career, he served in important posts until he rejoined the Venizelist Movement in 1935. For his participation in the Venizelist revolt he was tried in absentia, stripped of his military rank and titles, and exiled firstly to the island of Agios Efstratios and then to Romania, where he lived on the financial assistance of his brother-in-law, Alekos Dimitriadis.

He returned to Greece in 1940 during the war in which he fought as a soldier. After the collapse of Greece in April 1941, he took part in certain resistance organisations of the time. He escaped to the Middle East, actively participated in the Movements of 1943, was arrested and convicted, and finally he returned to Greece to take up the position of President of the Political Committee of National Liberation (Politiki Epitropi Ethikis Apeleftherosis, PEEA), as well as the command of the Macedonian Division of ELAS (1944). He fought the Slavo-Macedonian battalions of Western Macedonia and entered Thessaloniki as a general of the Greek People's Liberation Army (ELAS). He played a catalytic role in the deterrence of more violent episodes in the «December events» (Dekemvriana) of 1944 in Macedonia.

Following the reconstruction of the Greek Army in 1946, his sentence was lifted and Bakirtzis returned to the army with the rank of Major-General. The post-civil war state, however, regarded him as a dangerous Communist and exiled him to Agios Kirykos and Fourni of Ikaria. On 9th March 1947 Bakirtzis was found dead under mysterious circumstances with a bullet in his heart.

For his actions throughout his military career he was awarded eleven medals, some of which are very rare, such as the British medal Distinguished Service Order (DSO) and the French Legion of Honor, awarded to the President of the French Republic.

Βιβλιογραφία

ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. Γενικό Επιτελείο Στρατού/ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (ΓΕΣ/ΔΙΣ)

- Μητρώα αξιωματικών, Φάκελος Μ.ε, Φ.10.
- Φάκελοι: 728, 732/Α/Ε, 734, 745, 769/Α/Ζ/Η, 732/Ε, 736/Α/3, 736/Α/4, 736/Α/5, 736/Α/7, 736/ΙΣΤ'1, 654/Β/25.

2. Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων (ΥΣΑ)

- Γενική Γραμματεία Γενικού Επιτελείου Στρατού, Μητρώα Αξιωματικών, «Ατομικά έγγραφα του Μπακιρτζή Ευριπίδου».
- Ημερήσιες Διαταγές Ιου Ανεξαρτήτου Συντάγματος Πεζικού Κρητών (μικροφίλμ 1^{ου} ΑΝΕΞ/ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΠΕΖ. ΚΡΗΤΩΝ/ 1-1,1-2/Φ= 40/Θ=Τα).
- Ημερήσιες Διαταγές Σχολής Ευελπίδων (Η.Δ.Σ.Ε.) 2-06-1910 ως 23-11-1911 (μικροφίλμ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΕΥΕΛΠΙΔΩΝ/ 5^{1/4}-5^{2/4}/ 7-Φ. 54-Θ.Α.).
- Ημερήσιες Διαταγές Σχολής Ευελπίδων (Η.Δ.Σ.Ε.), (μικροφίλμ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΕΥΕΛΠΙΔΩΝ/ 4^{2/4}-5^{1/4}/ 6-Φ.54 Θ.Α).
- Ημερήσιες Διαταγές Γ' Συντάγματος Πεδινού Πυροβολικού (μικροφίλμ Γ' ΣΥΝΤ/ΓΜΑ ΠΕΔΙΝΟΥ ΠΥΡΟΒΟΛΙΚΟΥ' 7 3/4/ Φ.Ν.14).
- Αριθμοί Μητρώων Αξιωματικών Πυρ/κου (μικροφίλμ ΔΝΣΗ ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΙΑΣ ΓΕΣ/ Α-Α 12-34/ Φ 81).
- Αριθμοί Μητρώων Αποστράτων, Φύλλον Μητρώου του Υποστρατήγου Μπακιρτζή Ευριπίδου.

3. Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ)

- Αρχείο Νικολάου Μάργαρη, Φάκελος «Ευριπίδης Μπακιρτζής»
- Μαρτυρία Χρήστου Θάνου, τ. Ειρηνοδίκης-Δικηγόρος, Αθήνα, 20 Μαΐου 1982
- Μαρτυρία Λευτέρη Χασάπη, 3 Φεβρουαρίου 1981, 1936-1937, Ο Μπακιρτζής στον Αη Στράτη
- Το Κίνημα του 1935, αφήγηση Βασίλη Τσουκαλίδη

- Συνέντευξη του Γιώργη Βασιλόπουλου (1943, 1944, 1947), Πολιτικοί εξοριστοι στην Ικαρία, Ο θάνατος του Ευριπίδη Μπακιρτζή
- Στο σπίτι που πέθανε ο Στρατηγός
- Παρατηρήσεις και ερωτήματα γύρω από τον θάνατο του Ευριπίδη Μπακιρτζή
- Επιστολές από την εξορία
- Πηγές
- Μαρτυρία Ιωάννη Χιωτάκη, 8 Φεβρουαρίου 1982
- Βιογραφικά στοιχεία Λ.Π. - Κ.Ν.
- Μία επιστολή από το Βουκουρέστι
- Πίνακας εξοριστών αξιωματικών στην Ικαρία
- Επιστολή στα αγγλικά με τίτλο «Ευριπίδης Μπακιρτζής»
- Επιστολή Λάμπρου Αθανασίου, Αντι/ρχη του Πυρ/κού, 15 Μαΐου 1947
- Επιστολή τυπωμένη από το Δ.Α. για τη Μικρασιατική Καταστροφή
- Δημοσιεύματα τύπου για τον θάνατό του
- «Ο Κόκκινος Συνταγματάρχης» του Μπάμπη Κλάρα
- Αφήγηση Ντόρας Νικοτσάρα
- Φωτογραφίες

4. Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου των Εξωτερικών (ΙΑΥΕ)

- 1923 Α΄ Πολιτική Α/5/(2), Ελληνοσερβικά σχέσεις.
- 1931 Α΄ Πολιτική Α/6/VI περί της Μικτής Επιτροπής Ελληνοβουλγαρικής Μεταναστεύσεως.
- 1931 Α΄ Πολιτική, Σχέσεις Βουλγαρίας - Ιταλίας - Σερβίας - Ρουμανίας - Τουρκίας - Τσεχοσλοβακίας.

5. Μουσείο Μπενάκη

- Αρχείο Νικολάου Πλαστήρα
- Φάκελος 5/ Υποφ.4/ Σύνδεσμος Δημοκρατική Άμυνα/ Πίνακες εμφανίζοντες τας δυνάμεις των αξιωματικών στο Κίνημα προς άμεσον δράσιν.
- Φάκελος 5/ Εκθέσεις/ 1926, Ιουλίου 8, Σύνταξις υπό Αθανασίου Βαλχιώτου.

6. Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ)

- Γενική Διοίκηση Δυτικής Μακεδονίας
- Φάκελος 140, Εκθέσεις Πεπραγμένων του XXX Συντάγματος του ΕΛΑΣ (Νομού Πέλλας).

- Φάκελος 141, Εκθέσεις Πεπραγμένων του XVI Συντάγματος του ΕΛΑΣ (Νομού Ημαθίας).

7. Αρχεία Υπουργείου Εθνικής Άμυνας

- Αρχείο Διεύθυνσης Εφένδρων Πολεμιστών Αγωνιστών Θυμάτων και Αναπήρων (ΔΕΠΑΘΑ/ΔΟΣΥ/ΔΕΠΑΘΑ), Αρχείο Μακεδονικού Αγώνα, φ. Μ-50.

8. Archív Ministerstva Zahraničnich Věci Republiky Československé

- Politické Zprávy Athény, 1926 (Πολιτικές Υποθέσεις Αθηνών, 1926).

9. Αρχείο Κωφού

- Κούτα Α., Εφημερίδες, *Προς τη Νίκη*.
- Κούτα Θ., Ανδρέας Τζήμας, Εκθέσεις - γράμματα για την εθνική αντίσταση.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Izvori za Balgarskata Istorija. Fontes Historiae Bulgariae XIII. Čechoslovaški izvori za bulgarskata istoria, B.d.1, Sofia 1985.
- Risto Kyriazovsky, Basil Pjov, Todor Simovsky (pod redakcia), *Dokumenti za zcestvotona Makedonskot narod ot Egeisniot del na Makedonia bo antifasistitskata voina 1940-1945 Godina*, Skopje 1971
- Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), *Πρακτικά Συνεδριάσεων*, Αθήνα 1990.
- Βιργινία Τσουδερού (επιμ.), *Εμμανουήλ Τσουδερού: Ιστορικό Αρχείο 1941 -1944*, τόμ. Α'-Ε', Αθήνα 1990.
- Θησεύς Πάγκαλος (επιμ.), *Αρχείον Θεοδώρου Παγκάλου*, τόμ. Α'-Β', Αθήνα 1974

ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ

- Αρχείο Βασιλείου Γιαννογλούδη
- Αρχείο Δήμητρας Μελά
- Αρχείο Δημητρίου Δημούδη
- Αρχείο Θανάση Καλλιανιώτη
- Αρχείο Κλειούς Νάτση

ΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΜΕΝΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

- Κλειώ Νάτση, Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη στη Θεσσαλονίκη, 27.11.2010.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

- Μακεδονία
- Προς τη Νίκη
- Ριζοσπάστης
- ΣΚΡΙΠ
- Τα Νέα

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΣΥΝΔΕΣΜΟΙ

- <http://blogs.sch.gr/thankall/?p=1346> (πρόσβαση στις 15.2.2018).
- http://www.stougiannidis.gr/byz_lexicon.htm (πρόσβαση στις 15.2.2018).

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- André Gerolymatos, «Ο ρόλος των αξιωματικών του ελληνικού στρατού στην Αντίσταση» *Ελλάδα 1936-1944: Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση: Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας*, Επιστημονική Επιμέλεια: Χάγκεν Φλάισερ - Νίκος Σβορώνος, ΜΙΑΤΕ, Αθήνα 1989.
- Beevor Antony, *Κρήτη: Η μάχη και η αντίσταση*, Αθήνα 2004.
- Myers Eddy, *Η ελληνική περιπλοκή: Οι Βρετανοί στην κατεχόμενη Ελλάδα*, Αθήνα 1975.
- Richter Heinz, *1936-1946. Δύο επαναστάσεις και αντεπαναστάσεις στην Ελλάδα*, Αθήνα 1975.
- Woodhouse Chris, *Το μήλον της έριδος: Η ελληνική αντίσταση και η πολιτική των μεγάλων δυνάμεων*, Αθήνα 1976.
- Αγτζίδης Βλάσης, *Ποντιακός ελληνισμός. Από τη γενοκτονία και τον σταλινισμό στην περεστρόϊκα*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Αθάνατος Κώστας, *Το εθνικόν κίνημα Χίου και Μυτιλήνης*, Αθήνα 1924.
- Αλαμάνη Έφη - Παναγιωτοπούλου Κρίστα, «Η μικρασιατική εκστρατεία από τον Μάιο του 1919 ως τον Νοέμβριο του 1920», *ΙΕΕ*, τόμ. ΙΕ΄, Αθήνα 2000, σσ. 116-117.

- Αλεξιάτος Γεράσιμος, *Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919*, Θεσσαλονίκη 2011.
- Αναστασάκος Σέφης, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του*, τόμ. Β', Αθήνα 2007.
- Ανδρικόπουλος Γιάννης, *Η Δημοκρατία του Μεσοπολέμου 1922-1936*, Αθήνα 1987.
- Βαφειάδης Μάρκος, *Απομνημονεύματα*, τόμ. Β', Αθήνα 1990.
- Βεντήρης Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910-1920*, τόμ. Α', Αθήνα 1970.
- Βερέμης Θάνος, *Ο Ελευθέριος πίσω από τον Βενιζέλο*, Καθημερινή, Αθήνα 2014.
- Βερέμης Θάνος, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική: 1916-1936*, Αθήνα 1977.
- Βουρνάς Τάσος, *Η Μικρασιατική Καταστροφή και το ξεριζώμα του ελληνισμού*, Αθήνα 1987.
- Γασπαρινάτος Σπύρος, *Η Κατοχή - Η Κατοχική περίοδος μέχρι τον Οκτώβριο 1943*, τόμ. Α', Αθήνα 1998.
- ΓΕΑ/Υπηρεσία Ιστορίας Πολεμικής Αεροπορίας, *Ιστορία της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας*, τόμ. Γ', Αθήνα 1990.
- ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η προς πόλεμον προπαρασκευή του ελληνικού στρατού 1923-1940*, Αθήνα [χ.χ.].
- ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η εκστρατεία εις τη Μικράν Ασίαν (1919-1922): Τα προ της τουρκικής επιθέσεως γεγονότα (Σεπτέμβριος 1921-Αύγουστος 1922)*, τόμ. ΣΤ', Αθήνα 1960.
- ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η εκστρατεία εις τη Μικράν Ασίαν (1919-1922): Το τέλος της εκστρατείας 1922 - υποχωρητικοί αγώνες του Α' και Β' Σωμάτων Στρατού*, τόμ. Ζ', Αθήνα 1962.
- ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τον Πρώτον Παγκόσμιον Πόλεμον (1914-1918): Αι επιχειρήσεις εις τα Βαλκάνια*, Αθήνα 1970.
- ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913: Επιχειρήσεις κατά των Βουλγάρων (Β' Βαλκανικός Πόλεμος)*, τόμ. Γ', Αθήνα 1992.
- ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, Οι επιχειρήσεις του στρατού στο μέτωπο της Ηπείρου*, τόμ. Β', Αθήνα 1991.
- ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Οι Επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού κατά το 1918*, Αθήνα 1975.
- Γλέζος Μανώλης, *Εθνική Αντίσταση: 1940-1945*, τόμ. Α', Αθήνα 2006.

- Γονατάς Στυλιανός, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1954.
- Γρηγοριάδης Σόλων, *Ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος 1941-1974: Αντίστασις*, τόμ. Α', Αθήνα 1974.
- Γρηγοριάδης Σόλων, *Ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος 1941-1974: Δεύτερο αντάρτικο*, τόμ. Β', Αθήνα 1974.
- Γρηγοριάδης Σόλων, *Ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος 1941-1974: Κατοχή*, τόμ. Γ', Αθήνα 1981.
- Γρηγοριάδης Φοίβος, *Διχασμός - Μικρά Ασία 1909-1930: Ιστορία μίας εικοσαετίας: Διχασμός - Θριάμβος - Καταστροφή*, Αθήνα 1971.
- Γρηγοριάδης Φοίβος, *Εμφύλιος πόλεμος 1944-1949: Το δεύτερο αντάρτικο*, τόμ. Α', Αθήνα 1975.
- Δανιηλίδης Πολύδωρος, *Ο Πολύδωρος θυμάται*, Αθήνα 1992.
- Δαφνής Γρηγόριος, *Η Ελλάς μεταξύ δύο Πολέμων 1923-1940: Η άνοδος του αντιβενιζελισμού*, τόμ. Α', Αθήνα 2003.
- Δαφνής Γρηγόριος, *Η Ελλάς μεταξύ δύο Πολέμων 1923-1940: Ο βενιζελισμός κυβερνά*, τόμ. Β', Αθήνα 2003.
- Δαφνής Γρηγόριος, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα 1970.
- Δεδούσης Ιωάννης, *Θύμιος Δεδούσης: Λοχαγός, βουλευτής: Ο εθνομάρτυς αγωνιστής (Μάιος 1941 - Απρίλιος 1947)*, Αθήνα 1949.
- Δορδανάς Ν. Σπράτος, *Έλληνες εναντίον Ελλήνων: Ο κόσμος των ταγμάτων ασφαλείας στην κατοχική Θεσσαλονίκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη 2006.
- Ζάννας Αλέξανδρος, *Η Κατοχή: Αναμνήσεις - Επιστολές*, Αθήνα 1964.
- Ηλιάδου-Τάχου Σοφία, *«Μέρες» της ΟΠΛΑ στη Θεσσαλονίκη: Τα χρώματα της βίας (1941-1945): Μέσα από το αρχείο του Ν. Τσιρώνη*, Θεσσαλονίκη 2013.
- Ηλιού Φίλιππος, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος: Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Αθήνα 2005.
- Θεοτοκάς Γιώργος, *Τετράδια ημερολογίου 1939-1953*, Αθήνα 2005.
- Καβάλα Μαρία, *Η Θεσσαλονίκη και η γερμανική κατοχή (1941-1944): Κοινωνία, Οικονομία, διωγμοί Εβραίων*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Διδακτορική διατριβή, 2009.
- Καββαδίας Επαμεινώνδας, *Ο Ναυτικός Πόλεμος του 1940 όπως τον έζησα. Αναμνήσεις 2 Μαρτίου 1935 - 25 Μαρτίου 1943*, Αθήνα 1950.
- Καϊμάρας Γεώργιος, *Το χρονικό μίας θυσίας: Δημ. Ψαρρός και το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων*, Αθήνα 1984.

- Καλλιανιώτης Αθανάσιος, Παπανικολάου Κωνσταντίνος, Σπυριδόπουλος Αριστοτέλης (επιμ.), *Το Μεγάλο Συναξάρι: Αφανείς Γηγενείς Μακεδονομάχοι*, Θεσσαλονίκη 2011.
- Καλύβας Ν. Στάθης - Μαραντζίδης Νίκος, *Εμφύλια Πάθη: 23+2 νέες ερωτήσεις και απαντήσεις για τον Εμφύλιο*, Αθήνα 2016.
- Κανελλόπουλος Παναγιώτης, *Ημερολόγιο Κατοχής: 1941-1945*, Αθήνα 1999.
- Κόκκινος Διονύσιος, *Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, τόμ. Β', Αθήνα 1970.
- Κολιόπουλος Ιωάννης, *Ιστορία της Ελλάδος από το 1800: Η διαμόρφωση και η άσκηση της εξωτερικής πολιτικής*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 2002.
- Κολιόπουλος Ιωάννης, *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία 1789-1945. Από τη Γαλλική Επανάσταση ως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη 1993.
- Κολιόπουλος Ιωάννης, Χασιώτης Ιωάννης (επιμ.), *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία: Ιστορία - οικονομία - κοινωνία - πολιτισμός: Η Μακεδονία από την απελευθέρωση ως τις μέρες μας*, Θεσσαλονίκη 1998.
- Κομνηνός Πυρομάγλου, Ο Γεώργιος Καρτάλης και η εποχή του 1934-1957, τόμ. Γ', Αθήνα 1965.
- Κομπιλάκου Βασιλική, *Το χαμένο χειρόγραφο: Ο Καπετάνιος του ΕΛΑΣ Νικηφόρος, μέσα από τα μονοπάτια της προφορικής και συναισθηματικής ιστορίας*, Αθήνα 2017.
- Κορδάτος Γιάννης, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, τόμ. ΙΓ', Αθήνα [χ.χ.].
- Κουζινόπουλος Σπύρος, *Τα παρασκήνια του Μακεδονικού ζητήματος: Μαρτυρίες αγωνιστών, άγνωστα έγγραφα και ντοκουμέντα*, Αθήνα 2008.
- Κούτρας Αθανάσιος, *Εθνική Αντίσταση 1941-1944*, Αθήνα 1992.
- Κωνσταντακάκος Δημήτρης, Ματέρης Παναγιώτης, Πατέλης Δημήτρης (Επιμ. - Μετ.), *1931-1944: Φάκελος Ελλάς: Τα αρχεία των μυστικών σοβιετικών υπηρεσιών*, Αθήνα 1993.
- Λιναρδάτος Σπύρος, *4^η Αυγούστου*, Αθήνα 1988.
- Λούπας Αθανάσιος, *Από τις σχέσεις συμμαχίας στην ψύχρανση: Η Ελλάδα και το βασίλειο των Σέρβων Κροατών και Σλοβένων (1919-1924)*, (αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία), Θεσσαλονίκη 2010.
- Μαραντζίδης Νίκος, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας (ΔΣΕ) 1946-1949*, Αθήνα 2010.
- Μάργαρης Νίκος, *Ευριπίδης Μπακιρτζής: Μελέτες, λόγοι σημειώσεις*, Αθήνα 1982.
- Μάργαρης Νίκος, *Ιστορία της Μακρονήσου*, τόμ. Α', Αθήνα 1980.

- Μαρκεζίνης Σπύρος, *Πολιτική ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος, 1932-1936*, Αθήνα 1978.
- Μαρκέτος Σπύρος, *Πώς φίλησα τον Μουσολίνι. Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, τόμ. Α', Αθήνα 2006.
- Μαυρογορδάτος Θ. Γεώργιος, *1915: Εθνικός Διχασμός*, Αθήνα 2015.
- Μελάς Σπύρος, *Οι Πόλεμοι 1912-13*, Αθήνα 1970.
- Μέρτζος Νίκος, *Σβαρνούτ: Το προδομένο αντάρτικο*, Θεσσαλονίκη 2005.
- Μέρτζος Νίκος, *Τα δέκα θανάσιμα αμαρτήματα του ΚΚΕ*, Αθήνα 1984.
- Μεταξάς Ιωάννης, *Λόγοι και σκέψεις 1936-1941*, τόμ. Α', Αθήνα [χ.χ.].
- Μιχαηλίδης Ιάκωβος, Κωνσταντίνος Παπανικολάου (επιμ.), *Αφανείς γηγενείς Μακεδονομάχοι*, Θεσσαλονίκη 2008.
- Μόδης Γεώργιος, *Αναμνήσεις*, Θεσσαλονίκη 2007.
- Μόδης Γεώργιος, *Μακεδονικές Ιστορίες: Ντόκτορ Γιάννη*, Αθήνα 1957.
- Μόδης Γεώργιος, *Ο Μακεδονικός Αγών και η νεώτερη μακεδονική Ιστορία*, Θεσσαλονίκη 2007.
- Μουμτζής Σάκης, *Η κόκκινη βία: Η μνήμη και η λήθη της Αριστεράς*, Θεσσαλονίκη 2016.
- Μπενέκος Γιάννης, *Το κίνημα του 1935*, Αθήνα 1954.
- Νεφελούδης Βασίλης, *Η εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή*, τόμ. Α', Αθήνα [χ.χ.].
- Νιάρχος Γεώργιος, Δημήτριος Γούναρης, (Επιμ. Δημήτρης Παπαδημητρίου), *Πάτρα* 2016.
- Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού Μιράντα, *Η Δυτική Θράκη στην εξωτερική πολιτική της Βουλγαρίας: Το ζήτημα της Βουλγαρικής οικονομικής διεξόδου στο Αιγαίο (1919-1923)*, Αθήνα 1997.
- Παπαγιάννης Στέφανος, *Από Εύελπις αντάρτης: Αναμνήσεις ενός κομμουνιστή αξιωματικού*, Αθήνα 1991.
- Παπάγος Αλέξανδρος, *Ο Πόλεμος της Ελλάδος 1940-1941*, Αθήνα 1953.
- Παπανδρέου Γεώργιος, *Η Απελευθέρωση της Ελλάδος: Αθήναι, Κάιρον, Λίβανος, Ιταλία, Αθήναι*, Αθήνα 1945.
- Παπαπαναγιώτου Αλέκος (επιμ.), Γιάννης Ιωαννίδης, *Αναμνήσεις: Προβλήματα της πολιτικής του ΚΚΕ στην εθνική αντίσταση 1940-1945: Το πρακτικό μιάς συζήτησης*, Αθήνα 1980.
- Παπαφλωράτος Σ. Ιωάννης, *Η Ελληνοϊταλική κρίση του 1923: Το επεισόδιο Tellini/ Κέρκυρας*, Αθήνα - Κομοτηνή 2009.

- Παπαφλωράτος Σ. Ιωάννης, *Ιστορία του ελληνικού στρατού (1833-1949). Η δράση των I-IV Μεραρχιών Πεζικού. Νομική και χαρτογραφική παρουσίαση των γεγονότων*, τόμ. Α', Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2014.
- Ροζάκης Ντίνος, *Σαραντάχρονη πορεία 1936-1976: Γράμμος - Ταΰγετος - Τασκένδη*, Αθήνα 2008.
- Ρούσος Πέτρος, *Η μεγάλη Πενταετία*, τόμ. Α', Αθήνα 1977.
- Ρούσος Γεώργιος, *Νεώτερη ιστορία του ελληνικού έθνους 1826-1974*, τόμ. Στ', Αθήνα 1975.
- Σαράφης Στέφανος, *Ιστορικές αναμνήσεις: Από τα παιδικά χρόνια ως την κατοχή*, Αθήνα 1964.
- Σαράφης Στέφανος, *Μετά τη Βάρκιζα*, Αθήνα 1979.
- Σαράφης Στέφανος, *Ο ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1964.
- Σπαής Λεωνίδα, *50 χρόνια στρατιώτης στην υπηρεσία του έθνους και της δημοκρατίας*, τόμ. Α', Αθήνα 1970.
- Σπυριδόπουλος Αριστοτέλης, «*Ευριπίδης Μπακιτζής: Από τον “κόκκινο συνταγματάρχη” στον πρόεδρο της ΠΕΕΑ*», Συνέδριο Ιστορίας: Αιανή (Κάλιανη) και περίχωρα, Αιανή 2014. <https://docs.google.com/file/d/0B0nFJ7A1flyDWGJmaktqM011Y1U/edit> (πρόσβαση στις 8.1.2018).
- Σπυριδόπουλος Αριστοτέλης, «*Οι Μακεδονομάχοι του Νομού Σερρών*», Γ' Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο. *Οι Σέρρες και η περιοχή τους. 100 χρόνια από την απελευθέρωση (1913-2013)*, Σέρρες 2016.
- Στασινόπουλος Επαμεινώνδας, *Η Ιστορία της Σχολής Ευελπίδων: Για τα 125 χρόνια από την ίδρυσή της (1828-1953)*, Αθήνα 1953.
- Σταυριανός Λ.Σ., *Τα Βαλκάνια από το 1453 και μετά*, Θεσσαλονίκη 2006.
- Σταυρίδης Ελευθέριος, *Τα παρασκήνια του ΚΚΕ*, Αθήνα 2007.
- Στεφανίδης Γιάννης, «*Η «ερυθρά συμπρωτεύουσα*». Η κυριαρχία του ΕΑΜ στη Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 1944 - Ιανουάριος 1945», Διεθνές Συνέδριο (9-11 Δεκεμβρίου), Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1994.
- Σφέτας Σπυρίδων, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία: Από τον Μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου (1919-1989)*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 2011.
- Σφέτας Σπυρίδων, *Η διαμόρφωση της σλαβομακεδονικής ταυτότητας: Μία επώδυνη διαδικασία*, Θεσσαλονίκη 2003.
- Σφέτας Σπυρίδων, *Η νοτιοανατολική Ευρώπη στον 20^ο αιώνα: Πανεπιστημιακές παραδόσεις*, Θεσσαλονίκη [χ.χ.].

- Σφέτας Σπυρίδων, *Όψεις του Μακεδονικού ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2001.
- Τούντα-Φεργάδη Αρετή, «Παραβιάσεις των περί αποπλισμού όρων των Συνθηκών Ειρήνης του 1919-1920: Η περίπτωση της Βουλγαρίας.», *ΙΗ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο (31 Μαΐου - 1 Ιουνίου)*, Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 1998.
- Φαράκος Γρηγόρης, «Απελευθέρωση με ένοπλη σύγκρουση. Η στάση και οι θέσεις του ΚΚΕ», Δεκέμβρης του '44. Νεότερη έρευνα - Νέες προσεγγίσεις, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Επιμ. Γρηγόρης Φαράκος, Φιλίστωρ, Αθήνα 2000.
- Φαράκος Γρηγόρης, *Άρης Βελουχιώτης: Το χαμένο αρχείο - Άγνωστα κείμενα: Η στάση της ηγεσίας του ΚΚΕ απέναντι στον Άρη Βελουχιώτη, 1941-1945*, Αθήνα 1997.
- Φαράκος Γρηγόρης, *Ο ΕΛΑΣ και η εξουσία*, τόμ. Α'-Β', Αθήνα 2000.
- Φλόισερ Χάγκεν, *Στέμματα και Σβάστικα: Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, τόμ. Α', Αθήνα 1987,
- Φωτόπουλος, Χρήστος, *Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων: 1828-1998: Αφιέρωμα για τα 180 χρόνια από την ίδρυσή της*, τόμ. Α'-Β' Αθήνα 1998.
- Χαράτσης Στυλιανός, *1023 και 22 κινήματα*, τόμ. Α', Αθήνα 1985.
- Χατζής Θανάσης, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε (1941-1945)*, τόμ. Γ', Αθήνα 1980.
- Χριστοπούλου Μαριάννα, *Δημήτριος Γούναρης: Πολιτική βιογραφία*, Αθήνα 2017.
- Ψυρούκης Νίκος, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1918-1923. Η εγγύς ανατολή μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα 1982.

ἔτι διαταγὰς ἔδωκε ἀπὸς ἐπιτελείσασθαι.
Μετ' ἄλλου καιροῦ πάλιν ἔρχεται ἐπὶ τὸν φέροντα Μαρκό-
βου Βαυαρικῶν σὺν ἄλλοις ἀπὸ τοῦ Βερνίου δὲ τῶν ποταμῶν
καὶ Καρπαθῶν ἐπὶ τὸν ποταμὸν. Μάστιξ ἔπειτα διακριθέντος. Ὁ θάνατος
Μούρας ἔτι ἐπὶ τὸν ποταμὸν καὶ τὸν ποταμὸν, ὁ ἀσφαλιστὴς Περικλῆς ἐπὶ τὸ
βίβλος καὶ ὁ θάνατος τῶν ἀλλοῦν πρὸς τὸν ποταμὸν.

Ἐπεὶ οὖν ἀποστάσει πρὸς τὸν ποταμὸν ἔνα ἑξαεταζοῦτο ἔ. Πανηγύρι
πρὸς τὸν ποταμὸν οἱ Βαυαρικοί. Τότε ὁ ἀσφαλιστὴς γένει
ἐκ τῶν ποταμῶν. Ἐγένετο οἱ Βαυαρικοὶ σὺν τοῖς μακαριστοῖς
ἀφῆσαν τὰ ὑπόβια καὶ ἔφρασαν τὰ ὑπόβια σφραγίσαντες.
Μόλις κινῶνται πρὸς τὸν ποταμὸν, πάλιν ἐπέστη ἡ ἀσφα-
λιστὴς καὶ ἐπὶ τὸν ποταμὸν ἀπὸ τῶν ποταμῶν. Ἀπὸ προσημασίου
πρὸς 14 ἀνδράσιν ἀρχιστοῦ σὺν δέξια καὶ ἀριστερὰ καὶ ἀσφα-
λιστὴς ἀφῆσαν 4 ἄρας. Οἱ Βαυαρικοὶ ἔλασαν σφραγίσαντες τὰ
πρὸς τὸν ποταμὸν καὶ τὸν ποταμὸν. Ἐπὶ τὸν ποταμὸν οἱ Βαυ-
αρικοὶ ἔλασαν σφραγίσαντες τὸν ποταμὸν καὶ τὸν ποταμὸν.
Ἐπὶ τὸν ποταμὸν οἱ Βαυαρικοὶ ἔλασαν σφραγίσαντες τὸν ποταμὸν
καὶ τὸν ποταμὸν. Ἐπὶ τὸν ποταμὸν οἱ Βαυαρικοὶ ἔλασαν σφραγίσαντες
τὸν ποταμὸν καὶ τὸν ποταμὸν.

Ἐπειὴ οὖν ἔλασαν χρόνον καὶ σφραγίσαντες ἀφῆσαν
πρὸς τὸν ποταμὸν καὶ τὸν ποταμὸν. Ἐπὶ τὸν ποταμὸν οἱ Βαυ-
αρικοὶ ἔλασαν σφραγίσαντες τὸν ποταμὸν καὶ τὸν ποταμὸν.
Ἐπὶ τὸν ποταμὸν οἱ Βαυαρικοὶ ἔλασαν σφραγίσαντες τὸν ποταμὸν
καὶ τὸν ποταμὸν. Ἐπὶ τὸν ποταμὸν οἱ Βαυαρικοὶ ἔλασαν σφραγίσαντες
τὸν ποταμὸν καὶ τὸν ποταμὸν. Ἐπὶ τὸν ποταμὸν οἱ Βαυαρικοὶ ἔλασαν
σφραγίσαντες τὸν ποταμὸν καὶ τὸν ποταμὸν. Ἐπὶ τὸν ποταμὸν οἱ Βαυ-
αρικοὶ ἔλασαν σφραγίσαντες τὸν ποταμὸν καὶ τὸν ποταμὸν.

Νικόλαος Μπακιρτζής

Απόσπασμα του περιληπτικού σημειώματος, που εξιστορεῖ τη δράση του Νικόλαου Μπακιρτζή κατά τον Μακεδονικό Αγώνα (Πηγή: Αρχεῖο ΔΕΠΑΘΑ, Αρχεῖο Μ.Α.φ. 9, Μ-50.)

Čís. 15

č. 21/pol/26.

V Athenách, 1. května 1926.

ve: Řídná politická správa
č. IV / za duben/.

Dr. W./EK.

47

Ministerstvo zahraničních věcí	
Dobro 1 G. V. 1926 Čís. 74019	<i>Dr. W.</i>
Přílohy: 2 X Vaha Se 7	<i>Dr.</i>
Ceniny:	Odd:
Přirod. Čís:	Čís. 1926

Ministerstvu zahraničních věcí

v Praze.

O politické a hospodářské situaci Řecka v měsíci dubnu 1926 podávám tuto správu:

Vnitropolitická situace.

vyř. Wellner

Nejdůležitější událostí byla volba a nastolení generála Pangala na úřad presidentský, o nichž podána byla mimořádná politická zpráva č. 6. Dle úředního sdělení bylo při volbě odevzdáno celkem 819.484 hlasů a z těch 749.268 pro Pangala. Volba konala se částečně 4. a částečně 11. dubna a nesí oběma dny vypukla náhle vzpoura vojska v Soluni, která podivně ilustrovala tvrzení diktátora, že celé vojsko a celý národ stojí za ním. Dne 6. dubna opustily z čista jasna některé oddíly solunské posádky své ubikace a shromáždily se mimo město za vedení plukovníka Tsvellase, velitele 12. divise v Komotini, podplukovníka Karakoufess, velitele praporu republikánské gardy a místního velitele v Soluni, a podplukovníka Bakirdzise, velitele 3. pluku polního dělostřelectva. Vzbouřenci zmocnili se stanice bezdrátové telegrafie a vyzvali vládu, aby odstranila velitele solunského sboru

Απόσπασμα από τη μηνιαία έκθεση του Πρεσβευτή της Τσεχοσλοβακίας Dr. Pavel Wellner, με αναφορά στο Κίνημα Μπακιρτζή - Καρακούφα (Πηγή: AMZV, Politické Zprávy, Athény 1926, Mimořádná Politická Zpráva č. IV - Důben-, Εμπιστευτικό, Αθήνα, 1.5.1926).

ός 'ακόλουθος

Σόφια 31 'Οκτωβρίου 1931

Αριθ. 193

Ο
Στρατιωτικός 'ακόλουθος

Π ρ ό ς

τό Γενικόν 'Επιτελείον του Στρατού
(Γραφείον ΙΙ)

Α θ η ν α ι

“Επίσκεψις ούγγρων παλαιών πολεμιστών ”

Αμφών τήν τιμήν ν' ἀναφέρω κατωτέρω τή τῆς ἐπισκέψεως ἐν Βουλ-
τρίᾳ τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῶν ούγγρων παλαιῶν πολεμιστῶν.

” τήν 17ην Σ/βρίου ἐ.ἔ. ἔφθασεν εἰς Σόφιαν τριμελής ἐπιτροπή τοῦ συνδέσμου
ἄν ούγγρων παλαιῶν πολεμιστῶν, μέ ἐπί κεφαλῆς τόν ἀπόστρατον στρατηγόν τοῦ 'Ιππι-
οῦ, κόμητα Τάκας, προέδρου τοῦ ἐν λόγῳ συνδέσμου.

” τὰ λοιπά μέλη εἶναι: Ὁ Μπανσιόγκι, βούλγαρος ἐκ Βανάτου, πρόεδρος τοῦ φοιτη-
τικοῦ συνδέσμου καί ὁ μηχανικός Μαρτσεκενέν.

” ὁδοὶ ἐταξείδευσαν διὰ τοῦ δουνάβωος, ὅπου κατὰ τήν ἀποβίβασίν των εἰς Λάμ,
πεδέχθησαν αὐτούς ἀντιπρόσωπος τῆς διοικήσεως καί τοῦ προεδρείου τῆς ὁμοσπον-
ίας τοῦ συνδέσμου τῶν ἐφέδρων ἀξιωματικῶν καί θπξιωματικῶν.

” εἰς τόν σταθμόν Σόφιας ἀντιπρόσωποι τῆς διοικήσεως τῶν συνδέσμων τῶν ἐφ. 'Αξι-
ωματικῶν καί θπξιωματικῶν Σόφιας ὡς καί ἀντιπρόσωποι τοῦ ούγγρο-βουλγαρικοῦ συν-
δέσμου καί τοῦ βουλγ. φοιτητικοῦ συλλόγου.

” πούτους προσεφώνησε ὁ ἀπόστρατος στρατηγός Λάζπρω, πρόεδρος τοῦ συνδέσμου
ἄν ἐφ. 'αξιωματικῶν.

” οἱ ούγγροι παλαιοί πολεμισταί ἤλθον εἰς Βουλγαρίαν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐργασιῶν
οὔ ἴθου συνεδρίου τοῦ συνδέσμου, τό ὁποῖον συνῆλθε τήν 17ην Σ/βρίου εἰς Λόβετς
-ί ὅπως ἀνταποδώσουν τήν ἐπίσκεψιν τῆς ἡμετέρας ἐπιτροπῆς ὑπό τόν στρατηγόν Λά-
-ρωφ καί ἡ ὁποία ἐγένετο κατὰ τόν μήνα 'Ιούνιον ἐ.ἔ.

” αἱ γενόμεναι ἐκδηλώσεις ὑπῆρξαν θερμαί καί ἐδόθη εὐκαιρία εἰς τε τόν βουλγα-

τύπον καὶ εἰς τὸ συνέδριον νῦν ἐκδηλωθῆ ἡ χαρὰ τῆς ἐπισκέψεως καὶ συναντή-
· ἡφ' ἐνός μὲν πλῆθιων πολεμιστῶν κοινοῦ ἡγῶνος καὶ ἄφ' ἑτέρου οὐγγρων καὶ βουλ-
· ρων τοὺς ὁποίους συνδέουν καὶ ἀδελφικαὶ καὶ ἱστορικαὶ σχέσεις τοῦ παρελθόντος.
· ἢ ἐπίσκεψις ἡύτη τῶν οὐγγρων - διεδήλωσαν - μέ τοὺς ὁποίους τοὺς συνδέσθαι καὶ
· ἠρωϊκὰ γεγονότα τῶν τελευταίων ἐτῶν, θά στερρεώσῃ ἔτι μᾶλλον τὰς σχέσεις τῶν δύο
· ὧν.

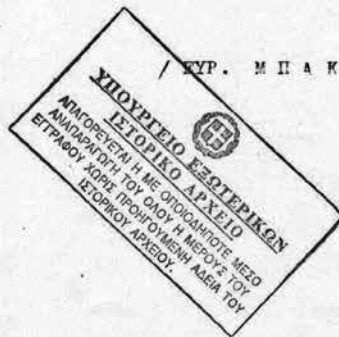
· Ἐγένοντο πλεῖστοι δεξιώσεις εἰς τοὺς οὐγγρους ἐπισκέπτας καὶ τὴν 20 Σ/βρίου
· νηγυρική συνεδρίασις ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ συνδέσμου εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς στρατιωτι-
· κῆ λέσχης καὶ κατόπιν μνημόσυνον καὶ δοξολογίαν εἰς τὴν μητρόπολιν.

· τὴν 21ην ἠνεχώρησαν διὰ Πλεύσαν καὶ Λόβετς, ὅπως παραιοῦν εἰς τὸ 19ον συνέδρι-
· τῶν ἐφέδρων ἀπαξιωματικῶν καὶ κατόπιν ἐξακολούθησαν τὸ ταξιδεῖδιόν των διὰ Βάρ-
· ν - Τόρνοβο - Στάρτ Ζαγορά καὶ Σόφιαν.

σημείωσις : εἰς σχετικὴν ἀναφορὴν τὰ τῆς ἐπισκέψεως τῶν οὐγγρων π-λαιῶν πολεμιστ-
· ὶων εἰς τὸ ἐν Λόβετς συνέδριον τοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ συνδέσμου τῶν ἑφέδρων ἀπαξιω-
· τικῶν.

κοινοποίησις

Ποιργεῖον Ἀεροπορίας
(Δ/σις Πολεμικῆς)

Ἐκθεση του Ευριπίδη Μπακιρτζή ως στρατιωτικού ἀκολουθού στην Πρε-
σβεΐα της Σόφιας με θέμα τις σχέσεις των Οὐγγρων και των Βουλγάρων
ἀξιωματικῶν (Πηγή: ΙΑΥΕ, 1931, Α΄ Πολιτική, Σχέσεις Βουλγαρίας - Ιταλί-
· ας - Σερβίας - Ρουμανίας - Τουρκίας - Τσεχοσλοβακίας, Ευρ. Μπακιρτζής
· προς Γενικό Επιτελεῖο Στρατοῦ, Σόφια, 31 Οκτωβρίου 1931).

Ο "ΚΟΚΚΙΝΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ"

Αναθυμάται ο Μπάμπης Δ. Κλάρας

Πρωτόσυναγτηθήκαμε σε δύο Εθρυτανικά χωριά. Τη Βεβνιανη και τους Κορυ-
σχάδες. Μ' είν όμορφιά τους και τή γραφικότητά τους. Μ' είν καλός και
 αγωνιστικούς ανθρώπους τους. Αλλά και μέ τήν ιστορικότητα ποδ άρχισαν νά
γράφουν μέ τώνόματά τους στή μεγάλη και λαμπρή ^{Εθνική} Αντίσταση. ^{Εθνική} Έξελξη
μεγαλουργική και άδικοχαμένη έποποιτα τοῦ Έθνους και τοῦ λαοῦ.

Έΐταν άνοιξη. Μάρτης και Απρίλης τοῦ 1944. Μοσκοβολούσαν τά τριγυρινά φηλι
κορμα έλάτια και χαιρετίζαν μέ τήν εθωδιά τους τήν αΐθρα τ' ουρανοῦ, μέ τά μι
κρά λευκά ταξιδιάρικα συννεφάκια. Μιά άνοιξιάντικη, στή φύση και στή ζωή, αΐ-
θρα. Μ' Έλευθερωμένη τή βουνήσια Έλλάδα και φτερωμένες τίς καρδιές τών άν-
θρώπων. Κι άν ξεσπούσε καμιά μπόρα, όπως προμηνοῦσαν μερικοί, ε, μπόρα θά εΐ-
ταν και θά περνούσε. Έτσι έλπίζαν οἱ πολλοί. Κατ' αρχίζαν νά τήν ξεπεράσουν.

Έΐταν κι αυτός εκεί. Καθώς τόν καλούσε τό χρέος του. Πρός τίς ίδιές του,
πρός τή ζωή, προς τόν άνθρωπο. Πλουτοφόρας σε σκέψη και εμπειρία. Αγωνιστι-
κός στήν πράξη. Παρ' όποιεσδήποτε επιφυλάξεις κι όποιουσδήποτε ένδοιασμούς. Ό-
λόσωμος κι δλόψυχος. Ακέραιος.

Μήτε και γώ καθοξέρω γιατί από τήν πρώτη στιγμή ποῦ τόν αντικρύσαμε εΐχε
κινήσει τόν σεβασμό όλων μας. "Ισο-φηλό σαν έλάτι κορμί. Γκιρτζα κατσαρά μαλλι
μέτωπο βαθειά αυλακωμένο, σαν από έγνοιες και σκοτοῦρες ή κι απ' τή σκέψη τήν
πολλή και τήν περισκεψη. Ορθάνοιχτα γαλάζια μάτια. Δαλιά σφγαληνή. Έκφρα-
ση στοχαστική. Πρέπει πολύ νά διαλογιζόταν πριν εκφέρει τό λόγο. Α, ναί, κι
ένα διάφανο μαγνάδι από θλίψη σ' όλη τή μορφή. Μιά αττάγγελτη, στήν κυριολε-
ξία, μορφή. Κοντά στήν εκτίμηση, έρχόταν και ή συμπάθεια.

Έΐταν αυτός. Ο Εθριπλόης Μπακιριτζής. Ο παλιός "Κόκκινος Συναγματοάρχης".
Γιά έχθρους και φίλους. Σμιάχτρο για τόν κοσμάκη νά επισελεται από τούς πρώ-
τους. Με καμάρι ν' αναφέρεται από τούς δεύτερους. Συναγματοάρχης, εΐταν, βέ-
βαια, από τό 1925, σε ηλικία 30 μόνο χρονών. Με όλους τούς βαθμούς του κερ-
δισμένους για τήν πολεμική του άνδρεία στους Έλευθερωτικούς ελληνικούς πο-
λέμους τοῦ 1912-13 και στόν πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Αλλά και για τήν άριστη
ΕΠΙΤΕΛΙΚΗ και καθολικότερη κατάρτιση και άπόδοσή του. Στρατηγός θά εΐταν
άν δέν εΐχε προηπάξει άπότακτος. Και στρατηγός άναγνωρίστηκε και έμεινε
για όλόν τόν κόσμο. Κι ως μήν εΐχε τίποτα τό στρατοκρατικό άπάνω του.

Κόκκινος, όμως, δέν εΐταν. Ούτε από φυσικοῦ του - ~~κι ούτε~~ μήτε στό χρώμα
τοῦ προσώπου, μήτε και στή νοοτροπία. Αν φαινόταν πως κάπως "κοκκίνιζε" κι
άν εΐτοι χρωματιζόταν, εΐταν επειδή ήθελε νά βλέπει τήν αλήθεια, νά τήν λέει
και νά παλεύει γι' αυτήν, ως έλευθερος Έλληνας και άνθρωπος, χωρίς δογματι-
σμούς και φανατισμούς. Αλλά και μέ ακέρια δημοκρατικότητα και πίστη σ' αυτή.

Ίαν
ε-
αυ-
ογκ-
πια-
κα-
σπ-
και
λων-
ε-
σιν
μο
και
μο
ο-
μ-
κ-

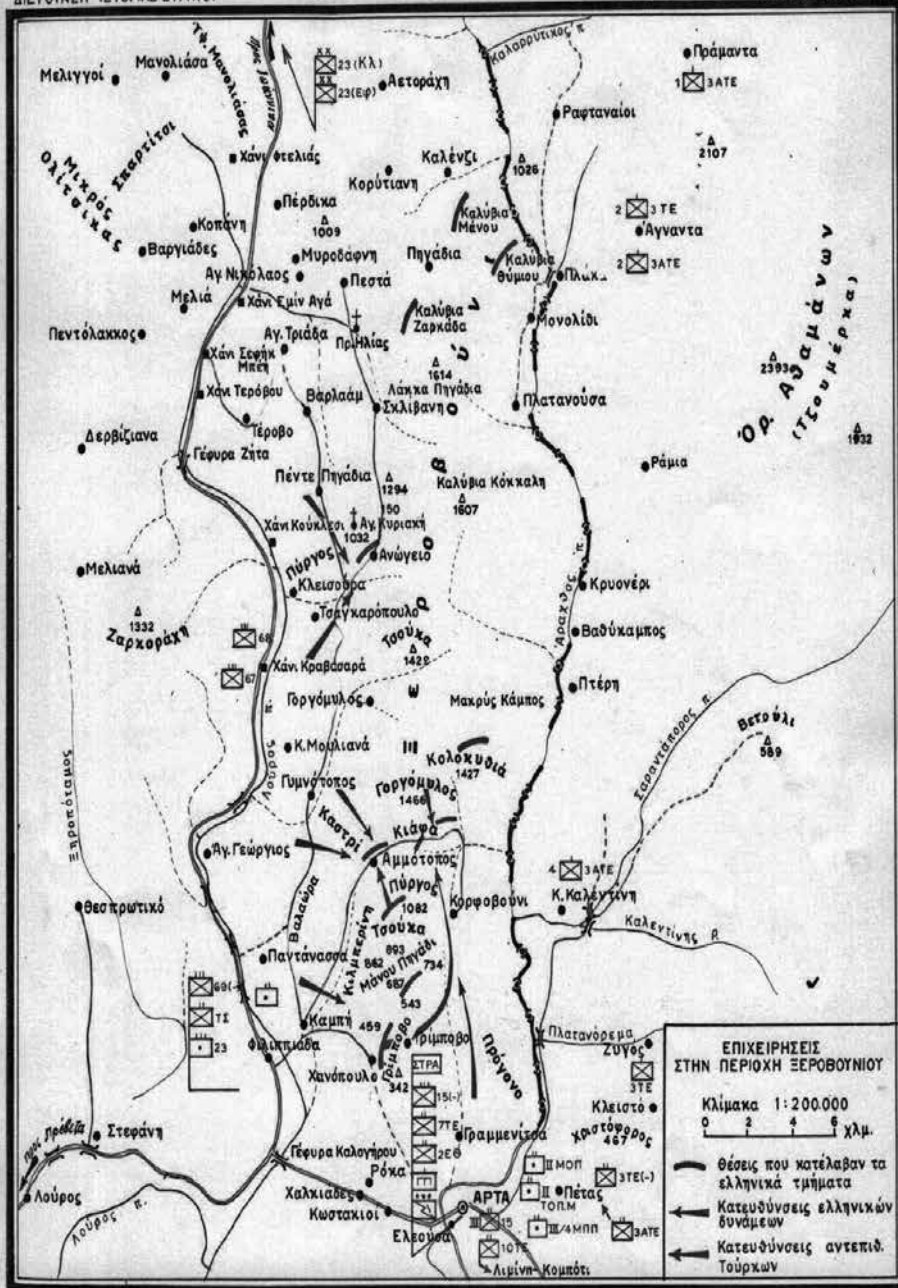
Απόσπασμα από την επιστολή του Μπάμπη Κλάρα
για τον Ευριπίδη Μπακιριτζή
(Πηγή: ΑΣΚΙ, Αρχείο Νίκου Μάργαρη, Ευριπίδης Μπακιριτζής).

Πίνακας 1: Παράσημα και μετάλλια του Ευριπίδη Μπακιρτζή

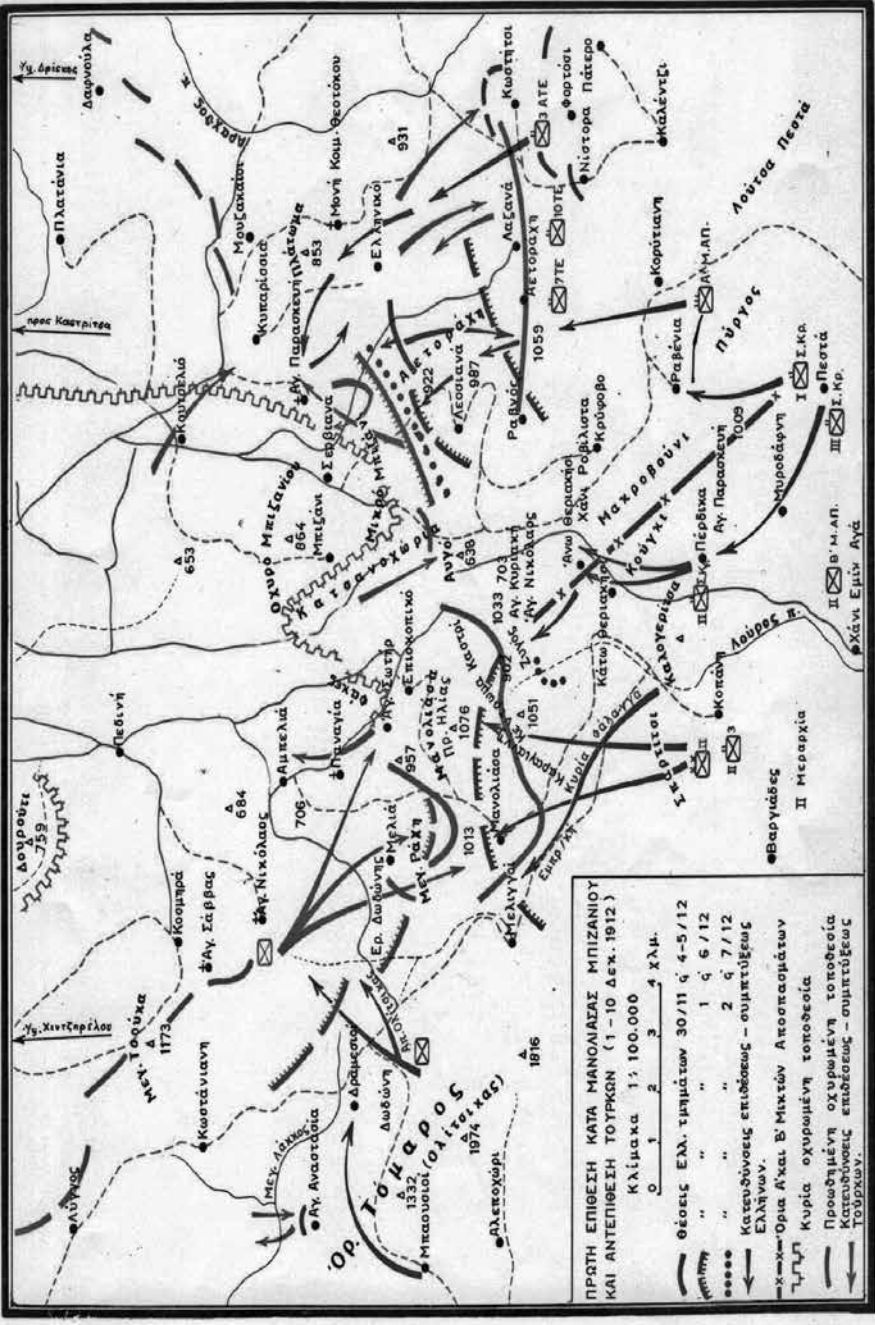
ΠΑΡΑΣΗΜΑ - ΜΕΤΑΛΛΙΑ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ
Μετάλλιον ελληνοτουρκικού και ελληνοβαλκανικού πολέμου	20 Αυγούστου 1914
Αργυρούς Σταυρός του Σωτήρος	25 Ιανουαρίου 1915
Πολεμικός Σταυρός	26 Μαΐου 1918
Μετάλλιον Στρατιωτικής Αξίας	4 Φεβρουαρίου 1918
Γαλλικόν Παράσημον Λεγεώνας της Τιμής	Απρίλιος 1918
Μετάλλιον Δημοκρατίας του Παναμά	Φεβρουάριος του 1919
Αγγλικόν Παράσημον Διακεκριμένων Υπηρεσιών	Δεκέμβριος του 1919
Γαλλικός Πολεμικός Σταυρός	Δεκέμβριος του 1919
Αριστείον Ανδρείας	Σεπτέμβριος του 1921
Σερβικόν Χρυσόν Μετάλλιον	Ιούνιος του 1923
Χρυσούς Σταυρός Γεωργίου του Α΄	Ιούνιος του 1923

Πίνακας 2: Στρατιωτική σταδιοδρομία του Ευριπίδη Μπακιρτζή

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΒΑΘΜΟΙ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ
Εύελπης	1911
Λοχίας	26 Σεπτεμβρίου 1912
Ανθυπασπιστής	27 Ιουνίου 1913
Ανθυπολοχαγός	25 Μαρτίου 1914
Υπολοχαγός	21 Μαΐου 1916
Λοχαγός	13 Δεκεμβρίου 1917
Ταγματάρχης	16 Απριλίου 1919
Αντισυνταγματάρχης	15 Μαρτίου 1924
Συνταγματάρχης	1931
Στρατιώτης	1936
Υποστράτηγος	1945

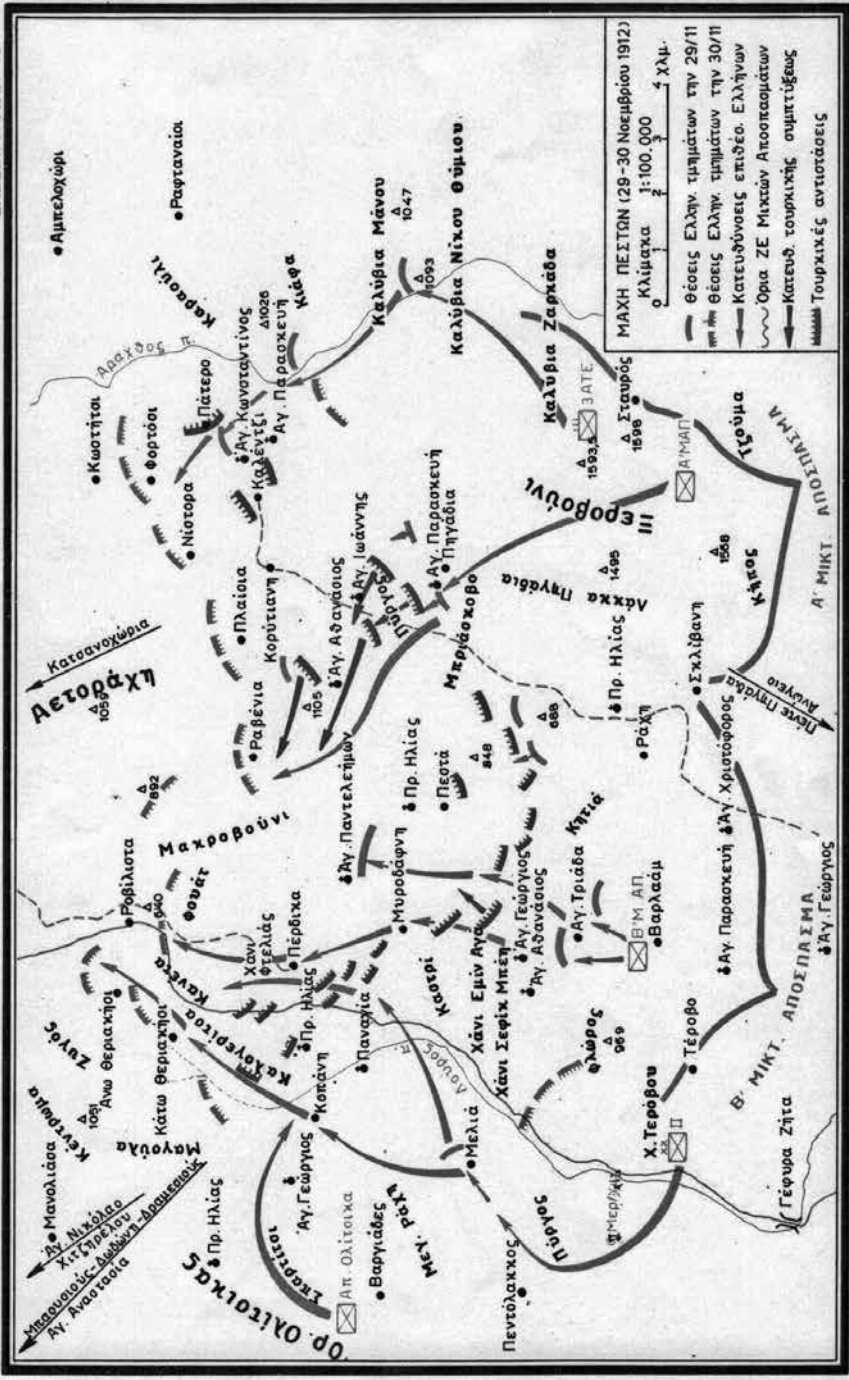

Χάρτης 1. Χάρτης της προέλασης της Στρατιάς της Ηπείρου κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο.

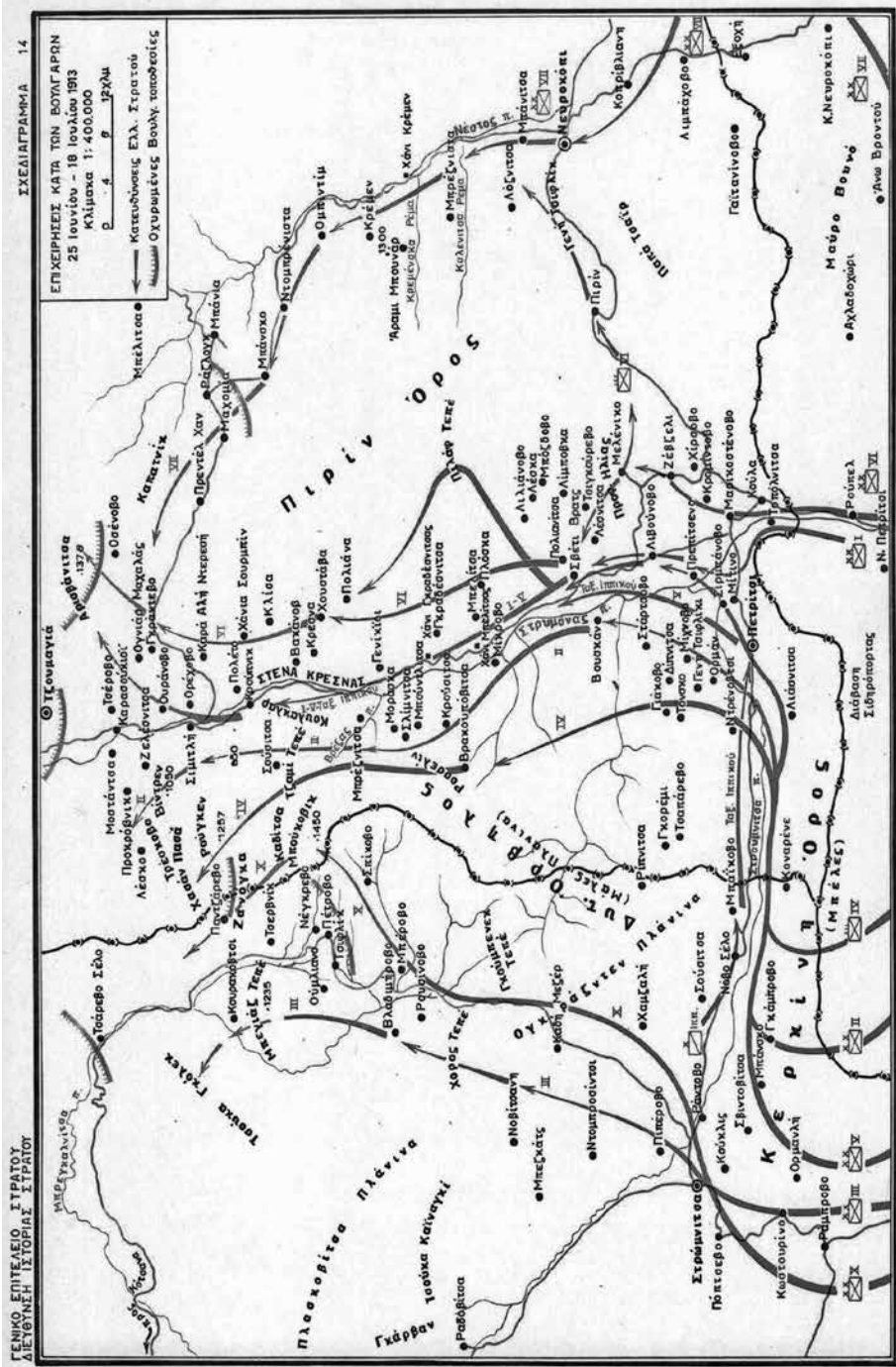

Χάρτης 2. Χάρτης των επιχειρήσεων κατά τη μάχη της Αετοράχης.

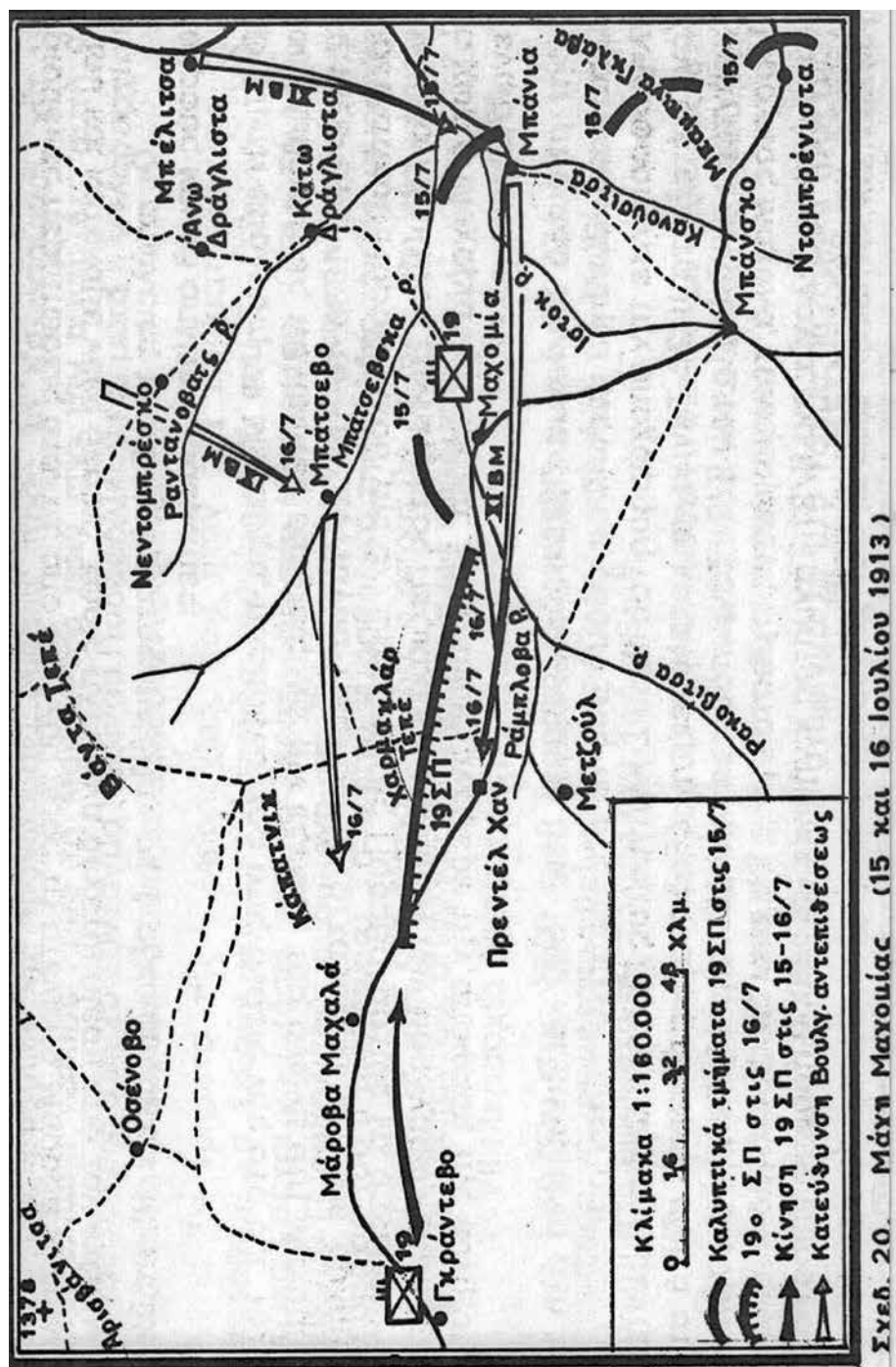
ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ

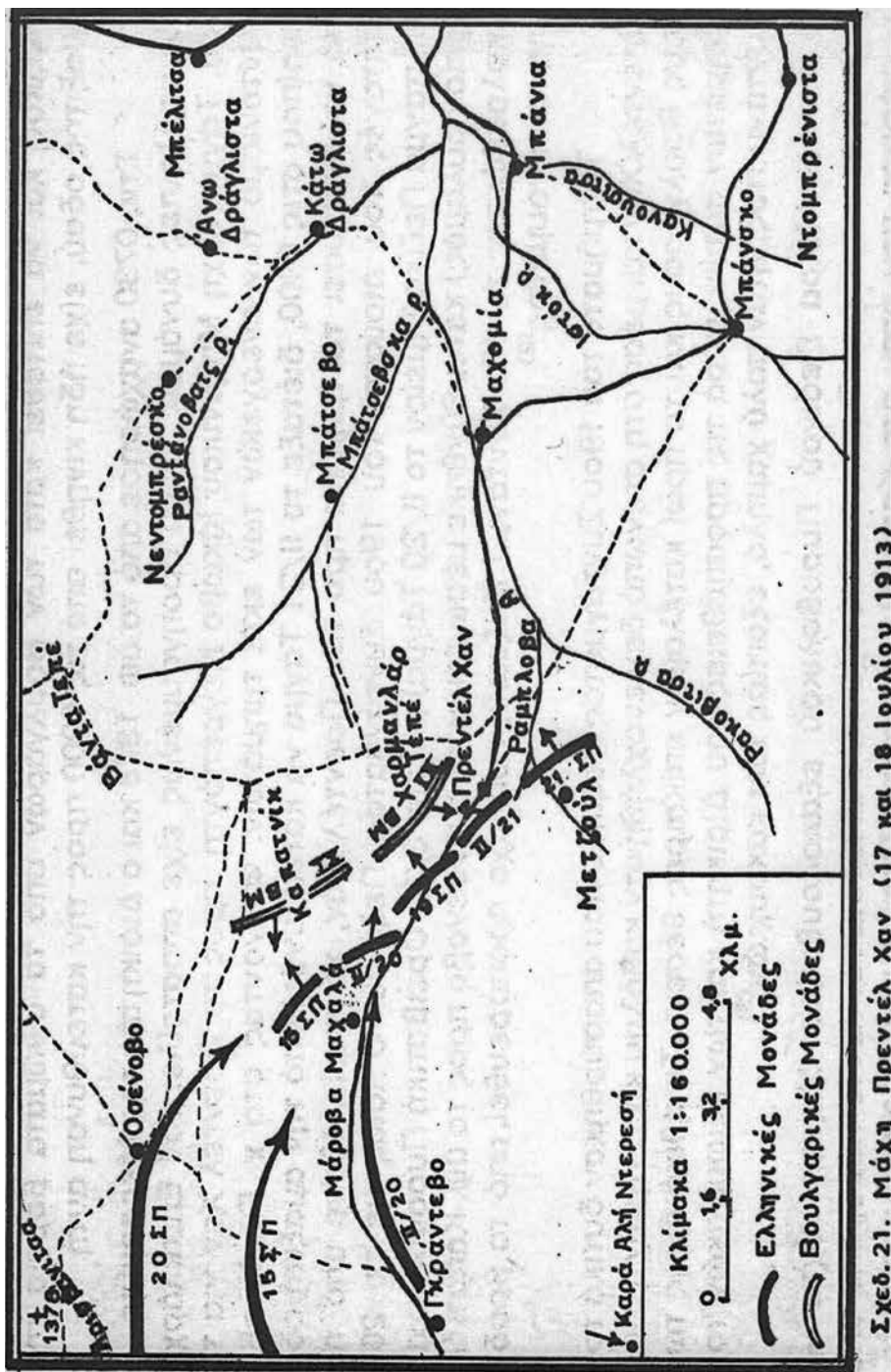
Χάρτης 3. Χάρτης των επιχειρήσεων της μάχης των Πεσιών.

Χάρτης 4. Γενικός χάρτης των επιχειρήσεων του Β' Βαλκανικού Πολέμου.

Χάρτης 5. Σχεδιάγραμμα της μάχης της Μαχομίας.

Χάρτης 6. Σχεδιάγραμμα της μάχης του Πέντελ - Χαν.

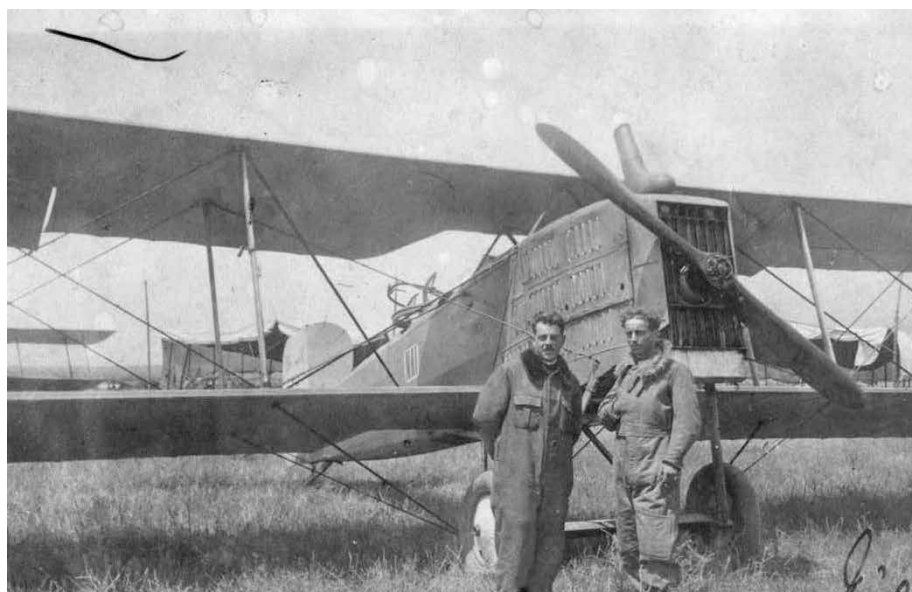
Η αδερφή του Ευριπίδη Μπακιριτζή
(Μαρία Δημητριάδου) με τον σύζυγό
της Αλέξανδρο Δημητριάδη.

Με την ανιψιά του
Ελένη.

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής (κέντρο) μαζί με τον Δημήτριο Ψαρρό (πρώτος στα αριστερά) και άλλους στο αεροδρόμιο του Σέδες.

Με κάποιον συνάδελφό του φορώντας την στολή του αεροπόρου.

3 Οκτωβρίου 1931. Ο στρατιωτικός ακόλουθος της Ελληνικής Πρεσβείας στην Βουλγαρία Ευριπίδης Μπακιριτζής σε επίσημη εκδήλωση στην Σόφια.

Στιγμές από την περίοδο της εξορίας του στην Ρουμανία.

Ο Μπακιρτζής έφιππος με την ιδιότητα του στρατηγού του ΕΛΑΣ.

Ο Μπακιρτζής επιθεωρεί στρατιωτικές μονάδες του ΕΛΑΣ κατά την απελευθέρωση της Βεροίας από τις δυνάμεις Κατοχής στις 27 Οκτωβρίου 1944.

Με τους Μάρκο Βαφειάδη (αριστερά) και Κων/νο Λαγγουράνη (δεξιά).

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής (κέντρο) με τον Μάρκο Βαφειάδη (αριστερά) σε στρατιωτικό νοσοκομείο.

Με τον γαμπρό του Αλέξανδρο Δημητριάδη (δεξιά) στην Θεσσαλονίκη.

Με τις ανηψιές του Κλειώ (αριστερά) και Ευθαλία (δεξιά).

Ο Ευριπίδης Μπακιρτζής μαζί με συγγενείς και φίλους στην Θεσσαλονίκη την άνοιξη του 1945.

5 Μαΐου 1987
Αγαπητέ μου,
έσπερα να σε δω
για να γιάσει ή χρόνος
δύο ταχυδρομικά ημε-
ραί γραφτάς σου δέω να
Ξέρω να γράφω ή όχι δέω
να γράφω, γραφτάς σου δέω να
χω να γράφω. Σε γράφω
για να γράφω.
Καί σου γράφω, εσύ γράφεις
να γράφω.
Καί σου γράφω, εσύ γράφεις
να γράφω. Ευριπίδη

Η τελευταία carte postale του Ευριπίδη Μπακιρτζή προς την οικογένειά του, που γράφτηκε δύο ημέρες πριν τον αιφνίδιο θάνατό του.

Ευρετήριο κύριων ονομάτων

- Balfour Arthur 92
Dodson 205
Drummond Eric 132, 133, 221
Edou 33, 64
Hammond Nicolas 160
Lovett 205
Mathius 171
Musolini Bennito 159
Pawson David 160
Pirie Ian 160, 171
Stambolijnski Alexandar 101, 102
Wellner Pavel 132
Woodhouse Chris 27, 65, 172, 184, 185
Αβραμίδης 130, 198, 200
Αδάμου Γιάννης 207
Αθάνατος Κώστας 25, 78, 79, 86, 87
Αθηνέλλης Αθηναγόρας 97, 118
Αλαμάνης Ξενοφών 84
Αλεξάτος Γεράσιμος 167
Αναστασόπουλος 160
Αντωνόπουλος 167
Αποξούδη Καλλιόπη 30
Αποστολίδης 151
Αποστόλου Λευτέρης 214, 215
Αργυρόπουλος 87, 115
Βακκάς Δημήτριος 55, 56
Βαλασσάκης Τζανής 164
Βαφειάδης Μάρκος 196, 203, 215
Βέικος 30
Βελουχιώτης Άρης 189
Βενιζέλος Ελευθέριος 40, 41, 46, 47, 49,
51, 52, 66, 111, 136, 219
Βενιζέλος Σοφοκλής 41, 56, 60, 62, 174
Βενιζέλου Έλενα 147
Βεντήρης Κωνσταντίνος 46, 81, 82, 83,
143, 164, 167
Βερενίκος Κωνσταντίνος 165
Βήχος Αντώνιος 197
Βιτάλης Νικόλαος 78, 79, 84
Βότσης Νικόλαος 87
Βούλγαρης 174
Βουτσαράς 79
Γαβριηλίδης 186
Γαλαξειδιώτης 79
Γαργαλίδης Παναγιώτης 94, 109
Γαρδίκας Παναγιώτης 80, 86, 120
Γεώργιος Βασιλιάς 110, 161, 162, 172,
176, 177, 179, 185, 222
Γιαννουκάκος Μαυροειδής 130
Γκάντι Μαχάτμα 92
Γκογκολάκης Μητρούσης 30
Γκότσε (Ηλίας Δημάκης) 192, 193, 194,
196
Γληνός Δημήτριος 150
Γολέμης 87
Γονατάς Στυλιανός 63, 79
Γόντικας Κωνσταντίνος 118
Γούναρης Δημήτριος 91, 92, 94
Γρηγοριάδης Νεόκοσμος 26, 51, 55, 56,
61, 64, 161, 164
Γρηγοριάδης Σόλων 26, 153, 154
Γρηγοριάδης Φοίβος 211
Δαγκλής 130
Δάγκουλας Αντώνιος 197
Δαμακός Παντελής 210
Δανηλίδης Πολύδωρος 216
Δεδούσης Θύμιος 181, 188
Δεδούσης Ιωάννης 26
Δεληβοριάς 87
Δημάκης 79
Δημητριάδης 115, 120
Δημητριάδης Αλέξανδρος 154
Δημητρίου Δημήτρης 189
Έβερτ Άγγελος 169
Εξηντάρης Γεώργιος 179
Ευαγγελινός Παναγιώτης 153, 160

- Ευαγγέλου Ευάγγελος 150
 Ζάγκας Αθανάσιος 215
 Ζαΐμης 120
 Ζαΐμης Ιπποκράτης 207
 Ζάννας Αλέξανδρος 143, 175, 177
 Ζάννας Σωτήριος 122
 Ζαφειρίου Κωνσταντίνος 122, 125, 126, 127, 132, 133, 135, 143
 Ζαφειρόπουλος Δημήτριος 45
 Ζαχαριάδης Νίκος 24, 213, 223
 Ζέρβας Γιάννης 218
 Ζέρβας Ναπολέων 165, 166, 167, 169, 180, 181, 184, 187
 Ζήρας 109
 Ζήσιμος 78, 79
 Ζορμπάς Νικόλαος 32
 Ζούκας 131
 Ζούλας Θύμιος 188
 Ζουρίδης 130
 Θάνος Χρήστος 210, 211, 212
 Θεοτοκάς Γεώργιος 158
 Θεοφανίδης 87
 Θουκυδίδης 15
 Θύμιος 188, 232
 Ισχομάχος Κωνσταντίνος 55
 Ιωαννίδης Γιάννης 211
 Καββαδίας 87
 Καϊμάρας Γεώργιος 26
 Καλαμίδας 87
 Καλιανέσης 160
 Καλιμπάσερης 160
 Καλλέργης 177
 Καλομενόπουλος 30
 Καμμένος Δημήτριος 136, 147
 Κανελλόπουλος Παναγιώτης 163, 170, 171, 172, 177
 Καπετάν Νικηφόρος, βλέπε Δημητρίου Δημήτρης
 Καραγιάννης 172
 Καρακούφας Βελισσάριος 23, 25, 118, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 132
 Καραμούζης Κωνσταντίνος, βλέπε Αθά- νατος Κώστας
 Καραπαναγιώτης Βύρων 175, 177
 Καρβούνης 214, 215
 Καρτάλης Γεώργιος 158, 165, 182, 183, 184, 185, 216
 Κατσάνος 218
 Κατσώτας 174
 Καφαντάρης Γεώργιος 122
 Κεμάλ Μουσταφά (Ατατούρκ) 69, 72, 73, 93, 101, 155
 Κεραμίδας 115
 Κλειδωνόπουλος Λεωνίδα 131
 Κοιμήσης Μιλτιάδης 80, 86
 Κόκκινος Διονύσιος 45
 Κολιαλέξης Ανδρέας 111, 112
 Κολοκοτρώνης Γεώργιος 32
 Κολοκοτρώνης Θεόδωρος 32
 Κολοκοτρώνης Πάνος 32
 Κόνδυλας Στέλιος 212
 Κονδύλης Γεώργιος 23, 63, 69, 94, 99, 101, 109, 110, 111, 122, 124, 144, 146, 147, 220
 Κονταράτος Ξενοφών 40
 Κοντεκάκης 118
 Κοντεκάκης Γρηγόριος 55
 Κοντούλης Αλέξανδρος 31
 Κόρακας Αριστοτέλης 44
 Κορδάτος Αλέκος 97
 Κορδάτος Γιάννης 97, 164, 220
 Κοσμόπουλος 87
 Κουντουριώτης Παύλος 128
 Κουσδή Βέης 115
 Κούτρας Αθανάσιος 187
 Κουτσογιαννόπουλος Χρήστος (Ευά- γελος) 153, 160, 161
 Κριέτης Μ. 113
 Κωνσταντίνος, Βασιλιάς της Ελλάδος

- 39, 47, 52, 66, 89, 92
Κώνστας 177
Λαγγουράνης Κωνσταντίνος 185, 186, 187
Λάμπρου Αναστάσιος 210, 211, 212
Λασκαρίδου 31
Λεβαντής Πέτρος 127, 128
Λεοναρδόπουλος Γεώργιος 94, 109
Λεοντόπουλος Γεράσιμος 55
Λούκαρης 115
Λουκίδης 120
Λούλης Αλκιβιάδης 209, 212
Μαζαράκης-Αινιάν Αλέξανδρος 54, 135, 142
Μακκιάς 131
Μακρίδης Θεόδωρος 26, 216, 217
Μάλιος Κωνσταντίνος 30
Μάντακας Εμμανουήλ 181
Μαμούρης 79
Μανέττας Θεόδωρος 56, 57, 59, 60, 63, 64, 123, 124, 125, 136, 142, 164, 184
Μανέττας Κωνσταντίνος 164, 197
Μανιαδάκης Κωνσταντίνος 95, 154, 164
Μανιδάκης Στυλιανός 175
Μάντζιος 115
Μαρκεζίνης Σπύρος 146, 234
Μάρκος (υποστράτηγος) 113
Ματάλλας Κωνσταντίνος 55
Μαυρογιάννης 128
Μαυρούδας 115
Μελάς Παύλος 32
Μεραντίτης 203
Μέρτζος Νίκος 215
Μεταξάς Ιωάννης 89, 95, 110, 149, 174
Μεταξάς Πέτρος 165
Μιχαλακόπουλος Ανδρέας 47
Μόδης Γεώργιος 25, 126, 198, 200, 201
Μόσχος 123
Μόσχος Στέφανος 147
Μουζενίδης Αδάμ 150
Μουράνη Κόμης, βλέπε Φερδινάνδος, βασιλιάς της Βουλγαρίας
Μουστεράκης Κ. 210
Μπάκας Θεόδωρος 39
Μπακιριτζή Αθηνά 30
Μπακιριτζή Ασημίνα 30
Μπακιριτζή Ευθαλία 29
Μπακιριτζή Μαρία 29, 30, 154
Μπακιριτζής Βασίλειος 30
Μπακιριτζής Ελευθέριος 24, 30
Μπακιριτζής Ευριπίδης 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 48, 49, 51, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 86, 87, 89, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 196, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224
Μπακιριτζής Ιωάννης 24, 30
Μπακιριτζής Νικόλαος 29
Μπακιριτζής Χρήστος 29
Μπαρδόπουλος Δημήτριος 153
Μπατζάκ Κισά, βλέπε Παπαδόπουλος Κυριάκος
Μπουρδάρας Γεώργιος 147, 174
Μπουρτζιώτας 121

Μπουφίδης 129
Μυλωνάκης 142
Μυτιλινιός Τάκης 209
Νεφελούδης Βασίλης 172
Νικοτσάρα Ντόρα 169, 207, 212
Νούλας Γ. 55
Ντελγιάννης 160
Ντούρας 30
Οθωναίος Αλέξανδρος 109, 110, 117, 118, 131, 181, 184
Ούρντοφ 193, 196
Πάγκαλος Θεόδωρος 24, 25, 51, 89, 94, 110, 117, 119, 121, 122, 124, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 220
Παϊδούσης Μικές 207
Παλαιολόγος Κωνσταντίνος 122, 132
Παναγιωτόπουλος 131, 133
Παναγιώτου 87
Παναγόπουλος 115
Παντελίδης 79
Παπαβασιλείου 128
Παπαγεωργίου Αλέξης 168, 218
Παπαγιάννης 160
Παπάγος Αλέξανδρος 159, 174
Παπαδήμας Ιωάννης 56
Παπαδογιάννης Κ. 210
Παπαδόπουλος Κυριάκος 197, 198
Παπαδόπουλος Χριστόφορος 150, 152
Παπαδράκος 30
Παπαμαντέλλος 85
Παπαναστασίου Αλέξανδρος 110, 111, 121
Παπανδρέου Γεώργιος 189, 190, 191, 198, 200
Παπούλας Αναστάσιος 89
Πεντζόπουλος Θωμάς 45
Πέσιτς Α. 103
Πετροπουλάκης 88
Πετσόπουλος Γιάννης 213
Πλαστήρας Γεώργιος 192
Πλαστήρας Νικόλαος 19, 22, 23, 51, 63, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 86, 87, 94, 99, 100, 110, 122, 126, 127, 130, 133, 144, 148, 149, 162, 165, 192, 201, 220
Πνευματικάτος 87
Πούλος Γεώργιος 197
Πρωνοτάριος 87
Πρωτοπαπαδάκης Νικόλαος 75
Πρωτοσύγγελος Κωνσταντίνος 79, 123, 125
Πυρομάγλου Κομνηνός 26, 165, 166, 169, 179, 180, 184
Ράλλης Δημήτριος 66, 130
Ραφαήλ Ραφαήλ 170, 177
Ροζάκης Ντίνος 217
Ρούσος Πέτρος 27, 191
Ρούσος Γεώργιος 87, 162, 171, 174
Σάλας Γιάννης 172, 174, 175, 176
Σαπουντζάκης Κωνσταντίνος 39
Σαράιγ (στρατηγός) 55, 57
Σαράφης Στέφανος 25, 55, 61, 63, 97, 110, 131, 132, 143, 147, 152, 164, 166, 167, 168, 180, 185, 207, 215
Σβώλος Αλέξανδρος 150, 186, 190
Σερμόπουλος 210, 211
Σεφεριάδης Αλέξανδρος 164
Σιάντος Γιώργης 150, 185, 186, 190, 199, 216
Σκλαβούνος 164
Σκόμπυ Ρόναντ 201
Σκουφόπουλος 85
Σοφιανόπουλος Ιωάννης 123
Σοφούλης Ε. 174
Σοφούλης Θεμιστοκλής 111
Σπαής Λεωνίδα 63, 168
Σπανόπουλος 127
Σπηλιάδης (συνταγματάρχης) 58, 59
Σπυρίδης Γεώργιος 197
Σταυριανόπουλος Δημήτριος 123, 142
Σταυριανόπουλος Διονύσιος 55

- Σταυρίδης Ελευθέριος 25, 90, 98
 Σταυρόπουλος Γ. 218
 Σταυρουλάκης 177
 Συνανιώτης Λάμπρος 39
 Σφέτσιος Θωμάς 147
 Ταβουλάρης Κυριάκος 142
 Τζαβέλας 131, 132
 Τζανακάκης Εμμανουήλ 109
 Τζήμας Ανδρέας 214
 Τίτο (Γιόσιπ Μπροζ) 193
 Τοντόροβιτς 115
 Τραυλός Σπυρίδων 55
 Τριανταφυλλάκος Νικόλαος 40, 75, 89
 Τρικούπης Χαρίλαος 32
 Τσαγγλής Κουρεμέτης 218
 Τσακαλώτος Θρασύβουλος 45
 Τσανκώφ Αλέξανδρος 102
 Τσερούλης Χαράλαμπος 118, 119, 120, 131
 Τσιγάντες Ιωάννης 119, 130, 166, 180
 Τσιγάντες Χριστόδουλος 45, 218
 Τσιγγιλάκης Δ. 218
 Τσίπας Ανδρέας 96
 Τσιριμώκος Ηλίας 164, 186
 Τσουδερός Εμμανουήλ 24, 159, 167, 173, 174, 175, 176, 177, 222
 Τσουκαλίδης Βασίλης 147
 Φαράκος Γρηγόρης 25, 26, 178, 185
 Φερδινάνδος, Βασιλιάς της Βουλγαρίας 47, 141
 Φεσσόπουλος Δημήτριος 81, 82, 83
 Φλωριάς Δημοσθένης 53, 54
 Φράγκου Αθανάσιος 70
 Χαβίνης Θεόδωρος 56
 Χαλκιοπούλου Αλέξανδρος 52
 Χασάπης Λευτέρης 150, 151, 152, 153
 Χατζηανέστης Γεώργιος 69
 Χατζηλαζάρου Φιλώτας 79
 Χατζής Θανάσης 27, 190
 Χατζησταύρος 177
 Χατζόπουλος Ιωάννης 54
 Χριστόπουλος 86
 Ψαλιδάκης 160
 Ψαρρός Δημήτριος 63, 164, 165, 166, 167, 168, 180, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 216, 222
 Όρλυ 115, 116

Ευρετήριο τοπωνυμίων

- Fiume 102
 Perugia 170
 Saint Cyr 33
 Αγγλία, βλέπε Μεγάλη Βρετανία
 Άγιος Αθανάσιος 197
 Άγιος Ευστράτιος 149, 221
 Άγιος Ιωάννης 212
 Άγιος Κήρυκος 28, 206, 207, 208, 210
 Άγναντα 43
 Αδριατική 47
 Αετορράχη 39, 45
 Αθήνα 31, 42, 79, 110, 118, 123, 124, 125, 132, 153, 159, 199, 202, 203, 205, 207, 208, 219, 223
 Άθυτος 30
 Αιγαίο Πέλαγος 46, 50, 118, 196, 207, 208
 Αίγιο 182
 Αίγυπτος 92, 172, 177, 215, 222
 Ακροναυπλία 153, 214
 Αλβανία 47, 158, 217
 Αλμυρός ποταμός 71
 Αμβρακικός Κόλπος 43
 Αμμότοπος 43

- Άμφισσα 182, 187
 Ανατολική Ρωμυλία 40
 Ανώγειο 43
 Αξιούπολη 62
 Άραχθος ποταμός 43
 Αριδαία 192, 204
 Αρκαδία 40
 Αρμενία 155
 Άρτα 43, 44
 Ασβεστοχώρι 126, 127
 Αττική 200
 Αυστρο-ουγγαρία 138, 141
 Αφγανιστάν 92
 Αφιόν Καραχισάρ 68, 69
 Βασίλειο Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, βλέπε Σερβία
 Βέροια 123, 205
 Βιέννη 155
 Βιτώλια, βλέπε Μοναστήρι
 Βόλος 199
 Βόνιτσα 43
 Βόρεια Μακεδονία 24
 Βόρειος Ήπειρος 159
 Βουδαπέστη 141
 Βουκουρέστι 18, 20, 49, 50, 154, 215, 221
 Βουλγαρία 23, 46, 47, 48, 52, 76, 101, 107, 137, 138, 140, 141, 147, 149, 177, 195
 Βυσί 165
 Γαλλία 63, 154, 220
 Γενιτζέ 68
 Γερμανία 47, 197, 219
 Γευγελή 48
 Γιαννιτσά 193
 Γιουγκοσλαβία, βλέπε Σερβία
 Γιουνανλάρ 72
 Γκαίρλιτς 52, 219
 Γκιώνα 168, 180, 182
 Γκρίμποβο 43
 Γοργοπόταμος 161
 Γρεβενά 29
 Δεμίρ Καπού 62
 Δούναβης Ποταμός 156
 Δράμα 120, 166
 Δροσπηγή 30
 Δρυόφυτο 44
 Δωδεκάνησα 147
 Έδεσσα 96, 192, 193
 Ελβασάν Πασά 69
 Ελευθερές 48
 Ελλάδα 27, 46, 47, 52, 66, 67, 86, 94, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 112, 124, 127, 131, 137, 138, 144, 147, 155, 157, 161, 177, 178, 179, 181, 183, 184, 185, 189, 195, 201, 203, 205, 207, 212, 213, 220, 221
 Ελπιρέκ 68
 Ευρώπη 137, 140, 163, 195
 ΗΠΑ 179, 191
 Ήπειρος 35, 39, 42, 44, 45, 46, 50, 95, 163, 168, 218
 Θάσος 55
 Θεσσαλία 39, 168, 180
 Θεσσαλονίκη 26, 46, 48, 54, 55, 96, 109, 113, 115, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 132, 133, 135, 156, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204
 Θράκη 35, 66, 76, 101, 102, 106, 112, 121, 123, 141, 163, 192, 195, 205, 223
 Ικαρία 28, 206, 207, 208, 210
 Ινδία 92, 93
 Ιράκ 92, 93
 Ιρλανδία 92
 Ισπανία 154
 Ιταλία 137, 138, 147, 155, 170, 181
 Ιωάννινα 44
 Καβάλα 49, 50, 51, 52, 54, 121, 123, 144, 147, 148, 199

- Καβάλλα, βλέπε Καβάλα
Κάιρο 159, 171, 174, 177, 178, 180
Καλπάκι 95
Καμπή 44
Καπουτζήδες βλέπε Πυλαία
Καραγκιοζελί 69
Καρδίτσα 181
Καστοριά 192, 193
Κένυα 16, 177, 178, 185, 222
Κέρκυρα 103
Κιάφα 44
Κιλκίς 28, 32, 62, 198, 199
Κιουτσούκ Τζορτζά 68
Κομοτηνή 121
Κόπραινα 43
Κουρδιστάν 155
Κρήτη 46, 56, 58, 60, 61, 62, 89, 99, 101, 103, 109, 113, 138, 159, 165
Κωνσταντινούπολη 93, 100, 155, 169, 170
Λάκκα 44
Λάρισα 125
Λαύριο 89
Λαχανάς 32
Λέσβος 66, 75, 78, 79, 87, 153
Λέσκο 48
Λευκάδα 43
Λήμνος 66
Λίβανος 189, 190, 191
Λυών 66
Λωζάννη 107
Μακεδονία 23, 28, 30, 34, 35, 42, 43, 46, 47, 50, 52, 55, 64, 96, 106, 107, 110, 113, 114, 117, 118, 119, 121, 122, 133, 136, 141, 147, 163, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 213, 219, 223
Μαραθώνας 160
Μαυροβούνιο 193
Μαχομία 48
Μεγάλη Βρετανία 91, 92, 93, 137, 154, 177, 179, 190, 191
Μέση Ανατολή 16, 24, 154, 160, 161, 165, 167, 168, 169, 171, 172, 175, 176, 177, 178, 180, 182, 184, 185, 216, 222
Μεσόγειος Θάλασσα 137, 138, 155, 177
Μέτσοβο 43
Μικρά Ασία 22, 66, 76, 77, 90, 91, 92
Μοναστήρι 30, 56, 194
Μοσούλη 91, 93
Μόσχα 169, 177, 222
Μπέλες όρος 62
Μπελκαμένη, βλέπε Δροσοπηγή
Μπόμποφ Ντολ 137
Μπος 61
Μποσέτ 61
Μπουλανλή 52
Μυτιλήνη, βλέπε Λέσβος
Νάξος 78, 79, 84, 85, 88
Νάρες 110
Νεάπολη 147
Νεράιδα 181
Νεϋγί 105
Νευροκόπι 49
Νιγρίτα 48
Νις 101
Νταρλί Ντερέ 70
Ντεμιρτζή Σαλ 68
Ντινέρ 68
Νυμφαίο 77
Ξάνθη 121
Όλυμπος 168
Ουγγαρία 140
Ουκρανία 63, 93, 158
Παγγαίο όρος 48
Παλαιοξάρι 187
Παλαιστίνη 92
Παναμάς 65, 247
Παρίσι 63
Παρνασσός 168

Πειραιάς 208
 Πέλλα 193
 Πελοπόννησος 109
 Πέντε Πηγάδια 44
 Πέρνικ 137
 Πέροντελ-Χαν 48
 Πέστα 45
 Πετρίτσι 62, 102, 105
 Πηγές Μωυσή 171
 Πιρίν 105
 Πολύκαστρο 48
 Πράμαντα 43
 Πρέβεζα 44
 Πυλαία 128, 130
 Ροδώνας 62
 Ρουμανία 16, 138, 141, 149, 156, 221
 Ρούμελη 168
 Σαγγάριος ποταμός 76
 Σαλχί 70
 Σαμοθράκη 66
 Σάμος 66, 207
 Σαντορίνη 122
 Σέδες 120
 Σερβία 46, 47, 48, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 126, 137, 138, 141, 177
 Σέρραι, βλέπε Σέρρες
 Σέρρες 30, 52, 56, 58, 61, 100, 119, 145, 219
 Σικελία 178, 181
 Σιλσίν Ελπιρέκ 68
 Σκόπια 103, 108
 Σκρά Ντι Λέγκεν 60, 61, 63, 219
 Σμύρνη 66, 69, 93
 Σοβιετική Ένωση 124, 153, 169, 170, 177, 178, 190, 191, 222
 Σουδάν 177
 Σουντουκλή 68
 Σόφια 136, 138, 143, 221
 Στερεά Ελλάδα 168
 Στρυμόνας ποταμός 52, 147
 Ταράτσα 182
 Τένεδος 85
 Τερέζ Ογλού 67
 Τιλκί Κιρί Μπελ 70
 Τουρκία 102, 155, 170
 Τρεμπεσίνα 159
 Τσατάλτζα 66
 Τσεσμές 70, 77
 Τσεχία, βλέπε Τσεχοσλοβακία
 Τσεχοσλοβακία 20, 23, 24, 138, 141, 214
 Φάληρο 128
 Φιλαδέλφεια 70
 Φιλιπιάδα 43
 Φλώρινα 192, 193, 194
 Φούρνοι 28, 206, 208, 210, 211, 212, 213
 Χαλέπι 171
 Χαλκιδική 196
 Χαμανλάρ 70
 Χαρτούμ 175, 177
 Χασάνκιοϊ 68
 Χίος 66, 70, 75, 78, 79, 81, 82, 84, 87, 88

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΠΥΡΙΔΟΠΟΥΛΟΣ

Σπούδασε Βιβλιοθηκονομία και ακολούθως Ιστορία και Αρχαιολογία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, όπου ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές σπουδές του. Υποστήριξε την μεταπτυχιακή του εργασία με θέμα “Ευριπίδης Μπακιρτζής: Η προσωπικότητα και η δράση του”. Σε εξέλιξη βρίσκεται η διδακτορική του διατριβή με θέμα “Το σύστημα της ασφάλειας στην Ευρώπη και οι διακρατικές σχέσεις Ελλάδας - Τσεχοσλοβακίας 1920-1928”.

Εργάστηκε για σειρά ετών ως ερευνητής στο Ερευνητικό Δίκτυο “Ιωάννης Μανδύλας” της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών και σε διάφορα προγράμματα υπό την επίβλεψη του καθηγητή κ. Ιάκωβου Μιχαηλίδη. Μελέτες του έχουν δημοσιευθεί σε συλλογικούς τόμους και σε επιστημονικά περιοδικά. Έχει επιμεληθεί την επανέκδοση των απομνημονευμάτων του Αντιστράτηγου Θωμά Πεντζόπουλου. Υπήρξε συνεπιμελητής του έργου “Το Μεγάλο Συναξάρι: Αφανείς Γηγενείς Μακεδονομάχοι 1903 - 1913”. Είναι συγγραφέας του βιβλίου “Θωμάς Πεντζόπουλος Αντιστράτηγος: Έγγραφα από το προσωπικό του αρχείο (1917-1952)”.

Τα ενδιαφέροντα του εστιάζουν στην βιογραφία, την στρατιωτική ιστορία, τον Μακεδονικό Αγώνα και τις μεσοπολεμικές ελληνο - τσεχοσλοβακικές σχέσεις.

